

An abstract painting featuring a central, jagged mountain peak or iceberg. The peak is rendered in shades of blue, white, and black, with a small, dark, pointed object at its summit. The background is a vibrant, textured sky with horizontal bands of color including teal, purple, pink, and orange. The foreground consists of a dark, rocky base with patches of yellow, orange, and blue, suggesting a snowy or icy landscape. The overall style is expressive and painterly.

Magyarországi Teológusnők Ökumenikus Egyesülete

„EGYÜTT A JÖVŐNKÉRT”

*Vallások egy nyitottabb és elfogadóbb
társadalomért*

Előadások és cikkek

MAGYARORSZÁGI TEOLÓGUSNŐK ÖKUMENIKUS EGYESÜLETE

MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIUMI TESTVÉRISÉG

MAGYARORSZÁGI MUSZLIMOK EGYHÁZA

SZIM SALOM PROGRESSZÍV ZSIDÓ HITKÖZSÉG

EGYÜTT A JÖVŐNKÉRT

Vallások egy nyitottabb és elfogadóbb társadalomért

Előadások és cikkek

Szerkesztette: Bárdosy Éva és Dénes Gabriella

A szerkesztést összehangolta: Hrotkó Larissza

Magyarországi Teológusnők Ökumenikus Egyesülete

Budapest 2018

ISBN 978-615-00-1955-0

Magyarországi Teológusnők Ökumenikus Egyesülete,

Magyarországi Evangéliumi Testvériség,

Magyarországi Muszlimok Egyháza és

Szim Salom Progresszív Zsidó Hitközség

**mint az „Együtt a jövőnkért”, Vallások egy nyitottabb és elfogadóbb
társadalomért című vallásközi projekt résztvevői köszönetüket fejezik ki**

a National Democratic Institute és

az N.D.I. Hungary Nonprofit Kft.

**vezetőségének és minden munkatársának az értékes támogatásért, amely
nélkül ez a projekt nem valósulhatott volna meg.**

**A projekt partnerei köszönetet mondanak továbbá annak a több száz
embernek, akik aktív részvétellel, lelkes közreműködéssel, javaslatokkal
és anyagi támogatással hozzájárultak a vallásközi projekt rendezvényeinek
sikeréhez.**

Előszó

Egy hajóban evezünk és reméljük, hogy az álmot, amit közösen álmodtunk, folytatjuk!

Dr. Perintfalvi Rita, a Vallásközi Projekt vezetőjének előszava

Meggyőződésem, ahhoz, hogy nyitottabb, testvéribb és elfogadóbb világot tudjunk magunk körül építeni, kellenek a bátor víziók és olyan merész emberek, férfiak és nők, akik nem rettennek meg a nehézségektől, mások értetlenségétől, ellenállásától, a kívül vagy éppen belül jelentkező akadályoktól, hanem lelkesen haladnak előre, hogy valóra váltsák azt, amiben hisznek. Lendületük és kitartásuk pedig inspirálni tud sokakat. Így a valódi változások elindításához, amelyek átírhatják a történelmet, nem is igazán kell sok ember. Elég csupán néhány ember, egy lelkes csapat, akik hitelesen képviselik mindazt, amiért munkálkodnak. Ebben a Vallásközi Projektben egymásra talált ez a néhány ember és létrejött az a csapat, akikkel megtisztelő és örömteli volt együtt dolgoznom. Hálás köszönet itt ezen a helyen név nélkül Mindnyájuknak!

A Vallásközi Projekt fő gazdája a Magyarországi Teológusnők Ökumenikus Egyesülete volt, amely 2000-ben alakult, és amelynek tagjai evangélikusok, katolikusok, zsidók (a neológia és a progresszió képviselőivel). Hittudósok, vallástudósok, teológusok, lelkészek, újságírók, tanárok, lelki vezetők, gyakorlati lelkipásztorkodásban, hitoktatásban vagy éppen az ökumenikus munkában szolgálatot teljesítők. Egyesületünk ars poeticája, hogy Isten a saját képmására teremtett minden embert, ezért minden ember egyenlő méltóságú, szeretetre vágyó és szerethető. Így az ökumenikus és vallásközi párbeszéd, az elnyomottakért való síkraszállás, a férfiak és nők társadalmi egyenlőségének kibontakoztatásáért tett erőfeszítések régóta legfontosabb elemei misszióknak.

2017-ben Egyesületünk arra is megérett és megerősödött, hogy koalíciós partnerekkel is együtt munkálkodjon és még erősebb társadalomformáló szerepet töltsön be. A Vallásközi Projektbe az NDI, a National Democratic Institute of Hungary meghívására kerültünk, amelynek vezetői Vajda Violeta és Kárász Katalin. Mivel a keresztény, zsidó és iszlám vallás nem minden konfliktus nélkül él együtt a mai Közép-Kelet-Európában, ezért nagy kihívást jelentett, hogy egyáltalán létre tud-e jönni egy ilyen együttműködés Magyarországon. Gondoljunk csak a keresztény–zsidó kérdésre, amelyben megjelenik az antiszemitizmus, a keresztény–iszlám vallás találkozására, amely az aktuálpolitika által gerjesztett félelmekkel is jócskán terhelt, vagy a zsidó–iszlám konfliktusokra. Éppen ezért volt izgalmas kérdés,

hogy képesek leszünk-e koalíciót építeni egymással, mi, a három monoteista vallás képviselői. Ezért hát rendkívüli öröm számunkra, hogy a projektben egyenrangú partnerekként dolgozhattunk együtt a Szim Salom Progresszív Zsidó Hitközséggel, Kelemen Katalin rabbi vezetésével, a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösséggel Iványi Gábor elnökletével és Iványi Éva lelkes közreműködésével, iszlám partnerként pedig a Magyarországi Muszlimok Egyházával, Sulok Zoltán Szabolcs elnök vezetésével. Hálás köszönet nekik és segítőiknek, akik szorgos munkájukkal hozzájárultak a közös projekt sikeréhez!

A kötet, amit most lapozgat a Tisztelt Olvasó, azoknak az előadásoknak és műhelymunkáknak alapján készült, amelyek a három Vallásközi Expónk lényegét képezték. A három expó három nagy témát járt be egymás után, kezdve „Vallások a gyűlölet ellen” témájával, majd arról szóltunk, hogy mindhárom vallási hagyományban nagyon fontos eleme a szeretet mércéjének, hogy hogyan bánunk az elnyomottakkal, a nőekkel és az etnikumokkal, azaz a különféle társadalmi kisebbségekkel. Végül eljutottunk ahhoz a provokatív kérdéshez, hogy vajon létezhet-e szabadság a vallásos gondolkodásban, azaz miként viszonyul egymáshoz a „Vallás és a szabadság”. A kötet nagyon eltérő stílusú tanulmányokat tartalmaz: a tudományos elemzések mellett könnyedebb ismeretterjesztő írások is megjelennek benne. Ezenkívül a kötet részét képezik a beszámoló stílusában megírt élményszerű, rövidebb műhelyfoglalkozás-bemutatók is.

Kérem, olvassák az írásokat nyitott szívvel és nyitott lélekkel! Partnereinkkel együtt hiszünk abban, hogy változásokat elérni, egy másik vallási hagyományt, illetve másik valláshoz tartozó embert megtanulni megérteni és tisztelni soha nem elméleti kérdés. A gondolkodás, töprengés, a teóriák ebben alig segítenek! Tereket kell teremteni, ahol Ferenc pápa szavaival élve a „találkozás-kultúrája” gyakorolható. Az expókon – ahogy a Biblia fogalmazza – „arctól-arcig” találkozhattunk egymással. Sokan mondták nekünk visszajelzéseikben, hogy milyen jó lenne, ha a világ olyan szeretetteljes és nyitott hely lenne, mint amilyen a tanulmányi napjaink légköre volt. Most ezzel a vallásközi kötettel újabb teret szeretnénk teremteni mindazoknak, akik ott voltak, hogy még egyszer, mélyebben is elgondolkodhassanak a számukra legkedvesebb és legértékesebb előadásokon, műhelyeken. No, és persze azoknak is, akik nem tudtak ott lenni, hogy legalább így az írott anyagon keresztül ők is gazdagodhassanak ebből a szellemiségből.

Hálás köszönet a szerkesztőknek, akik e kiadvány szerkesztésén, korrektúráján fáradhatatlan lendülettel dolgoztak!

Tartalmas és építő olvasmányélményeket kívánok Mindenkinnek!

Dr. Perintfalvi Rita

MTÖE elnök

Tartalomjegyzék

ELŐSZÓ	5
VALLÁSOK A GYŰLÖLET ELLEN	11
Anwar Klára – Al-Khadhmi Ahmed Mohammed: AZ ISZLÁM A BÉKE VALLÁSA	13
Balázs Gábor: MIT TEHETNEK A VALLÁSOK A GYŰLÖLET ELLEN?	17
Balogh Éva: LABIRINTUS MINT LELKIGYAKORLAT	34
Heves Andrea: A BELESZÜLETÉS FÉNYE ÉS ÁRNYÉKA	40
Kertai-Szabó Ildikó: „MÍG MEGVILÁGOSUL GYÖNYÖRŰ KÉPESSÉGÜNK A REND”	54
Pogány Anikó: EGYÜTTÉRZÉS ÉS TALÁLKOZÁS: ERŐSZAKMENTES KOMMUNIKÁCIÓ	60
Sulok Zoltán Szabolcs: „MINDNYÁJAN ÁDÁM FIAI VAGYTOK...”	72
VALLÁSOK AZ ELNYOMOTTAKÉRT	86
Anwar Klára – Sulokné Anwar Zsuzsanna: NŐK AZ ISZLÁMBAN: ELNYOMÁS VAGY FELSZABADÍTÁS	88
Gégény István: MIÉRT BOLDOGOK A SZEGÉNYEK?	93
Hrotkó Larissza: A ZSIDÓ NŐ MINT ÁLDOZAT ÉS A TÁRSADALOM ÁTALAKÍTÓJA	98
Kelemen Katalin rabbi: SÁRA ŐSANYÁNKTÓL A RABBINŐKIG	109
Perintfalvi Rita: „MINDEN RELATÍV: ISTENEN ÉS AZ ÉHSÉGEN KÍVÜL”	114
Sulok Zoltán Szabolcs: „ÉS NEM ADTUNK ENNI A SZEGÉNYNEK...” (KORÁN 74:44)	127
Varga Gyöngyi: A SZENT SZÖVEGEK ÉS AZ ELNYOMÁS	141
VALLÁSOK ÉS A SZABADSÁG	164
Gábor György: DRÓTON RÁNGATOTT MARIONETTEK, AVAGY A SZABADSÁG FANTOMJAI?	166
Hrotkó Larissza: AZ IGAZ VALLÁS NEM DISZKRIMINÁL	175
Kelemen Katalin rabbi: MI NEVETTETI MEG AZ ÖRÖKKÉVALÓT?	186
Máthé-Tóth András: VALLÁS VAGY SZABADSÁG – TERTIUM NON DATUR	192
Abdul-Fattah Munif: A SZABADSÁG FOGALMA AZ ISZLÁM TANÍTÁSÁBAN	199
Varga Gyöngyi: KERESZTÉNY NŐI SPIRITUALITÁS – A SZABADSÁG TEOLÓGIÁJA?	209
Pogány Anikó: „OLYANOK LESZTEK, MINT AZ ISTEN” – PSZICHOLÓGIA A SZABADSÁGÉRT	218
Rozgonyi Dóra – Surányi Ráchel: SALAAM-SHALOM BUDAPEST INTERKULTURÁLIS CIVIL KEZDEMÉNYEZÉS	230
A KÖZÖNSÉG KEDVENC ELŐADÁSA	235
Iványi Gábor: „FÁRADOZZATOK ANNAK A VÁROSNAK A BÉKESSÉGÉN, AHOVÁ VITTELEK BENNETEKET”	237
MELLÉKLET	
Pécsi-Pollner Katalin – Huszár Ágnes – Surányi Vera: AZ ESZTERHÁZ EGYESÜLET MŰHELYE	243
Nótár Ilona: SZŰZ MÁRIA JELENTŐSÉGE A CIGÁNYOK HITÉRTTELMEZÉSÉBEN	258
SZERZŐINKRŐL	275
REZÜMÉK	282

VALLÁSOK A GYŰLÖLET ELLEN

AZ ISZLÁM A BÉKE VALLÁSA

A világon a legtöbb vallást alapítójáról, vagy arról a népről nevezték el, amely körében az kezdetben kialakult. Az iszlám ez alól kivétel: nem korlátozódik egy bizonyos néphez, nem egy emberhez kötődik¹, az egész emberiséghez érkezett. De mi is a jelentése? Az iszlám szó az arab *szalama* szótóból származik. A jelentése „alávetés” az Egy Igaz Istennek, illetve a másik jelentése a „béke”. Eszerint a teljes testi és lelki békét az ember Istennek való odaadás, engedelmesség által érheti el.

A Béke ugyanakkor Isten egyik neve, Isten olyan nevei között, mint az Egyetlen, a Teremtő, az Örökkévaló, a Könyörületes, az Irgalmas stb. Sokat hallhatjuk a médiumokban, hogy a muszlimok istene Allah. Vajon a muszlimok másik Istent imádnak, mint azok, akik azt az Istent ismerik, aki elküldte Mózeszt és Jézust népéhez az útmutatással? Az Allah arab szó, melynek jelentése: az egyetlen Isten, az „al-iláh” (az Isten) összetételből vezethető le. A legrégebbi sémita írásokban az istent az „il” vagy „él” szó jelentette. Héber nyelven a Teremtőt „Eloah”-nak (tbsz. „Elohim”) nevezik, míg Jézus nyelvén az „Elaha” szó jelentette Istent.² Az Allah szó Isten helyes arab elnevezése, mert ez az egyetlen kifejezés, amelynek nincs többes száma és neme. Az iszlám tehát ugyanannak az Egy Istennek a követésére hív, aki megteremtette Ádámot, és elküldte a küldöttek és próféták sorát, köztük Noét, Ábrahámot, Dávidot, Salamont, Mózeszt és Jézust, hogy felhívják az emberek figyelmét, ne szolgáljanak mást, csak a Teremtőt és ne társítsanak mellé senki mást.

A béke jelen van a muszlimok köszönésében, mellyel nap mint nap, minden korban és a világon mindenhol üdvözik a másikat „asszalamu alaikum wa rahmatullahi wa barakatuh” azaz béke legyen veled és Isten könyörülete és áldásai.

Muszlim tehát az a személy, aki aláveti magát Isten útmutatásának, elvárásainak. Tanúsítja, hogy nincs más Isten, csak az Egyetlen Isten, és Mohamed az Ő prófétája, elvégzi a napi öt imát, adakozik, böjtöl a Ramadán hónapban, és elvégzi a zarándoklatot, amennyiben azt a körülményei (anyagi, egészségi állapot) megengedik.

¹ A mohamedánizmus, illetve mohamedán elnevezés, mely a nyugati országokban az iszlámra használatos, teljesen hamis és félrevezető. Minden muszlim határozottan elutasítja ennek a használatát, hiszen Mohamed nem Isten volt, hanem Isten prófétája, az utolsó az iszlám vallás prófétáinak hosszú sorában.

² Anwar Klára – Shubail Mohamed Eisa, A lélek fogalma az iszlámban in Simon-Székely Attila (szerk.), *Lélekenciklopédia* (L'Harmattan Kiadó: Budapest 2015)

A béke az egyénre nézve így jelenik meg, hiszen a hit teljes lelki békét nyújt, a hívő szereti az Urát, Benne reménykedik és Őt féli, és embertársait is békével köszönti.

Az iszlámban a békének a társadalomra nézve is meg kell valósulnia. Az iszlám megparancsolta a nem muszlimok vagyonának és tulajdonának védelmét, valamint a testi épségük védelmét. Mohamed próféta (béke legyen vele) szörnyű büntetésre hívta fel annak a figyelmét, aki nem ekként cselekedne: „Aki megöl egy – muszlim társadalmon belül tartózkodó – nem muszlimot, nem érzi meg a Mennyország illatát.”³

Személyesen kiállt azok mellett, akik bár nem muszlimok, de a jogaik gyakorlásában kárt szenvednének egy muszlimtól: „Aki igazságtalanul bánik egy – muszlim társadalmon belül tartózkodó – nem muszlimmal, vagy nem adja meg a jogait, vagy képességeinél több terhet ró rá, vagy úgy vesz el tőle valamit, hogy abba az nem egyezik bele, annak a nem muszlimnak én leszek a védelmezője a Feltámadás Napján a muszlimmal szemben.”⁴

Az iszlám meghatározta a nem muszlimok jogát a vallásszabadság gyakorlására. Ezt Isten egyértelmű szavai bizonyítják: „Nincs kényszer a vallásban”⁵, egy másik fejezetben pedig az áll: „Nektek megvan a ti vallásotok és nekünk a miénk.”⁶ Azaz mindenkinek megvan a joga saját vallása gyakorlásához, az iszlám nem kényszeríthető a másikra, hiszen nem mi emberek adjuk az útmutatást, Isten az, aki vezeti az embereket az igaz hitre.

De ki volt Mohamed próféta? Halandó ember volt, akit Isten kiválasztott éppúgy, mint Mózes. I. sz. 570 körül született az arabiai Mekkában. Nem vett részt az arab törzsek bálványimádásában. Apját (Abdullah) még születése előtt, édesanyját (Amina) hat éves korában veszítette el. Árvaként nőtt fel, előbb nagyapja, majd annak halála után nagybátyja (Abu Tálib), a Kurajs törzs egyik vezetője gondoskodott róla. Ifjú korában pásztorkodással, majd kereskedelemmel foglalkozott. Úgy ismerték, mint igazmondó és a megbízható embert, éppen ezért az emberek nála hagyták értékeiket, othona olyan volt, mint a bank. Írástudatlan volt, s nem ismerte a korábban kinyilatkoztatott szent iratokat. Prófétasága 610-ben, 40 éves korában kezdődött: ekkor kapta az első isteni kinyilatkoztatást Gábiel angyalon keresztül. 622-ben a mekkai bálványimádók üldözése elől kivándorolt Mekkából Medinába, ezt nevezzük „Hidzsra”-nak. Ekkor három fontos dolgot tett, amint odaérkezett:

3 Ibn Habben 7382, (ford: A. K.)

4 Abu Dawud 3052, (ford: A. K.)

5 Korán, 2:256

A Kegyes Korán értelmezése és magyarázata magyar nyelven (fordította: Kiss Zsuzsanna Halima), Hanif Iszlám Kulturális Alapítvány, 2010,

6 Korán, 109:6

1. Megépítette az első mecsetet, amely az istenszolgálat színtere és a muszlimok gyülekezési helye is volt, és ott fogadta a nem muszlim küldöttségeket is.
2. Testvériséget teremtett a medinaiak és a mekkaiak között.
3. Szerződést kötött a nem muszlimokkal, akik ott éltek: ez a békés egymás mellett élés kódexe volt.

Erről az orientalista román Virgil Gheorghiu (szül. 1916) a következőket írta:

Ez a kódex 52 pontot foglal magában, amiből 25 a muszlimokra vonatkozik, 27 pont pedig a muszlimok és más vallásúak közötti kapcsolattal foglalkozik, legyenek azok zsidók vagy bálvány-imádók. Úgy íratott meg ez a kódex, hogy megengedje a nem muszlimoknak, hogy a muszlimok között teljes szabadságban éljenek, és hogy megtarthassák az istenszolgálataikat tetszésük szerint, anélkül, hogy bárki is zaklatná őket. De abban az esetben, ha a várost ellenség támadná meg, kötelességük összefogni a város védelmében az ellenség visszaszerzése érdekében.⁷

A békés együttélésre e példán kívül még számos példát találunk az iszlám történelmében, azonban a cikk terjedelmi korlátai csak kettő említésére adnak lehetőséget. Abu Bakr, az első kalifa szerződést kötött a keresztény nagraniakkal, melyben az állt, hogy vigyáz a testi épségükre, földjeikre, vallásukra, vagyonukra, rokonságukra, biztonságot nyújt vallásgyakorlatuk terén mindenkinek, aki jelen van és aki nincs, papjaiknak és szerzeteseiknek és apácaiknak és templomaiknak és mindennek, amit birtokolnak, legyen az kevés avagy sok.

Omar Ibn Khattab, a második kalifa azt mondta élete végén: „Azt tanácsolom az utánam jövő kalifáknak, hogy bánjanak szépen a nem muszlimokkal, akik a muszlimokkal élnek, és tartsák meg a velük kötött szerződéseket (amit a Próféta (béke legyen vele)) és Abu Bakr is kötöttek korábban).”⁸

Az iszlámnak két alapforrása van, a Korán és a sunna. A Korán recitálást vagy olvasást jelent. A Korán az Isten által kinyilatkoztatott szent könyv, amely Mohamed prófétának (béke legyen vele) lett kinyilatkoztatva Gábiel angyalon keresztül huszonhárom év alatt. Az iszlám szent könyve, tanításainak és törvényeinek forrása, amit a muszlimok Isten végső kinyilatkoztatott szavának tartanak. A hit alapjaival, az erkölccsel, az emberiség történetével, az imádsággal, a bölcsességgel, az Isten és ember kapcsolatával, valamint az emberi viszonyok különböző formáival foglalkozik. A sunna Mohamed próféta (béke legyen vele) mondásait, cselekedeteit és szokásait jelenti. A hadís a Próféta

⁷ Virgil Gheorghiu, *La vie de Mahomet* (Presses Pocket: Paris 1984), 192.

⁸ Yahia Bin Adam Alqurasi, *Kitab Al-Kharadzs* (Matbaa Asszelefiyye: Cairo 1374), 200.

(béke legyen vele) szunnájának lejegyzett gyűjteménye. A muszlim hívő ezekre támaszkodik és eszerint él minden nap.

Az iszlám egyéni és közösségi élet minden területén útmutatást ad; ez a szabályrendszer a „Saria” (vagy törvény), amely szerint a muszlim ember él. Célja a jó dolgok előmozdítása, illetve a rossz dolgok visszaszorítása és a rossz dolgok megjelenésének megelőzése. Egyensúlyba hozza az egyén és a társadalom életét minden területen. Biztosítja a jogokat és számonkéri a kötelezettségeket. Fenntartja ezáltal az egyéni és társadalmi békét. Ha mindez megvalósul, akkor igazságos és felelős egyének alkotják a társadalmat.

Az iszlám, mely az élet minden területét átfogja, a kedvességre, a lágyságra, és a könyörületre hívja az embereket és elutasítja az erőszak, a kegyetlenség és a terrorizmus minden formáját. Aki részletesen tanulmányozza az iszlámot, és az erőszakos csoportosulásokat a mai világban, megfigyelheti, hogy ezen csoportosulásoknak sajátos filozófiájuk van, amelyben összefüggésükből kiragadnak egyes Korán-idézeteket és helytelen módon magyarázzák azt, hogy saját üzenetüket erősítsék általa. Éppen úgy, ahogy a muszlimok ellenségei próbálják eltorzítani az iszlámról alkotott képet. Mindez azonban az iszlámról alkotott tudásuk hiányának következménye. Éppen ezért a legjobb megoldás az erőszakkal szemben a muszlim hívők képzése vallásuk helyes megértésére és a nem muszlimokkal folytatott párbeszéd, amely során lehetőség nyílik egymás vallásának kölcsönös megismerésére, elkerülve a félreértéseket és az alaptalan félelmeket.

MIT TEHETNEK A VALLÁSOK A GYŰLÖLET ELLEN?

EGY ZSIDÓ PERSPEKTÍVA

A zsidó apologetikának hosszú premodern hagyománya is van, de a 19. századtól kezdve különösen sok zsidó tudós és a zsidókkal, vagy a judaizmussal rokonszenvező nemzsidó kutató próbálta meg erkölcsi szempontból idealizálni a zsidó szellemi örökséget. A zsidó nép meglehetősen nehéz történelmi sorsát figyelembe véve ez a törekvés érthető. Ha azonban annak módjait keressük, hogy teológusok, vallási vezetők és vallási területen aktív emberek hogyan tudnak hatékonyan fellépni a gyűlölet és a gyűlölködés ellen, akkor véleményem szerint az első lépésnek mindig a megalkuvás és apologetika nélküli szembenézésnek kell lennie saját hagyományunkkal. Azzal kell kezdeni, hogy elismerjük: ha a monoteista vallások történetében nem játszana jelentős szerepet a gyűlölet, akkor nem lenne ekkora szükség a témával való foglalkozásra.

A bibliai és rabbinikus zsidó hagyomány viszonya a gyűlölethez mint érzelemhez, illetve az olyan cselekedetekhez, amelyek a gyűlöletből fakadnak vagy fakadhatnak, mindenképpen ambivalens.¹ Ez nem meglepő, hiszen mind a héber Szentírás, mind a rabbinikus irodalom legnagyobb „antológiája”, a Talmud körülbelül ezer-ezer év alatt keletkezett, és sok-sok szerző gondolatait, világlátását, vallási, erkölcsi nézeteit rögzíti.² Irreális elképzelés lenne úgy gondolni, hogy olyan alapvető emberi érzelmekkel kapcsolatban, mint a szeretet és a gyűlölet, egyhangú álláspontot fogalmazott volna meg a sok száz szerző, akik a zsidó mindennapi élet és a „nagybetűs” Történelem kétezer éves időszakának eseményeit értelmezték és értékelték.

A héber Szentírásban szerepelnek olyan források is, amelyek úgy tűnik, egyértelműen tiltják a gyűlölet érzését: „Ne gyűlöld felebarátodat szívedben, intve intsed társadat, hogy ne viselj miatta bünt.” (3Móz 19:17)³. Ugyanakkor más bibliai forrásokból a gyűlölet bizonyos esetekben legitimnek elismert érzelemnek tűnik: „gyűlölőidet, Örökkévaló, gyűlölöm” (Zsolt 139:21), „az Örökkévaló szeretete a gonoszok gyűlölete” (Péld 8:12), „megvan a maga ideje a gyűlöletnek” (Préd 3:8).

1 Írásomban a gyűlölet érzelmét és a belőle fakadó tetteket egy kategóriába tartozóként fogom kezelni.

2 A talmudi irodalomra vonatkozó magyar nyelvű, közérthető összefoglaló tanulmánygyűjtemény: Blau Lajos, *A Talmudról*, (Budapest, 1920 (reprint: 2006)).

3 A Bibliai idézetek esetében általában a Magyar Bibliatársulat újfordítású Bibliájának online verzióját használtam. <http://szentiras.hu/RUF>. A zsidó kultúrkör konszenzusának megfelelően a tetragrammatont mindenhol Örökkévalóra változtattam a református ÚR megjelölésről.

Ahhoz sem kell túlzottan mélyreható kutatást végezni, hogy a rabbinikus források között is találjunk a gyűlölettel kapcsolatos, egymásnak alapvetően ellentmondó forrásokat. Az egyik a gyűlölet ellen legradikálisabban szót emelő rabbinikus forrás így szól:

A Szent – áldassék –⁴ nem örvendezik, amikor a gonoszok elbuknak.

Rabbi Smuel bár Náchmán rabbi Jonátán nevében mondta: Mit jelent ez a tórai vers: „nem közeledtek egymáshoz egész éjjel” (2Móz 14:20)? Abban az órában a szolgáló angyalok⁵ dicsőítő éneket akartak zengeni a Szent – áldassék – előtt, de Ő így szólt hozzájuk: A teremtményeim a tengerbe fulladnak, és ti dicsőítő éneket mondotok előttem?! (*Babilóniai Talmud, Szánhedrin 39b*)

A talmudi forrás az idézetemben nem szereplő része különböző bibliai versek értelmezése után jut el az idézetet nyitó megállapításhoz, miszerint Isten nem leli örömét a gonoszok vesztében. Ezzel a gondolattal a legteljesebb egyetértésben fogalmazza meg rabbi Jonátán a saját magyarázatát, amelyet Izrael Egyiptomból való kivonulásával köt össze. Az Exodus könyvének 14. fejezete beszámol róla, hogy az egyiptomiak üldözik a zsidókat, majd Izrael fiai sikeresen átkelnek a kettéválasztott tengeren, az üldözők viszont vízbe fulladnak. Olyan szituációba helyez minket a magyarázat, amikor a jók és gonoszok közötti distinkció világos: az egyik oldalon az életükért és szabadságukért menekülő rabszolgaként tartott zsidó családok vannak, a másik oldalon pedig az őket kiirtani, vagy rabszolgasorba visszataszítani akaró egyiptomi hadsereg. Az ártatlanok megmenekülése és a gonoszak bukása után érthető, hogy az égi angyalok úgy érzik, hogy az Örökkévaló csodatételen keresztül megnyilvánuló igazságos döntése dicsőítésre érdemes. Isten azonban még ebben a szituációban is visszautasítja azt, ami a káröröm megnyilvánulásaként, és mint ilyen, a gyűlölködés kifejezéseként lenne értelmezhető. A gyűlölködés radikális elutasítása után ugyanez a talmudi szövegrészlet úgy

⁴ Isten gyakori megnevezése a rabbinikus forrásokban.

⁵ A bibliai idézet szó szerinti értelmezése szerint az „egymáshoz” [וְאֵלֹהִים] kifejezés Izrael népe és az őket üldöző egyiptomiak táborára vonatkozik. Rabbi Jonátán – a talmudi irodalomban elfogadott asszociációs és intertextuális szentírás magyarázati módszert követve – a kifejezést az angyalokra vonatkoztatja. Teszi ezt egy másik szentírási vers alapján, ugyanis Ézsaiás könyvében (6:3) ugyanez a kifejezés az angyalok egymás közötti kommunikációját írja le. Mivel írásomnak nem tárgya a talmudi hermeneutika ismertetése, így noha valószínűnek tartom, hogy az, aki a rabbinikus irodalomban kevésbé járatos, rabbi Jonátán magyarázatát teljesen önkényesnek fogja találni, mégis arra kell kérnem az Olvasót, hogy fogadja el jelen írás keretein belül egyszerű tényként: a rabbinikus szövegekben ez teljesen bevett módszernek számít. A talmudi értelmezés szabályairól lásd például az alábbi klasszikus művet: Strack, Herman, *Introduction to Talmud and Midrash* (Jewish Publication Society of America: Philadelphia 1945)

folytatódik, hogy az abszolút értékűnek tűnő kijelentés („soha ne örvendjünk ellenségeink bukásán”) érvényét azonnal szűkíti.

Rabbi Joszé bár Chániná azt mondta: bár Ö^6 nem örvendezik [szász - שש], de másoknak örömet okoz. Ezt tanuljuk annak a versnek a pontos jelentéséből, hogy: „megörvendezetteti [jászisz - שיש]” (5Móz 28:63)⁷. Másokat fog megörvendezettetni, és ezért nem azt írta: „örvendezni fog” [jászusz - שיש]. (*Babilóniai Talmud, Szánhedrin 39b*)

A szöveg folytatása tehát arra utal, hogy más bibliai szövegek alapján van olyan helyzet, amikor Isten kíváncsnak találja az ellenségek elbukásán való örvendezést, ráadásul éppen Izrael bűnei esetében. Egyetlen talmudi oldalon is találunk példát a gyűlölködéssel kapcsolatos ambivalenciára.

Egy másik talmudi helyen még inkább egyértelmű annak megfogalmazása, hogy a gyűlölet bizonyos esetekben megengedhető. Amikor a bölcsek azt a jogi esetet vitatják meg, hogy mivel minimum két tanúra van szükség ahhoz, hogy a büntetőeljárás lefolytatható legyen, így egyetlen tanúnak, még akkor is tilos tanúvallomást tennie, ha saját szemével látta egy bűn elkövetését⁸, akkor az egyik talmudi bölcс minden hezitálás nélkül kijelenti, hogy bár tanúskodni tilos a bűnös ellen, de: „Szabad őt⁹ gyűlölni” (*Babilóniai Talmud, Pszáchim 113b*).¹⁰

A gyűlölet megítélésének ambivalenciája a poszt talmudi időszakban sem változott. Egészen napjainkig folytatódik a gyűlölet fogalmának újraértékelése, épp ezért az általános konklúzió mindig ugyanaz marad: bűnös leegyszerűsítés bármivel kapcsolatban megfogalmazni „a” zsidó hagyomány álláspontját, hiszen a források több mint három évezredes, önmagát folyamatosan újraértelmező, és folyamatosan megújuló áramlatának nincs és nem is lehet egy és egységes véleménye egy adott kérdésről.

A zsidó hagyomány gyűlölettel kapcsolatos ambivalenciájáról egy korábbi értekezésemben már részletesen írtam, így az ott elmondottakból elegendőnek tűnik itt csak a konklúziót idézni:

6 Azaz Isten.

7 A tórai versben Isten azt jósolja meg, hogy Izrael ellenségei örvendezni fognak akkor, amikor Isten megbünteti Izraelt annak vétkeiért. Az adott vers elfogadott magyar fordításának sem a zsidó („És lesz, amint örült az Örökkévaló rajtatok, hogy jót tegyen veletek és megsokasítson benneteket, úgy fog örvendezni az Örökkévaló rajtatok, hogy elveszítsen benneteket és elpusztítson benneteket” (IMIT Biblia fordítás), sem a keresztény verziója („És ahogyan örömet lelte az ÚR abban, hogy jót tehetett veletek, és megszorított benneteket, ugyanúgy leli majd örömet abban is az ÚR, hogy tönkretesz és kipusztít benneteket. (Magyar Bibliatársulat újfordítású Bibliája (2014)) nem adja vissza azt a szójátékot, amelyre rabbi Joszé magyarázata épül. Rabbi Joszé az „örvendezni” szó egyszerű aktív, illetve műveltető alakjával játszik.

8 5Móz 19:15

9 Azaz a bűn elkövetőjét.

10 Más a gyűlölet megengedhetőségével kapcsolatos rabbinikus forrás pl: Babilóniai Talmud, Táánit 7a.

„A zsidó hagyomány viszonya ellentmondásos a gyűlölet érzelméhez, és nem is lehet más, hiszen elismeri, hogy a gyűlöletnek különböző, egymástól lényegében különböző megnyilvánulási formái vannak. A gyűlölet szükséges rosszként jelenik meg; teljesnek tűnik az egyetértés, hogy az ideális világban nem lenne helye a gyűlöletnek, azonban ezen a világon a gyűlölet bizonyos formáinak megjelenése elkerülhetetlen.

A közösség totális ellenségei iránt megnyilvánuló gyűlöletre vonatkozik a legkevesebb korlátozás¹¹, különösen nyílt háborúság idején. A hagyományos interpretáció¹² rájuk vonatkoztatja a Prédikátor könyvének (3,8) megállapítását: „Megvan a maga ideje a gyűlöletnek”.

Ezzel szemben a szakirodalom által „személyes gyűlöletnek” nevezett érzelem teljes tilalom alá esik. Az erkölcsi gyűlöletnek a nem-totális ellenség iránti megnyilvánulásait az általam vizsgált források visszaszorítani és korlátozni igyekeznek. A gyűlölet elleni érvek alapja azonban nem az, hogy a zsidó hagyomány ne ismerné el a jogos és indokolt gyűlölet létének lehetőségét. A gyűlöletet korlátozni igyekvő érvek nem a gyűlöletes tetteket elkövetők jogaira, hanem az ártatlan, a bűnt elszenvedő személy védelmére és érdekeire összpontosulnak.”¹³

A kérdés, hogy mit tehetnek a vallások képviselői a gyűlölet ellen, változatlanul kell, hogy foglalkoztassa a zsidó teológusokat és vallási vezetőket, hiszen az elmúlt évtizedekből könnyű felidézni számos olyan gyűlölet bűncselekményt, amelyet a zsidó vallás nevében, vallásos zsidók követtek el. Ezek a gyűlölet bűncselekmények egyaránt irányulhattak nem zsidók és zsidók ellen, és a közös nevező az volt, hogy az elkövetők vallási meggyőződése szerint cselekedeteik egyenesen vallási parancsolatnak számítottak. Ilyen cselekedet volt 1994-ben Baruch Goldstein tömegmészárlása a Hebroni Máchpélá barlangban, ahol 29 imádkozó muzulmánzt ölt meg és több mint százat megsebesített.¹⁴ 1995-ben Jigál Amir az Izrael Állam demokratikusan megválasztott miniszterelnökét, Jichák Rabint gyilkolta meg vallási indokokra hivatkozva.¹⁵ 2016-ban Jisáj Schlissel a jeruzsálemi

11 A totális ellenségek egyaránt lehetnek zsidók és nem-zsidók. Lásd pl.: Maimonidész, *Misné Tórá*, A gyilkosra vonatkozó szabályok 4, 10-12.

12 „Megvan a maga ideje a gyűlöletnek – ez a háború idejére vonatkozik.” Midrás Kohelet 3,8.

13 Balázs Gábor, „Ne gyűlöljem-e gyűlölőidet, Örökkévaló?” – a gyűlölet megítélésének ambivalenciája a zsidó filozófiában in *Kalligram* (2007), 62-69.

14 Goldstein a tömeggyilkosságot purim ünnepe előtt követte el, és valószínűnek tűnik az értelmezés, hogy ezzel az Eszter könyvében elmondott eseményeket, a zsidó nép ellenségeivel vívott harcot akarta mintegy rituálisan reprodukálni, lásd:

Lustick, Ian, *For The Land and The Lord – Jewish fundamentalism in Israel* (Council on Foreign Relations: New York 1988)

15 Amir tettének vallási indokairól lásd: Karpin, Michael és Friedman, Ina, *Murder in the Name of God: The Plot to Kill Yitzhak Rabin* (Metropolitan Books: New York 1998)

Büszkeség Menetén felvonulókra támadt és megölte Sirá Bankit és többeket pedig megsebesített.¹⁶ A „Price Tag” (Árcédula) nevű vallásos zsidó terrrorszervezet tagjai rendszeresen hajtanak végre támadásokat muzulmánok, keresztények, baloldali zsidók és nekik nem tetsző szenthelyek ellen.¹⁷ A vallásos indíttatásból, zsidók által elkövetett erőszakos cselekedetek és gyűlölet bűncselekmények nem pusztán a zsidó múlt eseményei, hanem sajnos hozzátartoznak a kortárs izraeli valósághoz is.

Az előbb felsorolt erőszakos gyűlölet-bűncselekedeteket nem teológusok és nem vallási vezetők követték el, épp ezért joggal vethető fel a kérdés, hogy mit tehetnek az ilyen cselekedetek ellen a vallások „elméleti szakemberei”. Véleményem szerint nagyon sokat, ugyanis mivel minden monoteista vallásban megtalálható az ambivalencia a gyűlölettel és az erőszakkal kapcsolatban, ezért e fogalmak mai értelmezésében nagyon sokat számít, hogy melyik értelmezést választjuk. Természetesen senkinek nincs joga ahhoz, hogy azt állítsa, hogy csak ő rendelkezik vallása szent iratainak értelmezési jogával, és nehéz elképzelni, hogy épp ésszel bárki teljesen bizonyos lehet benne, hogy biztosan nem értheti félre a szent iratokban megfogalmazott isteni üzenetet, de ez nem lehet akadálya a saját vallási és erkölcsi érzékünk által sugallt értelmezések megfogalmazásának. A zsidó eszmetörténetből szeretnék egy klasszikus példát hozni arra, hogy teológusok és vallásbölcselek hogyan küzdhetnek a gyűlölet és az erőszak ellen bibliai szövegek interpretációján keresztül.

Ha a zsidó Szentírás leginkább békepárti és gyűlöletellenes részeit keressük, akkor bizonyára nem Ámálék népének története és a rájuk vonatkozó parancs fog elsőként eszünkbe jutni. Ámálék a tórai narratívában kétszer szerepel, először az Egyiptomból menekülő zsidó nép vándorlása során találkozunk vele, amikor megtámadják Izrael fiait.

⁸Eljött Amálék, és megtámadta Izráelt Refidimben. ⁹Akkor ezt mondta Mózes Józsuénak: Válassz ki férfiakat közülünk, vonulj ki, és ütközz meg Amálékkal! Én pedig odaállok holnap a halom tetejére, és Isten botja a kezemben lesz. ¹⁰Józsué úgy cselekedett, ahogyan Mózes mondta neki, és megütközött Amálékkal. Mózes, Áron és Húr pedig fölment a halom tetejére. ¹¹És az történt, hogy valahányszor Mózes fölemelte kezét, Izrael volt az erősebb, amikor pedig leeresztette a kezét, Amálék volt az erősebb. ¹²De Mózes kezei elfáradtak. Ezért fogtak egy követ, alája tették, és ő ráült. Áron és Húr pedig tartotta a kezét, az egyik erről, a másik amarról, úgyhogy a két keze fölemelve maradt napnyugtáig. ¹³Így győzte le Józsué fegyverrel Amálékot és annak hadinépét.

16 Ebben az interjúban hallható, ahogy Schlissel tette indítékairól beszél.

17 A szervezet vallási ideológiájáról lásd: Satherley, Tessa, The 'Price Tag' Phenomenon, Vigilantism, and Rabbi Yitzchak Ginsburgh's Political Kabbalah in *Melilla* 10 (2013), 57-91.

¹⁴Akkor így szólt az Örökkévaló Mózeshez: Írd meg ezt a dolgot emlékeztetőül egy könyvben, és vésd jól Józsué emlékezetébe! Mert Amáléknak még az emlékét is eltörölöm majd az ég alól! ¹⁵Mózes akkor oltárt épített, és így nevezte el: Az Örökkévaló az én hadijelvényem. ¹⁶És így szólt: Mivel kezét emelt az Örökkévaló trónusára, harcolni fog Amálék ellen az Örökkévaló nemzedékről nemzedékre. (2Móz 17:6-16)

Bár Ámálék gyűlöletének parancsa nem szerepel explicit módon a tórai szövegben, de nehéz elképzelni, hogy az a nép, amelynek az Örökkévaló még ez emlékét is eltörölni kívánja bármi más fajta érzelmi viszonyulásra lenne érdemes. Tovább erősíti ezt a benyomást az Ámálékkal kapcsolatos másik tórai hely is, amely nem Istenre bízva Ámálék eltörlésének feladatát, hanem emberi kötelességgé teszi:

¹⁷Emlékezz arra, hogy mit tett veled Amálék népe útközben, amikor kijöttetek Egyiptomból,¹⁸amikor találkozott veled útközben, és Istent nem ismerve levágta mindazokat, akik elgyengülve hátramaradtak közüled, mert fáradt és kimerült voltál. ¹⁹Ha majd Istened, az Örökkévaló nyugalmat ad neked ellenségeidtől mindenfelől azon a földön, amelyet örök birtokul neked ad Istened, az Örökkévaló, akkor töröld el Amáléknek még az emlékét is az ég alól! El ne felejtsd! (5Móz 25:17-19)

Ámálék népe totális elpusztításának parancsa nem az egyetlen olyan bibliai hely, amelyből úgy tűnik, hogy a zsidó-keresztény hagyomány legfontosabb alapidokumentuma, a Szentírás bizonyos esetekben vallási kötelességnek tekinti a népirtást.

¹⁶De az itt lakó nemzetek városaiban, amelyeket örökségül ad neked Istened, az Örökkévaló, ne hagyj életben egy lelket sem! ¹⁷Irtsd ki őket mindenestül: a hettitákat, az emóriákat, a kánaániakat, a perizzieket, a hivvieket és a jebúsziaikat, ahogyan megparancsolta neked Istened, az Örökkévaló; ¹⁸azért, hogy meg ne tanítsanak benneteket mindazoknak az utálatos dolgoknak az elkövetésére, amelyeket ők isteneik tiszteletére elkövetnek, és így ne vétkezzetek Istenetek, az Örökkévaló ellen. (5Móz 20:16-18)

Józsué könyve beszámol Izrael fiainak véres honfoglaló háborúiról, amelyekben legalábbis részben végrehajtják ezeket a parancsokat, Sámuel könyve pedig azt is elbeszéli, hogy Izrael első királya, Saul napjaiban Izrael fiai Ámálék népén is végrehajtották a népirtásra vonatkozó isteni parancsot:

¹Egyszer ezt mondta Sámuel Saulnak: Engem küldött az Örökkévaló, hogy felkenjelek népe, Izráel királyává. Most azért hallgass az Örökkévaló beszédére! ²Ezt mondja a Seregek Ura: Számon tartom, hogy hogyan bánt Amálék Izráellel, hogy útját állta, amikor kijött Egyiptomból. ³Most azért indulj, verd le Amálékot, és irts ki mindent, amije van! Ne kíméld, hanem öld meg a férfiakat és a nőket, a gyermekeket és a csecsemőket, a marhákat és a juhokat, a tevéket és a szamarakat! (1Sám)¹⁸

A népirtásra vonatkozó bibliai parancsok önmagukban is meglehetősen nyugtalanítóak erkölcsi szempontból, de mivel maguk a történetek körülbelül az i.e. 12-10. századig tartó időszakban játszódhattak – legalábbis a bibliai kronológia szerint – némi megnyugvást jelenthetne, hogy ez a számunkra különösen kegyetlennek tűnő eljárás megfelelt az ókori hadviselés erkölcsi normáinak, és már a régmúlt emlékei közé tartozik. Azonban az erkölcsi probléma megoldása nem ilyen egyszerű, hiszen a zsidó hagyomány a tórai korszak parancsait örök érvényűnek tekinti, amelyek nem veszítik hatályukat az idő múlásával. Amálék kiirtásának parancsa beépült a zsidó hagyomány mindenkor érvényesnek tekintett normái közé, még akkor is, ha ennek napjainkban szinte senki szerint nincs gyakorlati hatálya, és nem ismert olyan elfogadott zsidó jogi autoritást, aki megpróbálna e parancsnak gyakorlati érvényt tulajdonítani. Azonban a gyakorlati alkalmazhatatlanság legfeljebb csökkenti, de nem szünteti meg az erkölcsi problémát, hiszen legalábbis elvben a parancs érvénye változatlanul fennáll.

Ahogy ezt Ávrám Dancig, a 18. század második felének egyik kiemelkedően fontos jogi szaktekintélye megfogalmazta:

A purimot megelőző szombaton olvassák fel az Amálékre vonatkozó részt a Tórából, és a Tóra tevékenységet előíró parancsolata, hogy emlékezzünk Amálékre és szívünkben lévő, állandó gyűlölettel gyűlöljük őt, olyannyira, hogy ha lehetséges, kitöröljük őt a világból úgy, hogy emléke se maradjon, se hozzá tartozó ember, állat, tárgy, vagy ingóság, és ne

18 Különös ironiája a Sámuel könyvében leírt helyzetnek, hogy a bibliai narrátor szerint Isten és prófétája haragját ebben az esetben nem a népirtás váltja ki, hanem az, hogy a népirtás nem volt totális, és Izrael fiai megkímélték Amálék nyájának legjavát és Ágagot, Amálék királyát. (Ehelyütt nem térek ki arra a külön kezelendő problémára, hogy vajon Amálék erkölcsi szempontból nyilvánvalóan ártatlan állatainak lemészárlása hogyan egyeztethető össze az egyébként az állatok felesleges leölését és a velük való kegyetlenkedést szigorúan tiltó zsidó joggal. (Az egyik talmudi szöveg egyébként teljesen tudatában van nemcsak a gyermekek, hanem az ártatlan állatok leölése jelentette erkölcsi problémának: „Mégha az emberek vétkeztek is, mi a nyáj bűne?” (Babilóniai Talmud, Jomá 22a)

tudják azt mondani – „ez Ámáléké volt”. (Ávrám Danzig: *Chájé Ádám, A megilá olvasás szabályai* 155:1)

Ennek a forrásnak az egyik nagy előnye, hogy teljesen következetes. Mivel azt feltételezi, hogy Ámálék bűne olyan nagy, hogy az indokolja Ámálék elpusztítását bármilyen történelmi korszakban, amikor erre mód nyílik, ezért explicit formában kimondja azt is, hogy Ámálék gyűlölete is indokolt, sőt vallási kötelességnek számít. A logikai szempontból előnynek tűnő következetesség, erkölcsi szempontból viszont kiélezi a problémát: lehet e gyűlölet és – csak hogy a legevidensebbet említsük – az újszülöttek megölése bármilyen körülmények¹⁹ között erkölcsi szempontból kívánatos?

Írásom következő részében azt fogom bemutatni, hogy Maimonidész, aki a zsidó szellemtörténet azon kevés – noha korántsem egyedülálló – alkotói közé tartozik, akinek alakja meghatározó fontosságú mind a zsidó jog, mind pedig a filozófiai exegézis területén, hogyan oldotta meg a bibliai szöveg interpretációján keresztül a hét kánaánita nép és Ámálék gyűlöletének, illetve elpusztításának parancsa jelentette jogi és erkölcsi problémát. Ámálék és a népiirtás problémája természetesen már sokakat foglalkoztatott a zsidó teológia és filozófia művelői közül, jelen írás keretei között csak Maimonidész Szentírás értelmezését fogom vizsgálni.²⁰

Maimonidész²¹ magát a parancsolatot és annak minden időkben való érvényességét illetően igen egyértelműen fogalmazott, tette ezt főleg a nagyközönségnek írott művében, amelyben összegyűjtötte

19 Elképzelhető, noha az abszurdba hajlik egy olyan érvelés, hogy erkölcsi kötelességünk megölni egy csecsemőt minden olyan esetben, ha ezzel és csak ezzel a cselekedettel menthetünk meg sok ártatlan életet. Ez az érv úgy folytatódhatna, hogy az ámálékita származás olyan inherens gonosztságot tesz szükségszerűvé, hogy aki Ámálék magjából származik, az szükségszerűen és bizonyosan nagyon sok ártatlan életet fog kioltani, és valójában ezeket az ártatlan életeteket kell megmenteni. Ahhoz azonban, hogy valaki ezt az érvet fogalmazza meg, szükséges, hogy legalábbis Ámálék esetében elfogadja a fajelmélet helyességét, és higgyen a teljes determinizmusban. Sokan azonban, még ezen abszurd feltevések elfogadása mellett sem tartanak meggyőzőnek a megölésre vonatkozó konklúziót, és legalábbis felvetnék annak lehetőségét, hogy ezt a hipotetikus ámálékita csecsemőt megölés helyett tartsuk szigorú őrizet alatt születésétől fogva, és különleges biztonsági intézkedésekkel gondoskodjunk róla, hogy ne tudja elkövetni azokat az emberiségellenes bűncselekedeteket, amelyekre vele született hajlamai determinálják.

20 Az Ámálék témakörével foglalkozó hatalmas szakirodalomból érdemes kiemelni a problémát erkölcsi szempontból legátfogóbban tárgyaló tanulmányt:

Sagi, Avi, The punishment of Amalek in Jewish tradition: coping with the moral problem in *Harvard Theological Review* 87 (1994) 323-346. A többek Maimonidész megoldását is tárgyaló tanulmányokból lásd például:

Stern, Josef, Maimonides on Amalek, self-corrective mechanisms, and the war against idolatry, in *Malino*, Jonathan W. (szerk), *Judaism and Modernity: the Religious Philosophy of David Hartman*, (Hampshire: Ashgate 2004) 359-392.

21 Maimonidésznek mind a filozófiai, mind a jogi munkásságát a legátfogóbban bemutató, az utóbbi években megjelent monográfia:

Halbertal, Moshe, *Maimonides: Life and Thought*, (Princeton University Press: Princeton, NJ, 2014)

és röviden megmagyarázta a Tóra 613 parancsolatát. Ott a következőképpen magyarázza a népirtásra vonatkozó parancsot:

A Tóra 187. tevékenységet előíró parancsa az, hogy öljük és semmisítsük meg a hét kánaánita nemzetet, mert ők jelentik a bálványimádás lényegét és alapját. (...) Ennek oka: nehogy eltanuljuk tőlük az istentagadást [...] az ellenük viselt háború vallási parancsolatnak számít. És talán van, aki azt gondolja, hogy ez nem egy minden nemzedékben érvényes parancsolat, mert ez a hét nemzet már kihalt, [...] azonban ez egy máig érvényes parancs, és amikor csak megtalálható Ámálék egy sarja, azt meg kell semmisíteni, csak úgy, mint a hét nemzetet [...]. Érdemes ezzel kapcsolatban megérteni ugyanakkor [...], hogy különbség van a között, hogy egy parancsolat minden nemzedék számára érvényes, és aközött, hogy maga a dolog, amire a parancsolat vonatkozik, már megszűnt létezni. (Maimonidész, *A parancsolatok könyve, Tevőleges parancs 187*)²²

A szövegből két elemet érdemes kiemelni. Egyrészt Maimonidész szerint a népirtás parancsát nem az isteni önkény, hanem az indokolja, hogy a kánaánita népek jelentették a bálványimádás lényegét. Ez a magyarázat, legalábbis napjaink morális értékrendje szerint nem igazán enyhíti az erkölcsi problémát, de legalább annyiban érthetővé teszi, hogy tudjuk, a középkor világnézete szerint a bálványimádás a leg súlyosabb spirituális vétségek közé tartozott.²³ A szöveg másik fontos eleme, hogy Maimonidesz fogalmi szempontból különbséget tett az olyan parancsolatok között, amelyek megtalálhatóak a Tórában, de csak egy adott időszakra vonatkoztak (pl. az egyiptomi kivonulás előestéjének szertartása), és az olyan parancsolatok között, amelyek elvileg ugyan örökérvényűek, de a gyakorlatban végrehajthatatlanok, mert a dolog, amelyre vonatkozik az előírás, már megszűnt létezni, vagy azonosíthatatlan. A kánaánita népek és Ámálék elpusztításának parancsa az utóbbi kategóriába tartozik, tehát ez az álláspont sem gyengíti a morális problémát, hiszen ha csak azért nem ölök gyermekeket, mert nincsenek jelen, akkor nehéz lenne ezt erkölcsi szempontból problémamentes szituációnak nevezni.

22 Maimonidész valamennyi szövegét saját fordításomban idézem.

23 Még ha elfogadnánk is, hogy a bálványimádás halálos bűn, akkor is feloldhatatlan erkölcsi problémának tűnik, hogy az legyen a legkíváncsabb erkölcsi megoldás, hogy megöljük azokat, akiktől ezt a gyakorlatot el lehet tanulni. Ez ahhoz hasonlítható, mintha a szöveg azt mondaná: „Tudom, hogy gyenge és erkölcsileg megbízhatatlan vagy, ezért erkölcsösnek minősítem, hogy megöld azt, akitől eltanulhatsz a bűnözést.” Ez a logika arra emlékeztet, mintha valaki úgy akarná megóvni magát a szexuális kísértéstől, hogy megöli azokat, akiket vonzónak talál, nehogy elcsábítsák.

Maimonidész egy másik zsidó jogi művében, a *Misné Tórán*ban, amelyet szintén a széles olvasóközönségnek szánt, de amelybe számos filozófiai nézetét is beépítette, más megoldást talált a problémára.

Ahhoz, hogy Maimonidész jogi-morális megoldásának teljes súlyát értékelni tudjuk, érdemes részletesebben visszatérni a Tóra korábban már részben idézett, hadviselésre vonatkozó szabályaira.

¹⁰Ha egy város ostromára készülsz, szólítsd fel azt békés megadásra! ¹¹Ha békés megadással válaszol, és megnyitja előtted kapuit, akkor legyen az egész benne lakó nép adófizető szolgáddá. ¹²De ha nem fogadja el a békét, hanem harcba száll veled, akkor kezd meg az ostromát! ¹³És ha kezedbe adja Istened, az Örökkévaló, akkor hányj kardélre benne minden férfit! ¹⁴De a nőket, a gyermekeket, az állatokat és mindazt a zsákmányt, ami a városban van, vedd birtokodba, és élvezd az ellenségtől szerzett zsákmányt, amit neked adott Istened, az Örökkévaló. ¹⁵Így bánj mindazokkal a városokkal, amelyek igen messze esnek tőled, és nem az itt levő népek városai közül valók. ¹⁶De az itt lakó nemzetek városaiban, amelyeket örökségül ad neked Istened, az Örökkévaló, ne hagyj életben egy lelket sem! ¹⁷Irtsd ki őket mindenestül: a hettitákat, az emóriákat, a kánaániakat, a perizzieket, a hivvieket és a jebúsziaikat, ahogyan megparancsolta neked Istened, az Örökkévaló; ¹⁸azért, hogy meg ne tanítsanak benneteket mindazoknak az utálatos dolgoknak az elkövetésére, amelyeket ők isteneik tiszteletére elkövetnek, és így ne vétkezzetek Istenetek, az Örökkévaló ellen. (5Móz 20:10-18)

A szöveg meglehetősen egyértelműen megkülönbözteti a háború két fajtáját. A distinkció alapja teljesen gyakorlati: a hadviselő fél földrajzi elhelyezkedése. Amennyiben Izrael földjétől – azaz Kánaántól – messze eső területeken lakó népek elleni hadviselésről van szó, akkor a háborút meg kell, hogy előzze a béke felajánlása, és a nem harcoló személyeket (nők és gyermekek) tilos megölni. A fejezet 16. verse azonban éles választóvonalat húz a háború korábban említett, illetve a most következő fajtája között. A kánaánita népek ellen a Tóra totális megsemmisítő háborút hirdet, és nem írja elő a béke felajánlását. A bibliai szöveg ugyanazzal indokolja a kiirtás parancsát, mint Maimonidész korábban idézett szövege: Izrael fiai el ne tanulják a bálványimádást a kánaánita népektől.

A zsidó hagyományban Maimonidész az egyik legismertebb szószólója annak a hittételnek, hogy a Tóra szövege örök és megváltoztathatatlan. Ugyanakkor az ő életműve arra is az egyik legjobb bizonyíték, hogy a zsidó hagyomány a Tóra szó szerinti jelentésétől igen távol eső, radikális

interpretációkat is be tudja fogadni. Ez utóbbi állítást remekül alátámasztja, ha megnézzük Maimonidész miként kodifikálta a háborúra vonatkozó bibliai törvényeket.

Senki ellen nem szabad háborút kezdeni, amíg nem tettek neki békeajánlatot. Ez vonatkozik az olyan háborúkra, amelyek megvívása engedélyhez kötött, és az olyanokra is, amelyek megvívása vallási parancsolat. Ahogy írva van: „Ha egy város ostromára készülsz, szólítsd fel azt békés megadásra!” (5Móz 20:10) Ha békét kötnek és magukra vállalják Noé fiainak hét parancsolatát, akkor egyetlen lelket sem szabad megölni közülük és adófizetőkké válnak. Ahogy írva van: „legyen az egész benne lakó nép adófizető szolgáladdá.” (5Móz 20:11). Ha nem akarják elfogadni a szolgaságot, csak az adót; vagy csak a szolgaságot akarják elfogadni, de az adót nem – akkor nem kötnek velük megállapodást, amíg mindkettőt el nem fogadják. (Maimonidész: *Misné Tóra, A királyok és háborúik szabályai* 6:1)

Maimonidész ebben a szövegben a zsidó jogi hagyomány jól ismert distinkcióját használja a háború két típusa között. A háborúk, amelyek megvívása engedélyhez kötött az első kategória, amelybe beletartoznak például az Izrael királyai által területszerzési célból meghirdetett háborúk, amelyeket a zsidó jog csak rabbinikus engedély és – bizonyos fokú – népi beleegyezés után tekint legitimnek.²⁴ A háborúk másik típusa az a háború, amelynek megvívása vallási parancsolat. Ennek a háborúnak Maimonidész három fajtáját különbözteti meg: 1. a hét kánaánita nép, 2. és Ámálék ellen viselt háború, 3. honvédő háború az idegen támadók ellen.²⁵ A háború két fajtájának megkülönböztetése összhangban van a bibliai szöveggel és a Maimonidészt megelőző zsidó jogi hagyománnyal is. Azonban – és ez feltűnt Maimonidész korai, hagyományos és jelenkori, tudományos értelmezőinek is – az, hogy a békejavaslat megtételének kötelességét kiterjeszti mindkét háborúra, ellentmondani látszik mind a Tóra szövegének, mind pedig a rabbinikus forrásoknak. Maimonidész szövegének összegyeztethetlensége a tórai szöveggel világosnak tűnik mind a kánaánita népek esetében, akikről a Tóra azt írja – „ne hagyj életben egy lelket sem! Irtsd ki őket mindenestül” (5Móz 20:16-17), mind pedig Ámálék esetében, akire a totális megsemmisítés parancsa vonatkozik (5Móz 25:19). A zsidó vallásjogi ellentmondásokat

24 Maimonidész, *Misné Tóra, A királyok és háborúik szabályai* 5:2

25 uo. 5:1

és azok lehetséges feloldását helyütt nem fogom tárgyalni, mert jelen írásomnak elsősorban a bibliai források radikális reinterpretációja a tárgya.²⁶

Ha azt feltételezzük, hogy Maimonidész az összes releváns bibliai forrást vizsgálta, amikor kodifikálta a háborúra vonatkozó szabályokat, és ezek alapján alakította ki végső álláspontját, akkor feltételeznünk kell, hogy 1. nem tartotta annyira egyértelműnek az eddig idézett forrásokat, mint amennyire azok első olvasásra annak tűnnek; 2. talált olyan bibliai helyet vagy helyeket, amelyek lehetővé tették, hogy ne totális érvényűnek tekintse a fenti parancsot. Mivel Maimonidész nem mindig tette világossá, hogy mely források alapján érezte adekvátnak a Tóra értelmezését, ezért az olvasónak saját magának kell megtalálnia ezeket, aminek következtében a megállapítások bizonyos fokig hipotetikusak lesznek.

Az első lehetőséget, azaz azt, hogy Maimonidész szerint a hét nép elpusztítására vonatkozó parancs nem olyan egyértelmű, mint első olvasásra tűnik, alátámaszthatja, hogy a parancsolat elrendelésekor a Tóra indoklást is ad, és a népek elpusztítását – ha erkölcsi szempontból nem is túl meggyőzően –, de egy pedagógiai indokkal támasztja alá. A kánaánita népeknek azért kell elpusztulniuk, mert veszélyt jelentenek a monoteizmusra. Itt vissza kell térnünk Maimonidész fenti szövegéhez. A kánaánita népek megkímélésének egyik feltétele az, hogy „magukra vállalják Noé fiainak hét parancsolatát”. Noé fiainak hét parancsolata a zsidó jog szerint egy olyan alapvető törvényrendszer elfogadása, amelynek megtörténte után – legalábbis Maimonidész szerint, és legalábbis a Maimonidész értelmezők jelentős része szerint – a nem zsidók vallási-intellektuális szempontból egyenrangúvá válnak a zsidókkal. Maimonidész így definiálta Noé fiainak hét parancsát:

Ádám hat parancsot kapott: a bálványimádás, a blaszfémia, a vérontás, a súlyos szexuális vétségek, valamint a rablás tilalmát, illetve azt az előírást, hogy bíróságokat állítsanak fel. Mindez egy Mózesztől származó [szóbeli – BG] hagyomány. A parancsolat értelmét a józan ész is segít belátni, és a Tóra szövegében általános utalásokat találunk arra, hogy ezeket [Isten – BG] megparancsolta neki. Noé idején ezekhez hozzáadta annak tilalmát, hogy élő állat testét fogyasszák. (Maimonidész: *Misné Tóra, A királyok és háborúik szabályai* 9:1)

Írásom tárgya szempontjából nem szükséges elmélyülni abban, hogy a rabbinikus hagyomány milyen tórai utalásokat talált ezekre a parancsokra, és a részletezésük sem szükséges.²⁷ Az viszont annál

26 Az háláchikus ellentmondások technikai részleteit és azok lehetséges feloldását lásd Sagi, *The Punishment* 341-344.

fontosabb tárgyunk megértése szempontjából, hogy Maimonidész leszögezte: „Mindaz [a nemzsidó – BG], aki magára vállalja a hét parancsolatot az a népek igaz emberének számít és van része az eljövendő világban.” (uo. 6:11) Maimonidész azt is hozzá teszi: „ez akkor igaz, ha magára vállalja és betartja a parancsolatokat, mert belátja, hogy Isten parancsolat meg azokat a Mózesen keresztül adott Tórában” (uo.). A későbbiek során (uo. 9:14) Maimonidész pontosan lefektette az eljárási szabályokat, előírta mindennek hogyan kell lezajlania, és így megteremtette a biztosnak ítélt intézményi kereteket a folyamat elvi végrehajthatóságához. Mindez azért fontos a népirtás parancsa hatályának csökkentéséhez, mert megmagyarázhatja Maimonidész álláspontját. Úgy tűnik, Maimonidész szerint a hét kánaánita nép és Ámálék egy kategóriába tartoznak. Mivel emberi lények, ezért Maimonidész szerint belátással és szabad akaratral rendelkeznek, így képesek arra is, hogy belássák az erkölcsi és a vallási igazságokat. Ennek megfelelően képesek lehetnek rá, hogy felismerjék a bálványimádás hamisságát, és az alapvető civilizációs, erkölcsi parancsok helyes mivoltát. Ha a bálványimádás megtagadása és az erkölcsi parancsok elfogadása a megszabott intézményes keretek között megtörténik, akkor megszűnik e népek közösségre jelentett veszélye, és a kiirtásuk a Tóra szerint is okafogyottá válik. Ennek a következménye az, hogy életük ugyanazt a védelmet élvezzi, mint mindenki másé („egyetlen lelket sem szabad megölni közülük”).

A második lehetőség szerint Maimonidész más a háborúval foglalkozó bibliai helyeket is megvizsgált, és ezek tovább erősíthették a meggyőződését, hogy nem abszolút érvényű törvényekről van szó. Az egyik a Deuteronomium elején található háborús történet meglehetősen meggyőző alapnak tűnik ahhoz, hogy feltételezzük Maimonidész szerint ő valójában nem eltér az eredeti szöveg jelentésétől, hanem felfedezi annak valódi jelentését.

²⁴Induljatok hát útnak, és keljete át az Arnón-patakon! Íme, kezébe adom az emóri Szíhónt, Hesbón királyát országával együtt. Ott kezd el a honfoglalást, és indíts ellene háborút! ²⁵A mai naptól kezdve rettegést és félelmet keltek a népekben előtted mindenütt az ég alatt, hogy ha híredet hallják, remegjenek és reszkessenek tőled.

²⁶Akkor követeket küldtem a Kedémót-pusztából Szíhónhoz, Hesbón királyához ezzel a békés üzenettel: ²⁷Szeretnék átvonulni országodon. Mindig csak az úton megyek, nem térek le se jobbra, se balra. ²⁸Ha enni akarok, pénzért adj nekem ennivalót, ha inni akarok, vizet is pénzért adj nekem! Csak hadd vonuljak át gyalogszerrel, ²⁹ahogyan megengedték ezt

27 A noachita törvényekhez lásd: Lichtenstein, Aaron, The Seven Laws of Noah, (Z. Berman Books: New York 1986)

nekem Ézsau fiai is, akik Széírben laknak, meg a móábiak is, akik Árban laknak. Így akarok majd átkelni a Jordánon arra a földre, amelyet Istenünk, az Örökkévaló akar nekünk adni.³⁰ De Szíhón, Hesbón királya nem akarta megengedni, hogy átvonuljunk, mert megkeményítette lelkét Istened, az Örökkévaló, és makacssá tette a szívét, hogy kezedbe adja országát mind a mai napig. (5Móz 2:26-30)

Mint a szövegből világos, Szíhón a hét kánaánita nép közé tartozó emoriták egyik királya volt, és Mózes mégis békeajánlatot tett nekik, mielőtt háborút indított volna. Igaz, hogy végül sor került Szíhón és népe kiirtására, és igaz, hogy a 30. vers felveti a szabad akarat hiányának problémáját, de ez utóbbi nem tartozik a most vizsgált kérdéshez. Maimonidész álláspontjának megértéséhez elegendő, hogy a szöveg szerint Mózes sem tekintette a népiirtás parancsát abszolút érvényűnek. Jogi szempontból a Tóra szövegéből hozott példák bírnak a legnagyobb jelentőséggel, de azért érdemes azt is megemlíteni, hogy Józua, akit maga Mózes nevezett ki isteni jóváhagyással az utódjának, úgy tűnik hasonlóképpen járt el és így Maimonidész mind a Tórában, mind a későbbi bibliai könyvekben találhatott arra utaló helyeket, hogy a béke lehetőségének felajánlása minden háború esetében kötelező.

Sokkal nehezebben megoldható problémának tűnik az, hogy milyen alapon tekintette Maimonidész Ámáléket és a kánaánita hét népet egy kategóriába tartozónak. A bibliai – és a rabbinikus – források alapján erre nagyon nehéz, ha nem lehetetlen hivatkozási alapot találni, márpedig Maimonidész nehezen félreérthetően fogalmaz:

Ha nem kötöttek békét, vagy nem fogadták el a hét parancsolatot, akkor háborút viselnek ellenük, és megölnék minden felnőtt férfit, és zsákmánnyá lesz minden vagyonuk és leszármazottuk. A nőket és gyerekeket nem ölik meg [...] – ez vonatkozik az olyan háborúkra, amelyek megvívása engedélyhez kötött, és az összes többi népre. A hét nép és Ámálék viszont, amennyiben nem kötnek békét – akkor egy lelket sem hagynak életben közülük, ahogy írva van: „De az itt lakó nemzetek városaiban, amelyeket örökségül ad neked Istened, az Örökkévaló, ne hagyj életben egy lelket sem!” (5Móz 20:16) [...] És Ámálékról ez van írva: „töröld el Ámáléknek még az emlékét is az ég alól!” (5Móz 25:19)” Honnan tudjuk, hogy ezek a versek csak akkor érvényesek, ha nem kötöttek békét? Írva van: „Egyetlen város sem köthetett békét Izráel fiaival, csak a Gibeónban lakó hivviek. Mindent harcban foglaltak el. Mert az Örökkévaló megkeményítette a szívüket, hogy harcoljanak Izráel ellen. Ezért Izráel kiirtotta őket, nem volt irgalom számukra,

hanem kipusztították őket, ahogyan az Örökkévaló megparancsolta Mózesnek. (Józsua 11:19-20)” Ebből tanuljuk, hogy felajánlották nekik a békét csak nem fogadták el. (Maimonidész: *Misné Tóra, A királyok és háborúik szabályai* 6:4)

A Józsua könyvéből hozott hivatkozás, megfelelőnek tűnik arra, alátámassza a feltételezést, miszerint Józsua tett ugyan békeajánlatot, és a békeszerződés csak azért nem jöhetett létre, mert a kánaánita népek az isteni közbeavatkozás miatt nem fogadták el a felajánlott békét. Az érv tehát meggyőző a hét kánaánita nép megkímélésének lehetőségével kapcsolatban, viszont teljesen irrelevánsnak látszik Ámálék esetére nézve. Úgy tűnik Maimonidész számára az általános erkölcsi-filozófiai meggyőződése lehetett a motiváció ahhoz, hogy az Ámálék kiirtására vonatkozó parancs hatályát is szűkítse.

Maimonidész vallásjogi rendszerének konkrét döntéseit számos meta-jogi elv is meghatározta. Az ilyen alapvető, az egyes konkrét jogszabályoknak általános háttérrel biztosító elvek közé tartozott például az, hogy mivel minden emberi lény képes a racionális belátásra, így Maimonidész szerint minden nemzsidónak lehetősége van rá, hogy belássa a Tóra – Maimonidész által teljesen racionálisnak tartott – igazságait. E szabály alól a kánaánita népek és Ámálék népe sem képeznek kivételt.²⁸

Maimonidész meta-jogi meggyőződéseihez tartozott az is, hogy a Tóra egésze a világ jobbítását szolgálja. Amikor Maimonidész leszögezte, hogy az élet védelme érdekében a szombati tilalmakat nemcsak hogy szabad, hanem egyenesen kötelező is megszegni, így írt:

Mindezeket a dolgokat²⁹ nem nemzsidókkal³⁰ és nem gyerekekkel³¹ hajtadják végre [...], hanem Izrael nagyjai és bölcsei viszik végbe. [...] Azt tanuld meg ebből: A Tóra törvényei nem erőszakot³², hanem könyörületet, önzetlen szeretetet, és békét hoznak a világra. (Maimonidész: *Misné Tóra, A sábbát szabályai* 2:3)

Ezen meta-jogi elveket kiegészíthetjük azzal, hogy nagy filozófiai művében Maimonidész az Ámálék kiirtásának parancsolatát is racionális keretben értelmezte. A szöveg tágabb kontextusa az, hogy

28 A törvényt, hogy kivétel nélkül minden nemzsidó felveheti a zsidó vallást lásd Maimonidész, *Misné Tóra, A tiltott nemi kapcsolatok szabályai* 12:17

29 ti. a szombati tilalmak megszegését

30 Akik egyáltalán nem kötelesek a szombatot megtartani.

31 Akik még nem kötelesek a szombatot megtartani.

32 A szövegben szereplő héber szó: נקמה. Ennek szó szerinti fordítása általában: bosszú. Az adott kontextusból azonban valószínűnek tűnik, hogy Maimonidész az „erőszak” jelentésben használja a szót.

Maimonidész az egyes parancsolatok elrendelésének értelmét magyarázza meg, és az adott fejezet, a büntetőjogi előírásokkal foglalkozik.

A Bírák könyvében³³ szerepel Ámálék megsemmisítésének parancsolata, mert ahogy az egyént is meg kell büntetni, úgy büntetni kell egy törzset vagy egy népet is, azért hogy az összes törzs féljen és ne fogjanak össze a rombolás érdekében, hanem azt mondják: „Nehogy azt tegyék velünk is, mint amit XY-nal tettek”. És ha támad közöttük egy gonosz és romboló szándékú ember, aki nem riad vissza saját lelkének és cselekedeteinek gonoszságától, akkor nem lesz, aki együtt fog vele működni és segíteni fog neki a tervezett gonoszságok elkövetésében. Ezért parancsolta meg a Tóra, hogy Ámálékot, aki igyekezett mielőbb kardot ragadni, kard által pusztítsák el teljesen. Ezzel szemben Ámon és Moáb népei, akik szelídek voltak és csak csalásokon keresztül okoztak kárt, csak azt a büntetést kapták, hogy ne lehessen velük házasodni, megvessék és ne szeressék őket, de nem többet. Mindezek a dolgokban Isten szabta meg a büntetés mértékét, hogy ne legyen se túl enyhe, se túl szigorú, hanem úgy legyen, ahogy megmondattott: „az ő gonoszsága szerint” (5Móz 25:2) (Maimonidész: *A tévelygők útmutatója* 3:41)

Ennek a szövegrészletnek sem az a lényege, hogy egyetértünk-e Maimonidésszel minden egyes részletkérdésben (pl. abban, hogy jogos e kollektív büntetés, hatékony e az elriasztás, arányos-e a büntetés), hanem az, hogy világosan látszik, hogy Maimonidész rendszerében nem volt helye az öncélú gyűlöletnek. Azokat a tetteket, amelyeket pusztán a bibliai szöveghelyek alapján tarthatnánk, akár gyűlöletbűn-cselekménynek is, Maimonidész egy átfogó, morális rendszerben értelmezte újra. A re-interpretáció segítségével a gyakorlati síkon radikálisan lecsökkentette ezek hatályát, és az elméleti szinten pedig világossá tette, hogy a bibliai szöveg szó szerintinek tűnő jelentését vallási szempontból kötelesek vagyunk felülrni, amikor ezt az erkölcsi meggyőződésünk indokolja.

Véleményem szerint, Maimonidész az általános hozzáállásban adhat mintát napjaink teológusai és vallási vezetői számára. Persze, nem abban, hogy minden egyes részletre való konklúzióját elfogadjuk. Napjaink teológusai és vallási vezetői azt tehetik az erőszak ellen, hogy elismerik, hogy a monoteista vallások történetéhez hozzá tartozik az erőszak is. Épp ezért a nem vallásos világ felé minden arrogancia nélkül, szerényen érdemes közelíteni, és saját hagyományunk forrásait őszintén, reflektív

33 Maimonidész jogi művének, a Misné Tórának az utolsó könyvéről és nem a bibliai bírák könyvéről van szó.

módon és nagy intellektuális merészséggel kell úgy újra értelmeznünk, hogy a forrásokban időnként jelenlévő gyűlölet és erőszak minél korlátozottabbá és minél inkább feltételelessé váljon.

LABIRINTUS MINT LELKIGYAKORLAT

Amikor 2003 októberében az írországi Glendalough látogatóközpontjának bejáratánál levő labirintusba beléptem, még nem tudtam, hogy egy olyan hosszú út kezdődik el, amelynek számomra a mai napig nincs vége – sőt most kezd igazán izgalmas lenni. Egy furcsa rajzolatot vettünk észre a fűvön, rajta embereket, akik a kitaposott ösvényt követve körbe-körbe, időnként irányt váltva haladtak egymás után vagy néha kikerülve a másikat a középpont felé, onnan pedig a kijárat irányába. Mi ez a dolog? A rajzolat ismerős volt persze, de így, ekkora nagyságban és ilyen formában még nem találkoztam vele. A kínálkozó helyzet a belépésre csábított. Befelé menet elcsodálkoztam az út kacskaringósságán, számomra kiszámíthatatlan voltán (hiába volt a szabályos rajzolat), majd odabent, a KÖZÉPEN megtörtént az első varázslat. Hét nő állt körben és nézett egymásra ebben a váratlanul kialakult erőterben egyetlen szó nélkül, mosolyogva, majd egy nagyon erőteljes perc után a beérkezés sorrendjének megfelelően, egyenként, szépen, mintha egy előre megbeszélt koreográfia szerint mozognánk, indultunk kifelé, hogy ott, KINT aztán mindenki külön-külön induljon tovább a maga útjára.

Mi volt ez? Pillantok alatt bevonódtam, másfajta térben és időben találtam magam, ahol szavak nélkül szólított meg valami, amelyet már ismertem régről, hiszen ennek a hívásnak köszönhetően kezdtem el keresni a létezés értelmét, majd később emiatt lettem lelkész. Innentől kezdve már kerestem a találkozásokat a labirintussal, és azok – csodák csodájára – jöttek is szépen sorban. A budapesti Evangélikus Egyetemi Gyülekezet lelkésze rendszeresen szervezett labirintusjárást a közösségében, amelyeknek hamarosan résztvevőjévé váltam. Itt tanultam meg tehát a labirintusjárás módszerének szabályait. Ha ez esetben lehet egyáltalán szigorúan értelmezett szabályokról beszélni. Mindenesetre elsajátítottam az alapokat, amelyre építkezve lassacskán kialakítottam azt a módszert, amely nyomán a magam által szervezett labirintusjárásokat felépítem.

Korántsem tartom ezt véglegesnek, szerintem sok tapasztalat és felfedezés áll még előttem, úgyhogy ez az írás mindössze arról szól, hogy hol tartok most ezen az úton.

Mire jó ez az egész?

– hangzik a kérdés a kételkedők szájából, akik talán valamiféle ezoterikus szemfényvesztést sejtene mindebben.

A labirintus ősi meditációs eszköz, amely segít lelassítani száguldozó gondolatainkat és összekapcsol bennünket egy másfajta idő-tér érzékelésbe.

Kitűnő személyiségfejlesztő módszer, amely mindenki számára nyitva áll, bármilyen spirituális vagy vallási háttérrel rendelkezzen is.

Segít, hogy megtaláljuk az utat legbelső valónkhoz. Spirituális mélységekbe vezet azáltal, hogy a benne való mozgás, járás tudatunkat a hétköznapiól eltérő állapotba képes hozni. A „módosult tudatállapot” kifejezést keresztény közegben fenntartással szokás kezelni, különösen protestáns körökben, ahol olyan nagy hangsúlyt kap a racionalitás, a tudatos és szabad döntés Isten üzenete és akaratának cselekvése mellett, hogy amúgy is kockázatos túlságosan hangsúlyozni a misztikát.

Története csaknem ötezer évre tekinthet vissza, eredetéről különböző hipotézisek születtek.

Különböznek a vélemények arról, hogy a labirintus és az útvesztő ugyanazt jelenti-e, vagy két különböző dologról beszélünk.

Kérdés, hogy labirintusnak nevezhető-e az, ahol újra meg újra visszafordulásra kényszerítő tévutakba futunk, vagy ez esetben inkább az útvesztő elnevezés a helytálló.

E problémát félretéve, a kultúrtörténet során számos példát találhatunk a labirintusra. Beszélhetünk természetes vagy mesterséges (természetes folyamatok során létrejött vagy épített), **egyutú vagy több utú** (a fent vázolt vita értelmében ez utóbbi nevezhető akár állabirintusnak is), szabálytalan vagy geometrikus (lehet kerekített vagy hegyes, kör, négyszögletes vagy akár háromszögletű is), tömörített vagy kiterjedő (tehát az útvonal a falak által körülkerített tér egészét foglalja el vagy vannak benne üres területek), központ nélküli, egy vagy több központú labirintusról.

Minden egy középpontú labirintus a spirálvonalra vezethető vissza eszmeileg, amely több kultúrában is erőteljes nap-jelkép, s mint ilyen a ciklikusság ősi gondolatát jeleníti meg.

Aki a labirintus kultúrtörténeti szerepéről többet szeretne megtudni, annak az interneten fellelhető anyagok bőséges választékán kívül Paolo Santarcangeli 1969-es munkáját ajánlom, amely 2009-ben *Labirintusok könyve* címmel jelent meg magyarul az Európa Könyvkiadónál.

Santarcangeli egyéb feladatai mellett szórakozásképpen egy játékos enciklopédiához kezdett anyagot gyűjteni és írni e témáról, míg munkájából szinte észrevétlenül egy rendkívül részletes bibliográfiát és irodalmi szemelvénygyűjteményt tartalmazó, több, mint négyszáz oldalas mű kerekedett, amelyhez aztán barátja, Umberto Eco írt előszót.

A hetvenes évektől fokozatosan kerülnek újra az érdeklődés fókuszába a spirituális vagy profán céllal létrehozott labirintusok, amelyek egyszerre jelentenek játékot és spirituális kalandot. Világszerte a legkülönbözőbb helyeken állítják fel őket: élményparkokban és szabadidő központokban, épületekben vagy vallásos helyszíneken.

Hogy induljunk el?

Mert hogy el kell indulni, az nem kétséges. A labirintus valamiért nagyon hamar bevonja az embert. Nem állunk ellent sokáig, hogy elinduljunk benne – fölfedezni, amit még mi sem ismerünk, a titokzatos középpontot, ahol ki tudja, kivel-mivel találkozhatunk.

Erőteljes vonzerejének talán az a magyarázata, hogy nagyon kézenfekvő asszociációt nyújt a világban megtett emberi vándorlásra, a küzdelmekkel tarkított életútra. Mindannyian Thészeuszként, saját élettörténetünk főhőseként indulhatunk el, hogy megvívjuk saját belső csatáinkat és választ találhassunk sürgető vagy kínzó kérdéseinkre.

Leggyakrabban az egyik legősibb, úgynevezett „hétkörös” labirintust használom. Van egy textilből készített 4,5 x 5 méteres szőnyegem, amelyen ez az alakzat található: puha, mélykék textilanyagba fénylő narancsszínű szalagokat fűztünk a rajzolatnak megfelelően.

(Most készül egy kb. 32 négyzetméteres 3D-s, útvesztő jellegű labirintus, 7-8 belső megállóval, amelyet majd különböző rendezvényeken készülünk felállítani.)

A régi iskolák szerint ajánlatos betájolni a labirintust: általában a templomok szentélyéhez hasonlóan „keletelni” a bejáratot, természetesen akkor, ha a körülmények ezt megengedik. Ha a helyiség nagysága, bejárhatósága ezt nem teszi lehetővé, elengedem ezt a szempontot.

Az előkészítésnél mécsessel szoktam hangsúlyozni a négy sarkot, valamint a KÖZÉP terét. Volt már rá példa, amikor a középpontban egy textilzacskóban evangéliumi idézeteket helyeztem el – nem hosszú perikópákat vagy teljes mondatokat, hanem csak félmondatokat, alkalmanként csak egy-egy szót, általában Jézus-idézetek részleteit. Aki vágyott rá, magával vihetett ezekből a papírdarabokból akár többet is, vagy ha úgy jobban esett neki, ott helyben olvashatott el közülük egyet-kettőt.

Szeretem azt a lehetőséget, amikor egy kisebb csoport (ez maximum 18-20 főt jelent) együtt készül fel és együtt tölt el két, két és fél órát ezzel a gyakorlattal. Ilyenkor nagyobb lehetőség van a belső elcsendesedésre és a közös meditációra.

Amikor egymás után jönnek, majd sorban távoznak is a „vándorok”, akik így nem találkozhatnak minden résztvevővel, akkor is igyekszem minden esetben lehetőséget adni a személyes beszélgetésre azok számára, akik ezt igénylik.

A közös nyitáskor néhány bevezető gondolat után megismertetem a résztvevőket a hétkörös rajzolattal. Van egy metodikája a rajzolásnak, amelyet követve az első pillantásra bonyolultnak tűnő ábra is könnyen megtanulható. Személyes tapasztalat, hogy ha ezeket a mozdulatokat kézzel a levegőbe írjuk, akkor az agyféltekéket összehangoló tornagyakorlatokhoz nagyon hasonló mozgást végzünk.

Először tehát megtanuljuk a papírra lerajzolni az ábrát, majd amikor ezt már begyakoroltuk, körbeállva, nagy kézmozdulatokkal a levegőben is többször egymás után megtesszük ezt. Mivel az elkövetkezendő fél órában nagyobb szükségünk lesz agyunk jobb agyféltekés, intuitív működésére, mint elemző, racionális „hétköznapi” üzemmódjára, így ezek a gyakorlatok is a segítségünkre lesznek ebben.

A rajzolás után a következő rítussal nyitjuk meg a kört: az óramutató járásával ellenkező irányban háromszor kerüljük körbe, minden egyes kör előtt megállva, az Atya, Fiú és a Szentlélek segítségét kérve.

Odabent

Ezután a vándorok (kis szünetet hagyva az előttük járónak) egyenként lépnek be. Egyszerre négyen-ötven tudnak úgy járni odabenn, hogy azzal nem zavarják egymást.

A járás közben a befelé figyelést, szemlélődést szoktam javasolni, annak a képnek a belső megjelenítését, hogy épített falak vesznek körül bennünket. Természetesen a hozzánk képest lassan haladót és a velünk szembejövőt egészen nyugodtan kikerülhetjük, a tapasztalat szerint ez senkit nem szokott igazán megzavarni.

Szívesen használok különféle zenéket ezekre az alkalmakra.

Örömmel közreadom néhány számomra kedvelt és felhasznált, elmélyülést segítő zenedarab címét. rvo Part: De profundis, Tabula rasa, Spiegel im Spiegel; Bach: Hegedűpartiták, G-Dúr cselló szvit; ene Aubry: Salento, La Grande Cascade, Seduction, Zig Zag; Philip Glass: Glassworks; Erik Satie: Gymnopedie No.1.; Lajkó Félix: Szerenád, Páratlan; Lantos Zoltán: Mirrorworld.

Mindenki a saját tempója szerint halad, senki és semmi nem sürgetheti. A tapasztalat szerint ilyenkor néhányan rendkívül lassan kezdenek járni – de akadnak olyanok is, akik az út bizonyos pontjain hirtelen felgyorsulnak.

A hétkörös rajzolatnak az a különlegessége, hogy a belépés után viszonylag hamar kerül az ember a középponthoz közel, aztán amikor már úgy érzi, hogy nemsokára odaérkezik, egyszerre újra a külső körökön, sőt kifejezetten a periférián találja magát. Mikor pedig már azon kezdene töprengeni, hogy elvettette-e az utat és ezért maradt ki a középpont, egyszeriben már be is érkezik oda. Van tehát ennek az útvonalnak egyfajta kalandossága, amely még jobban megerősítheti bennünk a varázslatot.

A belépésre várakozva vagy a kilépés után az előre elkészített színes rajzeszközökkel fehér fénymásolópapírra rajzolgathatjuk az imént tanult hétkörös formát, tetszés szerint kiegészítve, kiszínezve, tovább „szövögetve”.

Azt szoktam javasolni, hogy egy kérdéssel vagy témával készüljünk a labirintusjárásra, amelyet aztán beviszünk magunkkal, „megdolgozunk” – vagy az dolgoz meg minket. Mindenesetre lesz valami hozadéka ennek a belső munkának, amely talán halványabban körvonalazott, mégis egyértelműbben irányt mutathat nekünk.

Nincs kialakult szabályzata, dogmatikája annak, hogy miként járjuk végig a belső utat. Akárhogy tesszük ezt, megfelelő lesz számunkra. Nincs olyan, hogy valaki jól vagy rosszul járjon be egy labirintust. A megtorpanások, elakadások is valami fontosat üzenhetnek, részét képezik a megtett útnak. Amire a leginkább szükségünk van itt, az a saját nyitottságunk, a befogadó attitűd, amellyel meglátjuk, érzékeljük és feldolgozhatóvá tesszük a belső üzenetet.

A középpont az a hely, ahol spirituális kalandból élesbe fordulhatnak a dolgok.

Ha nyitottak maradtunk, akkor a transzformáció helyszínévé lehet számunkra.

Mi ez a Mysterium Magnum, amely itt vár bennünket? Mit jelképez a Minotaurus emberin túli, arctalan arca, amellyel mégis szembe kell néznünk, ha meg akarunk küzdeni vele..? Ki vagy mi fedí fel a Középpont titkát előttünk? Úgy vélem, mindez nem más, mint egy szent küzdőtér, amelyben a harcra – vagyis az életre! – kész bátorság lehet a védelmezőnk. Itt nincs már helye a félrenézésnek, magyarázkodásnak, önáltatásnak, elérkezett az igazság pillanata.

A középponton való áthaladással egy időben rejtett vagy felismert problémáink feldolgozása is megtörténhet vagy elkezdődhet. Visszatérhetünk a világba, de már egy megváltozott minőségben.

A katarzis élményét természetesen senkinek sem garantálhatjuk előre, de ez nem is várható el automatikusan. Vagy megtörténik velünk s akkor az élmény valóban erőteljesen beleíródik az emlékezetünkbe, vagy kimaradunk belőle és akkor továbbra sem értjük mások lelkesedését a labirintusjárással kapcsolatban...

Amikor a csoport minden tagja megtette az útját és újra visszatért a külső térbe, néhány perc elcsendesedés után együtt bezárjuk a labirintust: háromszor körbekerüljük, ezúttal az óramutató járásával megegyező irányban.

Csendes búcsúzással fejezzük be ezt a közös élményt.

Szívemből kívánom mindenkinek, hogy vállalni tudja azt a szellemi átalakulást, amely a labirintus bejárása közben éri.

A BELESZÜLETÉS FÉNYE ÉS ÁRNYÉKA

Bevezetés

Pilinszky János a róla készült portréfilmben:

„Simone Weil mondta a szépségről: A szépség egy labirintus, sokan megindulnak benne, de a legtöbbben feleúton elfáradnak, megállnak. Csak néhányan jutnak be a labirintus közepébe; ott Isten várja, fölzabálja és kiokádja őket. Akkor kijönnek a labirintusból, megállnak a labirintus ajtajában, és az arra jövőket szelíden befelé tessékelik [...] Van a *hűség a labirintushoz* [...] ha egy olyan falszakaszhoz vagy folyosószakaszhoz érkezem, ami látszatra kevésbé attraktív, azt is vállalni kell, mert kihagyhatatlanul megy befele, a labirintus közepébe, amit azért teljes pontossággal nem tudok, hogy mi.”¹

A vallás megismerés, gondolkodás, érzés, akarat és meggyőződés által kifejeződő cselekvés. A tanulmányom hipotézise, hogy a mai vallásgyakorlók körében az aktivitás, a hit megélése, tevékeny vállalása elhalványult. Ennek okai között a kritikus gondolkodás hiányát tartom az egyik legfontosabb problémának. A beleszületés fény vagy árnyék, biztonság vagy rutin, fejlődés vagy megrekedés, bátorság vagy félelem, tanulás vagy bólogatva elfogadás, aktivitás vagy passzivitás? Fontos feltenni ezeket a kérdéseket, ha valódi, elkötelezett, felnőtt hitben szeretnénk élni.

Ha a vallás, a hit alaptapasztalat, ha valaki gyermekként „belenőtt” ebbe a családjában, akkor kamaszkorban vagy fiatal felnőttként a valódi hitre ébredést a családi gyakorlat átgondolása, kritikája, sajáttestre-szabása alapozza meg. A pszichológiában használt egyensúlyi terminus a gondol–érez–cselekszik hármasság egység megmérettetése ez. Hiszen a kiegyensúlyozott élethez fontos, hogy létrejöjjön a harmónia a belső én és a külső megnyilvánulás között. A hitre ébredés aktív cselekvő folyamat. A hitben való elmélyülés személyes döntésekhez vezet, saját úttá válik. Fontos tény és kutatások, elemzések is alátámasztják, hogy a vallás közösségi aspektusa nagyon lényeges elem, a közösség identitást adó, megtartó, jó esetben inspiráló, stabilizáló tényező.

¹ Pilinszky János, *Szög és olaj*. Budapest: Vigilia – könyvek, 1982

Az egység, a transzcendens, az egy-nyelvet-beszélés megtapasztalása teljessé teszi, új értelmet ad az egyén életének, és elvezet a közösségi vallásgyakorlás lelkeségéhez. A pszichológiai megközelítés egyik nagy kérdése, hogy a közösség belterjessé, kirekesztővé, szűklátókörűvé tesz-e, vagy nyitottá, befogadóvá, toleránssá?

A jó közösség kontrollt ad, állandó gondolkodásra, önismeret-fejlesztésre, döntések meghozatalára készítet, ennek hiányában az ember önmaga körül forog, keresése sehova nem vezető labirintussá válik. Az elköteleződés a hitben való fejlődés első lépése, a gyermeki hitből – nekem csak jó lehet, az Isten megoldja, megsegít – átlép az ember a felnőtt hitre – akkor is kitartok az átgondolt meggyőződésem mellett, ha nehézséggel, lemondással jár. A valódi hitben a mélypontok ugródeszkává válhatnak. Bátorság kell a kudarc után dobbantani és újra elrugaszkodni a földtől. Ehhez egy tapasztalatokkal átítatott belső béke, önismeret és harmónia szükséges!

Karl Rahner többször hangsúlyozta, hogy a jövő kereszténye vagy misztikus lesz, vagy nem fog létezni: „[...] daß der Christ der Zukunft ein Mystiker sei oder nicht mehr sei.”²

Nem lesz szétválasztható a vallás és a spiritualitás. A vallásgyakorlat a fej és a szív munkája lesz. Kevesebb, de erős közösség, mély spiritualitással, megélt felelősség vállalással.

Nagyon fontosnak gondolom a fej és a szív együttes kapcsolódásának bátorító megfogalmazását, hiszen a pszichológia is ennek összehangolására törekszik. Terápiás munkámban a vallásos közegből érkező beszélgetőtársaim nehézségei között a félelemmel való foglalkozás szinte minden esetben az első feladat. Félelem a másként gondolkodóktól, a külvilágtól, a családi elvárásoktól, a véleményektől és a saját gondolatoktól vágyaktól. Ebben látom a párbeszéd központi elemét a vallási közösségek vezetői, papok, rabbik, lelkészek, teológusok, mentálhigiénikusok, pszichológusok között.

„Mi a félelem?” kérdésre keresi a választ Al Ghaoui Hesna munkatársam is a könyvében.³ Fontos utánajárnunk, hogyan hozunk félelemből olyan döntéseket, amelyek egyébként nem jellemzők ránk. A félelem pszichés és fizikai hatásairól, a valláshoz kapcsolódásáról a szociálpszichológia tudománya foglalkozik részletesen, elemmezve, hogyan kezdi a félelem alattomosan átalakítani szokásainkat a viselkedésünket. Pedig: „Mert nem a félelem lelkét adta nekünk Isten, hanem az erő, a szeretet és a józanság lelkét.” (2Tim 1,7)

² Karl Rahner, Zur Theologie und Spiritualität der Pfarrseelsorgerei in *Schriften zur Theologie*, XIV. Zürich, 1980. 161.

³ Al Ghaoui, Hesna, *Félt bátran*. Budapest: Bookline könyvek, 2017

„Az az ember”⁴

„Van egy ember, akivel állandóan találkozom. Én nemigen szoktam törődni a járókelőkkel, villamos szomszédjaimmal. Ők mennek a dolguk után, én is megyek a magam dolga után. De ez az ember egészen más.”

Így kezdődik Kosztolányi Dezső rövid elbeszélése a „másikról”, aki folyton ott van köznapjainkban:

„Az az ember, akit nem ismerek, az az ember, akit lenézek, utálok, aki feldúlja idegzetem, nem hagy gondolkozni, aludni, lélegzeni. Nem feltűnő. Sokkal jobb modorú. Mindig szerényen halad mellettem, szinte meg se lát, de ott van színházi főpróbákon, bélyegkereskedésekben, földalatti megállóhelyeken, a Gellérthegy tetején, tűzvészeken és elemi iskolai vizsgákon, mindig ugyanott, ahol én.”⁵

De ki is lehet ez az ember? Kosztolányi novellájában az ember vágya fogalmazódik meg: biztonság, kötődés, fontosnak lenni valakinek, a kínzó magány oldása. A pszichológia és a vallás is erre keresi a választ. Az igazi komfortérzésre vágyunk. hogy mindannyian tudjuk és érezzük: van „gazdánk”. Tartozunk valakihez, akinek nagyon fontosak vagyunk, és szegényebb lenne, ha mi nem lennénk. Mi szükséges ahhoz, hogy észre kelljen venni a másikat? A hiány, a vágy, az élmény segít abban, hogy az addig sohasem hallott téma, név „jön velünk szemben” az utcán, megtaláljuk a sorok között, egy plakáton, vagy egy elkapott beszélgetésben. Az írás figyelmeztet minket, hogy figyelni kell, jelen lenni a saját életünkben, készen állni a befogadásra. Az egyedüllét, a befelé figyelés mellett észrevenni a másikat az utcán, a villamoson, ha csak egy pillantásra vagy egy százforintosra van szüksége. Figyelni a jelentéktelennek tűnő apróságokra is, hiszen sokszor tapasztalatok nélkül, sztereotípiákra hagyatkozva döntünk. Ez egy természetes leegyszerűsítési folyamat része, amely segíthet bennünket eligazodni ebben a bonyolult világban, hiszen mindannyiunknak szüksége van kapaszkodókra és bizonyosságra. Emellett bekapcsolhatnak bennünk olyan mechanizmusok is, amelyeknek nem vagyunk tudatában: amikor a címkéket állandónak és a megjelölt csoport minden tagjára igaznak gondoljuk. Ez

⁴ Kosztolányi Dezső, Az az ember in: *Fürdés*, MEK-Budapest. Utolsó letöltés 2018.03.13
mek.niif.hu/00700/00746/00746.htm

⁵ Uo.

bezárkózáshoz és előítéletességhez is vezethet. Kívánom, hogy észrevegyük azt a „civil angylt” az életünkben, akit Kosztolányi hiányol, ha nem lát, érez, tapasztal már a hétköznapijában.

A boldogság, ha tudjuk: van értelme az életünknek és van távlat előttünk. Nemcsak a mai nap, amelyik megint olyan gyorsan elszalad, hanem hosszú távlat, egy örökkévalóság áll előttünk. A pszichológia és a hit elgondolkodtató, alapvető kérdése, hogy miben is látja a boldogságát az ember? Mit tart valódi boldogságnak? Még mielőtt elkezdünk bárkivel beszélgetni, vitatkozni, érvelni Istenről, először meg kell kérdeznünk magunktól, mi tesz boldoggá? Mindaddig, amíg tárgyi kategóriákban gondolkodunk, nehéz szót értenünk. Mégis Istenhez vezet minden, ami a világban van. Hiszen a világ dolgait a materiális, anyagi dolgokat azért kaptuk, hogy rajtuk keresztül is Hozzá jussunk el. De ha valaki megelégszik ezzel, ha bezárja magát a tárgyak, a külsőségek, a látszat világába, akkor nem tud találkozni azzal az emberrel, akivel Kosztolányi napra-nap összefutott. Látni, nézni, amint valaki beköti a cipőjét, vagy mosogat, és meghajlik a háta, gyönyörködni abban, hogy van egy hétköznapi, amiben semmi rendkívüliség sincs. Ami a miénk, olyan lesz, mint a lélegzetvétel, amiről idővel megfeledkezünk, és lassan unalommmá válik az ismétlődés. A pszichológia és a valódi hit segít abban, hogy az ember túllépjen a kisbetűs önmagán, képes legyen elindulni, hogy saját magához érjen, nem valami árnyékképet, nem valami torztükröt, hanem önmagát találja meg, akit majd cselekvésre készít ez az élmény. A mai világban segítség kell ahhoz, hogy képesek legyünk önmagunk fölé emelkedni és növekedni. A veszély, hogy szeretünk elérhetetlen ideálokhoz, álmokhoz ragaszkodni, ezek után vágyódni, ebben látni a boldogságot. Örülni annak, ami van, nem a rendkívülinek, nem mindig ünnepi, távoli helyzetben látni, mert akkor nehéz meggyökerezni, kötődni, nehéz akkor biztonságot találni. Hétköznapi kapaszkodópontok: önismeret, helyzetgyakorlat, nagylelkűség, saját árnyék átlépése. A tisztán látás vágya vezeti a hithez és a pszichológiához is az embert: ha magammal tisztában vagyok, akkor tudom a másikat nem a saját szemüvegemen, vágyaimon, elképzeléseimen keresztül látni, hanem ítéletmentesen, amint van.

Ha a beleszületés fényéről és árnyáról gondolkodunk, Tamás apostol példája, élete, bátorsága, kételye központi helyen áll a téma kibontásánál. Miért lehet jó példa a hitetlenkedő, majd valóban és mélyen megtért tanítvány? Aki mer gondolkodni, s amíg nem látja, nem érinti, nem beszél Jézussal, nem bólogat csupán barátságból, udvariasságból, csapatszellemről a tanítványtársaira. Sok ember azért nem jut el a hithez, és ezért nem lesz igazán boldog, mert önmagához nem őszinte. Még önmagunkat is képesek vagyunk félrevezetni, elhitetni magunkkal, hogy hisszük. Úgy, mint a templomi padban mellettünk ülő, álló, térdelő közösségi társunk.

A vallásosságot társadalomtudományi kutatásokban leginkább a templomba járás gyakoriságával vagy a vallásos elkötelezettség mértékével szokták meghatározni, ám ennél sokkal komplexebb jelenségről van szó. A pszichológia oktatásában a vallás és a lélektan kapcsolatáról, egymásra való hatásáról, párbeszédéről, elemzéséről keveset tanulnak a hallgatók. Gordon Allport amerikai pszichológus ma is fontos gondolatai jelen vannak máig az oktatásban: Tézisében megkülönböztet *extrinzik* és *intrinzik* vallásosságot. Az *extrinzik* vallásosságra jellemző a külső tekintélyeknek, tekintélyszemélynek való engedelmesség és a hangsúly a vallási előírások és normák megtartásán van. Az *intrinzik* vallásosság ezzel szemben a bensőséges vallásgyakorlatot, a személy által mélyen átélt és megvalósított életfelfogást jelenti. Érdeemes megvizsgálni, hogy a két vallásossági típusba sorolt személyek között van-e különbség a boldogság és jóllét megtapasztalt szintjében. Felmérések igazolták, hogy van, hiszen az *extrinzik* irányba hajló vallásosság több depresszióval jár együtt, míg az *intrinzik* jellegű vallásosságra magasabb pszichológiai jóllét jellemző. A jelen pszichológiai és vallási kutatásaiban sokszor szerepel a megrendültség hiánya az emberben. A képi világ hatására sokszor elveszítjük az érzékenységünket a világ iránt, a nélkülözés, a kiszolgáltatottság felé, eltávolítjuk és kitöröljük az összetartozás, az empátia, a felelősség gondolatát. A krisztusi mondat, hogy mindnyájan összetartozunk, sokszor csak az adott közösségre vonatkoztatva hallható a szószékről. Küldetésünk van, feladatunk érzékenynek maradni, nem pedig gettóba szorulni. Ez a gettó abban áll, hogy elfeledkezünk arról, mi minden van kívül a világban. Nem látjuk, mi van ebben az országban, ezen a földrészén, és a világban – tágítva a gondolkodás körét. Megőrizni az emberséget, a felelősséget, a felnőtt döntéseket a küldetés szolgálatában. Ez erőfeszítéssel, gondolkodással és naprakészséggel jár.

A megküzdés a nehézségekkel való szembenézést jelenti és az azokban felmerülő akadályok megoldásának folyamatát. A megküzdési helyzetekben fontos elhárítani a helyzetet előidéző problémát, vagy a probléma kiváltotta érzelmet kellően feldolgozni. Fontos eleme lehetne a közös metszéspont tanulásának a probléma- és érzelempontú megküzdési módszer oktatása is. A problémára figyelve az egyén azon dolgozik, hogy megoldódjon egy helyzet, míg az érzelempontú megoldáskeresésben az érzelmi feszültség csökkentése a fő cél, a higgadt, átgondolt, a kudarcról is tanuló gondolkodás. A vallásosság jelentős szerepet játszhat a megküzdésben, hiszen a hit több úton-módon kapcsolódik össze a megküzdéssel. A vallásosság különböző dimenziói bevonódnak a szekulárisnak is nevezhető megküzdésbe, hiszen a vallásos emberek különböző megküzdési módokat és stílusokat használnak.

A hitre hívás egyszerre tanúságtétel is, a mások felé fordulás lelkeségével. Az ember azzal, hogy hisz, nincs automatikusan Isten országában, és aki nem hisz, nincs automatikusan rajta kívül. Nem azért üdvözülni valaki, mert hisz, és nem azért nem üdvözülni, mert nem hisz. A keresés, a valódi cselekedet számít. Mit jelent a hit: a templomba járást, a közösségi életet, a belső egységet vagy a rácsodálkozást arra, ha valaki nagyobb lelkű, megbocsátóbb, irgalmasabb, mint bármelyikünk, de azt mondja, nem hisz? Fontos kérdés, hogy tisztában vagyunk-e a magunk hitbéli állapotával? Van-e bátorságunk azt mondani bizonyos dolgokra, hogy most még nem hiszem el? De hinni akarom, kész vagyok elhinni, ha meggyőznek róla. A nyitottsághoz kell a belső zártság is, a gondolatok belső munkája.

Tamás példáján át bemutatva a tekintély igazsága kevés, fontos a belső munka, a tanítványok szavát megkérdőjelezi, de újra elmegy közéjük, hiszen egy közösségbe tartoznak. Fontos tanulság ez számunkra, van bennem kérdés, nem bólintok mindenre, alázatos, de egyben őszinte is vagyok, de a lényeg, hogy a közösségbe tartozom. Mit nevez a Biblia hitnek, és kiket nevez hívőnek? A Biblia szerint elfogadom Istentől, amit nekem, az embernek kínál. Cselekvővé válok, ami számomra a jelent vizsgálva a legnehezebb kérdés, ha a hívők templomon kívüli aktivitására gondolok. A „vallásgyakorló” kifejezésben is benne van a tett!

Egy bátor és önvizsgálatra készítő videóban⁶ megszólal az utca embere: a kételkedő diák, a rossz tapasztalatot átélt fiatal és a végén egy bölcs pap. Természetesen a beskatulyázás nem vezet sehová, de érdemes önmagunkba nézni, hogy jobb ember vagyok-e a beleszületett hitem által, mint a munkatársam, a szomszédom, vagy az a tanárnő, aki az órái után menekült fiatalokat tanít magyarra, versek segítségével. A kérdést mindannyiunknak fel kell tennünk: fejlődött-e a hitem az évek során? Ki ne látott volna már egy gyereket, aki rácsodálkozik egy számára új, érdekes, és lenyűgöző dologra. Nem tartja titokban, szalad és világgá kürtöli, amit látott, hallott, átélt és másokkal is szeretné megismertetni a saját világát.

Simone Weil és a labirintusa: A szépség labirintus. Sokan elindulnak benne, de feleúton elfáradnak.⁷ Csak keveseknek van erejük bejutni a labirintus közepébe. Ott Isten várja, fölfalja és kiokádja őket. Akkor – e választott kevesek – kijönnek a labirintusból, megállnak a labirintus bejáratában, s az arra jövőket szelíden befelé tessékelik. Mi ez a labirintus, Isten maga, vagy ahogy Kierkegaard írta, Isten változatlansága? A szépség is Isten, a labirintus is Isten és a kapu is Ő. Feldmár András pszichológus

⁶ Keresztény Élet portál, utolsó letöltés 2018.03.11.
www.keresztenyelet.hu/videoak/

⁷ Weil, Simone, *Jegyzetfüzet*. Budapest. Új Mandátum Könyvkiadó, 2003

mondja: nincsenek Ők és Mi... csak Mi vagyunk! Gondolatában a normális és a bolond címkéjét állítja szembe egymással. Nincsenek Ők és Mi, nincs olyan, hogy Mi jók vagyunk, Ők meg rosszak. Mindannyiunknak van árnya és fénye is... segítse a vallás előhozni a fényt.⁸

Tudatos jelenlét – vallás – a pszichológia hármassága

A tudatos jelenlét – *mindfulness* – arra tanít, hogy megéljük a pillanatot, a jelent, s közben ne analizáljunk, ne keressük a megoldást. Ilyenkor nem kell mozdulni, csak engedni, hogy a lényünkre ítélkezés nélkül hasson, ami körülöttünk zajlik. Megállni egy pillanatra, nem analizálni, a tudatunkat szándékosan háttérbe szorítani, átélni a jelent – ez a cél. Az éber tudatot nyitottság, érdeklődés, elfogadás és együttérzés jellemzi. Úgy látjuk, érzékeljük a dolgokat, ahogy azok a jelen pillanatban vannak, ítélkezés nélkül.

Ez a fajta figyelem nagyobb fokú nyitottságot, tisztább látásmódot és tudatosságot eredményez. A dolgok varázsa azonban nem tűnik el azzal, ha bepillantunk a csodás gépezet működésébe. Esetleg csak még tovább nő az ámulatunk, mi mindenre képes az emberi test és szellem. A hit kapcsán a tudatosság és ítéletmentesség gondolatmenetét követve fontos, hogy mennyire öncélú vagy közösségi célú a hit; egyszerre emberközpontú és tudományos a szemlélet. A pszichológia és a vallás ötvözte azt vallja, hogy minden igaz hit közvetlenül vagy Istenen keresztül az Emberért van. A hit igazi lényege az értelem keresése az élet folyamatában. A hit mozgatóereje a „tartozni valahová” érzés, és saját terápiás tapasztalataim is arról beszélnek, hogy az emberi szenvedés egyik forrása lehet, ha valaki nem találja útját élete értelméhez, nem találja meg a kapaszkodót, vagy vakon ragaszkodik egy számára már idegen eszméhez, vagyis nincs hite. A hithez bátorság kell, Tamás apostol bátorsága, a saját belsőnkbe bepillantás ereje, hogy aztán valódi és látható életet éljünk!

Mi a vallás?

Olyan összetett életfelfogás, amely összetartozó egészként fogja fel a látható és láthatatlan világot a külső és a belső valóság közötti kapcsolat lehetséges rendje szerint. A *religio* – köteléket jelent, a tapasztalati világ transzcendenciába való horgonyozottságát. A vallás legáltalánosabb, de bármely definíciójából kitűnik, hogy egyik felfogás sem kételkedik abban, hogy az ember eredendően rendelkezik spirituális kapacitással, amivel vallásos világlátást képes kialakítani, illetve átvenni. Olyan

⁸ Feldmár András, *Most vagy Soha*. Budapest: HVG Könyvek, 2015

kapacitásról van szó, amihez fogható a nyelv. A hit mindenki beépített „gyári” tartozéka, mondhatni alapfelszereltség. A vallás olyan egyetemes és átfogó fogalom, amelyre nem adható egyetlen meghatározás.

Mit gondol a pszichológia a vallásról? A vallás kognitív érzelmi és viselkedési komponensekből áll, melyek a vallásos élmény együttesében együtt vannak jelen. Sok vallás az „út” kifejezést használja önmaga meghatározására, melyet a pszichológia is használ az ön definíciójában. A jelenben van-e köztük párbeszéd, találunk-e egyre nagyobb metszéspontokat, vagy nő a távolság? Érdeemes lenne fordítva is vizsgálni a témát: mit gondol a vallás a jelenben a pszichológiáról! Hiszen, ha a múltat elemezzük, a vallásos világnézet évezredek óta meghatározó szemlélet volt, átszötte az élet szinte minden területét. Olyan természetes volt ez a gondolkodásmód, hogy sokáig fel sem merült, honnan ered, mire szolgál. Tartozni egy nagy, erős, hatalmas céghez, ami szabályokat állít fel, de közben megtart – az ember örök vágya. A hit, a spirituális gondolkodás mégsem jutott a túlhaladott és elfeledett eszmék sorsára, hiszen a vallásos közösségek a mai napig megmaradtak, sőt számos új vallási irányzat létrejöttének lehetünk szemtanúi. Ennél is izgalmasabb azonban, hogy a modern társadalom számos jelenségét a hiányzó vallásos világnézet kompenzációinak tekintik a témával foglalkozó szerzők. A jelenben úgy tapasztalom, hogy nagyon megerősödött az igény a hívő terapeuták iránt, akikkel megoszthatóak a spirituális kételyek, gondolatok, az élet értelmére vonatkozó kérdéseik is. Sajnos a pszichológusképzésből mindeddig kimaradt a spirituális aspektussal való munka. Számos lélektannal foglalkozó generáció nőtt fel abban a gondolkodásban, hogy a pszichológiának nem területe a lelki, pneumatikus, spirituális aspektus, épp ezért a szakembereknek később kell ebből felkészülniük, megtanulniuk, hogyan lehet tapintatosan, fokozatosan felnyitni ezt a területet a kliensek számára, hogy merjék szóba hozni, vállalni. Egyre több a próbálkozás integrálni a transzcendens pszichológia lépéseit a pszichoterápiás munkába, ennek szüksége nyilvánvaló. A pszichológiai tanulmányokban a hit és a vallásosság sokszor kritikai megfogalmazásban kerül elő, de a mai pozitív pszichológia irányzata keresi a kapcsolódási pontokat, az egymást tudományosan és hétköznapi szinten is segítő, egyénre összpontosító megoldásokat. Ha sorra vesszük a teljesség igénye nélkül a pszichológus gondolkodókat, érdemes belőle tanulni.

- Freud elismerte a transzcendencia-igény létezését, ám ezt patologikusnak tekintette.⁹ Azt hirdette, hogy a vallás a biztonság iránti infantilis vágy projekciója. A vallásos képzeteket neurotikus betegek tüneteiben látta visszaköszönni, ezért a vallást kollektív neurózisként

⁹ Freud, S. *Egy illúzió jövője*. Budapest: Bibliotheca, 1945

Freud, S. *Totem és tabu*. In *Tömegpszichológia*. Budapest: Cserépfalvi, 1995

értelmezte, amely az emberiség gyermekkorához tartozik. Eredetét az Ödipusz komplexussal hozta összefüggésbe. Véleménye szerint a teljhatalmú apával való szembefordulás, annak legyőzése, majd az ennek nyomán keletkezett büntudat kompenzálása a vallás gyökere. Úgy vélte, hogy az érett embernek ki kell nőnie belőle, és az emberiség felnőtté válásával a tudomány lép Isten helyébe. Tanítványai közül többen úgy vélték, hogy a regresszió, különösen az, amire a vallás nyújt lehetőséget, lehet pozitív is az egyén életében. A témához kapcsolódik a negatív vallásos megküzdési mód, amely az Istentől való elhagyatottságot tekinti alapérzésnek. Az ember Isten közbelépésére vár, mivel úgy gondolja, hogy a betegség, a baj büntetés. Az egyén kérdése itt: miért kell a bűnökért bűnhődnie, miért nem szereti az Isten? Erre az álláspontra a passzivitás jellemző, nem hisz abban, hogy saját maga befolyásolhatja az eseményeket.

- Erikson egyenesen azt állítja, hogy a vallás nem más, mint az én szolgálatában álló regresszió.¹⁰ Eszerint a vallás történetei és szimbólumvilága lehetővé teszik, hogy az ember kreatívan váltogathassa a racionális, logikus valóságértelmezést egy mitikusabb szemlélettel. Nem tagadja Freud elképzelését, mely szerint a vallásban az egyén egyszerre kiszolgáltatott és védelmezett, de ezt nem értékeli negatívan, ugyanis úgy véli, hogy a vallás társadalmilag, kulturálisan legitim lehetőség arra, hogy az ember ezt átélje.

A pozitív vallásos megküzdés alapja az Isten iránti bizalom és hit. Az egyén bízik, hogy Isten új irányt képes mutatni az életben, hogy törődik az emberiséggel és segít kiutat találni a nehéz élethelyzetekből. Ebben az esetben az ember aktív, Istennel együttműködik, így a kontroll gyakorlásának keresése vele együtt történik. Pozitív megküzdés során az ember érzi Isten szeretetét és törődését, így nála keresi a vigasztalást és a megerősítést, jobb a stressz tűrése, a kudarcos tapasztalatokat pozitív irányba képes fordítani. Áértelmezni és a nehéz helyzetből felállni, erre jó példa a Jungi pszichológia.

- Jung gyógyító hatást tulajdonít a vallásnak és fontos terápiás eszköznek tartja.¹¹ Vallással kapcsolatos elméletének egyik kulcsfogalma a kollektív tudattalan. Úgy véli, hogy a személyes tudattalan egy olyan mélyebb rétegen nyugszik, amely már nem személyes tapasztalatból származik, hanem velünk született. Ez a mélyebb réteg a kollektív tudattalan. Ez a réteg olyan tartalmakat rejt, melyek minden emberben jelen vannak, egyfajta személyfeletti, általános lelki

¹⁰ Erikson, E. H. Az életciklus: az identitás epigenezise In: *A fiatal Luther és más írások*. Budapest: Gondolat, 1991, 437–497.

¹¹ Jung, C. G. A kollektív tudattalan archetípusairól. In: *Mélységeink ösvényein*. Budapest: Gondolat, 1993, 52–86.

alapot képez, így az átlagember nincs is közvetlen kapcsolatban vele. Szerinte ezt általában különböző csúcsmérményekben, nagy szerelmekben, művészi ihletekben és jelentős vallási élményekben tapasztaljuk meg. A kollektív tudattalan tartalmai az archetípusok vagy ősképek, melyek az évszázadok alatt vallási alrendszerekké alakultak át és intézményesültek az egyházban.

Az egzisztencialista és humanisztikus pszichológiai iskolák abból indulnak ki, hogy az ember alapvetően értelemkereső lény, ami azt jelenti, hogy képes önreflexióra, felteszi az életre vonatkozó alapvető kérdéseket, majd törekszik azok megválaszolására. A vallásos hit alapja is ez a fajta átfogó értelemkeresés.

- Fromm úgy véli, hogy az ember alapfrusztrációja, hogy nem tudja megélni a természettel való egyesülés nyújtotta harmóniát és teljességet, ezért gondolati úton próbálja meg helyreállítani ezt az egységet. Ehhez szüksége van egy mindent átfogó világmépre. Egy cél, egy eszme vagy egy embert meghaladó hatalom iránti elhivatottság ezen teljesség iránti szükséglet kifejeződése. A tágabb értelemben vett vallás létezését tehát szükségszerűnek tartja.
- Frankl az embert olyan lényként határozta meg, aki képes értékek és valamilyen értelem felé irányulva meghaladni önmagát.¹² Úgy véli, hogy az önmegvalósítási késztetésén felül van önmeghaladási késztetése is. Bevezeti a *transzcendens* tudattalan fogalmát, ezen belül pedig a tudattalan vallásosságot, ami nem más, mint az ember tudattalan Istenre irányultsága. Ezzel magyarázható szerinte a transzcendencia-igény.

A transzperszonális pszichológia képviselői már adottnak veszik a transzcendencia igényét, és inkább annak gyógyító, terápiás hatását igyekeznek kiaknázni. Másrészt arra kíváncsiak, hogy mi akadályozza a személyt az ilyen jellegű tapasztalatok megélésében, veszélyeztetve ezzel lelki egészségét.

- Maslow megkülönböztet hiánymotivációkat és növekedési motivációkat. A hiánymotivációk alapvetően deficitek, amelyeket az egészség érdekében fel kell tölteni.¹³ A növekedési motivációk akkor lépnek működésbe, amikor a hiánymotivációk kielégítettek, és elsődlegesen

¹² Frankl, V. E. *A tudattalan Isten*. Budapest: EuroAdvice. 2002

¹³ Maslow, A. *A lét pszichológiája felé*. Budapest: Ursus Libris. 2003

Maslow Z-elmélet. In: V. Komlósi, A. (Szerk.): *Bevezetés a transzperszonális pszichológiába*. Budapest: Ursus Libris. 2006, 21–62

az önmegvalósítást szolgálják. Részletesen kitér a *B-szeretet* jelenségére is, ami a boldogság keresése, és a félelmek kimondása témában rendkívül lényeges, ugyanis hatását az esztétikai élményhez vagy misztikus élményhez, illetve Isten tökéletes szeretetéhez hasonlítja. A *B-szeretet* élményét és általában a *B-motivációk* megvalósulását, megélését a csúcselménnyel hozza kapcsolatba. A csúcselmény lehet például egy kreatív pillanat, egy szexuális élmény, egy terápiás vagy intellektuális felismerés, egy sportteljesítmény vagy esztétikai, illetve misztikus tapasztalás. Ilyen értelemben tehát Maslow a transzcendentális élményt a növekedési motivációkhoz kapcsolja és mint ilyet, az ember természetes és alapvető késztetéseként értelmezi.

Fontos elemezni az egyénnek, hogy a saját hite honnan ered, apjától, anyjától, a beleszületésből, a közösségből, példaképből és aztán felnőtté vált-e az átgondolt, tanult, kritikára választ adó elköteleződés által! Lett-e cselekvő hite, ami már nem zacc!

- Eric Fromm a vallásokban a nyájsszellemet kritizálja.¹⁴ Humanisztikus vallás és a tekintélyelvű vallás összevetése a cél, a kétféle vallásosság között az alapvető különbség abban van, hogy az egyén miként éli meg a saját hitét, miként viszonyul Istenéhez, saját magához, a társaihoz. A tekintélyelvű vallási élmény lényegi eleme az emberfeletti hatalom előtti behódolás, erénye az engedelmisség, legfőbb bűn az engedetlenség, az ember az Istennel szemben erőtlén és jelentéktelen. A humanisztikus vallás ezzel szemben az ember és ereje köré szerveződik, az embernek fejlesztenie kell az értelmi képességeit, hogy megérthesse önmagát, a társaihoz való viszonyát a világegyetemben betöltött szerepét. Az istenhit és a vallási élmény lényege az egység megtapasztalása az egésszel gondolatokon és a szereteten keresztül, célja az önmegvalósítás. Erich Fromm szembeállítja a „nyájösztönt” és a valódi elköteleződést. Kritikájában a gondolkodás nélküli követést veszélyesnek tekinti, hiszen az egyén számára függőséget indukál, és az embert arra készteti, hogy alávesse magát egy hatalomnak, a független, szabad, lelkiismeretére hallgató ember törekvésével ellentétben. A nyájhoz, csoporthoz való tartozás biztonságot, tájékozódást ad és felmenti az embert a saját keresés, tanulás, kritika, majd döntés felelősségétől.

- Pierre Teilhard de Chardin francia jezsuita szerzetes a 20. század kiemelkedő gondolkodója volt.¹⁵ Életműve világszerte ismert, mert halála után példátlan gyorsasággal terjedtek eszmei. Jelentős eredményeket ért el a múlt tanulmányozásában és rokonszenves perspektívát vázolt fel az

¹⁴ Fromm, E. *Pszichoanalízis és vallás*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1995

¹⁵ Teilhard de Chardin, Pierre, *Az emberi jelenség*. (Út az Omega felé) Budapest: Gondolat Kiadó, 1980

emberiség jövőjét illetően. A hitéhez töretlen hűségű ember nagy érdeklődést keltett mindazok körében, akik bíznak az emberiség jövőjében és meg akarnak szilárdulni keresztény hitükben.

Az *Út az Ómega felé* fontos olvasmány a felnőtt hitet megélni vágyó ember számára. Teilhard de Chardin nekünk szóló üzenete világos: valamennyire már tudjuk, hogy mi van mögöttünk, de ami előttünk áll, az csak az egész emberi együttes erőfeszítésének enged. Hirdeti, hogy győztesen kerülhetünk ki a nagy Emberi Kalandból, ha tevőlegesen vállaljuk a világ gondjait és szüntelenül növekszik bennünk a végtelen utáni vágy.

A vallás és a pszichológia kapcsolódási pontja a *pasztorálpszichológia*. A legelfogadottabb és leginkább megalapozott meghatározás szerint – a pszichológia azon részterülete, amely a papi/lelkészi munkához segítséget adó ismereteket és módszereket tartalmazza. A tartalma természetesen pszichológiai, ezért a pszichológusok megalapozottan tarthatják a pszichológia egyik alkalmazott ágának. Sajátossága, hogy igényli a teológusok és a pszichológusok közötti párbeszédet, így fontos területe és eszköze a két elszakadt, de szorosan összetartozó tudomány közötti hídépítésnek. Fontos, hogy a pszichológia segítse a vallással foglalkozó egyházi személyek, teológusok pszichológiai ismereteinek elmélyítését; ehhez a mentálhigiéné oktatása jól bevált forma.

Komfortzónából kilépve, szembenézés megállapításokkal

Ha elég bátornak érezzük magunkat kilépni a komfortzónánkból, akkor az alábbi kérdéseket érdemes saját vallási körben, közösségben, vagy akár egy következő vallásközi expón pontról pontra megbeszelnünk! Szabad rákérdezni, és nem a tévedhetetlenség kategóriába tenni a születésszabályozás, a cölibátus, a vallási párbeszéd és elfogadás témáját. Sok hívő ember kételkedik, ezek tehát kritikus kérdések. A pszichológiában tabunak hívjuk és az oktatásban, terápiában sorra vesszük ezeket a témákat a homoszexualitástól a monogámián át.

Az egyházak akkor válnak merevvé, ha nem lehet kritikus kérdéseket feltenni, ha nincs párbeszéd, ha kiveti a közösség a kételkedőket. Jó példa Tamás apostol, akit a tanítványtársak továbbra is az egység részének tartottak, akkor is, amikor a hite megingott! Ez nem a tetszőlegességet, vagy az önkényesség posztmodernizmusát jelenti, nem a szabályokból kedvünkre válogatást, hanem a gondolkodás szabadságát! A vallás ambivalens jelenség, vissza is élhetnek vele, de a jelenben sokak számára a vallás újra egy lehetséges álláspont, olyan alap, amelyen állni lehet, amely értelmi horizontot képez, hogy tudjam, miért is élek, miért dolgozom, és adott esetben miért szenvedek. Fontos, hogy természetesen meghatározott kapaszkodókat adjon, amelyek ne legyenek kicsinyesen moralizálóak, főként a

szexualitás területén. Közben adjon támpontokat a tekintetben, hogy mi az, amit nem szabad megtennem, és ha mégis megteszem, tudom, hogy ez rossz, téves út. Ne a büntetéstől való félelem vezéreljen, hanem a józan ész, és akkor sok szabály egyenes gerinccel, nyílt tekintettel vállalható. A folyton lesütött szem, a külső elvárások és a belső vágyak, motivációk szembenállása zavart okoz az egyén pszichés életében is. Itt is találkozási pontja van a pszichológiának és a vallásnak, a kimondás bátorsága, önismeretet és változást is hozhat.

Ugyanazon lélek világi és keresztény gyógymódja

A pszichológia tudománya a keresztény gondolkodás és közösségek egy részében még mindig elutasítást vált ki. A pszichoterápia mint gyógymód igénybevétele pedig elvetendőnek számít, mondván: valamennyi problémánkra csak és kizárólag Istennél kell keresnünk a megoldást, és aki nem eszerint cselekszik, helytelen dolgot tesz. Ám akik így vélekednek, valószínűleg elfelejtik, hogy „istenképességünkhöz” méltóan az Úr eleve társas lénynek teremtett bennünket, mint ahogy Ő is folyamatosan kapcsolatban áll önmagával a tökéletes egységen, a Szentháromságon keresztül. A Biblia szintén ezt mondja: „Jobban boldogul kettő, mint egy: fáradozásuknak szép eredménye van. Mert ha elesnek, az egyik ember fölemeli a társát. De jaj az egyedülállónak, mert ha elesik, nem emeli föl senki. Éppígy, ha ketten fekszenek egymás mellett, megmelegszenek; de aki egyedül van, hogyan melegedhetne meg? Ha az egyiket megtámadják, ketten állnak ellent. A hármas fonál nem szakad el egyhamar.” (Préd 4,9-12)

Záró gondolatok

Mi lenne, ha egy nap találkoznál valakivel, aki vallásgyakorló hit nélkül? Kiderülne, hogy ő már régóta azt teszi a hétköznapijaiban, amit te csak bólogatva hallgatsz a templomodban, zsinagógádban, mecsetedben? Örölnél neki? Vagy úgy éreznéd, megraboltak? Romantikusnak találnád? Vagy lelkiismeretfurdalásod lenne? Inspirálna vagy bosszantana? Párbeszédet folytatnál vele? Vagy hitetlenkednél, hogy számítás van mögötte? Több, jobb vagy a hited által? Nyitottá vagy zárkózottá tesz, hogy beleszülettél a vallásodba?

Irodalom

Az ELTE egyetemi oktatójaként, a Feldmár Intézet munkatársaként, valamint pszichológusi és pszichoterápiás munkám fókuszában a változás bátorsága, és az ezzel együtt járó növekedés témája áll: elköteleződésben, hitben, önismeretben és önazonosságban.

Erikson, E. H. (1991): Az életciklus: az identitás epigenezise. in: uő: *A fiatal Luther és más írások*. Budapest: Gondolat.

Frankl, V. E. (2002): *A tudattalan Isten*. Budapest: EuroAdvice.

Feldmár András (2015): *Most vagy Soha*. Budapest: HVG Könyvek.

Freud, S. (1945): *Egy illúzió jövője*. Budapest: Bibliotheca.

Freud, S. (1995): *Totem és tabu*. In uő: *Tömegpszichológia*. Budapest: Cserépfalvi.

Fromm, E. (1995): *Pszichoanalízis és vallás*. Budapest: Akadémiai.

Al Ghaoui, Hesna (2017): *Félj bátran*. Budapest: Bookline könyvek.

Jung, C. G. (1993): A kollektív tudattalan archetípusairól. In: uő: *Mélyiségeink ösvényein*. Budapest: Gondolat.

Jung, C. G. (1993a): Az archetípusról, különös tekintettel az animafogalomra. in: uő: *Mélyiségeink ösvényein*. Budapest: Gondolat. Pp. 169–185.

Kosztolányi Dezső, Az az ember in: *Fürdés*, MEK-Budapest. mek.niif.hu/00700/00746/00746.htm

Maslow, A. (2003): *A lét pszichológiája felé*. Budapest: Ursus Libris.

Maslow (2006): *Z-elmélet*. In: V. Komlós, A. (Szerk.): *Bevezetés a transzperszonális pszichológiába*. Budapest: Ursus Libris.

Pilinszky János (1982): *Szög és olaj*. Budapest: Vigilia - könyvek.

Teilhard de Chardin, Pierre (1980): *Az emberi jelenség*. (Út az Omega felé) Budapest. Gondolat Kiadó.

Rahner, Karl (1980) Zur Theologie und Spiritualität der Pfarrseelsorgerei in: *Schriften zur Theologie*, XIV. Zürich

Weil, Simone (2003) *Jegyzetfüzet*. Budapest. Új Mandátum Könyvkiadó

Internetes forrás

Keresztény Élet portál – [youtube.com](https://youtube.com/www.keresztenyelet.hu/video/) „Jobbak-e a vallásos emberek? –video
www.keresztenyelet.hu/video/

„MÍG MEGVILÁGOSUL GYÖNYÖRŰ KÉPESSÉGÜNK A REND”

Műhelymunka

A műhely célja az elméleti előadások után olyan mentális-szociális tér¹ létrehozása volt, ahol az eltérő szabadságtapasztalatok, illetve hiányuk megfogalmazódhatnak, és az ezek mögött meghúzódó érzelmekkel az adott keretek adta lehetőségek között szembesülni lehet. A workshop munkamódszerében jelentősen támaszkodtam a Word Café néven ismert csoportvezetés-elmélet alapjaira. A World Café folyamat két, az emberi létezés alapvető antropológiai sajátosságát használja fel, nevezetesen azt, hogy mi, emberek akarunk egymással beszélni számunkra fontos dolgokról, valamint azt, hogy közös beszélgetéseink során a kollektív tudatban megtalálható mélyebb és nagyobb bölcsességhez férünk hozzá.² A módszert előszeretettel alkalmazzák a változásmenedzsment vagy a kreatív gondolkodás elősegítésének eszközeként.³ Szabadságunk megélése és az attól való megfosztottság tapasztalata egyéni és kollektív szinten is egzisztenciális jelentőségű, ezért remélhettem, hogy az erről szóló beszélgetés – az egész nap tematikájához illeszkedően – kellő vonzerővel rendelkezik.

Nehéz megragadnunk filozófiai vagy teológiai fogalmakkal, mit értünk a szabadság kifejezés alatt. Elméleti szinten teljesen eltérő vélemények is lehetségesek. Szabadságélménnyel, illetve az attól való megfosztottság tapasztalatával azonban mindenki rendelkezik, és ezek a tapasztalatok egyetemesek, még ha verbális megragadásukat, megragadhatóságukat kultúrához kötöttnek kell is tekintenünk. Ezek

¹ A kifejezést most nem a térelméletek által használt meghatározások értelmében használom. Sokkal inkább kívánom jelölni ezzel a fogalommal azt a törekvésemet, hogy a workshop folyamán a csoport tagjai kapcsolódni tudjanak egymáshoz úgy, hogy eközben elmélyülhet az önmagukkal való kapcsolatuk is. Bár ez a folyamat lényegileg minden „jó” beszélgetésben megvalósul, de minél nagyobb egy csoport létszáma és minél kevésbé ismerik a résztvevők egymást annál nehezebb ennek a külső/belső térnek a megvalósítása.

² A világkávézó módszerét Juanita Brown és David Isaacs dolgozták ki az 1990-es évek közepén. A módszer használatakor a vezetők nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy ténylegesen létrejöjjön egy kávéházi hangulat, ahol a kötetlenség hangulata meghatározó a technika eredményességében. A résztvevők kis létszámú csoportokban, kávézóasztalok köré gyűlve egy megadott – számukra is fontos – kérdésről beszélgetnek. A folyamat történhet változó kiscsoport összetételben is. Lezárásként a résztvevők a legfontosabb gondolatokat egy plenáris ülés keretében összegzik. Maga a módszer megengedi, hogy az alkalmazó a számára adott hely és időkeret szerint átalakítsa azt. Másrészt az is látható, hogy a technika alkalmazása más és más értelmet nyerhet a különböző területeken.

³ Gáspár Tamás – Király Gábor – Csillag Sára: Fehér asztal mellett. A világkávézó részvételi technika szemlélete és módszertana. KOVÁSZ –TAVASZ–TÉL 2014.11–41..

Lásd még: http://epa.oszk.hu/00700/00721/00025/pdf/EPA00721_kovasz_2014_01-04_11-41.pdf [2018. márc. 8.]

az élmények nem mindig tudatosak, reflektáltak, és egyénenként eltérőek lehetnek, De annak tudatosítása, hogy egyéni szinten mely tapasztalatunk volt az, amire megtörténtek, vagy utólag a szabadság megtapasztalásaként emlékezhetünk, segíthet abban, hogy újra és újra keressük azt, ami ezeknek az élményeknek a forrása, esetleg feltétele volt.⁴

A csoportot 15 fő alkotta. A bemutatkozó körben hangsúlyoztam, hogy vannak olyan szabadságtapasztalataink, amelyek rendkívül személyesek, s ezek elbeszélésével éppen a lényegüktől fosztanánk meg őket. Mégis fontos, hogy ezeket tudatosítsuk.⁵ Ugyanakkor moderátorként törekedtem arra, hogy a beszélgetésfolyamatban magam is egyre inkább a csoport részévé váljak, s inkább pusztán kimondója legyek a kérdésnek, mint annak feltevője.

- Az első körben pozitív szabadságtapasztalatunkról beszélgettünk. Azokat a tapasztalatainkat elevenítettük fel, amelyek pozitív élményként maradtak meg emlékezetünkben. A spontán válaszokban ismétlődő elemként jelentek meg a természet közelségében megélt tapasztalatok. A természeti jelenségek, a különleges látványok szépsége okozta érzések éppúgy elhangoztak, mint az ember és állat egymásra hangolódásának, közös tapasztalatban való osztozásának élménye.

A másik szabadságtapasztalat csoportot az emberi kapcsolatokban megjelenő benyomások jelentették. Egy élettárs ránk kimondott igénye, amikor korlátaink tudomásul vétele mellett megtapasztalhatjuk a másik ember részéről megnyilvánuló feltétlen elfogadást, még akkor is felszabadító lehet, ha a kapcsolat később megromlik.

A szabadság-tapasztalatok következő formájának összefoglalóan az intellektuális tapasztalatok nevet adhatnánk. Egy olyan könyv olvasása, amely megfogalmazza a bennünk szunnyadó, de általunk még nem felszínre hozható gondolatokat. Az inspirációkat, amelyeket így nyerünk, cselekvésre válthatjuk. Így válik az intellektuális élmény a „lehetek az, aki eddig nem voltam” tapasztalatává.

⁴ Allport, Gordon W.: A személyiség alakulása. Budapest, 1980. Gondolat Kiadó.

⁵ Alapvetően két tapasztalat rendszerre gondoltam itt. Részint a szexualitással összefüggő tapasztalatokra, másrészt az alkoholos befolyásoltság vagy droghasználat nyomán fellépő én-korlát átlépésekre. Szándékom szerint ezzel fékeztem annak lehetőségét, hogy intim határokat lépünk át, illetve, hogy a hamis szabadság tapasztalatok témáját is be kelljen vennünk a műhely tematikájába. Ezzel szétfeszítettük volna a rendelkezésünkre álló időkeretet.

A jó beszélgetések felszabadító jellege is a szabadságtapasztalatunk része. Amikor az egyén átéli, hogy a másikkal való interakcióban gazdagabbá válik, mint önmagában lenne. Nemcsak a fizikai elszigeteltség érzése szűnik meg ilyenkor, hanem a lelki elszigeteltsége is.⁶

És meghatározó szabadságtapasztalatot nyerhetünk imádság közben is. Ilyenkor az egyén nem feltétlenül a maga kicsinységét éli át, sokkal inkább azt a képességét, hogy osztozni tud valami nála nagyobbval, őt meghaladóval.

Ezeknek a szabadságtapasztalatoknak közös ismérve, hogy az egyén énhatárai feloldódnak, anélkül, hogy ez bármilyen módon veszélyeztetné önazonosságát, biztonságérzetét. Ember és természet; ember és ember; ember és a másik, fizikailag jelen sem lévő gondolatisága; ember és Isten közötti elválasztó határok ilyenkor átjárhatóvá válnak. Ennek az átjárhatóságnak a tapasztalata pedig gazdagságként épül be az egyén személyiségébe. Az egyén saját embervoltának méltóságát és lehetőségeinek nagyságát tapasztalhatja meg.⁷

A World Café beszélgetések eredményessége is nagymértékben azon múlik, milyen mértékben érintettek a résztvevők magában a kérdésben. Bár a konferencia témája, a workshopot megelőző előadások és programok már megteremtették a közös tér (egy asztalhoz ülés) alapját, ugyanakkor minden újabb csoportban átrendeződött a résztvevők összetétele. Önmagában a műhelybe való jelentkezés is előfeltételezte a téma iránti nyitottságot, de egy nem megfelelő kérdéssel – különösen egy programokban gazdag nap vége felé – a zártságot, a motiváltság lenyulását is el lehetett volna érni. Azok a kérdések azonban, amelyekre meg akarjuk találni a válaszokat, kimozdítanak bennünket önmagunkból és egymás felé fordítanak. Egyrészt hozzásegítenek önértelmezésünk, önismeretünk elmélyítéséhez, másrészt kíváncsivá tesznek mások tapasztalataira. A szabadságtapasztalataink és egyáltalán tapasztalataink különbözőségének elismerése és méltányolása beletartozik korunk emberének mentális készletrendszerébe, hiszen másképp nem ismerhetjük fel a problémák és megoldási utak komplexitását. A különböző nézőpontok megismeréséhez és megosztásához a

⁶ A szabadság tapasztalatoknak ez a formája tulajdonképpen visszaigazolja a World Café alaptételét – nevezetesen a jó beszélgetésekben a kollektív bölcsesség mibenlétét tapasztaljuk meg. Érdekes kérdés, hogy a személyes szabadság tapasztalatunk, hogyan kapcsolódik ugyanakkor a kollektív tudathoz, a rendelkezésünkre álló kollektív bölcsességhez.

⁷ Paul Tillich protestáns teológus szerint az emberi önértelmezésnek horizontális és vertikális iránya is van. Az ember önmeghatározásában szeretné meghaladni önmagát, szeretne túlnőni önmagán. Mivel léte végessége folytán erre horizontálisan nem képes, törekszik vertikális önmeghaladásra, amit Tillich így nevez: „törekvés a Fenséges felé”. (Tillich, Paul: Rendszeres teológia. Osiris Tankönyvek. Budapest, 2000. Osiris Kiadó.)

A pszichoterápiás gondolkodás oldaláról idézhető itt Yalom, Irvin D.: Schopenhauer terápia c. műve (Park Könyvkiadó, 2017). A világhírű pszichiáter egy terápia történetén keresztül mutatja fel az ember önmeghaladási vágyát és lehetőségét.

sokfajtság méltányolására van szükségünk, hiszen nem tudunk teljesebb képet kapni egy adott kérdéskörrel, ha nem tiszteljük a tényt, hogy személyiségünk, életkorunk, nemünk különbözősége ugyanabban a témakörben eltérő tapasztalatrendszer eredményez.

- A következőkben azon gondolkodtunk, hogyan tudnánk ezt a tapasztalatunkat egyetlen érzésben kifejezni.

Ha az egyén képes erre a redukáló összegzésre, akkor megkapja szabadságélményének eszenciáját. Ez erőforrás lehet a számára. Úgy is, mint felidézendő emlék, úgy is mint megismételhető, megismétlendő élmény. Különösen nehéz lehet ezt az élménysűrítést elvégezni, mivel a tapasztalat esetében a történésre kérdezzük rá, ez utóbbi esetben pedig – látens módon – arra az érzésre, ami a „most szabad vagyok” tapasztalat mögött található. Kimutathatóan kevés kifejezést használunk akkor, ha az érzéseinkről kell beszélnünk, pedig ennek árnyalása hozzájárul érzelmi kultúránk fejlődéséhez.⁸

A jelenlévők így összegezték ezt az egzisztenciálisan meghatározó tapasztalatukat: egység-élmény, elfogadottság, találkozás a végtelennel, értelemmel telítettség.

- Ezek után ennek az ellenpróbáját végeztük el: Melyek azok az élményeink, ahol a szabadságtól való megfosztottságunkat éltük át?

A fizikai és lelki korlátok éppúgy előkerültek itt, mint a hierarchiának való alávettség és egyéb kényszerek tapasztalata. A beszélgetés ezen pontján fogalmazódott meg az önkorlátozás lehetősége. Amikor megtehetném, elmondhatnám, vállalhatnám azt, aki vagyok, de a félelem vagy a társadalmi elvárásoknak való megfelelni akarás, esetleg egyéb szempontok miatt nem teszem. A korlátok sok esetben belül vannak, és önmagunkon elvégzett munkát jelent/ene azok átlépése.⁹

A szabadság tapasztalatokat tehát az egyén részint adományként, ajándékként éli meg, ugyanakkor sok esetben kapcsolódhat hozzá a saját fejlődésünk érdekében elvégzett önismereti munka is. Annak tisztázása, hogy mely korlátok azok, amelyek ténylegesen külsők, és melyek, amiket belül hurcolunk, szintén lényeges önismereti kérdés.

⁸ Rambala Éva: Az erőszakmentes kommunikáció alapjai. Budapest, 2013. Rambala hangsúlyozza, hogy azt az érzés, amit meg tudok nevezni birtoklom, hatalmam van felette. Azok az érzések pedig amiket nem tudok megnevezni (illetve pusztán a jó és rossz kategóriájába sorolom) irányíthatják vagy erősen befolyásolhatják döntéseinket.

⁹ A témához lásd: Buda László: Mit üzen a lelked? Önfogadás, önszeretet, öngyógyítás a gyakorlatban. Kulcslyuk Kiadó, 2015.

- A negyedik kérdéskörben arra kérdeztünk rá: mit teszünk akkor, amikor a másik szabadsága meghaladja személyes korlátaimat.

Amikor a gyermekem szabadsága és a szülői féltésem összeütközik. Amikor – a műhely alcímében jelezett módon – a férfi és nő, főnök és beosztott, menekült és befogadó állam/ állampolgár szabadság értelmezése, a másinak nyújtott szabadság lehetőség – sokszor nem is tudatosult módon – eltérő.

A csoport tagjai ezen a ponton sokkal könnyebben tudtak negatív érzelmeikről beszélni. A harag, értetlenség, frusztráltság érzése került elő szemben azokkal a megoldás kísérletekkel, amik az ilyen történéseket követhetné. Amíg a pozitív élményeknél megragadhatóbb volt a tapasztalat mint az az érzelem, itt éppen fordítva. Az érzelem megfogalmazhatósága előtte járt a tapasztalat verbalizáltságának.

A másik ember szabadság foka sokszor önmaga és a vele szemben álló előtt is rejtett. Személyes habitusa mellett meghatározza kultúrája és élettörténete is, rejtettsége pedig saját maga számára adódó magától értetődéséből fakad. Engem, mint vele szemben állót pedig – hozzá hasonlóan sokszor öntudatlanul – személyes tapasztalataim mellett társadalmi és egyéni előítéleteim határozhatnak meg. A műhelymunka eme pontján került elő a workshop címeként megadott József Attila idézet, illetve vers néhány sora:

Míg megvilágosul gyönyörű
képességünk, a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges végtelent,
A költő – ajkán csörömpöl a szó,
de ő, (az adott világ
varázsainak mérnöke),
tudatos jövőbe lát
s megszerkeszti magában, mint ti
majd kint, a harmóniát.¹⁰

¹⁰ József Attila: A város peremén.
[http: <http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/jozsefa/avaros.htm>](http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/jozsefa/avaros.htm) [2018. március 9.)

Bár a költő versében másfajta ellentétek feloldására keresi a választ, mint amiről mi beszélgettünk, és bár semmilyen módon nem fordul elő a szabadság szó a költemény egészében, mégis vers végén megfogalmazott megoldás kísérlete egyetemesnek tekinthető.

A szabadságtapasztalat önmagunkon elvégzett munka és ajándék egyszerre. A „megvilágosulás” ugyanúgy része, mint az ellentétek „véges végtelen”-jének tudomásul vétele. A harmónia önmagunkban való megszerkesztésének feladata nemcsak „az adott világ varázssai” mérnökeinek, hanem mindnyájunk életfeladata, mert ez a szabadságtapasztalataink megszerzésének, megélésnek lehetséges útja. Ennek éppen úgy része a saját énhatáraink, szabadsághatáraink megvédése, mint a másiké tudomásul vétele és tisztelete.

Az eddig megteremtődött bizalmi légkör lehetővé tette, hogy egy jól ismert játékkal zárjunk. Kértem, hogy olyan párok álljanak egymás mellé, akik eddig nem ismerték egymást, és szavak nélkül, pusztán nonverbális jelek használatával alakítsák ki azt a fizikai távolságot-közelséget, amely mindkét fél számára megfelelő.

A klasszikus World Café folyamatban az emberek asztaltól asztalig mozognak. A mozgás jelentősége többrétű. Ennek révén a résztvevők felállnak abból a lelki pozícióból is, amelyet a beszélgetés során elfoglaltak, és új asztalhoz ülnek át, ezzel részint elveszítik a beszélgetés során kialakult konszenzus, vagy a vita során megszilárdult véleményük biztonságát, és kinyílnak egy másfajta tapasztalat felé. Ez veszteség és nyereség egyszerre. Esetünkben a mozgással együtt járó játék még egy elemmel bővült. A fizikai helyzet megváltoztatásán túl a kommunikációs eszköztárnak is meg kellett változnia. A verbalitásból át kell térni a non-verbális eszköztárra. Ez szintén veszteséget és nyereséget is jelentett egyszerre. A résztvevők másként tapasztalhatták meg önmagukat és a másikat. Például: Mit jelent számunkra, ha túl közel lép a másik? Milyen érzéseink lesznek, ha messzebb áll, mint ahogy én szeretném? Milyen erős gesztusokkal hozzuk a másik tudomására, mit szeretnénk és mit nem? Érzékeljük-e, jól dekódoljuk-e a másik jelzéseit? Mekkora a szabad tér (szabadság) igényünk? Képesek vagyunk-e biztosítani a magunk és a másik számára?

EGYÜTTÉRZÉS ÉS TALÁLKOZÁS: ERŐSZAKMENTES KOMMUNIKÁCIÓ

Bevezetés

Látni akarlak!

Téged, és nem a rólad alkotott véleményemet, a feléd támasztott elvárásaimat, a neked szánt tanácsaimat. Nem célom, hogy meggyőzzek. Meg akarlak ismerni. Hogyan tudok nyitottá válni rád?

Marshall Rosenberg módszere feltárja és figyelembe veszi minden fél érzéseit és szükségleteit, és a konfliktusokat párbeszéddé alakítja át.

Ezzel a felhívással hirdetem meg egy műhelyt az első vallásközi expón. Jelen írás a műhelyen elhangzottak alapján született és három célt szolgál. Egyrészt be szeretném mutatni az erőszakmentes kommunikáció módszertanát és alapjait. Emellett megmutatni annak mögöttes emberképét, világnézetét, spirituális alapjait. Harmadikként és legfőképpen pedig szeretnék betekintést adni az erőszakmentes kommunikáció gyakorlatába, sőt inkább gyakorlásába is. Mit tegyen, aki el szeretne indulni ezen az úton? Hogyan próbálhatja ki, hogyan szerezhethet saját élményt erről? Milyen saját élményben lehetett részük azoknak, akik részt vettek ezen a műhelyen, mit kíván ez tőlünk a gyakorlatban és mit tehet hozzá az életünkhöz, hogyan tudja átalakítani azt.

Mit kereshet egy erőszakmentes kommunikáció műhely – a műhely egyik résztvevőjének megfogalmazásával egy profi kommunikációs tréning – egy vallásközi konferencián? Hogyan lehet valami, ami ennyire praktikus és pragmatikus, ugyanakkor mélyen spirituális?

Sokféleképpen be lehet mutatni az erőszakmentes kommunikációt. A műhelyen nem szokványos menetet követve azon az úton mentem végig, hogy én mit kaptam az erőszakmentes kommunikációtól. Mi volt az a három ajándék, amit kaptam ettől a módszertől, szemlélettől, látásmódtól, világnézettől? Ezeket próbáltuk ki együtt újra, közösen.

Műhelyt akartam tartani, és nem előadást. Műhelyt, ahol közösen gyakorlunk és kísérletezünk, ahol mindenki megszólalhat, sőt számítunk is a hozzájárulására. Ahol egymásnak adunk azzal, hogy meg merjük mutatni magunkat. Az élet egy nagy közös műhellyé válhat, ha jól bánunk egymással. Ebben segíthet az erőszakmentes kommunikáció.

Első ajándék: tudatos jelenlét és tiszta kommunikáció

Az erőszakmentes kommunikáció (EMK) alapja, és egyben gyakorlásának legnagyobb hozadéka egy nagyon letisztult jelenlét, amikor jelen vagyok a magam és a másik számára is. Időt és teret ad a másoknak és nekem is. Nagyon tisztán észlelt és kommunikált igényekkel és érzésekkel dolgozik. Tisztán és világosan elkülönül, hogy ÉN vagy TE vagy a fókuszban, kiről is van szó. Az EMK lelassít. Odafigyelésre tanít, tudatossá tesz. Megélt idő, megélt cselekedet.

Voltál már koktélpartin, ahol nevek, nevek, és nevek hangzottak el sorban egymás után, és egy perc után már zúgott a fejed, és semmire nem emlékeztél? Vagy amikor valaki kezet nyújt, de rád se néz, és már megy is tovább, anélkül, hogy valójában ott lett volna?

A sebtében adott félresiklott félpuszik, ahol mindketten a levegőbe cuppantunk, de valójában egyik sem érkezik meg. Egy kisgyerek még tudja a különbséget, amikor odaszalad az anyukájához: „Anyá, puszilj meg!” – vagy „Anyá, meg akarlak puszilni!” Adni vagy kapni jöttem? Szeretetet akarok kapni, vagy a szeretetemet akarom kifejezni?

Az erőszakmentes kommunikáció tere egy olyan színpad, ahol nagyon tisztán vándorol a reflektorfény. Az a kör alakú fény, ami megmutatja, hogy ki van fókuszban, kiről is van szó. Kiről szól, kinek az igényeiről? A diszkóban, ahol ide-oda ugrál a fény, nem lehet tisztán látni. Összekeveredünk.

Az erőszakmentes kommunikáció olyan rádiókészülék, ahol nagyon tisztán elkülönül az adás és a vétel. Régi rádiókészülékeken volt két nagy gomb, egy ADÁS és egy VÉTEL. Adás esetén az egyik világított pirosan, vétel esetén a másik. Nem keveredhetett össze. Ha mindkettő egyszerre villog, pislákol, az üzemzavar – és valóban az. A mindennapi életben nagyon sokszor összemosódik, hogy én most figyelek, vagy közölni akarok valamit. Látszólag figyelek, mert hallgatók, de már azon jár az eszem, hogy mit fogok mondani, és alig várom, hogy befejezze a másik. Látszólag „vétel”-en vagyok, de valójában már adáson, csak még nem tekertem fel a hangerőt, csak ezért nem hallod, hogy már a válaszomat fogalmazom magamban. Az EMK-ban „Nem azért figyelek, hogy válaszoljak, hanem azért, hogy megértsenek” – foglalta össze a különbséget egy résztvevő az első tréningalkalom után.

Az EMK segít letisztítani összebogózódott kapcsolatokat. Szétválasztja, hogy rólad vagy rólam van szó. Ki akarja azt valójában, kinek van rá szüksége? Mások vagyunk, két külön ember, külön érzésekkel, élményekkel, szükségletekkel. Erre neked van szükséged, és én veled tartok, mert fontos vagy nekem. Vagy nekem van szükségem rá, és azt kérem, legyél velem ebben.

Mi a mögöttes emberképe?

Az EMK az embereket különálló, de összekapcsolt lényeknek tekinti saját érzésekkel és saját szükségletekkel. Világképének alapja az autonómia és annak tisztelete, az emberi individuum és annak méltósága. Autonóm, szuverén, különvált és különálló lények vagyunk. Felnőttnek tekint minket, tiszta énhatárokkal. Nem szimbiózisban, nem összeolvadtan, nem bekebelezetten és nem bekebelezőn.

Ugyanakkor ezek a külön érzésekkel és szükségletekkel rendelkező emberek szükségszerűen összekapcsoltak. Két ember közt a valódi találkozás a legnagyobb érték.

Spirituálisan pedig meg kell említenünk azt, ami minden vallás, spirituális tradíció misztikus irányzatának az alapja és elválaszthatatlan a tudatosságtól, annak alapkövét adja: a belső csend. Nyitott, megengedő figyelem és tudatosság. Mindfulness, megérkezetség, tér, idő – tudatos jelenlét.

Hogyan gyakorolhatod?

A műhelyen a bemutatkozáson keresztül gyakoroltuk és éltük meg a különbséget. A teremben körbejárva indulj el, találkozz a másikkal! És amikor találkozol valakivel, állj meg. Nézz rá, és álljatok egymással szemben pár másodpercig. Ameddig szükséges. Érkezzetek meg. Egy-két másodperc is elég. Amikor ott vagytok valójában, egyikőtök mutatkozzon be:

Szia! Anna vagyok.

Aki hallgatod ezt, éld meg, addig a pár másodpercig is, amíg a másik a nevét mondja, hogy az az ember van a középpontban. Rá irányul a figyelmed. Vele vagy, és befogadod azt, ami tőle jön feléd. Te pedig, aki a nevedet mondod, éld meg, hogy rád irányul a figyelem, most te vagy a fontos. Figyelmet kapsz, meghallgatnak és meghallanak téged.

És amikor megérkezett, akkor viszonzod a köszönését. Elismered a jelenlétét.

Szia, Anna!

És miután viszonzotad, elismerted azt a kapcsolatot, akkor beleteszed magadat is. A te neved, és hogy itt vagy.

Szia! Én Kati vagyok.

Te pedig meghallgatod, és amikor elérkezett hozzád, akkor ezt kifejezed, elismered:

Szia, Kati!

Itt vagyok én, és itt vagy te. És ez két külön ember, akik most megpróbálnak összekapcsolódni.

Ezzel a gyakorlattal egy, a mindennapi életben az egy-két másodperces műveletet nyolc-tíz másodperccsé nyújtottunk, lassítottunk le. A jelenlét gyakorlása kis dolgokon kezdődik.

Lassulj le! Állj meg! Adj időt magadnak! Pár másodperc is számít. Vegyél pár mély lélegzetet! A csend a legnagyobb erőforrás. Légy jelen!

Második ajándék: ÉN-üzenetek és együttérző figyelem

Az EMK második ajándéka a nem konfliktusos kapcsolatokról szól. Amikor nincs baj, jól vagyunk – hogyan tudjunk jobban együtt lenni akkor, amikor amúgy is együtt vagyunk? Vagy legalábbis együtt akarunk lenni... Az EMK második ajándéka arról tanított, hogy hogyan beszéljek magamról és hogyan hallgassak meg másokat úgy, hogy valódi(bb) kapcsolat jöhessen létre köztünk. A meglévő baráti és családi kapcsolataimat tette előbbé és közelebbé, vitt beléjük nagyobb meghittséget és életet. Jobban megismertük egymást, közelebb tudtunk kerülni egymáshoz. Több érzés és melegség költözött a kapcsolataimba.

ÉN-üzenetek: az érzések fontossága. „Hogy érzed magad?”

Mi a „Hogy vagy?” kérdés szinonímája? A „Hogy érzed magad?”. Elég egyértelműen akkor érzem jól magam, amikor_ jól_érezem_magam: jó érzéseket érzek, jó érzéseket élek meg. Az érzéseink jóllétünkben betöltött fontosságához képest meglepően kicsi jelentőséget tulajdonítunk nekik. Nagyon könnyen elhessegetjük őket, kimagyarázzuk magunkat belőlük. Ritka ajándék, drága kincs, amikor valaki tényleg kíváncsi arra, hogy hogy érzed magad.

Milyen érzések vannak? Öröm, szomorúság, csalódottság, harag, szégyen, szorongás, félelem, bizonytalanság, tehetetlenség, felszabadultság, lelkesültség, keserűség... A legtöbb embernek gondot okoz megkülönböztetni az érzéseit és gondolatait. „Mit érzel?” – „Azt érzem, hogy ő elutasít.” Nem, azt nem érzem, azt gondolom. Azt érezhetem, hogy félek és szomorú vagyok, mert azt gondolom, hogy ő elutasít. Az érzés és a gondolat közti különbséget a legkönnyebb ott tetten érni, hogy kiről szól. Ha a másiktól (ő elutasít, támad, haragszik rám), akkor az csak gondolat lehet. Az érzéseim rólam szólnak (dühös vagyok, félek, szomorú vagyok).

Ha magadról beszélsz, beszélj magadról!

Találkoztam egy rég látott barátnőmmel, és elkezdtünk beszélgetni. Az új munkahelyéről beszélt. Már tíz perce hallgattam, és mindent megtudtam a főnökéről. Hogy milyen ember és milyen borzasztó dolgokat csinál. Nagy részletezettséggel kirajzolódott előttem egy másik embernek az élete, szokásai, világa. De a barátnőm életéről, érzéseiről, vágyairól nem tudtam meg semmit. Az ő világa nem rajzolódott ki előttem egyáltalán. Egy idegenről beszélt, miközben mindketten egyre szomorúbbak és csüggedtebbek lettünk.

Ritkán kapunk figyelmet és teret, és amikor végre megszólalhatunk, nem magunkról beszélünk, hanem valaki másról. Az EMK-ban magamról beszélek, a saját élményemről, érzéseimről és igényeimről. Egyes szám első személyű cselekvő igealakokban. Nincs általános alany („az ember”), nincs általános megokolás („a nők ilyenek”, „minden férfi ezt akarja”). Nagyon árulkodó a nyelvhasználatunk arról, mennyire tesszük bele magunkat a kapcsolatainkba, mennyire vállaljuk magunkat benne. Magamról beszélek, vagy elbújok az általános alany mögé? Ha elbújok, kevésbé vagyok sebezhető. Ami személyes és közvetlen, az sebezhetővé tesz. Ezért értékes és ezért ajándék minden megnyílás. Az EMK önfeltáró kommunikáció, önmegmutató kommunikáció.

Együttérző (meg)hallgatás: a csend ereje. A jelenléteddel Te magad vagy a legnagyobb ajándék.

Amellett, hogy beszélek magamról, mit tegyen a másik oldal? Mit tegyen az, aki hallgat? Mit tegyen, hogy jól tegye, hogy jól hallgasson? Hogyan figyeljek erőszakmentesen? Hogyan kell azt jól csinálni?

Az erőszakmentes kommunikáció empátikus figyelme együttérző (meg)hallgatás – meghallgatás, ami sokszor valóban hallgatás. Nincs analízis, diagnózis, továbbgondolás, nincs tanácsadás. A másik világában vagyok, az ő térképén mozgok vele együtt.

Amikor az életemben nehéz helyzetekben voltam, nagyon sokat jelentett számomra, hogy sok ember, aki szeretett, velem volt ebben. Nagyon sokat kaptam tőlük azáltal, hogy azt éltem meg, nem vagyok egyedül. Amikor visszagondoltam arra, hogy mit tettek, ami olyan nagy ajándékot adott nekem, meglepetten vettem észre, hogy legtöbbször a legtöbbjük nem mondott semmit. Ténylegesen nem mondott semmit. De közben nagyon is ott volt, velem volt, félreérthetetlenül és valóságosan. Ehhez nem kellettek szavak. Két ember között a kapcsolat nagyon is valóságos, a te jelenléted az ő számára nagyon is érzékelhető.

Amikor én kerültem hasonló helyzetbe, hogy egy számomra fontos ember számára fontos dolgokat osztott meg velem, meglepődve tapasztaltam, hogy nagyon nehéz ilyenkor csendben maradnom. Biztosítani akartam őt arról, hogy ott vagyok, vele vagyok. Mintha nem bízna abban, hogy ez már történik és ő érzi ezt. A szavaimmal akartam demonstrálni, hátha egyébként nem jut el hozzá. Másrészt hozzá akartam tenni valamit, segíteni neki, továbbvinni, saját szavaimmal összefoglalni vagy valami újra rávilágítani. Meglepetten észleltem, hogy ennek mélyén az van, hogy nem bízom abban, hogy én elég vagyok. Valamit ahhoz nekem adnom kell, hoznom kell, tennem kell, hogy az ottlétem segítségével váljon számára. Sokig tartott, amíg elhittem, hogy a szívvel teli jelenlétem a másik számára nagyon is valóságos és érzékelhető, nem kell azt különböző módokon bizonyítanom. De ehhez valóban jelen kell lennem, összekapcsolódva a szívemmel, az érzéseimmel és vele, nem pedig az agyamban elfoglaltan

azt processzálva, hogy mi is történik vele most és erre én mit is mondjak. „What you are speaks so loudly that I cannot hear what you say.” Az, ami vagy, olyan hangosan beszél, hogy nem hallom, amit mondasz. A kevesebb több, a szavak sokszor feleslegesek, a csendben megszólal a szeretet.

Legyél vele! A jelenléted a legnagyobb ajándék. A hallgatás, a befogadás nagyon is aktív cselekedet. Jelenlétet és tudatosságot igényel. Egy tudatos cselekvés, amit kifejleszteni az elején ugyanúgy odafigyelést és munkát igényel, mintha ki kéne fejeznem magam. Hiszen itt is kifejezem magam, csak másképp. Hagyom, hogy kifejezze magát bennem az, ami/aki mindennél fontosabb és erősebb, a szeretet forrása.

Hogyan gyakorolhatod?

Az önkifejezés és meghallgatás legjobban párban gyakorolható. Az alábbi gyakorlat segít abban, hogy gyakoroljuk az önkifejezést és meghallgatást, és egyúttal tudatosítsuk magunkban, hogy mi történik bennünk közben. Egyikőtök meséljen el a másiknak egy rövid történetet, ami a közelmúltban történt vele, és valamiért fontos, emlékezetes, jó vagy rossz rá emlékezni. A másik pedig hallgassa meg – hallgasd végig a történetet, majd pedig mondd vissza neki. Ismételd el neki azt, amit hallottál, ami megérkezett hozzád. Ezt hívja az EMK visszajelzésnek – valójában visszaadás, vissza-adás.

Aki beszél: Éld át a szituációt, az érzést, a fontosságát, hogy ez fontos volt neked! Éld újra, amiről beszélsz.

Aki figyel és majd visszajelzést ad: miközben hallgatod, legyél vele! Segít az agyadat kikapcsolni, ha elképzeled a képet, a helyzetet, ha benned megjelenik a kép. Nézd, mint egy filmet, szemléld, észleld, ami ott történik. Legyél benne! A kép segít a gondolatok kikapcsolásában. Ne menj tovább, nem kell hozzátenned okosakat. Éppen azzal legyél ott, ami van, ami történik, amit hallasz. És amikor visszamondod, azt írd le, amit hallottál, láttál. Egy dolgot tehetsz esetleg hozzá: kihangosíthatod az érzéseket a történetben („és amikor elérted a buszt, megkönnyebbülést éreztél... és nagyon örültél, hogy a nagymamád várt...”). Érezd közben, ami vele történik! Mint egy jó filmben, ahol azonosulsz a szereplővel. Ez nem memóriagyakorlat.

„FIGYELJ!!! Alig van ennél fontosabb, ennél szentebb.”(Frederick Buechner, lelkész)¹

Ez nagyon hasznos gyakorlat, amely minden alkalommal nagyon sokat ad, nem lehet megunni. Figyelmet adni és kapni, megnyílni és befogadni egyaránt jó és sosem lehet elég. Carl Rogers, a humanisztikus pszichológia egyik atyja tanítása szerint a feltétel nélküli elfogadás a legnagyobb élmény, amelyet egy ember átélni képes.

¹ Marshall B. Rosenberg, *A szavak ablakok vagy falak: Erőszakmentes kommunikáció* (Agykontroll Kft., Budapest 2001), 33.

Harmadik ajándék: Konfliktus helyett párbeszéd – sakál helyett zsiráfnyelv

Az EMK harmadik ajándékát a legnehezebb átvenni. Én azóta is bontogatom, ez van a legjobban becsomagolva. A konfliktusokról szól és arról, hogyan tudjuk párbeszéddé alakítani azokat. A nehéz helyzetekről, amikor ütközünk, amikor ellentétek feszülnek köztünk, amelyek olykor feloldhatatlannak tűnnek. Amikor úgy tűnik, igazságtalanság történt.

Sakál vagy zsiráf? Az EMK négy lépése

A módszer megalkotója, Marshall Rosenberg két állatot választott kétféle kommunikációs stílus megkülönböztetésére. A mindennapi életben általában szokásos kommunikációt sakálnyelvnek nevezte el. Leegyszerűsítve ez két lépésből áll: értelmezés és reakció. Az első az értelmezés: amit gondolok arról, hogy mit csináltál. Nem érdeklődök, nem érzem szükségét, hiszen tudom, mi van benned, mit tettél és miért. Az értelmezés szinte mindig tartalmaz olyan feltételezéseket, ami nem a konkrét „itt és most” helyzet valóságáról, hanem a saját múltbeli tapasztalataimról és félelmeimről szól. Ezt követi egy reakció – a saját értelmezésemre adott azonnali reakcióm, ami gyakran kritika, analízis, diagnózis, tanácsadás vagy követelés – amiben megmondom neked, hogy milyen vagy és mit kéne tenned. Miért hívta Rosenberg sakálnak? A sakál fél és támad. A fejét lehajtva szorosan a föld közelben halad, nagyon könnyen beleütközik dolgokba, leragad annál, amit elsőre talál vagy találni vél, megijed, és támad.

Ezzel szemben áll az erőszakmentes kommunikáció zsiráfja. A zsiráfnak hosszú nyaka van, nem ragad bele a saját első reakciójába, hanem ki tud látni belőle. Valamint a zsiráfnak van a szárazföldi állatok közül a legnagyobb szíve: tizenhárom kiló. Egy szívvel teli és rálátással rendelkező állat, aki kapcsolatot akar építeni. Ha megismerem, mi van benned, akkor kapcsolódni tudok hozzá.

A mindennapi kommunikáció értelmezés-reakció párosát az erőszakmentes kommunikáció négy lépésre lassítja le: megfigyelés, érzés, szükséglet, kérés. Az első a megfigyelés, ami semleges, értékelés nélküli, objektív leírása annak, ami történt. Mit láttam, mit hallottam? Nem értelmez, hanem leír, és ezzel teret ad mindkettőnknek. Nem rólad beszélek, hanem ketten nézünk rá valamire. Egy közös valóság alap, amivel mindketten egyetérthetünk.

A második lépés a saját érzéseim azonosítása. Mit érzek, milyen érzéseket kelt bennem? Mi van a szívemben (és nem a fejemben).

Érzések rólam, vagy gondolatok rólad?

Az erőszakmentes kommunikáció valójában a világ legönzőbb kommunikációja: magamról beszélek, arról, hogy bennem mi van és én mit szeretnék. Azt kommunikálom, engem hogy érint, amit történt, nem pedig arról, hogy mit gondolok rólad és szerintem neked mit kéne csinálnod.

Ha össze akarod zavarni a dolgainkat.²
elárulhatom a titkát:
Keverd össze cselekedetemet
az arról alkotott véleményeddel!
Mondhatod, hogy csalódtál
az el nem végzett házimunka láttán,
de ha „felelőtlennek” nevezel,
azzal sohasem fogsz tettere készíteni.
És mondd meg, ha szomorúan érzed magad,
amikor elhárítom a közeledésedet,
de ha érzéketlennek és hidegnek nevezel,
azzal nem növeled jövőbeli esélyeidet.

A harmadik lépés az érzéseim mögött meghúzódó szükségleteim azonosítása. A szükségletek érzéseink valódi gyökerei: kellemes vagy kellemetlen érzéseink szükségleteink kielégüléséről vagy hiányáról adnak hírt.

Szükségleteink egyetemesek és összekötnek

Milyen szükségleteink vannak? Elfogadás, tisztelet, odatartozás, értékelés, bizalom, kreativitás, játék, bolondozás, étel és ital, pihenés, érintés, gyöngédség, törődés, szórakozás, közösség, önmegvalósítás, biztonság, az életünk értelmének tudása... Szükségleteink egyetemesek. Egy általános iskolai olvasókönyvünk egyik fejezetének címe volt: „Mesék az emberről, aki szépre, jóra, igazságra vágyik”. Végző soron mindannyian ugyanarra vágyunk. Szépre, jóra, igazságra. Boldogságra. Szükségleteink egyetemesek és így összekötnek.

A negyedik lépés pedig a kérdés. Mit szeretnék, mire lenne szükségem most?

² Rosenberg, *A szavak ablakok vagy falak*, 2001.33.

Kérés: Szabadnak hagy, hogy szeretetből cselekedhess

Nem követelés, nem elvárás, nem előírás. Konkrét, megcselekedhető és visszautasítható – a nemet mondás szabadságával. Egyébként soha nem fogom megtudni, te mit tennél meg értem.

Kérlek tedd meg, amit kérek tőled³
de csak akkor,
ha az neked is örömet jelent, mint nekem.
Kérlek, ne tedd meg, amit kérek tőled
kötelességtudatból vagy kényszerből,
a büntetéstől való félelemből,
bűntudatból, szégyenből
vagy attól tartva, hogy megbántódom;
sem azért, hogy rászolgálj a szeretetemre,
sem abban a reményben,
hogy akkor jobban foglak szeretni.

Mit tesz az erőszakmentes kommunikáció? Kikapcsolja a mindennapi élet kommunikációjában jelen levő két leggyakoribb dolgot: az ítélezést és a hatalmi harcokat.

Ítélezésmentes élet

„Non-violent communication is non-judgmental living.”⁴ – az erőszakmentes kommunikáció ítélezésmentes élet. Az EMK nem váddal, hanem vallomással indít. A morális ítéletek akadályozzák a megértést és valójában szükségtelenek. Ha a párbeszédnek az a tétje, hogy jónak vagy rossznak kell tartanom magamat vagy a másikat, akkor elkezdjük megvédeni magunkat, és bebizonyítani egymásnak, hogy a másik hibázott. Ha nincs ítélezés, nem kell védekeznie senkinek.

„A másik ember elítélése nem más, mint saját kielégítetlen igényeink tragikus kifejeződése.”⁵

Amíg vádolunk, nem kell éreznünk a fájdalmat.

„Azokban a helyzetekben, ahol sebzünk vagy sebeket kapunk, mindig van fájdalom. Vagy a másik fájdalmával szembesülünk, vagy a magunkéval. Elevenünkbe vág, ami történt. Sebzetté válunk. Védekezésül bezárul a lelkünk. Leragadunk. Csak azt látjuk, ami velük történt. Képtelenek vagyunk az empátiára. Így működünk.

3 Rosenberg, 2001. 93

4 Christlin Parimalanathan Rajendram SJ, Előadás a Párbeszéd Házában, Budapest, 2017. július 19.

5 Rosenberg, 2001. 102.

Vádoljuk magunkat, hibáztatjuk a másikat. Ilyenkor szinte elkerülhetetlen az ítékezés. És itt el is akadunk. Mert az ítékezés légkörében, vádolva és megvádolva nem tudjuk meglátni azt, ami valóban zajlik bennünk és a másikkban.

A helyzet mélyebb megértésére akkor van nagyobb esélyünk, ha felhagyunk önmagunk és a másik hibáztatásával, így láthatjuk meg a történések összetettségét, finomabb érzetét, rejtett szálait.

Ha nemcsak nem a hibást keressük, akkor kevesebb elfogultsággal és az önvédelem kényszere nélkül nézünk magunkra, egymásra és a kapcsolatra.

Míg vádolunk, nem kell éreznünk a fájdalmat. Ez igaz az önvádra is. A csendben közel engedhetjük magunkhoz azt, ami fáj.”⁶

Hatalmi játszmák nélkül

„Mi jár annak, akinek igaza van? – A szája.” A közmondás utal arra, hogy a „Kinek van igaza?” kérdésről szóló helyzetek mindig hatalmi játszmák.

„A mi kultúránkban az ítékezés és a hatalmi törekvések előszeretettel az igazság köpenyébe bújnak. Azért harcolunk, hogy „Kinek van igaza?” Valójában azonban nem az a tét, hogy kinek van igaza, hanem ki mondja meg, hogy kinek van igaza. Valójában nem a növekedéshez szükséges dolgok kerülnek elő, hanem valamilyen rejtett öltözetben hatalmi játszma dül, hogy ki mondhatja meg, hogy a másikkal mi van. Amikor egy hatalmi küzdelemben vagyunk, hogy most kinek van igaza, meg kinek nem, akkor két vesztes van.”⁷

Az EMK alapján a másik emberhez valójában háromféle módon érdemes fordulni: együttérzéssel, ha tudom, mi van benne és tudok hozzá kapcsolódni; érdeklődéssel, ha nem tudom, mi van benne, de érdekel és meg szeretném ismerni; és kéréssel, ha a magam számára szeretnék tőle valamit, vagy ha valami olyat csinál, ami nekem nem jó, és szeretném, ha ez változna. Rosenberg szerint erőszak az, amikor nem szeretetből cselekszem, hanem félelemből, büntudatból, szegényből, vagy megfelelési kényszerből.

6 Mustó Péter SJ, *Megszereted ami a tiéd*, Budapest, 2014. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya (Jezsuita könyvek) p. 30-31.

7 A családban senkinek sincs igaza. <https://blog.palferi.hu/csaladban-senkinek-sincs-igaza/> 2017. június 27.

Mögöttes emberképe

„Az EMK alapja a mély hit az ember tiszta szándékában még olyan esetekben is, amikor a tettek és a szavak egész mást tükröznek. Éppen ilyenkor van legnagyobb szükség a hitre és a bizalomra, hogy megtaláljuk az ártalmas tettek és a szavak mögött azokat a motiváló erőket, amik még romlatlanok, tiszták és egyetemes emberi értékeket tükrözik. Ezekre épít az EMK, amikor fókuszában a tetteinket motiváló egyetemes emberi szükségletek állnak.”⁸

Hogyan gyakorolhatod?

Az alábbi sakál–zsiráf mondatpárok ugyanabban a helyzetben hangoznak el, de nagyon másképp szólnak.⁹

Hol voltál már megint?! Ilyenkor kell hazajönni?

Nagyon aggódtam érted, mert fontos vagy számomra, és félek, hogy elveszíthetlek.

Soha nem jössz haza idejében!

Hiányzol, több időt szeretnék veled tölteni.

Mi a jó édes anyádért előzől záróvonalon?!

Borzasztóan megijedtem, mert szeretném magamat biztonságban tudni vezetés közben is.

Hagyj már békén!

Most szeretnék egy kicsit egyedül maradni.

Hogy lehetek ilyen hülye, hogy már megint megbuktam!

Csalódott és kétségbeesett vagyok, mert nem sikerült a vizsgám.

Nem vagy normális, hogy megbízol egy vadidegenben!

Megdöbbsz, hogy otthagytad a táskádat az étteremben és a szomszédot kérted meg, hogy vigyázzon rá.

Ezt is ketten gyakorolhatjátok legjobban – mint mindent, ezt is kapcsolatban. Üljetek le, és mondjátok ki a mondatpárokat egymásnak! Hallgasd végig az egyik, majd a másik mondatot. Mit kelt benned? Mire indít? Mit válaszolnál rá? Majd cseréljétek, és te mondj a társadnak egy mondatpárt. Milyen érzés kimondani az egyik, illetve a másik mondatot? Hogy halad benned tovább?

Gyűjts ilyen mondatpárokat a mindennapi életedből! Hozd létre a te saját sakál–zsiráf szótáradat.

⁸ Jónai Éva Hava, <http://baratno.com/beszelgetesek/mi-is-az-a-zsirafnyelv/>

⁹ Birtalan Balázs blogja: http://sorskonyvnelkul.blog.hu/2010/12/13/sakal_8211_zsiraf_tarsalgasi_zsebkonyv

Utószó

Marshall Rosenberg nem egy módszert alkotott, hanem egy víziót. Víziója volt egy félelmei és tévhitei alól szabaddá váló emberiségről, ahol az emberek testvérként tudnak tekinteni egymásra, mert felismerik, hogy tulajdonképpen ugyanarra vágynak, és ha őszintén feltárjuk szükségleteinket, mindannyiunk igényei kielégíthetők.

„A zsidóság nagyon absztrakt és nagyon pragmatikus egyszerre” – mondta Kelemen Kata, a Szim Salom Progresszív Zsidó Hitközség rabbija. Ugyanígy az erőszakmentes kommunikáció is egy komplett világnézet, szemlélet, spirituális rendszer, ami ugyanakkor nagyon is kézzelfogható, „itt és most” ajánlásokat és felismert szabályokat tartalmaz. Mi a következménye, ha sakálnyelven kommunikálok, és mi annak, ha zsiráfá tudok válni? Ezek a gyakorlatban is nagyon jól látható és összehasonlítható, de leginkább érzékelhető és érezhető különbségek.

Az erőszakmentes kommunikáció a nyílt társadalom nyelve, a tévedhetőség társadalmáé, ahol senki nem tarthatja magát a kizárólagos igazság kizárólagos birtokosának. A nyitottság nyelve, ahol szükségünk van egymásra és meg akarjuk ismerni egymást. Ehhez keresünk megfelelő módszereket, aminek hatására nem bezárkózunk, hanem meg tudunk nyílni. Az erőszakmentes kommunikációval tanulásra alkalmas környezetet teremtünk saját magunk és egymás számára, ahol senki nem szégyenül meg, ahol senkinek nem kell félnie attól, hogy ő nem elég jó. Ahol mindenkinek helye van, senkinek nem kérdőjeleződik meg az odatartozása a közösséghez. Ahol egymás fejlődéséhez szeretnénk jó társakká válni. Az erőszakmentes kommunikáció valójában a szeretet megvalósításának a módszertana.

„Isten az önmagunkhoz és másokhoz való viszonyunkban mutatkozik meg és idéz elő változást. Nem kapcsolatainkon kívül és azoktól függetlenül.”¹⁰

„Életem és vallásosságom nem válik szét. Istennel ott találkozom, ahol őszintébb leszek magamhoz, ahol jobban, igazabbul észreveszem, megértem azt, ami történik.”¹¹

A probléma kívül, a megoldás belül van. Az erőszakmentes kommunikáció folyamata arról szól, hogyan tudunk önmagunkkal megismerkedni és a másikat megismerni. Van-e bennem kíváncsiság megtudni, hogy mi van a másokban? Bízom-e abban, hogy őt érdekli, mi van bennem? Rosenberg azt ismerte fel, hogy bár végső soron mindannyian őszinte kapcsolatokra vágyunk, az, amit általában csinálunk, a legtöbbször nem tud eljuttatni oda, ahova szeretnénk.

„Az emberiség mértéktelen szenvedése a klinikai megközelítésnél eredményesebb módszert követel.”¹²

10 Mustó, 2014. 12.

11 Mustó, 2014. 14.

12 Rosenberg, 2001. 7.

„MINDNYÁJAN ÁDÁM FIAI VAGYTOK...”¹

Témánk a vallás és a gyűlölet viszonya, illetve a gyűlölet fogalmának megjelenése a vallásban. A téma tárgyalása során nem kerülhető meg a teológia, mert a teológiai alapok ismerete nélkül a kérdést nem lehet érdemben megvizsgálni. A teológiai áttekintés természetesen nem hittérítési céllal történik – ettől senkinek nem kell tartania –, hanem ismeretterjesztési céllal, azért, hogy az előadás megállapításai érthetőek legyenek a hallgatók számára.

Megvizsgáltam, hogy a gyűlölet kérdése hogyan jelenik meg az iszlám forrásaiban, a Koránban, illetve Mohamed próféta (béke legyen vele) tanításaiban, a Szunnában. Ennek alapján megállapítható, hogy a gyűlölet mint fogalom többféle kontextusban jelenik meg a forrásokban. Ezek:

Az igazság gyűlölete. Erről a Koránban az áll: „Elhozta nékik az Igazságot. Ám a legtöbben közöttük gyűlölik az Igazságot. Ha az Igazság az ő kényüket követné, akkor romlásnak indulnának az egek és a föld, s (minden) lakójuk. De nem! Az ő intésüket hoztuk el hozzájuk. Ám ők elfordulnak az intéstől!” (Korán 23:70-71)

Az idézet a próféták küldetéséről szól, akik elhozták Isten üzenetét, az Igazságot az embereknek, de az emberek egy része elfordul a prófétáktól, sőt egy részük nemcsak elfordult, hanem harcolt is a próféták ellen. Allah² – Isten – igazságának ellenzői szövetkeztek a próféták, illetve a próféták követői ellen, mivel gyűlölték Isten igazságát, Isten kinyilatkoztatását, Isten törvényeit.

A gyűlölet szó megjelenik úgy is, hogy **Isten gyűlöli a hitetlenséget**, vagyis azt, amikor valaki Isten létét, hatalmát vagy a szolgálatra, az imádatra egyedül méltó voltát tagadja. Allah azt mondta a Koránban: „Aki hitetlen volt, annak hitetlensége maga ellen fordul. A hitetlenek a hitetlenségük miatt csak még gyűlöletesebbek lesznek Uruk előtt. És a hitetlenség csak növeli a hitetlenek kárát.” (Korán 35:39) Ez lényegében azt jelenti, hogy az Isten megteremtette az embert, elhelyezte a földön, haladékot adott neki (azaz nem bünteti meg azonnal az elkövetett bűneiért). Az ember szabad akaratával

¹ "Ádám fiai (arabul: *beni Ádám*), ami az arab nyelv többesszám szabálya szerint a teljes emberiséget, a férfiakat és a nőket is magába foglalja."

² Allah: arab szó, amelynek jelentése: az egyetlen Isten. A szó származása az AL-ILÁH (az Isten) összetételből vezethető le. Az Allah szó Isten helyes arab elnevezése, mert ez az egyetlen kifejezés, amelynek nincs többes száma és neme. Isten így nevezte magát végső kinyilatkoztatásában, a Koránban.

cselekszik, ahogy akar, de Isten által kijelölt út elhagyásával, hitetlenségével és ellenszegülésével Isten haragvását vonja magára.

A gyűlölet harmadik megjelenési típusa **a cselekedetekben megnyilvánuló hazugság gyűlölete**. Erről azt mondta Allah a Koránban: „Ó, ti hívők! Miért mondjátok azt, amit nem tesztek? Rendkívül gyűlöletes Allah szemében az, hogy azt mondjátok, amit nem tesztek.” (Korán 61:2-3). Itt arról van szó, hogy vannak olyan emberek, akik a jóra hívnak, a jó cselekvésre szólítják fel az embereket, de maguk nem így élnek és cselekszenek. Ez a tettekben megnyilvánuló hazugság, mivel az ilyen ember a tetteivel hazudtolja meg a saját szavait. A tettekben megnyilvánuló hazugság az iszlám szerint sokkal rosszabb, mint a szavakban megnyilvánuló hazugság, hiszen egyfajta megátalkodottságot, a hazugsághoz való ragaszkodást jelent, ami gyűlöletes Isten előtt.

A gyűlölet negyedik megjelenési formája a rossz tettek gyűlölete. Ezzel kapcsolatban Mohamed próféta (béke legyen vele) azt mondta: „Nincs nehezebb dolog a hívő mérlegén a Feltámadás Napján, mint a jó erkölcs. Allah bizony gyűlöli a förtelmeset cselekvőt, a káromkodót!” (at-Tirmidi)³. A tanítás a Feltámadás Napjára, az isteni ítéletre vonatkozik, amikor Isten elszámoltatja az embereket. A förtelmes tettek és a káromkodás miatt – amelyek ellenkeznek Isten törvényeivel, s ezért Isten elutasítja ezen tetteket – az ember Isten büntetését vonja magára. A hétköznapi vallásgyakorló szintjén a rossz tettek elutasítása, gyűlölete készíteti az embert arra, hogy elkerülje ezeket a tetteket. A hívő ember nem szeretne így cselekedni, mert egyrészt Isten gyűlöli ezeket a cselekedeteket, ezért ő is gyűlöli őket, másrészt szeretne a Feltámadás Napján olyan tettekkel Isten elé állni, amelyek a Paradicsomba, s nem a Pokolba juttatják őt. Ezért tartózkodni fog az Isten által gyűlölt, rossz tettektől, illetve ezért van készítetés az emberekben arra, hogy jót tegyenek és javítsák a világot.

A gyűlölet ötödik megjelenési formája az emberek egymás iránti gyűlölete. Amikor a gyűlölet elleni fellépésről beszélünk, igazából erre a kategóriára gondolunk. A jelen tanulmány a továbbiakban ezt a megjelenési formát tárgyalja. Allah azt mondta a Koránban: „A sátán a bor és a szerencsejáték által csupán ellenségeskedést és gyűlölséget akar szítani közöttetek és el akar fordítani benneteket attól, hogy megemlékezzetek Allahról és az istentiszteletről. Nem akarjátok hát abbahagyni?” (Korán 5:91) Ennek értelmében a vallás tanítása szerint az emberek közötti gyűlölet valamilyen okra vezethető vissza. (A fenti Korán idézetben ez az ok a sátán, hiszen a sátán célja az Istennek való ellenszegülésre buzdítás, amelynek része Isten másik teremtménye iránt érzett gyűlölet.) Az ok miatt megjelenik az emberek között a gyűlölet, ami elfordítja őket nagyon sok dologtól, elsősorban a jótól, és rossz

3 Al Albáni, *At-Tirmidi hiteles hadiszgyűjtemény* (Jami' At-Tirmidi), első kiadás, 2. kötet. Riyadh, K.S.A. 2000. 3781 (2002. sz. alatt)

dolgokra sarkallja őket. Ugyanakkor a fenti idézet szerint van lehetőség a gyűlölködés abbahagyására, hiszen a szabad akarat miatt bármikor fel lehet hagyni ezzel a viselkedéssel.

Az eddig bemutatott esetek alapján egyáltalán nem meglepő, hogy az iszlám foglalkozik a gyűlölet kérdésével, beleértve az emberek között megjelenő gyűlöletet is. Az iszlám önmeghatározása szerint az emberi létezés minden vetületével foglalkozik, minden dologra, ami az emberrel történik vagy történhet útmutatást ad, így a gyűlölet kérdését a vallás nem kerüli meg. A gyűlölettel kapcsolatos tanítások részletes bemutatása előtt, a jobb megértés érdekében tekintsük át a Saria (iszlám vallásjog) célkitűzéseit (arabul: maqaszid as-Saria)!

A Saria célkitűzése öt terület minden körülmények közötti védelme. E területek: az élet, a vagyoni, az értelem, a vallás és a leszármazás. Könnyen belátható, hogy a gyűlölet megjelenése ezeket a területeket veszélyezteteti vagy veszélyeztetheti, s ezek közül is elsősorban az életre és a vagyoni jelenti a legnagyobb veszélyt. Itt bőven elég, ha csak az úgynevezett gyűlölet bűncselekményekre vagy a gyűlölet motiválta rossz tettekre gondolunk, amelyek azokat a területeket sértik vagy veszélyeztetik, amelyeket a vallás védeni igyekszik.

A Saria (iszlám vallásjog) ezen túlmenően megfogalmaz tíz olyan alapelvet, amelyek az emberi létezés alapvető kereteit hivatottak biztosítani. Ezen alapelvek között találjuk az **illetlen tettek tilalmát**. Ezeket az illetlen tetteket a vallás két csoportra osztja. Az első csoportba tartoznak a nyilvánvaló, azaz mindenki számára látható, tapasztalható illetlen tettekre. Ide sorolható például az alkoholvás, a paráználkodás, az uzsora vagy általánosságban a kamat szedése. A másik csoportba a rejtett, az ember lelkében megjelenő illetlen tettek tartoznak, amelyek nem feltétlenül vagy nem egyértelműen nyilvánulnak meg mások előtt. Ide tartozik például a rosszindulat, a gyűlölet, az irigység, a képmutatás vagy más olyan rossz tett, amelyet az ember titokban tesz (Korán 17: 23-39 alapján).

A célkitűzések és az alapelvek áttekintése után világossá válik számunkra, hogy általában amikor gyűlölettel foglalkozunk, vizsgálódásunkat – helytelenül – sok esetben csak arra a gyűlöletre szűkítjük le, ami már nyilvánult valamilyen formában, pedig a nyilvánulás előtt is van egy kategória: az a gyűlölet, ami még nem nyilvánult meg. Ez a rejtett gyűlölet a későbbiekben nyilvánulhat, illetve ahogy korábban bemutatásra került, nagyon sok negatívumot hordoz, hiszen a vallásjog alapelveivel ellentétes, továbbá veszélyezteteti azokat a területeket, amelyeket a vallás védeni igyekszik.

Az iszlám a fentiek értelmében tudomásul veszi, hogy gyűlölet, a maga minden veszélyével és kárával létezik, ugyanakkor a gyűlölet léte nem leküzdhetetlen probléma, lehet kezelni, illetve meg is lehet szüntetni, de leghatékonyabb kezelése a megelőzés. Ezért az iszlám a gyűlölet megelőzésére helyezi a legnagyobb hangsúlyt, hiszen a megelőzéssel lehet az embert, illetve a közösséget megóvni a negatív

következményektől. Ha a prevenció ellenére mégis kialakul a gyűlölet, akkor természetesen kezelni is kell.

Mivel az iszlám a középút vallása, ahogy Allah mondta a Koránban: „És ekképpen tettünk titeket középúton járó (kiegyensúlyozott és igazságos) közösséggé, hogy tanúk legyetek az emberekkel szemben, és hogy a Küldött tanú legyen veletek szemben.” (Korán 2:143), ezért a gyűlölet megelőzésében, illetve kezelésében is a középút követése jelenik meg, hiszen a gyűlölet ellen alkalmazandó negatív és pozitív tetteket együttesen kell alkalmazni. Ezen túlmenően az iszlám alternatívákat ad. Nem elégszik meg annyival, hogy „Ne legyen gyűlölet!”, hanem megmutatja az egyénnek és a közösségnek, hogy mivel lehet a gyűlöletet helyettesíteni. Hiszen nagyon könnyű lenne azt hajtogatni, hogy „ne legyen gyűlölet!” vagy „elég legyen a gyűlöletből!”, de ezekkel a frázisokkal a probléma nem oldódna meg, a gyűlölet nem csökkenne vagy tűnne el. Ezért az iszlám alternatívát ad a gyűlöletre úgy, hogy az erkölcsöt, a helyes viselkedést hitbéli kérdésként kezeli. Azaz, ha valaki eltér ettől, az a vallása ellen vét, ha aszerint cselekszik, akkor engedelmeskedik Istennek, istenszolgálatot végez, a vallást gyakorolja. Továbbá, mivel hitbéli kérdésről van szó, a tét óriási, hiszen a Feltámadás Napján Isten ítélkezik az emberek felett a tetteik alapján, s csak két lehetőség áll az emberek előtt: a Paradicsom vagy a Pokol. Ezért egyáltalán nem mindegy, hogy az ember az evilági életben hogyan viselkedik, ha van benne gyűlölet, mihez kezd ezzel az érzéssel, hiszen a Paradicsom vagy a Pokol a tét! És azt is hangsúlyozni kell, hogy nem az emberek fognak ítélkezni egymás felett, hanem maga Isten, igazsággal, méltányossággal és könyörülettel, egy olyan napon, amikor nem lesz hazugság, képmutatás, mellébeszélés, s az embernek nem lesz más támogatója csak a tettei, amelyeket evilági élete során tett.

A gyűlölet megelőzése, illetve kezelése során – ahogy erre korábban már utaltam – figyelemmel kell lenni arra a tényre, hogy a gyűlölet nem önmagában áll, vannak kiváltó okai és vannak következményei. Soha nem fordul elő a gyűlölet úgy, hogy ne lett volna előzménye és ne lenne következménye. Ezt nagyon jól szemlélteti egy prófétai tanítás. Egyszer megkérdezték Allah Küldöttét (béke legyen vele) arról, hogy az emberek közül ki a legjobb. Azt válaszolta: „Minden igazmondó, kisöpört szívű (arabul: mekhum al-qalb).” Azt mondták (a társai): tudjuk, mit jelent az igazmondó, de mit jelent a kisöpört szívű? Azt válaszolta: „[A kisöpört szív] az istenfélő, tiszta szív, amelyben **nincs bűn, igazságtalanság, gyűlölet, sem irigység.**” (Ibn Mádzsah)⁴

A fenti tanításban megjelenő felsorolás – a bűn, igazságtalanság, gyűlölet, irigység – sorrendként is értelmezhető, a témánk tárgyalása szempontjából megfordítva a sorrendet. A prófétai tanításban a

⁴ Al-Albáni, *Ibn Mádzsah hiteles hadiszgyűjteménye*, első kiadás, 3. kötet, Riyadh, K.S.A. 1997. 373 (3416. szám alatt)

felsorolás a súlyosabb ellenszegüléstől a kevésbé súlyos felé haladt, viszont, ha megfordítjuk a sorrendet, akkor mondhatjuk, hogy:

- az irigység gyűlöletet szül,
- a gyűlölet igazságtalanságot eredményez,
- az igazságtalanság, az igazságtalan tett (s itt a vallásjog megkülönbözteti a szívnek a cselekedeteit, a nyelvnek a cselekedeteit és a végtagoknak a cselekedeteit) bűn, ami sérti a Saria céljait (élet, vagyon, értelem, vallás és leszármazás védelmét) és az alapelveit (pl. az illetlen tettek tilalmát). A bűn következménye pedig a túlvilági szenvedés, a Pokol.

A fenti prófétai tanítás alapján az iszlámban elfogadhatjuk, hogy a gyűlöletet az irigység valamilyen formája eredményezi. Az irigységről a kiemelkedő hittudós, Ibn Tajmijja (1263-1328) azt mondta: „Az irigység azt jelenti, hogy utálni azt, amit Allah másnak adott a jóból, akkor is, ha az illető (az irigy) nem kívánja azt, hogy a másik meg legyen fosztva attól. Az irigység valójában **Allahhal való ellenkezés**, hiszen az irigy ember azt hiszi, hogy az irigyelt nem érdemli meg azt, amit kapott, pedig Allah azt árasztja el kegyeivel, akit akar.”⁵

Ennek értelmében az irigység Istennel szembeni ellenkezés, ellenszegülés, hiszen az irigy ember úgy gondolja, hogy az irigyelt ember nem érdemli meg azt, amit kapott, pedig Isten annak ad, akinek akar, és annyit ad, amennyit akar az Ő mindent átfogó tudásával, abszolút igazságosságával és tökéletes bölcsességével. Erre könnyű példát hozni a menekültválság eseményei közül, amikor nagyobb számban érkeztek menekültek Magyarországra, illetve sok esetben hazai muszlimokat is menekültnek néztek. Előfordult olyan eset, amikor magyar muszlimokat látva egyes emberek olyan megjegyzést tettek, hogy „ezek még esznek is”. Az eset szemléletesen bemutatja, amikor valaki még az ennivalót is irigyli a másik ember szájából – holott ő is eszik –, de úgy gondolja, hogy a másik még azt a falatot sem érdemli meg. Vagy amikor olyan megjegyzéseket tesznek, hogy „miért van autója?” vagy „hogyan lehet egy ilyennek autója?” vagy „hogyan lakhat házban?”, pedig a megjegyzést tevőnek is van autója, neki is van háza, ő is lakik valahol. De ennek ellenére vitatja a másik ember jogát az ennivalóhoz, a házhoz vagy az autóhoz. Ezért a vallásos ember szemében az irigység az Isten törvénye elleni lázadás, hiszen az irigy az irigykedéssel lényegében azt mondja, hogy Isten jogtalanul, érdem nélkül adott valamit az irigyelt embernek. Ennek alapján könnyen belátható, hogy az irigység közvetlen következménye a gyűlölet, az ellenségeskedés, illetve a másik ember rossz színben való feltüntetése, rossz hírének keltése a közösségben. Erre mindenki számos példát tudna hozni az élet számos területéről.

⁵ Ibn Othaimen, *Kitaab al-Ilm*, Riyadh, K.S.A. 2004. 224

Amennyiben nem állunk meg az irigységnél mint oknál, és vizsgálódásunkat folytatjuk, akkor észrevesszük, hogy az irigységnek is van kiváltó oka, ez pedig a beképzeltség. Az iszlám hittudomány szerint a beképzeltség volt a legelső bűn a teremtést követően! Ez a bűn nem a földön lett elkövetve, hanem még az Édenkertben, a Paradicsomban, ahol Isten megteremtette Ádámot (béke legyen vele), az első embert és az első prófétát. Ádám teremtését követően Isten megparancsolta a jelen lévő angyaloknak és Iblisznak (aki tűzből teremtett dzsinn volt, de hite és kiváló istenszolgálatáért Isten az angyalok közé emelte és az angyalok között szolgálta Istent), hogy boruljanak le az ember, a föld helytartója előtt. Az angyalok engedelmeskedtek Istennek és leborultak. Iblisz, a dzsinn (a sátán) azonban nem engedelmeskedett és nem borult le. A Koránban az áll: „Azt mondta [Allah]: 'Mi tartott vissza téged attól, hogy leborulj, amikor megparancsoltam?' Azt mondta [Iblisz]: 'Én jobb vagyok, mint ő! Engem tűzből teremtettél, őt pedig agyagból teremtetted.'” (Korán 7:12)

A sátán beképzeltsége – hiszen magát jobbnak és érdemesebbnek tartotta az embernél – miatt meggyűlölte Ádámot (béke legyen vele), s Ádám iránti gyűlölete miatt ellenszegült Istennek, elutasította Isten igazságát.

Tehát az első bűn azzal kezdődött, hogy „én jobb vagyok, mint ő”. Ez ma sincs másképp, hiszen amikor valaki azt gondolja, hogy azért, mert „az én bőröm ilyen színű”, vagy „mert én itt és itt születtem” vagy „mert én ilyen vagy olyan nyelven beszélek”, jobb vagyok, mint egy másik ember. Ez a beképzeltség kristálytisztá esete. Ebből rögtön következik az is, hogy amennyiben a másik, „a kevesebb értékűnek” tartott ember kap valamit vagy szert tesz valamire, a magát „jobbnak” tartó beképzelt ember azt gondolja, hogy az általa kevesebb értékűnek tartott embernek nem jár az, amivel rendelkezik, ő azt nem érdemli meg. Mivel nem érdemli meg, ezért „jogtalanul” birtokolja és használja a nála lévő, tulajdonában álló dolgokat, „jogtalan” előnyhöz jut az életben. Kialakul a gyűlölet. Ez az érzés, illetve ez a gondolatmenet már önmagában nagyon veszélyes. Ugyanakkor a gyűlölettel foglalkozva a társadalomban csak arra szoktunk figyelmet összpontosítani, amikor a gyűlöletnek valamilyen negatív tett vagy bűncselekmény a következménye. De az eddig tárgyaltak alapján jól látható, hogy a gyűlöletnek már a konkrét gyűlölet motiválta tett elkövetése előtt is számos negatív következménye van már.

Mohamed próféta (béke legyen vele) erről azt mondta: „Nem megy a Paradicsomba az, akinek a szívében egy porszemnyi felfuvalkodottság is van. Ekkor egy férfi azt mondta: Az ember szereti, ha szép a ruhája és szép a cipője. A Próféta (béke legyen vele) így válaszolt: „Allah szép és szereti a szépséget. A felfuvalkodottság az igazság elutasítása és az emberek lebecsülése.” (Muszlim)⁶. Tehát

⁶ Muszlim hiteles hadiszgyűjteménye (Sahih Muslim), első kiadás, Riyadh, K.S.A. 2006.55 (91. sz. alatt)

nem az a beképzeltség, amikor valaki élvezi Isten adományait, szépen öltözik, szép házban lakik, hanem az, amikor lebecsül másokat, elutasítja az igazságot azzal az állításával, hogy Isten jogtalanul adott a többi embernek evilági dolgokat. Ezzel azt is állítja, hogy természetesen ő maga olyan ember, aki teljes mértékben megérdemeli mindent, amit kapott, sőt még annál többet is megérdemelné, de a többiek egyáltalán nem érdemlik meg azt, amit kaptak.

Az irigység – mint a gyűlölet kiváltó oka – azért is nagyon fontos, mert az iszlám hittudomány szerint ez volt az első bűn a földön, ami a Paradicsomból való kiűzetést követően elkövetésre került. Ez Ádám (béke legyen vele) két fiának, Káinnak és Ábelnek a története. A Koránban az áll: „Recitáld nekik (az izraelitáknak⁷) Ádám két fiának (Ábelnek és Káinnak) hírét az igazságnak megfelelően. [Emlékezzetek arra], amikor mindketten áldozatot ajánlottak fel [Allahnak], ám az egyikőjüktől elfogadtatott, míg a másiktól nem fogadtatott el. [Káin] azt mondta: „Bizony, meg foglak ölni téged!” [Ábel] azt mondta: „Bizony, Allah csupán az istenfélőktől fogad el.” (Korán 5:27)

Az iszlám hittudomány szerint Káin mezőgazdasággal foglalkozott, Ábel pedig állattenyésztéssel. Amikor áldozatot mutattak be Allahnak, Káin felajánlotta a legrosszabb termését. Ezzel szemben Ábel a legszebb állatát ajánlotta fel. Allah nem fogadta el Káin áldozatát, Ábelét viszont elfogadta. Ábel elfogadott áldozata miatt érzett irigysége olyan erős gyűlöletet szült Káin lelkében, hogy megfenyegette a testvérét. Ábel megmondta testvérének az igazságot az áldozat mögötti istenfélelemről, illetve, hogy Allah azért nem fogadta el Káin áldozatát, mert nem őszinte hittel, valódi istenfélelemmel engedelmeskedett Allah parancsának. Káin erre iszonyú haragra gerjedt „És rávette a lelke arra, hogy megölje a testvérét, és **meg is ölte**, így vesztes lett a vesztesek között.” (Korán 5:30)

Az irigység a földön gyilkosságot eredményezett, s a gyilkosság volt a második bűn a földön, az irigység nyílegyenes következményeként! Káin rosszul mutatta be áldozatát, ennek következtében az visszaautasított, de hibájának javítása és Allah bocsánatának kérése helyett irigyelte Ábelt, aki helyesen cselekedett, irigyelte a helyes tett eredményét, Ábelt méltatlannak tartotta Allah kegyére és nem riadt vissza fizikai elpusztításától sem!

Ezért az iszlám tanítása szerint egy hívő ember nem juthat el az irigységig, ez a negatív érzelem nem alakulhat ki a lelkében. Mohamed próféta (béke legyen vele) azt mondta: „Együtt nem fordul elő egy hívő szívében a hit és az irigység.” (Ibn Hibbán)⁸. Ennek értelmében, ha valaki mégis irigységet érez, akkor az iszlám szerint az illető hitével van baj. Ezért foglalkoznia kell a hitével, erősíteni és javítania kell azt, mivel az irigység és a hit nem lehet jelen egyszerre egy emberben.

⁷ Izraeliták: Beni Iszráil, vagyis Jákob (béke legyen vele) nemzetsége.

⁸ Al-Albáni, *A szép kommentek Ibn Hibbán hiteles hadisz gyűjteményéhez*, első kiadás, 7. kötet, Riyadh, K.S.A. 2003. 42 (4587. sz. alatt)

Mohamed próféta (béke legyen vele) azt is mondta: „Óvakodjatok az irigységtől! Bizony az irigység úgy eszi meg a jótetteket, ahogyan a tűz eszi meg a tűzifát!” (Abu Dáúd)⁹. A tanítás értelmében az irigység nemcsak a hitet rombolja, hanem elpusztítja azokat a jótetteket (a jó tettek jutalmát), amelyeket az ember korábban tett vagy éppen tesz, vagy megtenni készül. Az irigység így az egyén túlvilági létét fenyegeti, ezért a hívőnek nagyon komolyan oda kell figyelnie az érzéseire, meg kell előznie az irigység kialakulását, mivel ez úgy tünteti el minden jótettét, ahogy a tűz a fát. Ezért egy hívő ember nem juthat el addig, hogy kialakuljon szívében az irigység!

Mivel a hívő ember nem juthat el az irigységig sem – vagyis a gyűlölet kiváltó okaig –, ezért a hívő nem gyűlölheti az embereket. S itt jutottunk vissza a tanulmány címadó idézetéhez, Mohamed próféta (béke legyen vele) tanításához: „Az Uratok egy és az apátok is egy. Mindnyájan Ádám leszármazottai vagytok, s Ádám porból lett teremtvé.” (A hiteles láncolat)¹⁰. A tanítás értelmében minden ember ugyanannak a családnak a tagja, hiszen mindenki Ádám leszármazottja, függetlenül a bőrszínétől, nyelvétől vagy vagyoni helyzetétől, illetve ugyanannak az Istennek, aki az Egyetlen Isten, a teremtménye.

Egy másik prófétai tanításban, amely a Próféta (béke legyen vele) búcsúbeszédében¹¹ hangzott el, az emberek egyenlősége még hangsúlyosabban megmutatkozik: „Ó emberek! Az Uratok egy és az apátok egy. Nincs felsőbbrendűsége egy arabnak a nem arabbal szemben vagy a nem arabnak az arabbal szemben vagy a vörös a feketével szemben vagy a feketének a vörössel szemben, csak az istenfélelem (taqwa: alázat, Isten-tudatosság) által. Bizony az a legnemesebb közületek a legistenfélőbb” (A hiteles láncolat)¹². Az ember származása, bőrszíne olyan dolgok, amelyeket az ember Istentől kapott, így ezek nem jelentenek, nem jelenthetnek alá- és fölérendeltséget. Az igazi különbség az emberek között a taqwa, ami sokkal több, mint istenfélelem. Isten iránti alázatot is jelent, illetve Isten mindent átfogó tudásának, mindent látó és halló képességének állandó érzében tartását és az annak megfelelő cselekvést is jelenti. Aki megelőzi a többieket ebben, az feljebb lép az emberi kiválóságban, legyen ő akár a legszegényebb és leglenézettebb ember a társadalomban.

Ha valaki ezeket a tanításokat komolyan gyakorolja és mindennapi cselekvésének a részévé teszi, akkor soha nem fogja elfelejteni, hogy mindannyian embertestvérek vagyunk, hiszen mindnyájan Ádám leszármazottai vagyunk, csak a rokonsági fokunk olyan távoli, hogy a rokonságot már az emberek többségével nem tudjuk számon tartani. (Még az azonos bőrszínűekkel vagy az azonos nyelvet

9 Szunan Abi Dáúd, Riyadh, K.S.A. 2008. 887. (4903. sz. alatt)

10 Al-Albáni, *A Hiteles Láncolat*, 6. kötet, Riyadh, K.S.A. 1995.451

11 Halála előtt, a mekkai zarándoklat alkalmával, nagy tömegnek tartott utolsó beszéde

12 Al-Albáni, *A Hiteles Láncolat*, 6. kötet, Riyadh, K.S.A.1995.449 (2700. sz. alatt)

beszélőkkel sem, nem beszélve az eltérő bőrszínű és nyelvű emberekről.) De mindez a lényegét nem érinti: minden ember embertestvére a másinak.

A közös származás, az egyetemes embertestvériség okán, illetve a jótettek védelme és megőrzése, Isten elégedettségének elérése, jutalmának (Paradicsom) megszerzése, és büntetése (Pokol) elkerülése érdekében a gyűlöletet mindenképpen kerülni kell. Ha valaki ennek ellenére mégis azt érezi, hogy a gyűlölet magja megjelent a lelkében, akkor harcolnia kell ez ellen minden erejével. Ehhez a vallás tanításai is segítséget nyújtanak.

A vallás által kínált módszereket két részre lehet osztani: vannak az úgynevezett pozitív módszerek, illetve a negatív módszerek, tehát, hogy mit tegyünk, illetve milyen cselekedetektől tartózkodjunk. Mivel az iszlám a középút vallásaként határozza meg magát, így az emberektől mindkét csoportba tartozó módszerek együttes alkalmazását szeretné látni. Ezért az embernek óvakodnia kell minden olyan cselekedettől, amelyek kiválthatják a gyűlöletet (elsősorban a beképzeltségtől és az irigységtől, hiszen korábban részletesen bemutatásra kerültek ezek következményei). Az óvakodás sokkal erősebb az egyszerű tartózkodásnál vagy annál, hogy az ember nem tesz meg valamit. Az óvakodás eltávolodást jelent minden olyan dologtól, ami gyűlöletet eredményezhet, azaz preventív módon az ember nem is lép olyan útra, amely gyűlölethez vezethet. Másrészt az embernek – a vallási meggyőződés részeként, az istenszolgálatba ágyazva – gyakorolnia kell minden olyan cselekedetet, ami szeretet eredményez az embertestvérek irányában.

Mohamed próféta (béke legyen vele) a kerülendő tetteket illetően azt mondta: „Óvakodjatok a [rossz] feltételezéstől! Bizony a [rossz] feltételezés a leghazugabb beszéd! Ne kutassatok egymás hibái után! Ne kémkedjete egymás után! Ne adjatok el egymásnak becsapással! Ne irigykedjete egymásra! Ne gyűlöljéte egymást! Ne fordítsatok hátat egymásnak! **Legyetek** – Ó Allah szolgái – **testvérek!**” (Muszlim)¹³

A tanítás nagyon szemléletesen rámutat arra, hogy a rossz feltételezése – hiszen nincs semmilyen tudás vagy bizonyíték – önmagában hazugság. Amikor az emberek olyanokat állítanak egymásról negatív és elmarasztaló módon, hogy „biztosan azért mondta és csinálta, mert...” vagy „biztosan azt gondolta vagy azt képzelte, hogy...”, akkor lényegében hazudnak, s azok a beszélgető partnerek, akik hallgatják, de nem állítják meg őket, egy hazug beszélgetésben vesznek részt! Ennél sokkal súlyosabb, amikor valaki a saját hibáinak megismerése és kijavítása helyett mások hibáit kutatja vagy kifejezetten mások titkainak feltárására törekszik, hogy alkalmas pillanatban előnyhöz jusson embertársaival szemben vagy megalázza őket.

13 *Sahih Muslim* (Muszlim hiteles hadisz gyűjteménye), első kiadás, Riyadh, K.S.A. 2007. 1193 (2564. sz. alatt)

A tanításban megjelenik a tisztességtelen kereskedés tilalma is, ami az irigykedés és a gyűlölet mellett szintén rombolja, hosszú távon teszi tönkre az emberi kapcsolatokat. A Próféta (béke legyen vele) még azt is megtiltotta, hogy az emberek udvariatlanul hátat fordítsanak egymásnak vagy akár egy köszönés vagy bemutatkozás alkalmával csak tessék-lássék forduljanak egymás felé, esetleg kerüljék, hogy a másokra nézzenek. Ezek a cselekedetek egyrészt sértik az emberek egyenlőségét, másrészt rossz feltételezésre és gyanakvásra is okot adnak és a nemkívánatos következményekhez irányába sodorják az érintetteket.

A kerüendő tettek felsorolása után a Próféta (béke legyen vele) arra utasított, hogy legyünk testvérek. Bánjunk úgy az emberekkel (mindenkivel!) – olyan szeretettel, őszinteséggel, barátsággal stb. –, mint a testvéreinkkel.

Az emberek közötti szeretet felébresztésével kapcsolatban Mohamed próféta (béke legyen vele) azt mondta: „Ajándékozzátok meg egymást, és szeretni fogjátok egymást!” (Szahíhul-Dzsámi 3004)¹⁴. Nagyon könnyű belátni, hogyha valaki ajándékkal kedveskedik a szomszédjának, egy barátinak vagy akár egy ismeretlen embernek, akkor a közöttük lévő viszony megváltozik. Egy egyszerű ajándék, például egy szál virág, csokoládé szeretetet eredményez az emberek között. A Koránban ezzel kapcsolatban az áll, hogy „A jótett és a rossz tett nem egyenlő. Hárítsd el a rosszat azzal, ami jobb! És íme hű barát lesz az, akivel viszály állított szembe.” (Korán 41:34). Az ember, még ha rosszat kap is a többiektől, akkor is jóval viszonyozza azt. A hívő embernek olyannak kell lennie, mint a gyümölcsfának: az emberek kövel dobálják, s a fa gyümölcsöt ad nekik. Ha ezt a gyakorlatba tudja ültetni valaki és így tud viszonyulni embertársaihoz, akkor a gyűlölet nem is alakulhat ki irányukba, illetve ha mégis volt gyűlölet, akkor annak a helyét a szeretet fogja átvenni.

Általános irányelvként Mohamed próféta (béke legyen vele) egy hosszú tanításban meghatározta az emberekkel való bánásmód minimumát: „... S jó erkölccsel viselkedj az emberekkel!” (at-Tirmidi)¹⁵. Ez azért nagyon fontos, mert az emberek többsége nem kerül egymással olyan kapcsolatba, hogy megajándékozassák egymást, illetve az emberi kapcsolatok nagy részében nem jelenik meg olyan rossz, amit el kellene hárítani, továbbá számos olyan helyzet adódhat, amikor a többi ember véleménye, beszéde vagy cselekedete lényegében indifferens a cselekvő számára. Az iszlám ezekben az esetekben is megköveteli a jó erkölcsöt, ami azonban képes megakadályozni a negatív érzelmek kialakulását.

Az iszlám vallás tanításaiban nemcsak az evilágra, hanem a túlvilágra is koncentrál, hiszen az emberi életnek csupán egy viszonylag rövid szakasza az evilági élet. Mohamed próféta (béke legyen vele) azt mondta: „Nem mentek a Paradicsomba addig, amíg nem hisztek, és nem lesztek hívők addig, amíg nem

14 Al-Albáni, *Szahíhul Dzsámi*, harmadik kiadás, 1988.577

15 Al-Albáni, *Al-Tirmidi hiteles hadisz gyűjteménye*, első kiadás, 2. kötet, Riyadh, K.S.A. 1998. 373 (1987. sz. alatt)

szeretitek egymást.” (Muszlimi)¹⁶. Tehát a hit szeretet nélkül nem létezhet, s mivel a hit a Paradicsomba kerülés egyik feltétele, így szeretet nélkül nem lehet a Paradicsomba kerülni!

A túlvilági örök lakhely, a Paradicsom megszerzésének, illetve az örök szenvedés, a Pokol elkerülésének egy másik feltételével kapcsolatban Mohamed próféta (béke legyen vele) azt mondta: „Aki meg akar menekülni a Pokol tüzétől, és be akar jutni a Paradicsomba, az úgy haljon meg, hogy hisz Allahban és az Utolsó Napban, **és úgy bánjon másokkal, ahogy szeretné, ha vele bánnának.**” (Muszlim)¹⁷. Az iszlám ezzel az egész emberiségre érvényes, vallástól és származástól független, általános alapelvet fektet le. Minden ember szereti és értékeli a kedvességet, a tiszteletet, az igazságosságot, a méltányosságot stb., illetve van elképzelése arról, milyen bánásmódot szeretne kapni a többi embertől. Ezt a bánásmódot kötelező minimumként – hiszen szabad ennél jobban is bánni a többiekkel, és az jutalmas cselekedet – írja elő a hívők számára, amelyet az evilági élet során, annak legutolsó pillanatáig, a halálig gyakorolni kell. Mivel ez a viselkedés hitbéli kérdés, Istenbe és az isteni ítéletbe vetett hit direkt következménye, a hívő számára ez végső soron a Paradicsom és a Pokol közötti választás kérdése.

A gyűlölet kérdésével foglalkozva mindenképpen meg kell említeni, hogy az igazságtalan tettek gyűlölete és az emberek gyűlölete nem ugyanaz. Az igazságtalan tetteket az emberek, s így a hívők sem szeretik. Ugyanakkor az igazságtalan tettek elutasítása, gyűlölete soha nem okozhatják az emberek, vagyis a gyűlöletes tettek elkövetőinek a gyűlöletét. Vagyis a tetteket lehet utálni, de az embereket nem. Ebből az is következik, hogy egyes emberek tetteinek gyűlölete miatt nem szabad igazságtalanul bánni ezekkel az emberekkel, hiszen az igazságtalanság, mások jogainak megsértése az iszlám tanítása szerint mindig tilos, s ezt a tilalmat mások viselkedése, igazságtalansága nem oldja fel. Allah azt mondta a Koránban: „Ó ti, akik hisztek! Legyetek fenntartói [az igazságnak] Allahért, tanúkként az igazságosság mellett, és ne indítson titeket egy nép iránti gyűlöletetek arra, hogy igazságtalanok legyetek! Legyetek hát igazságosak, ez közelebb áll az istenfélelemhez. És féljétek Allahot! És Allah jól ismeri mindazt, amit cselekszetek.” (Korán 5:8).

Az igazságtalanság elkövetésének tilalma azt is jelenti egyben, hogy az igazságtalanságot meg kell akadályozni abban az esetben is, ha valaki más követi el, hiszen bármilyen igazságtalanság elkövetésével valamilyen jog, valakinek a joga sérül. Akkor is meg kell akadályozni a jogsértést, ha egy gyűlöletesen cselekvő ember vagy egy bűnöző vagy akár hazánkat, családunkat, esetleg személyünket fizikailag is megtámadó ember jogai sérülnének. A jogsértésben, az igazságtalanságban senkit nem szabad segíteni.

16 *Sahih Muslim* (Muszlim hiteles hadisz gyűjteménye), első kiadás, Riyadh, K.S.A. 2007. 44. (54. sz. alatt)

17 *Sahih Muslim* (Muszlim hiteles hadisz gyűjteménye), első kiadás, Riyadh, K.S.A. 2007. 895 (1844. sz. alatt)

Mindebből az is következik, hogy az igazságtalan tettekhez vezető úton sem szabad senkinek segítséget nyújtani, így a gyűlölködésben sem, akkor sem, ha rokonunk vagy akár a felettesünk vagy vezetőnk gyűlölködik. A Koránban az áll: „És segítsétek egymást a jámborságban és az istenfélelemben, ám **ne segítsétek egymást a bűnben és az ellenségeskedésben!** Féljétek Allahot! Bizony, Allah szigorú a büntetésben.” (Korán 5:2). Az iszlám tanítása szerint egy igazságtalan ember, egy gyűlölködő vagy egy irigykedő segítése az igazságtalanságban, a gyűlölködésben vagy az irigykedésben hitbéli kérdés, amely veszélyezteti a túlvilági Paradicsomot, és az ilyen támogatása könnyen a Pokolba juttathatja a segítőt!

Ha mindezen tanítások ellenére valaki mégis eljut odáig, hogy igazságtalanul cselekszik embertestvéreivel szemben, akkor ezt mindenképpen meg kell akadályozni. Mohamed próféta (béke legyen vele) azt mondta: „Segíts a testvéredet, ha igazságtalanságot követ el, vagy ha igazságtalanságot szenved el!” Erre egy férfi azt mondta: Ó, Allah Küldötte! Segítek neki, ha igazságtalanságot szenved, de ha igazságtalanságot követ el, hogy segítsek rajta? Azt felelte: „Ha **megakadályozod őt az igazságtalanság elkövetésében**, ez a segítség neki.” (al-Bukhári)¹⁸. E tanítással az iszlám vallási kötelességgé teszi az igazságtalan cselekvő megállítását, akárkiről legyen is szó. Ennek értelmében egy muszlim ember soha nem állhat az igazságtalanság mellé. Ha mégis az igazságtalanság oldalán áll, akkor a többieknek meg kell akadályozni őt ebben. A megakadályozás módjával kapcsolatban az iszlám – Mohamed próféta (béke legyen vele) tanítása szerint – a helyzettől, a körülményektől és a lehetőségektől függően több lehetőséget kínál. A Próféta (béke legyen vele) azt mondta: „Aki egy elvetendő dolgot lát közületek, az változtasson rajta a kezével, ha nem képes erre, akkor változtasson rajta a nyelvével (beszéddel), ha nem képes erre, akkor változtasson rajta a szívével, és ez a leggyengébb hit!” (Muszlim)¹⁹. A tanítás sorrend is egyben: az ember tegyen aktívan az elvetendő ellen. Ha erre nem képes, akkor legalább szólaljon fel, ha erre sem képes, akkor legalább kérje Isten segítségét. A csendes fohász az elvetendő ellen a hit leggyengébb foka, de még mindig jobb annál, amikor valaki úgy megy el az igazságtalanság, a gyűlölet vagy más megvetendő dolgok mellett, hogy az arca sem és a szíve sem rezdül.

Összességében tehát az igazságtalanság, a gyűlölet, az irigység esetében nem elég csak magunkkal, a saját érzéseinkkel foglalkoznunk és a saját tetteinket javítanunk, hanem foglalkozni kell másokkal is, hogy ők se essenek ezekbe a bűnökbe. Az iszlám nemcsak a gyűlölet motiválta igazságtalan tettekre koncentrál, hanem az azt megelőző gyűlöletet és irigységet is figyelembe veszi, s olyan eszközöket ad

18 *Sahih Al-Bukhari* (Al-Bukhári hiteles hadisz gyűjteménye), első kiadás, 4. kötet, Karachi, Pakistan 2016. 3061 (6952. sz. alatt)

19 *Sahih Muslim* (Muszlim hiteles hadisz gyűjteménye), első kiadás, Riyadh, K.S.A. 2007.42 (49. sz. alatt)

az ember kezébe, amelyek segítségével még jóval a gyűlölet motiválta igazságtalanság előtt kezelni lehet a problémát a gyűlölet pozitív érzelmekkel való helyettesítésével az egyén és az egész közösség javára. És azzal, hogy az igazságtalanság, a gyűlölet és az irigység elleni küzdelmet a vallás részévé teszi, a túlvilági jutalommal (Paradicsom) motiválja és a túlvilági büntetéssel (Pokol) figyelmezteti a hívőket, és sarkallja őket cselekvésre egész életük során.

Irodalom

1. Korán. (A tanulmányban megjelenő idézetek a Magyarországi Muszlimok Egyháza fordítása.)
2. Kamali, M. H.: Principles of Islamic Jurisprudence, Islamic Online University
3. Ibn Ashur, Muhammad Al-Tahir: Treatise on Maqasid al-Shari'ah, The International Institute of Islamic Thought, U.S.A.
4. Ibn Othaimeen, Muhammad (2004): Kitaab al-Ilm, Riyadh, K.S.A. (arab nyelvű)
5. Sahih Al-Bukhari, Karachi, Pakistan 2016 (arab nyelvű)
6. Sahih Muslim (2007), Maktaba Dar-us-salam, Riyadh, K.S.A.
7. Jami' At-Tirmidhi (2007), Maktaba Dar-us-Salam, Riyadh, K.S.A.
8. Sunan Ibn Majah (2007), Maktaba Dar-us-salam, Riyadh, K.S.A.
9. Sunan Abu Dawud (2008), Maktaba Dar-us-salam, Riyadh, K.S.A.
10. Al-Albani, Muhammad Nasiruddin (1995): A Hiteles Láncolat, Riyadh, K.S.A. (arab nyelvű)
11. Al-Albáni, Muhammad Nasiruddin (2003): Szép kommentek Ibn Hibbán hiteles hadiszgyűjteményéhez, Riyadh, K.S.A. (arab nyelvű)
12. Al-Albáni, Muhammad Nasiruddin (2000): At-Tirmidi hiteles hadiszgyűjteménye, Riyadh, K.S.A. (arab nyelvű)
13. Al-Albáni, Muhammad Nasiruddin (1997): Ibn Mádza hiteles hadiszgyűjteménye, Riyadh, K.S.A. (arab nyelvű)
14. Al-Albáni (1988). Szahíhul Dzsámi, Al-Maktaba Al-Iszlamiyya, Bejrut, Libanon (arab nyelvű)

VALLÁSOK AZ ELNYOMOTTAKÉRT

NŐK AZ ISZLÁMBAN: ELNYOMÁS VAGY FELSZABADÍTÁS

Ezt a témát hallva az átlagembernek a következő jut eszébe: szegény muszlim nők, arra kényszerítik őket, hogy kendőt és hosszú ruhát hordjanak, nem engedik őket tanulni és szegények, teljesen elnyomják őket! Ez a sztereotípiája, ami a mai köztudatban elterjedt. De hála Istennek nem ez a valóság! Az iszlám nem nyomja el a nőket, éppen ellenkezőleg, felszabadítja őket és a jogaik megadására szólít fel. Az iszlám kinyilatkoztatásával, mintegy 1400 évvel ezelőtt kinyilvánította a férfiak és a nők közötti egyenlőséget a jogok és kötelezettségek terén, többek között megadta a nőknek az örökléshez való jogát, a szabad véleménynyilvánítás jogát, a közéleti szerepléshez való jogát. Azokat a jogokat, amelyekről az akkori Európában még álmodni sem merhettek a nők. Példaként említve, Magyarországon 1861-ig a nők csak „fiúsító oklevél ereje által, azaz királyi jóváhagyással és nemzetségének beleegyezésével örökölhettek”¹, miközben az iszlám több mint egy évezreddel korábban megadta a nőknek az öröklés jogát.

Ezt szeretnénk sorjában kifejteni ebben a cikkben.

Mindenekelőtt azonban fontos tisztázni az Allah arab szó jelentését, mely az egyetlen Isten, az „al-iláh” (az Isten) összetételből vezethető le. A legrégebbi sémita írásokban az istent az „il” vagy „él” szó jelentette. Héber nyelven a Teremtőt „Eloah”-nak (tbsz. „Elohim”) nevezik, míg Jézus nyelvén az „Elaha” szó jelentette Istent.² Az Allah szó Isten helyes arab elnevezése, mert ez az egyetlen kifejezés, amelynek nincs többes száma és neme. Az iszlám, tehát ugyanannak az Egy Istennek a követésére hív, aki megteremtette Ádámot, és elküldte a küldöttek és próféták sorát, köztük Noét, Ábrahámot, Dávidot, Salamont, Mózeszt és Jézust, hogy felhívják az emberek figyelmét, hogy ne szolgáljanak mást, csak a Teremtőt és ne társítsanak mellé semmi mást.

Isten előtt mindenki egyenlő az iszlámban, a különbséget csupán a szívben rejlő hit szintje okozza az emberek között. „Ti emberek! Férfitől és nőtől teremtettünk benneteket s [törzs] szövetségekké és törzsekké tettünk benneteket, hogy [leszármazásotok alapján] ismerjétek meg egymást! Allah előtt

1 Homoki-Nagy Mária: „A törvényes öröklés jogi szabályozása Magyarországon” in Tóth Károly (szerk.), *Tanulmányok Dr. Bérczi Imre egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára* (Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar: Szeged 2000), 213.o.

http://digit.bibl.u-szeged.hu/00000/00051/00284/juridpol_058.pdf

2 Anwar Klára – Shubail Mohamed Eisa „A lélek fogalma az iszlámban” in Simon-Székely Attila (szerk.), *Lélekenciklopédia* (L'Harmattan Kiadó: Budapest 2015)

[azonban] az a legnemesebb közületek, aki a legistenfélőbb. Allah [mindent] tud és [mindenről] tudomása van.”³

Férfi és nő azonos apától és azonos anyától származnak. Mint embert, Isten saját kezével teremtett, és lehelt belé a lelkéből. Mohamed próféta (béke legyen vele) erről azt említette a tanítványainak: „A nők nem mások, mint a férfiak egyenrangú társai.”⁴ A férfi és nő egyazon Isten szolgája, azonos anyagból teremtette őket és azonos természettel bírnak. A Mindenható ezt erősíti meg: „A hívők – férfiak és nők egyaránt – egymás pártfogói. Azt parancsolják meg, ami helyénvaló, és azt tiltják meg, ami elvetendő. Elvégzik az istentiszteletet, „zakatot” (Isten által elrendelt kötelező adomány a rászorulóknak részére) adnak és engedelmeskednek Allahnak és a küldöttének. Allah irgalmas lesz hozzájuk. Allah hatalmas és bölcs.”⁵

Ahogy fentebb említettük, a nőknek és a férfiaknak egyenlő kötelességeik vannak az istenszolgálatok terén, ugyanúgy egyenlő elbírálásában is részesülnek: „Aki pedig jótetteket cselekszik, lett legyen férfi, avagy nő, és [amellett még] hívő, az [majdan] a Paradicsomba megy, s [a megméretés során] annyi jogtalanságot sem szenvednek el, mint egy rovátka a datolyamagon.”⁶

Az egyenlőség tehát azt jelenti, hogy egyenlő jogokkal rendelkeznek a különböző nemek, ami ilyen szempontból kívánatos. Nem szabad elfelejteni azonban, hogy a férfi és a nő nem azonosak. A nemek kettőssége a teremtés minden területén megfigyelhető: „Mindent párosával teremtettünk. Talán hallgattok az intő szóra.”⁷ A nő fizikai, biológiai és pszichikai felépítése eltér a férfitől. Isten másként formálta meg a nőt és a férfit. Nő és férfi egymás kiegészítői, nem egyformák, nincs köztük rivalizálás. A kölcsönös vonzalom férfi és nő között természetes, ugyanakkor Isten ezt határok közé teszi és megtiltja, hogy az érzéki ösztönöknek szabad utat engedjünk. Az érzéki ösztönök kielégítésének módja csak házasságon belül megengedett. Az iszlám megakadályozza, hogy a nő nőiességével visszaéljenek és lealacsonyítsák.

A kendő viselése az erkölcsösség szimbóluma, ahogyan az volt Szűz Mária idején is. Nem véletlen, hogy minden képen, melyen Szűz Máriát ábrázolják, kendő van a fején. Ugyanakkor a kendő viselése az Istennek való engedelmesség jele, mely kötelezettség minden hívő nőre vonatkozik, egyszóval a viselése nem más, mint a szívből eredő hit külső megnyilvánulása. Fontos kiemelni, hogy a kendő nem vallási szimbólum, hanem a vallásszabadság gyakorlásának megélése a mindennapokban. Gyakorlati haszna, hogy a nő szépségét idegen férfiak ne lássák, ruhája, külseje visszafogott, mely takarja testét

3 Korán, 49:13

4 Asszujúti 2545 (ford: A. K.)

5 Korán, 9:71

6 Korán, 4: 124

7 Korán, 51: 49

anélkül, hogy túlzott nehézséget okozna, visszafogott beszédében és járásában egyaránt. Otthon ellenben a férje előtt megmutatja szépségét, díszíti, csinosítja magát, mely erősíti a házassági köteléket és védelmet is nyújt a családok egységének. Az iszlám azonban nem csupán a nők erkölcsös viselkedését szabályozza, hanem a nők előtt a férfiakat szólítja fel erre:

És mondd a hívő férfiaknak, hogy süssék le a tekintetüket és ügyeljenek a szemérmükre! Ez illendőbb nekik! Allahnak tudomása van arról, amit cselekszettek. És mondd a hívő nőknek, hogy süssék le a tekintetüket és ügyeljenek a szemérmükre és ne mutassák a díszeket, csupán azt, ami látható és kendőzzék el a ruhakivágásukat és ne mutassák a díszeket, kivéve férjüknek, atyjuknak, apósuknak, fiaiknak, férjük fiainak, fivéreiknek, fivéreik és leánytestvéreik fiainak, [...]»⁸

Az erkölcstelenség súlyos kárt okozhat, ami a társadalom romlásához vezet. Az iszlám tanítása ennek megelőzésére szolgál. Az iszlám megadja a nők szabadságát, de elveszi az erkölcstelenség szabadságát, mert akkor a nők a férfiak vágyainak eszközévé válnak.

Az iszlám tisztázza a nők helyzetét minden körülmény között: nemcsak mint feleség, de mint édesanya, testvér, és mint leánygyermek. Az iszlám az állandó jószágot rendeli el az édesanyával szemben. Mohamed próféta (béke legyen vele) azt mondta, hogy a mennyország az édesanyák lábánál van.⁹

Egyszer egy ember elment Mohamed prófétához (béke legyen vele) és megkérdezte: Ó próféta, ki érdemli meg a tiszteletteljes viselkedésemet? Azt felelte: „Az édesanyád.” És utána? – kérdezte. „Az édesanyád.” – válaszolta. És utána? – kérdezte ismét. „Az édesanyád” – felelte harmadszorra is. És utána? – kérdezte még egyszer. „Az édesapád.” – felelte.¹⁰

A Koránban pedig Isten ekként szól a szülők tiszteletéről: „Meghagytuk az embernek szüleivel kapcsolatban – [hiszen] az édesanyja kínos-keservesen hordozta őt s az elválasztásig két év telt el –, hogy „légy hálás nekem és a szüleidnek! Hozzám jut el [végül] minden.”»¹¹

A Teremtő a Koránban több helyen is közvetlenül a Neki való engedelmesség után, a szülőkkel való szép viselkedésre szólítja az embereket, mely ez utóbbi fontosságát jelzi:

„Urad elrendelte, hogy ne szolgáljatok mást, csak Őt és legyetek jók a szülőkhöz. Ha egyikük, vagy mindkettőjük eléri az öregkort veletek élve, ne mondjátok nekik a megvetés szavait, és ne üzzétek el őket, hanem beszéljete velük nemes szavakkal!”»¹²

8 Korán, 24:31

9 An-Naszai 3104 (ford: A. K.)

10 Al-Bukhari 5971 (ford: A. K.)

11 Korán 31:14

A Mindenható nőket is példaképül állított a hívő férfiaknak és nőknek, köztük Jézus édesanyját, Máriát:

Allah példának állította a hívők elé a Fáraó feleségét. (Emlékezz arra), amikor azt mondta: „Uram! Építs nekem egy házat nálad a Paradicsomban és ments meg engem az ő cselekedetétől és ments meg engem a vétkes néptől!” És (példának állította) Máriát, Imran leányát, aki érintetlenül őrizte meg a szemérmét és mi beléleleltünk a lelkünkéből. És ő hitt Ura szavaiban és Írásaiban és áhítatos volt az áhítatosak között.¹³

Ha az iszlám tanításait a nő mint feleség szemszögből tanulmányozzuk, akkor azt láthatjuk, hogy a nő a férfi egyenlő társa. Nem ördögi természetű és nem is élvezeti eszköz. Az iszlám a teremtésben a párok létezését Isten egyik jelének tekinti: „S a jelei közé tartozik az, hogy saját magatokból feleségeket teremtett nektek, hogy velük lakozzatok. És szeretetet és irgalmat rendelt el közöttetek. Bizony, jelek vannak ebben azok számára, akik elgondolkodnak.”¹⁴

Mohamed próféta (béke legyen vele) pedig ekként dicsérte az erényes feleséget: „A legnagyobb adomány, amit egy hívő megkaphat az istenfélelem után, az egy erényes feleség.”¹⁵

A családon belül a nő mint feleség és édesanya a családi fészek megteremtője, gondoskodik a gyerekekről, tanítja őket, gondoskodik a családról, olyan, mint „egy sziget a tenger közepén”. A családon belül pedig a férfi mint férj és édesapa felelős a család anyagi ellátásáért (étkezés, öltözködés, lakás, orvosi ellátás, egyéb szükségletek), az ő feladata, hogy biztonságot nyújtson a családnak, akiket finom bánásmódban részesít, ahogy Mohamed próféta (béke legyen vele) tanította: „A legjobb közületek az, aki a legjobb a feleségével.”¹⁶ Ő vezeti a családot és ő vállal értük felelősséget. A férj és feleség így kiegészítik egymást a családon belül, fenntartva a család, mint a társadalom alapköve egységet.

A feleség anyagi függetlensége megmarad a házasság után is, hiszen a családról való gondoskodás nem az ő kötelessége, és ha úgy dönt, megbeszélve a párjával, hogy elmegy dolgozni, a jövedelme őt illeti. Ha úgy dönt, hogy szeretné a családjára fordítani, akkor az adakozás jutalma illeti őt. Amennyiben egyedül marad, legközelebbi férfi rokonának, annak hiányában a társadalomnak a kötelezettsége eltartani őt. Az örökség őt is megilleti, azonban az iszlámban igazságosan az öröklés igazodik a rászorulóknak szükségleteihez és az eltartottak számához: „A férfiaknak rész jár abból, amit a szülők és a közeli rokonok hagynak hátra és a nőknek rész jár abból, amit a szülők és a közeli rokonok hagynak hátra, legyen az sok vagy kevés – kötelező rész ez.”¹⁷

12 Korán 17:23

13 Korán 66:11-12

14 Korán 30:21

15 Ibn Mádzsza 1857 (ford: A. K.)

16 Ibn Hibban 4186

17 Korán, 4:7

A nővel mint testvérrel kapcsolatban az iszlám meghagyja, hogy a legközelebbi férfi rokonának kötelessége gondoskodni róla, szépen kell vele bánni, és ápolni kell vele a rokoni kapcsolatot. Mohamed próféta (béke legyen vele) is erre lelkesíti a hívőket: „Aki azt szeretné, hogy bőséges legyen az ellátása és hosszú legyen az élete, az ápolja a kapcsolatot rokonaival.”¹⁸

A leánygyermekre az iszlám áldásként tekint. Az iszlám kinyilatkoztatása előtt az emberek szerencsétlenségnek tartották a leánygyermek érkezését, sőt az volt a szokásuk, hogy élve eltemetik őket. Ezt az iszlám határozottan elutasította: „Amikor bejelentik egyiküknek egy lány születését, arca elsötétül és fulladozik. Elkerüli az embereket a szerencsétlenség miatt, amit bejelentettek neki. Megtartja őt a szerencsétlenség ellenére vagy eltemeti a földbe? Nem érdemel gyűlöletes büntetést?”¹⁹ Az iszlám nem csak hogy bűnös cselekedetként elítéli ezt a tettet, hanem a leánygyermek szép módon történő felnevelésére is ösztönzi a híveit:

‘Akinnek három lánya van, és türelemmel neveli őket jó és rossz körülmények közt egyaránt, Isten által a Paradicsomba megy irántuk való jósága miatt.’ Egy férfi megkérdezte: ‘És kettőnél, ó Isten Küldötte?’ Ő (béke legyen vele) azt felelte: ‘Kettőnél is.’ Egy férfi tovább kérdezett: ‘Isten Küldötte, és egy leánygyermeknél?’ Azt felelte: ‘Egynél is.’²⁰

Minden gyermek, akár lány, akár fiú Isten ajándéka. Ugyanazon jogok illetik meg őket a nevelésben, védelmezésben, tanításban és gondoskodásban.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az iszlám a sztereotípiák ellenére megadta a nők jogait és nem elnyomja őket. Ha azonban mindez így van, akkor hogyan lehetséges, hogy ma az olyan országokban, ahol a lakosság többsége iszlám vallást követ, a muszlim nők mégsem élvezhetik teljes mértékben a jogaikat? A válasz egyszerű. Az egyes országokban a régi korok szokásai, hagyományai keverednek az iszlám adta jogokkal, a törvénykezés nem az iszlám vallásjogot követi. Ez alapján nem ítélni meg az iszlám vallás tanításait. Így van ez más vallásokkal is, például a keresztény többségű országokban engedélyezett a válás annak ellenére, hogy a kereszténység nem szentesíti azt. Tehát az egyes országok, vagy akár az országok többségének törvényi rendelkezései alapján nem következtethetünk egy adott vallás tanításaira.

18 Al-Bukhari 5986

19 Korán, 27:58-59

20 Al-Bukhari 2649

MIÉRT BOLDOGOK A SZEGÉNYEK?

Miért, boldogok? A szegénység és a boldogság, boldogulás mintha ellentétes irányú kifejezések lennének. A Szentírás, konkrétan Jézus mégis boldognak mondja a szegényeket. Hálásak lehetünk neki, mert a racionális gondolkodást felkavaró kijelentéshez indoklást is társít, amely segít újrakalibrálni a birtoklást alapul vevő koordinátarendszerünket.

A dilemma

A Biblia gyakran tesz említést szegénységről, gazdagságról, s bár könnyen találhatunk számtalan olyan idézetet, amelyek mintha a nincstelenség dicséretét hirdetnék – könnyebb a tévének átmenni a tű fokán, ne gyűjts itt, a Földön kincseket stb. –, valójában nem állítja sem a Szentírás, sem a keresztény tanítás, hogy morálisan rossz dolog lenne gazdagnak lenni. Még azt sem olvashatjuk ki a sorok közül, hogy a szegénység valami fantasztikus teológiai értékkel bírna. Sőt az Ószövetségből számtalan példát hozhatnánk arra, hogy aki elveszíti a javait, azt „megverte az Isten”, míg aki kedves az Úr színe előtt, azt bőségesen „megáldja” Teremtője. A gazdagság tehát se nem jó, se nem rossz önmagában, s ugyanez a szegénységről is elmondható. Ennek fényében különösen zavarba eshetünk, hogy mégis miért mondja Jézus a hegyi beszéd során, hogy boldogok a szegények. S mit kezdünk azzal az indoklással, hogy azért boldogok, mert övék a mennyek országa? Persze, elintézhetnénk az egészet azzal, hogy Jézus a „lélekben szegényekről” beszélt, bármit jelentsen is ez a megszorítás.

Mégsem oldható fel ilyen könnyen a dilemma, hiszen rengeteg szegény él közöttünk, s biztosan vannak olyanok, akikhez képest magunk is szegénynek számítunk. Mindeközben hajtunk, robotolunk, igenis gyűjtögetünk – házat, autót, ruhát, élelmet veszünk –, figyeljük a bankszámlánkat, biztosítást kötünk, gondoskodni igyekszünk szeretteink jövőjéről, és valahogy nincs lelkiismeret-furdalásunk az egész miatt. Épp akkor lenne, ha tücsök módjára naphosszat csak muzsikálnánk, nem szorgoskodva, gyűjtögetve, nem félretéve az ismeretlen jövő váratlan kiadásaira bölcsen felkészülve.

E dilemma boncolgatását tűztük ki feladatként a műhelymunka során, módszertanként pedig a résztvevők saját tapasztalatain alapuló, aktív bevonódás elérését választottam, hiszen nem tudás, ismeret átadása, hanem a kegyelmi logikára való rácsodálkozás volt az elérendő cél.

A probléma feltárása

A bevezetőben említett ellentmondás, ami a szegénység és a boldogság között feszül, azon alapszik, hogy egy alapvetően negatív és egy kimondottan pozitív kifejezést ütköztetünk egymással. Utóbbi nem igényel különösebb indoklást, a szegénység jelentésárnyalataival való szembenézéshez viszont máris segítségül hívtam a műhely résztvevőit.

Mi jut eszünkbe arról, aki szegény? Egyszavas, tömör reakciókat kértem a jelenlévőktől, s igen gyorsan tucatjával áradtak a jelzők, analógiák. Miután pár percen belül megtelt a méretes felíró tábla lapja, kértem, ízlelgessük, amit látunk. Se mosoly, se derű nem tükröződött az arcokon, nem véletlenül. Nyomasztó, elriasztó kifejezések szerepeltek a szócsokorban. Ágról szakadt, csóró, nincstelen...

Kétség sem férhet hozzá, hogy társadalmi tapasztalataink, egyazon irányba mutató képzettársításaink nyomán szegénynek lenni nem jó. Szegénynek lenni rossz. Boldognak lenni viszont nem rossz. Épp ellenkezőleg.

Nem lehet másként megérteni Jézus kijelentését, mint annak belátásával, hogy ő nyilvánvalóan nem arra a szegénységre gondolt, mint mi. Az a bizonyos lelki szegénység, amire beszédében utalt, aligha spirituális csóróságot, lelki ágrólszakadtságot jelent. Hanem mit? Ennek felfedezésében matematika tanulmányaink jól ismert segítőtársát, a síkbeli koordináta-rendszert hívtuk segítségül.

Szegény, boldog, ország

A Bibliában olvasható teljes mondatban, vagyis az indoklással együtt három kifejezés tárul a szemünk elé: valamiféle szegénység, valamiféle boldogság és valamiféle ország. Akkor fogjuk megérteni a pozitív összefüggést, szoros kapcsolatot közöttük, ha tisztázzuk, miféle az a bizonyos valamiféle...

Egy klasszikus kétdimenziós koordináta-rendszer vertikális tengelyén könnyedén ábrázolhatjuk a gazdagság és szegénység skáláját. Legalul vannak a nincstelenek, a felső szegmensbe tartoznak a tehetősek – tipikus tőkealapú felosztás. Zéró pontot is meghatározhatunk középtájon, amit azok jelképezhetnek, akik pont annyit keresnek, amennyit el is költenek. Nincsenek adósságaik, de megtakarításuk se. Gazdasági értelemben neutrálisan egzisztálnak. Akik a negatív tartományhoz tartoznak, ennek fényében adósságokat halmoztak fel, az ág is húzza őket, szinte túlélnek, szigorúan anyagi értelemben.

Adódik a kérdés: ki a boldogabb közülük? A gazdag, a szegény, netán a pénzügyileg vegetáló? Miért? Miért nem? Akárhonnan futunk neki a dolognak, azt kell látnunk, hogy ez a felvetés nem megválaszolható ezen egyetlen mérce mentén. Isten nem szomorkodik, ha nagy házunk, sok

gyermekünk, s hozzájuk akár nagy kiadásaink, netán jelentős bevételeink vannak. De akkor sem szeret minket kevésbé, ha nehezen jutunk egyről a kettőre, s egyáltalán nem érdekli önmagában a bankszámlánk mutatója, a hiteleink mértéke.

Mindenképp szükségünk van tehát a másik, merőleges tengely definiálására is, amely, mint látni fogjuk, széles távlatokat nyit az érintett fogalmak újraértelmezése, avagy jobb megértése tekintetében.

De mi kerüljön ennek a másik tengelynek a két végére? Didaktikus kijelentések helyett ezúttal is a csapatmunkára építettem, s nem kellett csalódnom. Egyrészt komoly fejtörést okozott a felvetésem, egyáltalán nem áradtak úgy, kapásból a felvetések, mint a szegénység kapcsán, másrészt ami mégis előkerült, hasznos, értékes támaszként segítette, hogy a jelenlévők felnyissák saját szemüket az evangéliumi logika csodájára.

Egy úgynevezett boldogsághorizont paramétereit próbáltuk közösen felfedezni, amely feltárja, mire gondolhatott Jézus, amikor boldognak mondta a szegényeket. Először is el kellett engednünk a szegénység és gazdagság összefüggését, hiszen az már ott szerepelt a vertikális tengelyen, nem ragozhattuk tovább. Jöttek is ötletek lemondásról, önfeláldozásról, másokért élésről, s ezek egyre közelítettek ahhoz a koncepcióhoz, amit magam helyesnek tartok. Elmondtam a műhely során, itt, írásban is jelzem: nem állítom, hogy ez az egyetlen helyes feloldása, értelmezése Jézus szavainak, hanem az én elképzelésem a gondolat kibontására vonatkozóan. Lehetnek más helyes koncepciók is, talán ez sem tökéletes, de közelebb vihet az üzenet befogadásához.

Ez a koncepció pedig arra épít, hogy annak a bizonyos horizontális tengelynek a legpozitívabb pólusát Isten országa jelenti, míg a legnegatívabb kimenetet ennek fényében az „én országom”, a totális egoizmus képviseli. Kicsit olyan ez, mint Kolumbusz tojása, hiszen a megfejtés itt volt az orrunk előtt: amíg a szegénységet vizsgálgattuk, kevésbé figyeltünk oda az indoklásra. Azért, attól boldogok a jézusi értelemben vett szegények, mert övék az Isten országa.

Más megközelítésben: ha Isten országát építem a saját kis világom tákolása helyett, akkor lelki szegénynek számítok, ez pedig maga a boldogság. Fontos, hogy nem boldog leszek, hanem boldog vagyok, vagyis nem elérendő cél a boldogság, hanem életállapot.

Így, a koordináta-rendszer mind a négy pólusának meghatározásával érthetővé válik, hogy anyagi gazdagok és anyagi szegények egyaránt lehetnek boldogok. A lelki szegénység eközben olyan gyarlóságok ellenpontozása, mint a becsvágy, hatalomvágy, birtoklásvágy. És ebben az új értelmezésben azt is beláthatjuk, hogy a nincstelenség nem is annyira negatív fogalom. Ha sokakhoz képest tehetősebb körülmények között élek, de semmit sem tekintek magaménak, ha bármikor készen állok bármiről lemondani, akkor boldog vagyok.

Ennek a lelki szegénységnek egyik hősie tanúja Ábrahám, aki Isten kérésére egyetlen fiát is kész lett volna feláldozni. Hihetetlen erők, indulatok munkálhattak benne, de lelki szegény volt, nem tekintette tulajdonának, birtokának Izsákot, hanem Isten ajándékának, aki bármikor vissza is veheti ezt az ajándékot.

Nem sok tisztáznivaló maradt hátra, azt azonban nem árt közelebbről szemügyre vennünk, mit is jelent ez az Isten országa. A katolikus teológia megfogalmazása szerint nem a mennyről van szó, ahová minden keresztény vágyakozik, hanem egy „már és még nem” létező közösségről, közegről, amelyről maga Jézus állította, hogy „elérkezett közétek”. Vagyis itt van, de még nincs kész. Egy be nem fejezett, folyamatosan épülő ország ez, amely majd az idők végezetével nyeri el teljességét. Ez maga az üdvösségtörténet megvalósulása, amelyhez mindannyian hozzájárulhatunk. Úgy, hogy saját akaratunk helyett Isten akaratát keressük és valósítjuk meg.

Hogyan legyünk lelki szegények?

Megnyugodhat tehát, aki netán azt gondolta volna, hogy a keresztényi boldogság alapfeltétele annak szó szerinti megvalósítása, amit Jézus a gazdag ifjúnak mondott: menj, add el, amid van, és kövess engem. Hátradölnünk mégsem lehet, hiszen sokkal nagyobb kihívás áll előttünk, mint amit az a történetbeli ifjú könnyedén teljesíthetett volna. Eladni, értékesíteni anyagi javakat – erre ma már bárki képes, néhány mozdulat, pár kattintás az egész. Megszabadulni materiális terhektől néha nem könnyű, de ez lenne az egyszerűbb út. Sokkal nehezebb igenis anyagi keretek között élni, dolgozni, pénzt keresni, beosztani, kuporgatni, rendszeresen vásárolni, de mindezt úgy megélni, mintha semmink sem lenne. Nem véletlenül mondja a Biblia, hogy nehezebb a gazdagnak bejutni a mennyek országába, merthogy annyi tárgy, földi kincs, birtok van a kezében, eszében, szívében, hogy ezek mellett aligha jut ideje, energiája megélni a lelki szegénységet. Élhet egy uralkodó is lelki szegényként, de egy kétkezi munkás nagy előnnyel indul e téren.

Láthatjuk tehát, hogy megalapozottan boldogok a lelki szegények, éspedig azért, mert nem csupán építik az Isten országát, hanem alkotják is. Az az ország ugyanis nem kövekből, téglákból, anyagi javakból épül, hanem lelkekből – ez Isten gyermekeinek közössége.

A ZSIDÓ NŐ MINT ÁLDOZAT ÉS A TÁRSADALOM ÁTALAKÍTÓJA

Társadalmi szerepváltozás a zsidó feminista kutatásban

Bevezető

Simone de Beauvoir 1949-ben írt „A második nem” (*Le Deuxième sexe*) című, korszakalkotó művében arra is rákérdezett, milyen tartalommal rendelkezik a „nő” mint fogalom.¹ A „Gyakorlat” címet viselő második könyv előtt ezt idézte:

„Nőnek születni – micsoda szerencsétlenség! de talán ennél is nagyobb, ha az, akivel megesett, nem éri fel ésszel, hogy szerencsétlen.” (Kierkegaard)

„Félig áldozat, félig cinkos, mint mindenki” (J.-P. Sartre)

A kortárs társadalom női alanyai a ma is fennálló diszkriminatív jelenségek ellenére nem fogadják el, hogy áldozatok lennének. Ennek bemutatását egy kulturális-lingvisztikai fogalom – az úgy nevezett konceptus (*conceptus*) – magyarázatával vezetem be. A konceptus alatt általában egy alkotás szellemi tartalmát értjük, ami miatt a konceptus a lényeg szinonimájaként is felfogható. A fenti kérdést tehát úgy is megfogalmazhatjuk, hogy mi az „áldozat” és a „nő” fogalom lényege? Találkozhatnak-e valahol ezek a konceptusok?

A lingvisztikai kognitívizmus szerint a konceptusra úgy kell tekinteni, mint az ember mentális világának kulturális egységére. Az ilyen egységekből tevődik össze a kollektív nyelvi tudat. Tehát a „nő” tartalmára vonatkozó kérdésünket kiegészíthetjük azzal, hogy mit jelent a „nő” egy társadalom tudatában.

A konceptus létrejöttéről több vélemény létezik. Egyesek szerint akkor keletkezik, amikor a szavak jelentése az emberek egyéni és kollektív tapasztalatával találkozik, ami egy folyamatos tudatos és/vagy tudatalatti analízishez hasonlít.² A kognitív fogalmak szótára szerint a konceptus a tudatunk mentális tartalékainak egysége, egy operációs memóriaegység, vagyis a mentális lexikonunk része. A konceptus

1 Simone de Beauvoir, *A második nem*, Budapest, 1971. 194

2 Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине 20 века. In: *Язык и наука конца 20 века*, Москва, 1995. 193-194.

[Kubryakova E. Sz. A lingvisztikai hipotézisek fejlődése a 20. század második felében. In: *A nyelv és a tudomány a 20. század végére*]

az agyunk egysége (*lingua mentalis*), de ugyanakkor a lelkünkben tükröződő világkép része. A konceptus összefoglalja a valódi és a képzeletbeli eseményeket és ezáltal lehetővé teszi a világról szerzett ismeretek tárolását.³

Mindenképpen specifikus szemantikai jelenségről van szó, amely jellemzően meghatározza az etnikai kultúrák humán hordozóit. A konceptus egyrészt tükrözi az ember etnikai kulturális világnézeteit, másrészt alkotja is ezt a kultúrát. Specifikus jellege ellenére a konceptus egy olyan tudáskvantum, amely egyúttal az egész emberiség tevékenységét tükrözi.⁴ Az „áldozat” konceptus az általam ismert népcsoportok világképének egyik legfontosabb, ám ugyanakkor legkevésbé tanulmányozott összetevője.

Galina Pávlovna Basz (Oroszország) összehasonlította az „áldozat” orosz és angol nyelvű konceptusait Borisz Paszternak „Doktor Zsivágó” könyve és fordítása alapján.⁵ Szerinte az orosz nyelvben az „áldozat” szemantikai tartalma keresztezi az olyan konceptusok szemantikai struktúráját, mint az „élet, az örök élet, a halál, az emlékezet, a szenvedés, a kiengesztelődés, a háború, a mártír, a szerelem, a vágyakozás, a kockázat, az együttérzés és a világosság/sötétség.” A felsorolás bővíthető.

Ha az „áldozat” egy élőlény, akkor a kontextusban mindig alanyként szerepel (vö. *самопожертвование*, azaz önfeláldozás), tárgyként az áldozat a vallási szertartások, vagy az erőszakos cselekmény, mint például egy gyilkosság kontextusában fordul elő. Az olyan kontextusokban, mint a fel- és lemondás, az át- és megengedés az áldozat az alanyi és a tárgyi szerepben egyaránt fordulhat elő.

Az angol nyelvben a konceptus két szemantikai csoportra válik szét. Az egyik a *sacrifice*, a másik a *victim* körül szerveződik meg. Az első csoportra a szó általános használata jellemző, az áldozat ebben az esetben egy műveletet (pl. fel-áldozást), egy alanyt, sőt egy tárgyat is jelenthet. A *victim* csoport tartalma azonban szinte kizárólag az élőlényekre vonatkozik.

A *victima* lexikai egység előfordul Juana Inés de la Cruz mexikói szerzetes költészetében is.⁶ A lexéma konceptuális tartalmát maga költőnő jelölte meg *mental* (mentális) jelző használatával:

Mentales victimas son las,

3 Кубрякова Е. С. (ред.), *Краткий словарь когнитивных терминов*, Москва, 1996. 90

[Kubryakova (szerk.) A kognitív szakkifejezések rövid szótára]

4 В. А. Маслова, *Поэт и культура. Концептосфера Марины Цветаевой*, Москва-Наука, 2004, 28.

[V. A. Máslova, A költő és a kultúra. A konceptus kialakulásának területe Marina Cvetajeva költészetében.]

5 Г. П. Басс, *Концепт жертва в английском и русском языках* (на материале романа Б. Л. Пастернака «Доктор Живаго» и его английского перевода), атореферат, Калининград, 2010.

[Bassz Galina Pavlovna, Az áldozat konceptusa az orosz és az angol nyelvben. Boris Pasternak „Doktor Zsivago” regénye és annak angol nyelvű fordítása alapján.]

<http://cheloveknauka.com/kontsept-zhertva-v-russkom-i-anglyyskom-yazykah> (utolsó bejegyzés: 2015.06.25.)

6 Juana Inés de la Cruz (1651-1695) mexikói filozófusnő és költőnő, aki a korabeli társadalmi korlátok áldozata volt.

que ante tu trono yacen,⁷

Egy másik költeményében de la Cruz egy olyan szerkezetet alkalmazott, amelyben mindkét elem – *victima* és *sacrifica* – egymás mellett áll. *Victima* a jelzett és *sacrifica* ebben az esetben a jelző membrum szerepét tölti be:

Qué víctima sacrifica,
qué incienso en mis aras pone,⁸

A spanyol költészet e példái igazolják, hogy a konceptus minden individualitás mellett kétségtelenül rendelkezik olyan univerzális vonásokkal, amelyek őt a világkultúra részévé teszik.

A vizsgálat eredményeinek összefoglalásában a fenti orosz disszertáció szerzője az áldozati konceptust egy bonyolult mentális képződményként jellemezte. Ez a képződmény magába „szívta” a mitológiai, a vallási és a köznapi képeket, amelyekben tükröződik az emberiség és a népcsoportok kultúrája valamint az egyéni világkép. Az áldozati konceptus nem egyértelmű, ami az olyan kontextuális oppozíciókban nyilvánul meg, mint az „általános – egyedi, önkéntes – kényszerített, egyszeri – többszöri, rövid – hosszan tartó, páciens – ágens”. Ám éppen ez a kétértelműség segíti elő a jelenség mélyebb megértését, hiszen a kontrasztokon keresztül ismerjük meg és alkotjuk a világot.

Az áldozat-konceptus a héber szentírási szövegekben és annak mentális befogadása

A zsidó kultúra forrása és nyelvi-mentális lexikonja a T'nach (a héber Szentírás). A t'nachi szövegekben gyakran fordul elő az „áldozat” lexema, amely kétségtelenül a zsidó kultúra egyik jellemző mentális struktúrája. A tórai és a prófétai könyvekből az áldozat konceptusként került az ember mentális világába. A t'nachi szövegek tanúsága szerint az ember lehet egyaránt az áldozat és a feláldozó is. Mint például Jichák és Ábrahám *Béresit/Genezis* 22. fejezetéből vagy Jiftach és Jiftach lánya a *Softim/Bírák* 11. fejezetéből.

Leggyakrabban az áldozat-konceptussal a *Vajikra/Levitikus* tórai könyvben találkozunk. A könyvben felsorolt rituális állat-, olaj-, lisztáldozatok különböző fajtái a Szentély kultuszát alkották. Ahhoz, hogy megfeleljen a rituális áldozat előírásainak, az állatot speciális módon ölték le, majd az előírásoknak megfelelően tisztították, és végül – de nem utolsó sorban – megették. Az áldozat maradványaiból

⁷ Juana Inés de la Cruz, Letra que se canto por „Divina Fenix, permite” In: (Ed.) Luis Sainz de Medrano, *Obra selecta*, Barcelona, 1991. 230-231, itt: p. 230

⁸ Uo. Romances y otras poemas 11: „Mely szentáldozat tömjénez az oltáromon?”

nemcsak a rituális áldozatot előkészítő és végrehajtó papok, de a papi család tagjai is, elsősorban lányai és fiai ehettek az Ö-való parancsa értelmében.⁹

A tarka vallási szokásokat tükröző t'nachi szövegek az ember rituális áldozati megöléséről is számolnak be. Többek között *Béresit/Genezis* 22, 2 (Jichák feláldozásának története), *Softim/Bírák* 11, 31 (Jiftach szűz leányának feláldozásáról), 2 *Malachim/ 2 Királyok* 3, 27 (történet az elsőszülött fiú feláldozásáról) és *Jermijáhu/Jeremiás* 19, 5 (elbeszélés a gyermekek feláldozásáról Báal oltárán). A felsorolt szövegekben az áldozat konceptusa azonos morféimákból – egy főnévből és egy prepozícióból (לעלה) – tevődik össze. A *Béresit*, *Softim* és 2 *Malachim* szövegeiben a konceptus fontos képzőeleme העלה (*hifil*) igeforma, amelynek alapvetően „előhozni, kiemelni” jelentése van, de az áldozatra utaló fenti főnévvel együtt a szemantikai tér az Ö-valónak hozandó égő áldozatra korlátozódik.¹⁰ Ennek alapján az áldozat konceptusát ezekben a szövegekben – még ha bizonyos fenntartásokkal is – pozitívnak ítéljük. A fenntartások az egyéni megítélésben nyilvánulnak meg, miközben a kollektív nyelvi tudat a konceptus jóságát I-ten iránti feltétlen szeretettel igazolja.

A fenti főnév negatív jelentését a szöveg egy másik ige használatával éri el. *Jermijáhu* 19, 5-ben az áldozathoz az „égetni” (לשרף) ige kapcsolódik. Az „égetni” használata és Baal, az ellenséges istenség említése profanizálja, sőt rontja az előző áldozati példák szentségét. *Jermijáhu* szövegében az áldozat gyilkossáig, vagyis egy elítélendő erőszakos cselekményig leértékelődik.

Arról, hogy az emberi tetemek részeit a megölés után valamilyen módon elfogyasztották volna, a felsorolt szövegekben nincs utalás, de az áldozatot minden esetben elégették. A feláldozás története, leírása, de akár csak említése is érzelmi feszültséget okozhat a szöveg olvasójánál. A fenti példák azt is igazolják, hogy az áldozat szó nem önmagában, hanem a konceptuális környezetében váltja ki hatását, amely láthatóan különböző megítéléssel jár. A konceptuális környezet alatt egyrészt a kontextus összes nyelvi eszközét – a lexikális egységektől és mondatszerkezettől a szöveg ritmikáig – másrészt az ember személyes és társadalmi tapasztalatait értem.

Az áldozat-konceptus t'nachi gyökereiről és a konceptuális környezet hatásáról tanúskodik Thalia Gur Klein „Theology and Spirituality in Art of Atrocity. Women on the *Himmelstraße* – Holocaust paintings by Judith Gor” tanulmánya.¹¹ Gur Klein egy speciális műalkotásról írt, amelynek fényképes része a holocaust névtelen női áldozatait (*Anonymus Victims*), a festmény-része pedig az életre kelt női

9 Vö. Vajikra 7, 35: זאת משחת אהרן ומשחת בניו מאשי יי

In: Teljes kétnyelvű héber-magyar Biblia 2 kötetben, Budapest, Makkabi Kiadó kft. 1993.

10 Vö. uo. Zsolt. 66, 15.

11 In *Journal of the European Society of Women in Theological Research*, Peeters-Leuven-Walpole MA, Belgium, 2011/19. 148-168.

testet ábrázolta.¹² A zsidó kultúrából származó és a holocaust borzalmas következményeit gyerekként megtapasztalt teológusnő a műalkotás megtekintésekor a látottakat Genézis 1,27. szakasz (az ember teremtéséről), Genézis 9,5-6. versek (az ember megöléséért járó büntetésről) és Jesája próféta 53,2-3.7. vers az ember megaláztatásáról, kitesztetéséről és bántalmazásáról szóló szövegeihez párosította. Jesája könyvének szenvedő hőisében a teológusnő a zsidók kollektív ábrázolását látta meg, akiket a környező népek bárányként áldoztak fel. A bárány szóra Gur Klein a gyermekeit sirató Ráhel bibliai képével reflektált (Jer 31, 14)¹³, akit a szenvedés kollektív metaforává („to the collective metaphor”) emelt ki.¹⁴ A szenvedés tehát az, ami megközelítette a „nő” konceptusát az „áldozathoz”. A „nő” ezek szerint egy olyan élő lény, akire jellemző a szenvedés.

A nő mint a társadalom áldozata

Az ortodox, de a tórai szövegek hagyományos (azaz középkori) értelmezéséhez ragaszkodó neológ zsinagógában is a nő státusza legfeljebb mellékes. A legtöbb helyen a nő ma sem léphet be a férfiak számára fenntartott zsinagógai részbe, ahol a Tóra-szekrény foglal helyet, nem tartózik a vallási teendőkkel felruházott *minjen*hez, nem foglalhat állást a liturgiai kérdésekben, nem lehet előimádkozó a rabbi tisztségéről nem is beszélve.

A farizeusok utódaként a rabbiság a második Szentély pusztulását követően egy sor vallási gyakorlatot vezetett be az istentiszteletbe és a zsidók köznapi életébe, amelyek az egykori áldozati kultuszból eredhetnek:

4. Az un. *chala* (egy olajbogyó nagyságú tésztadarab) elvételét a szombati kalácsból és minden olyan tésztából, amely 1330 grammnál nehezebb.
5. A sabbati gyertya meggyújtását.
6. *Tahara ha-Mispacha* (a szexuális érintkezés tisztaságának) törvényeit.

Ezeket a rituális cselekményeket a rabbik a nőkre ruházzák át és ezért a nőt gyakorta a ház papnőjének nevezik. Az utóbbi azonban csak egy ügyes metafora és nem több, amint ezt a vallási gyakorlat

12 A görög szó „holokausz” jelentése „teljesen elégett” (áldozat).

13 Jer 31,14: „Hang hallatszik Rámában, jajszó, keserves sírás: Ráhel sír a gyermekei miatt, vonakodott vigasztalódni a gyermekei felett, mert nincsenek.”

Teljes kétnyelvű héber-magyar Biblia 2 kötetben, Budapest, Makkabi Kiadó kft. 1993.

14 Gur Klein, 2011.155. A „ráhel” jelentése az „anyajuh”. Gur Klein szerint a gyermekeit sirató Ráhel *Stabat mater* kezdetű középkori költemény megírását is megihlette, amelyről általában az a vélemény, hogy Mária szenvedését ábrázolja.

bizonyítja.¹⁵ *Sulhan Áruh*, a zsidó erkölcsi hagyományt összefoglaló kódex értelmében Havva (Éva) árulása miatt büntetésként kell a nőnek a fenti rituális áldozatokat ismételnie.¹⁶

A nő nem elég tiszta a férfiak imádkozó közössége (*minjen*) számára.¹⁷ Ezért kell ügyelnie a tisztasági szabályokra, hogy a férfiak vélt tisztaságát el ne rontsa. A női „természetes” tisztátlanság azonban nem erősíti meg a radikális nőmozgalmak azon megállapítását, hogy a nő a társadalom áldozataként tekintendő. Hiszen a Szentély korabeli áldozatnak tisztának kellett lennie!

Az áldozat konceptuális szférájába a „nő” szemantikája mégis beleillik. Ebben az esetben ugyanis az áldozat egy másik szemantikai tartalmat kap, mert a konceptuális mezeje az olyan konceptusokkal találkozik, mint a szegénység, a kizárás, az előítélet és a hatalommal való visszaélés. A szüfrazsett mozgalmához csatlakozott első magyarországi feministák így gondolkodtak a nők hátrányos társadalmi állásáról:

„Az ellenzéki hősök és táboruk felejthetetlen leckét adtak Magyarország asszonyainak abból, mit is várhatnánk az ő uralmuktól. Ezek a hősök nemi egyeduralmat akarnak. Ezek a hősök szégyellték magukat, hogy népgyűléseiken nők is szót kívántak emelni. Ezek a hősök egyáltalában szégyellik, hogy a nők nem tekintik egyetlen élethivatásuknak fehér ruhába bújni és a hősöknek csokrot átnyújtani. Ezek a hősök törvényt akarnak továbbra is csinálni rólunk, nélkülünk. A mi adónkkal, a mi munkánkkal rendelkezni akarnak, megkérdésünk nélkül, tiltakozásunk ellenére. Sajtójukban a mi dolgainkat ép úgy agyonhallgatják, ép úgy elferdítik, mint a náluknál most erősebb kormány velük bánt, a maga sajtójában.”¹⁸

Elisabeth Schüssler Fiorenza kortárs feminista teológusnő szerint a szegénység nem csak a nőket sújtja, de a nők mindig szegények.¹⁹ Átlagban a nők valóban szegényebbek, mint a férfiak. Már azért is, mert az évszázados örökösödési jog is a legtöbb európai országban a férfiakat preferálta, az ugyancsak évszázados kizárás a jól kereső munkalehetőségekből még inkább elszegényítette az átlag nőt.²⁰ Kutatásom során meggyőződtem, hogy az első pesti zsidó közösségben a 19. század 20-as éveiben

15 Egy régebbi metafora szerint a nő a férfi háza (Babiloni Talmud 'BT' Yoma 2b, Sabb 118b), amiből következik, hogy az otthon, nem pedig a nyilvánosság a nők tartózkodási helye! A „ház” ráadásul mindig egy tárgy, amely a cselekvő alany (ebben az esetben egy férfi) rendelkezésére áll.

16 Rabbi Slomó Ganzfried, *Kicur Sulhan Áruh* (A Sulhan Áruh kivonata), Budapest, 1988. 430.

17 Erkölcsileg sem: vö. (BT) Sota 20a (a nők hajlamosak a paráználkodásra)

18 Bédi-Schwimmer Rózsa, Méltatlankodjunk. In: *A Nő és a társadalom*, 1912/7. 119-120.

19 Workshop „Kontextuelle befreiende Theologien”, 15-18. 5. 2014. Wien (kiadás alatt)

20 A rabbik gyakran hivatkoznak arra, hogy a zsidó nők éppen a Tóra alapján (vö. Bamidbar/Numeri 27, 1-8) rendelkeztek az örökösödési joggal. Ám az hivatkozott szöveg is a férfiutódokat részesíti előnyben. A pesti közösségi Jegyzőkönyv és adóösszeírások alapján megállapítható, hogy a lányok elsősorban kaspénzt kaptak örökségül, miközben a szakma gyakorlásához szükséges eszközöket a fiúk örökölték. Vö. Magyar Zsidó Levéltár PIH 90.63, PIH I-7-/1826, 1827.

többször a nők fordultak segítségért a közösséghez, és a nők elhelyezése a szegények házában fordult elő gyakrabban a közösségi jegyzőkönyvek bejegyzéseiben.²¹

Egy beszédes példát találtam Martha Keil osztrák történész munkájában a zsidó nők középkori gazdasági életéről. Hogy mennyivel nehezebb volt a nőknek akár csak pénzváltóként is tevékenykednie, mutatja Lea és mostohaanyja, Hana története, aki ugyancsak pénzváltóként kereste kenyerét. Köztudott, hogy a hagyományos, de főleg az ortodox közösségben a nők nem közeledhetnek a Tórához, de még abba a zsinagógai részbe sem mehetnek, ahol a férfiak imádkoznak és ahol a tóraszekrény áll. A pénzügyi szakmában oly gyakran megkövetelt középkori esküt a Szentírásra a nők tehát nem teheték le. Egy bonyolult megoldást kellett kitalálni, hogy Hana mégis tudjon esküdni a Tórára, ahogy a törvény megkövetelte. Esetünkben a rabbi elrendelte, hogy Hana az istentisztelet után a zsinagóga ajtajához jöjjön, ahol a rabbi és a kántor fogadták őt egy tóratekerccsel. A tekercset a nő végül is megfoghatta, de az imaházba a tisztasági törvények egyoldalú értelmezése miatt nem léphetett be.²²

A családon kívüli érvényesülés útjában, és főleg a vallásoktatás terén egy nő előtt számtalan akadály tornyosul. A nőktől követelték (követelik ezt ma is), hogy a *halacha* (a vallási törvényrendelet) értelmében tartózkodó és makulátlan híré legyen. Egy szexuális tartalmú pletyka a nőket akár az öngyilkosságba is kergethette. A következő történet hősnője az egyetlen talmudistanő volt, akit a rabbik is tudósak ismertek el. Berurja a harmadik *tannaita* nemzedékhez tartozott és R. Meir, a *Misna* egyik szerzőjének felesége volt. A nő nemcsak okos, de zseniális is lehetett, hiszen egy nap alatt 300 halachát is meg tudott tanulni. Az utókor szerint öngyilkosságot követett el tisztázatlan körülmények között. Rási (Rabbi Slomo ben Icháki, 1040-1105, Franciaország), a Tóra és a Talmud híres kommentátora és zsidó egzegéta az *Avoda* traktatus kommentárjában (BT *Avoda* 18b) elbeszélte, hogy R. Meir egy fiatal tanítvány útján próbára tette Berurja hitvesi hűségét. Az asszony megbukott és szégyenében öngyilkos lett.

Berurja történetét Charlotte Elisheva Fonrobert elevenítette meg a *Nashim* című zsidó feminista folyóiratban.²³ A cikk „A rabbinikus irodalom feminista interpretációja. Két nézőpont” főcím alatt jelent meg. Fonrobert szerint a rabbinikus irodalommal kapcsolatban két egymástól független, ám mégis összefüggő feminista hermeneutikai irányzat létezik. Az egyik hűségesen átveszi a talmudi szövegeket. Így a fenti esetet is az egyes értelmezők tudomásul vették, és a rabbinikus tanításokra hivatkozva hangsúlyozták, hogy a Tóra sem csak a makulátlan zsidókról írt, holott híres királyok és a

21 PIH 90. 63 Pesti zsidó közösség Jegyzőkönyve 1828-1833. Magyar Zsidó Levéltár, Budapest

22 Martha Keil, Business success and tax debts: Jewish women in late medieval Austrian towns. In: *Jewish Studies at the Central European University II (1999-2001)*. Ed. by András Kovács and Eszter Andor. Budapest 2002. 103-123

23 Feminist Interpretations of Rabbinic Literature: Two Views. In: *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies and Gender Issues*, Indiana University Press, 2001/4. 7-14.

nép hősei is voltak köztük. Vagyis: bárkivel előfordulhat az erkölcsi bukás, a történet akár igaz is lehetett, de ettől Berurja még nagy talmudista volt.

A második irányzat képviselői eleve kritikusan viszonyulnak a szövegekhez, és a Talmudból csak a kulturális konceptusokat veszik át. Például a talmudi diskurzus módszerét, amit azonban összhangba hoznak a mai zsidó identitással. Sőt a feministák tovább mennek, és kibővítik a zsidó identitásról alkotott általánosító képet *gender* specifikus vonásokkal. Rási az új feminista irányzat szerint a fenti történet elmondásával nem Berurját, hanem R. Meir magatartását és tapintatlanságát kritizálta. Rási tehát nem feketítette be az egyetlen talmudi tudósnő emlékét. Berurja nem lehetett Rási pletykájának áldozata, sőt a feministák az áldozat gondolatát is elkerülték.²⁴ Hiszen szükségünk van egy pozitív női történetírásra, amely a nők alkotói képességeit hangsúlyozza, és nem csak a negatív képeket mutatja.

A talmudi vita, amelynek kapcsán felmerült Berurja hűtlenségének története, ugyan joggal felvetheti az előítéletek és az igazságtalan társadalmi címkézés gondolatát. A talmudi tudósok ugyanis több helyen azt bizonygatták, hogy a nők természetüknél fogva könnyelműek és hajlanak a paráznaságra. Ezért sem érdemes, sőt nem is szabad tanulniuk a Tórából. Rabbi Meir az egyik ilyen vita során állítólag bólintott is erre, és saját életének példájára hivatkozott (BT Sota 20a). Ez a talmudi jelenet szolgáltatott okot Berurja hűtlenségéről szóló pletykának, és ezt a magatartást kritizálhatta Rási.

A feministák szerint Rási fontos fordulópontot jelentett a zsidó nők vallási egyenjogúsításának történetében, ezért szavait pozitívan kívánták értelmezni. Rási környezetében élő nők, elsősorban Rási lányai tanultak, táliszban (imasálban) imádkoztak és együttműködtek Rási tudományos munkáinak megírásában.

A zsidó nép történeti filozófiájának is nevezhető T'nachban és a Talmudban megtaláljuk a példákat, amelyek bizonyítják, hogy az egységet identitásként élő zsidó közösség a férfiak társadalma volt. A nők életét ez a társadalom a szülésre, a kiskorú gyermekek gondozására és a felnőtt férfiak ellátására önkényesen korlátozta. A talmudi traktatus leírja, hogy a nő társadalmi tevékenysége másodlagos: el kell engednie a fiait a közösségi házba, hogy ott tanuljanak, majd otthon várnia kell a férfiakra, akik a tanházból hazatérnek (BT Brachot 17a).

Záró reflexiók

A társadalmi kontextusban a nőt gyakran vesztesnek, sőt áldozatnak ábrázolják. Ebben az esetben az áldozat-konceptus a szegénység, az elnyomás, a fizikai erőszak vagy a mártírium szemantikai mezejét keresztezi.

24 Joel B. Wolowelsky, Beruriah's final Lesson. In: *Nashim, A Journal of Jewish Women's Studies and Gender Issues*, Indiana University Press, 2003/6. 205-208

Az ember csak igazán extrém körülmények között áldozza fel magát: esetleg egy szeretett emberért, hazáért, szabadságért stb. A motiváció ebben az esetben a kötelességtudás, vagy egy erős érzelem, de néha zavart lelkiállapot is lehet az önfeláldozás oka. A diszkrimináló vallási előírások a nőktől potenciális áldozatkésztséget követelnek meg. Hiszen a nők mintegy maguktól mondanak le az egyenlő jogokról a férfiak kedvéért, és fogadják el a férfiak által előírt határokat. Vagyis ebben az esetben már maga „az áldozat” lexéma is ellentmondásos.²⁵ A nőknek kell eldönteni, feláldozzák-e magukat, sőt még azt is, hogy miért vagy kiért hozzák ezt az áldozatot. De amint láttunk, az áldozati szerepből való kilépésnek is van már hagyománya!

Az 1905. január 15-i, 3. számú „Egyenlőség” folyóirat nyilvánosságra hozta Silberstein Ötvös hagyatékából származó gondolatokat „A zsidó nőkérdésről”. A női emancipációt a szerző „ferde iránynak” nevezte, amelyet a nem zsidó társadalomba bejutni vágyó nők képviselnek. Ezek a gonosz nők az emancipáció megvalósítása érdekében arra is hajlandóak, hogy eltérítsék gyermekeiket a zsidó vallástól.²⁶

Néhány évvel később Pintér Miksa „A nőkérdés a zsidóságban”²⁷ című cikkben azt írta, hogy a nőkérdés lényege nem az, hogy a nő orvos, ügyvéd vagy tanár akar lenni, hanem a harcban, amelyet az elnyomott nem a másik nem ellen indított, aki fizikai erejére támaszkodva a maga javára alkotta meg a polgári, büntető és a politikai törvénykezést. Eddig a férfi nem „egymaga játszotta a világtörténelmet”. Osztzkodni ezen a jogon a férfi semmiképp sem volt hajlandó. Silberstein Ötvös vádaskodásaira jobb feleletet nem is lehetne megfogalmazni!

A zsidó feminista szerzők a társadalmi igazságtalanságok kritikája mellett a pozitív női kultúra konceptusainak feltárására törekednek. Ennek érdekében a zsidó nőt elsősorban a zsidó nép koncepciójában vizsgálják, mint például Margalit Shilo, Ruth Kark és Galit Hasan-Rokem „Az új zsidó nőről: Nők a jisuvban és a cionista mozgalomban a gender szemszögéből” című tanulmányban (2002).²⁸ A szerzők a nők helyét a nemzet történelmében keresték. A kérdés, amelyet már az első oldalon tettek fel, önmagáért szól: Milyen történetírás az olyan, amely a kultúra vizsgálatából kihagyja a nőket és a nemek közötti viszonyok bemutatását?²⁹

25 Valószínűleg „az áldozat” lexémát is az úgy nevezett fertőzött (falsa nomina) szavak közé kell sorolni. A hazugság szituációjában gyakran használt szavak mintegy megfertőződnek és elveszítik a valóság potenciálját. Vö. Josef Kopperschmidt, Soll man um Worte streiten. Historische und systematische Anmerkungen zur politischen Sprache. In: Frank Liedtke Martin, Wengeler-Karin Böke (ed.): *Begriffe besetzen. Strategien des Sprachgebrauchs in der Politik*. Westdeutscher Verlag, Opladen, 1991, pp. 70-89.

26 A zsidó nőkérdés In *Egyenlőség* 1905/3.7-9. (Szerző nevének megjelölése nélkül)

27 Pintér Miksa, A nőkérdés a zsidóságban In *Egyetértés*, 1926. november 17. 9

28 Margalit Shilo, Ruth Kark, and Galit Hasan-Rokem (eds.) *The New Hebrew Women: Women in the Yishuv and the Zionist Movement from a Gender Perspective*, Jerusalem: Yitzhak Ben-Zvi Institute, 2002.457.

29 Uo. “Why have historiography and the study of culture overlooked issues of women and gender?”

Jellegzetes zsidó történelmi jelenség a jeruzsálemi falnál imádkozó nők esete, amelyről Phyllis Chesler és Rivka Haut 2003-as munkája szól.³⁰ 1988-ban egy női csoport indult el először a jeruzsálemi falhoz, hogy hagyományos módon, azaz táliszban imádkozzon a nyilvánosság előtt. Évtizedes konfliktus után, amelynek során a nőkkel szemben az állam a rendőri erőszakot is alkalmazta, úgy oldották meg a kérdést, hogy a nők számára kerestek egy olyan helyet, ahol már nem zavarták a felháborodott ortodoxiát.

Apró siker, de ha belegondolunk, hogy ez a csoportos fellépés az egykori *Rosh-Hodes-nők*³¹ hagyományát folytatta, láthatjuk, milyen sokat változott a nők öntudata és igénye a társadalommal szemben. A pesti jegyzőkönyv egyébként a *Rosh-Hodes-Weiber* csoportos fellépését a nők szegénységének konceptuális mezejében említi, hiszen ezek a nők az újhold napján legálisan koldulhattak a zsinagógában, amire szükségük is volt, főként, ha szegény özvegyekről vagy árvákról volt szó.³²

Eveline Goodman-Thau rabbi és filozófus az „Ethos und Eros im Judentum. Überlegungen zur Rolle der Frauen als Brücke zwischen Tradition und Moderne” című tanulmányában azt írta, hogy most a vallás és a feminista forradalom harmadik szakaszában élünk, amikor nem csak harcolunk a jogokért, hiszen régen tudjuk már, hogy a jogokat nem adják meg önszántukból. Most az egyenjogú részvétel szabályainak kialakításáról van szó. És a nők maguk határozzák meg, miként vesznek részt a közös társadalmi felelősségben. A dolgozatot az ismert tórai szöveg alábbi értelmezésével vezette be:

Männlich und weiblich erschuf er sie ...
und rief ihren Namen: 'Mensch', am Tag
wo er sie geschaffen hatte. (Genesis 5,2)³³

Végül meg kell említenem, hogy a Tóra szövegeit és a talmudi tanokat a zsidóság mindig is szabadon értelmezhetette függetlenül attól, hogy a talmudi iskolákban ma is a középkori és a 18-19. századi rabbinikus autoritások bölcsessége a mérvadó. A progresszív értelmezők elsősorban a szövegek aktualitására fektetnek hangsúlyt, sőt aktualizálják is az imák szövegeit. Így például a reggeli szertartás (*Sáhárit*) bevezető áldásainak egyikével a férfiak a hagyományos liturgia szerint áldják a Teremtőt azért, hogy nem teremtette őket nem-zsidónak, rabszolgának vagy nőnek. A nők ekkor ezt mondják:

30 Phyllis Chesler and Rivka Haut (ed.), *Women of the Wall: Claiming Sacred Ground at Judaism's Holy Site*. In: *Nashim, A Journal of Jewish Women's Studies and Gender Issues*, Indiana University Press, 2003/6. 241-244.

31 Ros Hodes jelentése újhold. A zsinagógában az új hónapot egy külön szertartással kihirdetik és megünneplik.

32 Hrotkó Larissa, *A nélkülözhetetlenek*, Budapest, 2014.204.

ISBN 978 615 5494 01 7 www.mek.oszk.hu/13500/13596.pdf

33 „Férfinak és nőnek teremtette őt [a nőt] és 'embernek' nevezte azon a napon, amikor megalkotta.”

www.bet-debora.net/contents/uploads/2014/04/goodman-thau-Ethos-und-Eros-im-Judentum.pdf

(utolsó letöltés 2015.07.19).

„Áldott vagy... hogy kedved szerint teremtett.” Akárhogyan is nézzük, az áldás szövege sértheti az emancipált zsidók önérzetét. Ezért a progresszív zsidó imakönyv mindkét nemnél egy másik szöveget javasol, amely így hangzik: „Áldott vagy Te, Örök Istenünk, Világ Ura, hogy embernek teremtett!”³⁴

34 Union of Liberal and Progressive Synagogues, *Siddur Lev Chadash*, London, 1995. 29

**SÁRA ŐSANYÁNKTÓL A RABBINŐKIG
NŐI SZEREPEK A ZSIDÓ VALLÁSBAN**

Előadásom eredeti címe ez lett volna: A nők szerepe a zsidó vallásban. Végül azonban a „női szerepek” kifejezés mellett döntöttem, hiszen azt akarom kiemelni, hogy nem beszélhetünk homogén fogalomról. A hangsúly éppen a diverzitáson, a változáson és a fejlődésen van. Például szolgál ez a 2000-es évek elejéről származó, életből vett történet. Egy bostoni zsidó családban az édesanya megemlítette otthon, hogy *sábbátkor* Jonathan rabbi jön ebédre, s ötéves kislánya csodálkozva kérdezte meg: jé, rabbik nem csak nénik lehetnek?

Nők a T'nách-ban

Hogy is kezdődik a történet? A T'nách teremtéstörténetében a nők és a férfiak még egyenrangúak egymással: „És teremtette Isten az embert az Ő képére, Isten képére teremtette őt; férfinak és nőnek teremtette őket.”¹

Midrási magyarázatok szerint Isten először egy kétarcú, hermafrodita lényt teremtett, s csak azután választotta szét Ádámmá és Évává.

Az első ősatya Ávrám, aki megkapta Isten nevéből az egyik Isten-betűt, a 'hé'-t, így Ábrahám lett belőle, Száráj ősanyánkból pedig ugyanezzel az Isten-betűvel Szára lett. Az Örökkévalóval való szövetség jeleként tehát mindketten isteni áldást és egy Isten-betűt kaptak – Ábrahám a *brit milá*, a körülmetélés rítusának bevezetésekor, Sára pedig akkor, amikor Izsák születésének ígérését, azaz a biológiai kreativitást kapta meg. Ők ketten tehát még teljesen egyenrangúak az Örökkévalóval való kapcsolatukban.

A Genezis történeteiben tallózva Támár erőteljes alakja is emlékezetünkbe vésődik. Apósa, Júda nem teljesítette neki tett ígérését, ezért Támár egy ügyes trükkel szerez jogot igazának. Hiába folyamodott csaláshoz, a zsidó nép névadó ősatya, a jákobi főáldás örököse maga ismeri be menyéről: „igazságosabb ő nálamnál”². A későbbi rabbinikus kommentárok is Támár pártját fogták.

A bírák korára előregorva Debórát, a bírót és prófétaasszonyt pillantjuk meg, amint egy pálmafa alatt ülve ítélkezik Izrael fiainak ügyében.³ De hiába örvendett nagy tekintélynek, közszereplését a

1 1Mózes 1:27 Raj Tamás (szerk.) *Biblia* Makkabi Kiadói Kft.: Budapest, 1993, 10.

2 1Mózes 38:26 Raj Tamás (szerk.) *Biblia*, 1993, 136.

3 Birák 4, 4-5 Raj Tamás (szerk.) *Biblia*, 1993, 814.

rabbinikus kor tekintélyei már problematikusnak találták, ezért inkább úgy interpretálták tevékenységét, hogy Debóra „csak” tanította a bírakat.

Példaként szolgál Hanna alakja is. Ő volt az első nő a Héber Bibliában, akiről tudjuk, hogy nyilvánosan imádkozott. Gyermeekáldásért könyörgő gyönyörű imája fel van jegyezve a T'náchban – bizonyítékként arra is, hogy a nők részt vettek a korabeli nyilvános istentiszteleteken.⁴

A T'náchban tehát erős, eredeti, színes női egyéniségekkel találkozunk, de a szerepük, az Istennel való szövetségük sokszor hiányosan, töredékesen van ábrázolva. Ez a töredékesség Mózes nővére, a próféta-nőnek (*hán'viá*-nak) nevezett Mirjám esetében a legszembevetőbb, aki nyilvánvalóan a nők vezetője volt – ő vezette át őket a Nádistengeren is – mégis alig pár epizód maradt fenn az életéről a szövegekben. Az ő történetén igen erősen érződik a férfi szerkesztők kemény cenzori tevékenysége.

A Tóra leírásának folyamatából nyomon lehet követni azt a fokozatos szemléletváltozást, ami a patriarchális irányítás felé vitte a történelmet. A tórai jogalkotás elsősorban férfi szemszögből történt, férfi érdekeket tükröz. A nők az esetek többségében – bizonyos kivételektől eltekintve – a jog tárgyaként szerepelnek.

Poszt-biblikus kor

A poszt-biblikus kor férfiak által uralt világában a nők fokozatosan kiszorultak a nyilvános vallásgyakorlásból és a közélet egyéb területeiről. Ennek a folyamatnak a kiindulási pontja, hogy a Szóbeli Tan bölcsei kettős felmentést adtak a nőknek: a tanulás és bizonyos időhöz kötött *micvák* gyakorlása alól azért, hogy más, szintén időhöz kötött családanyai teendőiket jól el tudják látni.

Felmerült azonban egy jogi probléma: a felmentettnek más a státusza, mint a kötelezettnek. A nem kötelezett nem teljesíthet *micvákat* a kötelezett helyett. Ennek következtében a nők lassan kiszorultak a *minjánból*: a kötelezően előírt, minimum tíz tagot számláló imádkozó közösségből, a tóraolvasás lehetőségéből és még sok más nyilvános vallásgyakorlási és közéleti *micvából*. Ami tehát kezdetben felmentés volt, hamarosan tiltássá lett. Így váltak a nők fokozatosan periférikus zsidóvá – nem vehettek aktívan részt a teljes zsidó vallásos élet megélésében.

Nyomon követhető a következő példán is, hogy a férfiközpontú társadalom szociális attitűdje hogyan formálta a zsidó vallásjogot, a *halachát*. „Rabbijaink azt tanították, hogy mindenki, a kiskorúak és a nők is jogosultak arra, hogy az istentiszteleten a hét Tóra-olvasó között legyenek, de Bölcseink azt mondták, hogy nő ne olvasson a „*k'vod hácibbúr*” érdekében – azért, hogy megőrződjék a közösség

4 I. Sámuel, Raj Tamás (szerk.) *Biblia*, 1993, 890.

méltósága.”⁵ Az intellemt mögött álló gondolat: ha egy nő olvasna Tórát, akkor azt lehetne feltételezni, hogy nincs elég tudós férfiú a kongregációban, s ez szégyent hozna a közösségre.

Vagy mit szöljunk a következő – szintén a rabbinikus korból származó – kérdésfelvetéshez? Szűznek tekintendő-e a menyasszony, ha hároméves kora előtt megrontották? A halachikus tekintélyek megengedő válasza sem vigasztal bennünket. A baj a kérdéssel van.

Újkor

A nők helyzetében jelentős áttörést csak a *haszkala*, a zsidó felvilágosodás hozott, melynek nyomán az 1810-es években Észak-Németországban megszületett a reform zsidó irányzat. Hamar teret nyert Amerikában, majd meghonosodott több európai országban is. A vallási élet minden területén folyt a harc a nők egyenjogúsításáért, s ez a harc végül meghozta az első női rabbi felavatását is. Az ortodox zsidó családból származó Regina Jonas Németországban magánúton, magán-*szmichá* keretében lett felavatva 1935-ben. Kiemelkedő rabbinikus tudásával, szónoki tehetségével és mély hitével támogatta tragikus sorsú közösségét egészen az Auschwitzban 1944-ben bekövetkezett meggyilkolásáig.⁶

A Soá után évtizedekig feledésbe merült Regina Jonas emléke.

A következő nagy áttörés az 1970-es évekig váratott magára. A Hebrew Union College amerikai reform rabbiképzőben kapott rabbi diplomát Sally Priesand 1972-ben. Tanulmányainak időszaka és rabbivá avatása azonban még nem volt maradéktalan diadalmenet. Sokan azzal vádolták, hogy csak azért iratkozott a rabbiképzőbe, hogy ott férjet fogjon magának, s előre látni vélték azt is, hogy nem fog tudni családot alapítani, hiszen lehetetlen, hogy egy női rabbi gyermekeket is neveljen. Azóta már százával működnek női rabbik a világban.

Az ezredforduló táján Amerikában egy felmérés született arról, hogy milyen új vonásokat hozott a tömeges női rabbinátus a zsidó közösségek életébe. A formális autoritáson, hierarchikus szemléleten és egyszemélyi tudáson alapuló tradicionális férfi rabbi-modell mellett színre lépett egy intuitív, empatikus, interaktív, a hittársakat „helyzetbe hozó” női vezetői modell. Ez új, üde színeket hozott a közösségek életébe, s annyira sikeresnek bizonyult, hogy ez az új vezetői stílus már kezd beszivárogni némely férfiak által vezetett kongregációba is.

5 Babiloniai Talmud, Megilla 23a, Rabbi Dr. I. Epstein BA. PH.D., D.Lit.(szerk.), *Hebrew-English Edition of the Babylonian Talmud* (The Sonsino Press: London, Jerusalem, New York, 1986)

6 Groó Diana magyar filmrendező 2013-ban „Regina” címmel dokumentumfilmet készített Regina Jonas életéről. Az egyetlen fennmaradt fényképre épített film jelentős nemzetközi sikereket ért el.

Ma a zsinagógákba lépve színes, változatos kép fogad bennünket világszerte. Az ortodox zsinagógákban a nőket a karzaton vagy a *mechica* (elválasztó függöny vagy fal) mögötti térben találjuk, s kis csipkedísz, parókát vagy nagy kalapot viselnek fejükön. A konzervatív, liberális, reform irányzatok felé haladva fokozatosan megjelennek a színes hímzett fejfedők, *kipák*, a gyakran kézzel festett, nőies mintájú *tálitok*. Az ortodox zsinagógában a nők nem énekelnek hangosan, annak az érvnek az elfogadása alapján, mely szerint a női hang erotikus csábítása eltéríti a férfiakat a *káváná*-tól, az imára való koncentrációs képességétől. A liberális, progresszív irányzatokban a nők és férfiak együtt ülnek, közösen énekelnek, és a nők is *lejnolják* a Tórát. A női kántorok pedig, hagyományunk gyökereihez visszanyúlva, akár hangszerekkel, dobokkal is kísérik éneküket – ahogyan azt Mirjám tette hajdan.

A női szerepek sokszínű és sokrétű megélését elméleti síkon a zsidó feminista teológia megalapozása és elterjedése tette lehetővé. A 90-es évek elején lépett színre Judith Plaskow az *Újra Szinájnál állva*⁷ című nagy hatású művével. A szerző tórai textusokkal alátámasztott érvelése szerint a kinyilatkoztatáskor a Szináj lábánál jelen voltak a nők és a gyermekek is. Mi, nők is részesei vagyunk tehát a szövetségnek, ránk ugyanúgy vonatkozik a Tan Szava, mint a férfiakra. Az évszázadok során sok sikeres kísérlet történt a saját örökségünkől való kizárásunkra, de most elkezdjük visszaperelni azt. A judaizmus könyvespolcát a férfiak által írt és szerkesztett könyvek csak félig töltik ki, a másik fele üres, mondja Judith Plaskow, s ezt nekünk, nőknek kell megtöltenünk.

Napjainkra e félig üres könyvespolc másik felére korszakalkotó női szempontú művek kerültek: igényes és briliáns női Tóra-kommentárok, tanulmányok, regények. Emellett a zsidó hagyományból vett, ám újonnan kialakított kreatív rítusok is születtek. A leánygyermek megáldásán (*brit bát*) és felnőtté avatásán (*bát micvá*) túl ma már megünneplik a női élet egyéb mérföldkö állomásait is: az érett nővé válástól a várandósságot ünneplő „kerekedési rítus”-on át a biológiai termékenység befejezéséig.

A fejlődés nyomán liturgiai változások is végbementek.

A zsidó imakönyv mindennapi reggeli áldásai között található az alábbi, csak a férfiak által mondott áldás:

Áldott légy Örökkévaló Istenünk, a Mindenség Királya, aki nem teremtett engem nőnek.

⁷ Judith Plaskow, *Standing Again at Sinai: Judaism from a feminist perspective*, Harper Collins: San Francisco, 1991, 1480.

Szexistának értelmezhető felhangja miatt már a korai időktől kérdés tárgyát képezte ez a különös imamondat. A rabbinikus kommentárok válasza a következő: mivel a nők – gyermeknevelési kötelezettségeik prioritása okán – fel vannak mentve a tevőleges *micvák* nagy része alól, ezért a férfiak hálát adnak az Örökkévalónak, hogy ők több *micvára* vannak kötelezve.

Az első ezer évben azóta, hogy a férfiak ezt az imát minden nap elmondják, nincs feljegyzés a zsidó nők hangjáról, arról, hogy a nők e helyütt bármit is mondtak volna. A későbbi századokban létrejövő női verziók közül most mindössze két példát említek.⁸ Fennmaradt két női imakönyv kézírata a 15. századból⁹, amelyekben ez áll:

Áldott légy te, Örökkévaló, aki nőnek teremtett, s nem férfinak.

A 20. és a 21. század progresszív imakönyveiben több különböző változatban találjuk meg ezt az áldást. A Szim Salom Progresszív Zsidó Hitközségben mi az alábbi verziót használjuk:

Áldott vagy Te, örök Istenünk, Világ Ura,
aki a saját képére, kedve szerint férfinak / nőnek teremtett.¹⁰

Amikor ezt az áldást davenoljuk a zsinagógánkban, férfiak és nők ki-ki a magáét, kereknek és teljesnek érezzük a világot.

⁸ A férfi/női áldás történetéről bővebben: <https://www.youtube.com/watch?v=CkTYKzPjLv0>

⁹ A kéziratokat Abraham Farissol olasz kántor és szófér másolta 1478-ban, Ferrarában, illetve 1480-ban Mantovában

¹⁰ Kelemen Katalin (szerk.) *Sábbát sácharit imakönyv (munkapéldány)*, Szim Salom Progresszív Zsidó Hitközség: Budapest, 2012

„MINDEN RELATÍV: ISTENEN ÉS AZ ÉHSÉGEN KÍVÜL”

A SZOLIDARITÁS ETIKÁJA

Szolidaritás és kereszténység

A szolidaritás, a társadalmi igazságosság, a szociális érzékenység klasszikusan baloldali értéknek számítanak. A keresztény gondolkodást és szemléletet pedig tipikusan jobboldalinak gondolja az emberek túlnyomó többsége, aminek az imént felsorolt értékekhez talán köze sem lehet. Mintha a végtelenül szegényes betlehemi jászolban karácsonykor megszülető Jézus üzenete kizárólag a jólétben és szociális biztonságban élő középosztályhoz szólna. Mintha első nyilvános fellépésekor nem abban foglalta volna össze küldetését a Mester, hogy azért jött „hogy örömhírt vigyen a szegényeknek” (Lk 4,18). Mintha nem ugyanerre buzdítana Ferenc pápa példája is, akinek értékrendszerét baloldali körökben szinte jobban becsülik, mint a katolikus egyházban.

Annyi bizonyos, hogy a szolidaritás üzenetét pápai ténykedésének középpontjába állító Ferenc pápát annyi gyűlölködő támadás éri a jobboldali, magát kereszténynek nevező sajtó, illetve saját püspökei és hívei részéről, hogy az ember elgondolkodik azon, hogy ez a pápa valamit nagyon hiteles módon csinál. Hiszen már Pál apostol is úgy beszél az evangéliumi üzenetről mint botrányról, amelyen sokan megütköznek, illetve mint balgaságról, amelyet csak kevesen értenek (vö. 1 Kor 1,23).

A világ és benne a keresztény emberek is ilyenkor karácsony előtt jobban odafigyelnek a nélkülözőkre, adományokat osztogatnak, elajándékozzák az elhasznált ruháikat, esetleg ajándécsomagokat készítenek a szegény gyerekeknek. Aztán az ünnepek elmúltával ez az odafordulás hirtelen eltűnik. Talán azért is olyan irritálóak Ferenc pápa szolidaritásra buzdító szavai, mert az embert ki akarják mozdítani a komfortzónájából, olyan cselekvésre buzdítanak, ami életidőt, energiát, az önmaga körül forgó ember egoizmusának feladását követeli meg. Ez pedig roppant terhes felhívás. A keresztény emberek nagy része hozzá van szokva ahhoz, hogy mivel létezik állami szociális támogató rendszer, sőt vannak egyházi karitatív szervezetek is, ezért neki nem kell tennie semmit. Persze ilyenkor karácsonykor azért megerőlteti magát, részt vesz valamilyen adakozási akcióban és ezzel egy évre letudta a szolidaritás kötelezettségét.

Hol van már az a szépséges középkorban elterjedt gyakorlat, mikor a legtöbb keresztény család a vasárnapi asztalnál egy fővel több számára terített? És az a teríték azt a szegényt, nélkülözőt várta, aki

betért hozzájuk az utcáról, akár ismeretlenül is. Ez a szolidaritás apró gesztusa volt csupán, de mégis a mindennapok természetes részévé tette a szegényekkel való találkozást. A mai ember sokszor csak az újságok fotóin, vagy a tévében látja a rászoruló emberek tekintetét. Ha pedig az utcán találkozik velük, akkor lehetőség szerint felgyorsítja lépteit vagy még az arcát is elfordítja tőlük. Kurt Appel bécsi filozófus szerint, az ember képes arra, hogy egy második bőrt növelessen magára, amivel hermetikusan elzárja magát attól, hogy megérinthesse, hogy mások szenvedése bármilyen hatással legyen rá. Így válik az ember érzéketlenné és közönyössé. A dolog veszélye szerinte abban áll, hogy amikor ez megtörténik, az ember elveszíti a transzcendenssel való találkozás lehetőségét is, mert annak feltétele éppen a megérintheség.¹

Csak a szegény egyház értheti a szolidaritás üzenetét

Ferenc pápa megválasztását követő egyik programadó beszédében szenvedélyesen felkiáltott: „Ah, mennyire szeretnék egy szegény egyházat, egy olyan egyházat, amely a szegényekért van!” Később ezt első apostoli buzdításában az „Evangélii Gaudiumban” (Az Evangélium öröme) megismételte, amikor hangsúlyozta, hogy „vágom egy szegényeket szolgáló szegény Egyházra” (EG 198).² Ferenc egyházreformjának legfontosabb eleme tehát az, hogy egy olyan szegény egyházat akar, amely a szegényekért, a nélkülözőkért való fáradozást nem csupán mellékes karitatív feladatnak tekinti, hanem a szegényekben, az elesettekben és az üldözöttekben képes meglátni a szenvedő Isten arcát. Vagyis a szegény egyház álma a keresztény spiritualitás lényegében gyökerezik és a cselekvő szolidaritásban mutatkozik meg.

Mivel a pápa szerint, csak a szegény egyház értheti meg igazán a szolidaritás üzenetét, ezért a szegénység szent ferenci ideáljának (újra)felfedezéséhez kívánja visszavezetni az egyházat. Ezt tudatosan jelzi pápai névválasztásával és jelképesnek tűnő tetteivel is. Például azzal, hogy kiköltözött a pápai lakhelyről és a Szent Márta vendégház 70 m²-es lakosztályában lakik. Sokak megdöbbenésére nem ül a pápai arany trónon, hanem egy hétköznapi fehér széken. Soha nem venné fel a rikító piros színű pápai lábbelit és az előkelőséget sugárzó hermelint. Példaértékű érzékenységet a szegények iránt még ifjúként egykori tanáráról és lelki mesterétől, a jezsuita Juan Carlos Scannone-tól vette át, aki az argentin felszabadítási teológia és filozófia megalapítója volt. Aki még bíboros korában azzal a

¹ Vö. Kurt Appel, „Vom Preis des Gebets,” in: Kurt Appel (Szerk.), *Preis der Sterblichkeit. Christentum und Neuer Humanismus* (Herder: Freiburg 2015), 206-228.

² *Evangélii Gaudium (Az Evangélium öröme)*, 2013.
<http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=451>, 2018. 01.05.

parainézissel bocsátotta útjára növendékét, hogy „bármit is tegyél, bármivé is legyél, soha ne feledkezzél meg a szegényekről!”³

Így válik Ferenc forradalmi programjának alappillérvé a szegénység, a szolidaritás és az irgalmasság ideáljának követése. Persze, mindez nem előzmény nélkül való, hiszen a II. vatikáni zsinat nagy pápája, XXIII. János, aki meghirdette az *aggiornamento* irányelvét

(„a mai naphoz való igazodást”) és azt, hogy az egyháznak végre ki kell tárnia ablakait, hogy beáradjon a friss és megújulást hozó levegő már 1962-ben, a zsinat előtt hasonló hangnemben beszélt: „Nem volna itt az ideje annak, hogy a pápai trónról letöröljük azt a császári port, ami Nagy Konstantin óta rakódott rá?” A egyház lényegéről pedig a következőket mondta: „A fejletlen országok felé az egyház annak mutatkozik, ami valójában és ami lenni akar: mindenki egyháza, kiváltképpen azonban a szegények egyháza.”⁴

A titkos Katakomba-paktum⁵ és a felszabadítási teológiai vatikáni üldözése

A II. vatikáni zsinatra (1962-65) érkező bíborosok egy része már akkor nagyon szeretne volna, ha az egyház a szegénység szellemében átalakul, de sajnos a zsinati fejlemények nem a várakozásaiknak megfelelően alakultak ki. Ennek ellensúlyozására 1965. november 16-án, néhány héttel a zsinat befejezés előtt a zsinati atyák közül 40 püspök a Róma melletti Domitilla-katakombában titkos tanácskozást tartott, ahol aláírtak egy 13 pontból álló dokumentumot⁶, melyben önként kötelezték

³ V. ö.: Jürgen Erbacher, *Ein radikaler Papst. Die franziskanische Wende* (Pattloch: München 2014).

⁴ XXIII. János, 1962. szeptember 11-i rádióbeszéde, in: Peter Hünemann / Bernd Jochen Hilberath (Szerk.), *Herders Theologischer Kommentar zum Zweiten Vatikanischen Konzil* (Herder: Freiburg 2006), 5. kötet, 476-481, 478.

⁵ Sebastian Pittl és Kurt Appel, „Das Konzil am Grab. Das Grabmal Pauls VI. und der „Pakt der Katakomben“ als Verständnishilfen für den ästhetischen Perspektivenwechsel des Konzils,” in: Jan-Heiner Tück (Szerk.), *Erinnerung an die Zukunft. 50 Jahre Zweites Vatikanisches Konzil* (Herder: Freiburg-Basel-Wien 2012), 303-316.

⁶ Következzen néhány fontos gondolat az ún. Katakomba paktumból, amelynek létezéséről sokáig tudni sem lehetett. A szöveg fordítása német nyelvű anyagból készült: Norbert Arntz, *Der Katakombenpakt. Für eine dienende und arme Kirche* (Topos plus: Kevelaer 2015), 77-83; v.ö. a dokumentum korábbi német nyelvű fordításaival: „Die dreizehn Selbstverpflichtungen ungenannter Bischöfe auf dem Zweiten Vatikanischen Konzil“, in: *Concilium* 13 (1977) 262 k.; valamint: Norbert Arntz, „Für eine dienende und arme Kirche. Der Katakombenpakt als subversives Vermächtnis des II. Vaticanums,” in: Gottfried Bitter / Martina Blasberg-Kuhnke (Szerk.), *Religion und Bildung in Kirche und Gesellschaft* (Echter: Würzburg 2011), 297-307.

1. Fáradozni fogunk azon, hogy úgy éljünk, amint a körülöttünk élő emberek számára szokásos, a lakás, az étkezés, a közlekedési eszközök tekintetében (vö. Mt 5,3; 6,33-34; 8,20).

2. Egyszer s mindenkorra lemondunk arról, hogy akár látszat szerint, akár ténylegesen gazdagok legyünk, különösen, ami a hivatali ruházatunkat (drága anyagok, hivalkodó színek) és hivatali jelvényeinket illeti, melyek nem készülhetnek drága anyagból – sem aranyból, sem ezüstből –, hanem meg kell felelniük az evangéliumnak (vö. Mk 6,9; Mt 10,9; ApCsel 3,6).

3. Nem fogunk sem ingatlant, sem ingóságot birtokolni, sem saját bankszámlával rendelkezni, és minden tulajdonunkat, melyre valóban szükségünk van, az egyházmegye, illetve szociális vagy karitatív intézmények nevére íratjuk (vö. Mt 6,19–21; Lk 12,33–34).

magukat arra, hogy hazájukba visszatérve az evangélium és az ősegyház szellemiségének megfelelően élnek és látják el püspöki szolgálatukat.

Szegénységi fogadalmuk közé tartozott, hogy pl. lakás, étkezés, közlekedési eszközök tekintetében úgy éljenek, amint az országukban élő átlagemberek. Lemondtak arról, hogy drága anyagokból, hivalkodó színekből készült hivatali ruházatot hordjanak. Az aranyból vagy ezüsből készült hivatali jelvények helyett például a tucum pálma gyümölcséből készült fekete gyűrűt hordták, amely a szegényekkel való szolidaritás jelképévé lett. A szegénységet annyira komolyan gondolták, hogy nem birtokoltak sem ingatlant, sem ingóságot, sőt lemondtak a saját bankszámlájáról is. Ezen kívül elutasították, hogy előkelő címekkel szólítsák meg őket, mint például eminenciás, excellenciás vagy. Társadalmi szerepvállalásukat olyan értelemben tartották fontosnak, hogy a kormányokat és a közszolgálatok felelőseit olyan törvények, struktúrák és társadalmi intézmények létrehozására ösztönözték, amelyeket megkíván az igazságosság és az egyenlőség.

Latin-Amerikában a paktum egyre népszerűbbé vált, hiszen mintegy ötszáz további püspök csatlakozott hozzá, hogy életmódját és szolgálatának stílusát radikálisan megváltoztassa. Hélder Câmara püspök ösztönzésére 1968-ban összehívták a kolumbiai Medellínbe a CELAM (Latin-amerikai Püspöki Tanács) második általános ülését, ahol újra elővették a Katakomba-paktum gondolatait. A kontinentális összejövetel a hit védelmét összekapcsolta a szegényekkel és elnyomottakkal vállalt szolidaritással, és a latin-amerikai egyházat megnyitotta a felszabadítás teológiája felé.⁷

A medellíni püspöki tanácskozás inspirálóan hatott a helyi egyházak életére. Az egyházi vezetők ezek után bátrabban emeltek szót a társadalmi igazságtalanságok ellen, ami persze egyes konzervatív vatikáni tisztségviselőkben félelmet keltett. A marxizmus ideáitól félve a kúria a 80-as évektől fogva II. János Pál pápasága alatt – a Hittani Kongregáció vezetője Ratzinger bíboros tanácsára – megpróbálta fékezni a latin-amerikai papok és püspökök túlzottnak vélt politikai szerepvállalását és üldözni kezdte a felszabadítási teológia gondolatait és képviselőit. Az egyetemi professzorokat, akik magukat felszabadítási teológusnak nevezték, megfosztották katedrájuktól, püspököket állítottak félre, papok működését tették lehetetlenné. II. János Pál pápa rettegett a marxizmustól és ez a félelem határozta meg

5. Elutasítjuk, hogy akár szóban, akár írásban olyan címekkel szólítsanak meg bennünket, amelyek társadalmi jelentőséget vagy hatalmat fejeznek ki (eminenciás, excellenciás, monsignore...). Ehelyett azt szeretnénk, hogy atyának (padre) szólítsanak bennünket, ami megfelel az evangéliumnak (vö. Mt 20,25–28; 23,6–11; Jn 13,12–15).

10. Mindent meg fogunk tenni azért, hogy kormányunk és közszolgálataink felelősei olyan törvényeket, struktúrákat és társadalmi intézményeket hozzanak létre és működtessenek, amelyeket megkíván az igazságosság és az egyenlőség, az egyes ember és az emberiség harmonikus fejlődése. Ezáltal egy olyan új társadalmi rendnek kell megszületnie, amely megfelel az emberi és istengyermeki méltóságnak (vö. ApCsel 2,44–45; 4,32–35; 5,4; 2Kor 8 és 9; 1Tim 5,16).

⁷ Vö. Györök Tibor, „Dom Helder Camara levelei a II. Vatikáni Zsinatról,” in: *Vigilia* 77 (2012/9).

tetteit. Jon Sobrino úgy bírálta később Benedek pápát, hogy szerinte Benedek rettegett attól, hogy a világból kiveszik az istenhit, de közel sem aggódott annyira azért, hogy a keresztény emberekből kiveszik az elnyomott és jogfosztott embertársaik iránti érzékenység. A vatikáni politikai üldözés hatására a felszabadítási teológia Európában szinte teljesen feledésbe merült.

De a paktum szellemiségét még sem tudták véglegesen megsemmisíteni. Ezt tanúsítják a 2013 márciusában megválasztott Ferenc pápa gesztusai és beszédei is, aki maga is a latin-amerikai kontextusból jön és életmódját, pápai stílusát látva, egyértelmű követője a titkos Katakombapaktumban megfogalmazott elveknek. Az „Evangelii Gaudium” c. apostoli buzdításában ugyanolyan szenvedélyes módon áll ki a szegények mellett és hangsúlyozza a szolidaritás szükségességét, mint felszabadítás teológus elődjai: „Minden keresztény személy és közösség arra hivatott, hogy Isten eszköze legyen a szegények felszabadítására és támogatására, oly módon, hogy teljesen beépülhessenek a társadalomba; ez azt feltételezi, hogy tanulékonyak és figyelmesek legyünk a szegények kiáltásának meghallására és megsegítésükre. Elég átfutni a Szentírást, hogy felfedezzük, a jóságos Atya mennyire meg akarja hallani a szegények kiáltását: „Láttam Egyiptomban élő népem nyomorúságát, és hallottam a munkafelügyelőkre vonatkozó panaszát; igen, ismerem szenvedését. Azért szálltam le, hogy kiszabadítsam az egyiptomiak hatalmából. [...] Ezért menj, elküldelek a fáraóhoz, hogy népemet, Izrael fiait kivezessed Egyiptomból.” (Kiv 3,7-8.10). Ha süketek vagyunk, miközben mi magunk vagyunk Isten eszközei a szegények kiáltásának meghallására, akkor kirekesztődünk az Atya akaratából és tervéből, mert a szegény „az Úrhoz kiált ellened és súlyos bűn nehezedik rád” (MTörv 15,9). A szegények szükségletei iránti szolidaritás hiánya közvetlenül befolyásolja Istenhez fűződő kapcsolatunkat. [...] Szüntelenül visszatér a régi kérdés: „Hogyan marad meg Isten szeretete abban, aki – bár bőven van neki a világ javaiból –, mégis, amikor látja, hogy testvére segítséget szenved, elzárja előle a szívét?” (1Jn 3,17)” (EG 187).

A szolidaritás etikája a Héber Bibliában és a jézusi vízióban

A teremtéstörténet (Ter 1,26-28) szerint, ami mind a zsidó, mind pedig a keresztény emberképet meghatározza, az ember Isten képmása, egyedülálló és elidegeníthetetlen méltósága ezen alapszik. Isten a férfit és a nőt egyenlőnek teremtette, és rájuk bízta – mégpedig mindkettőjükre azonos módon –, hogy földi képviselőiként gondoskodjanak az egész teremtett világról, annak őrzői, gondnokai legyenek. Így az ember arra lett meghívva, hogy mint értelemmel és felelősség tudattal megajándékozott lény egy olyan világot formáljon maga körül, amely a szeretet civilizációjára épül, és amely minden embertárs

javát egyaránt szolgálja. Az emberiség nagy családja iránt érzett felelősség legfontosabb elemei: a szolidaritás és az igazságosság.

A Tanakh (Héber Szentírás) Izrael alapvető történelmi és spirituális tapasztalataként beszél az egyiptomi szolgaságból való szabadulásról. JHWH Mózes által szabadította meg népét jogfosztott, elnyomott helyzetéből. Vagyis Istennek opciója van a kirekesztettek felé, azok felé, akiket megfosztanak emberi méltóságuktól. Ez az isteni cselekvési modell inspiráció az ember számára, hogy ő is így viszonyuljon embertársaihoz.

Jézus fellépésével és személyes üzenetével folytatója ennek a nagyon fontos történelmi és istentapasztalatnak. A keresztény tanítás szerint Jézus megújítja és betölti a szabadulás ószövetségi ígérteit: „Amikor Názáretbe ért, ahol nevelkedett, szombaton szokása szerint bement a zsinagógába, és felolvasásra jelentkezett. Izajás próféta könyvét adták neki oda. Szétbontotta a tekercset, és épp azon a helyen, ahol ez volt írva: 'Az Úr Lelke van rajtam, azért kent fel engem, hogy örömhírt vigyek a szegényeknek. Elküldött, hogy hirdessem a foglyoknak a szabadulást, a vakoknak a látást, hogy szabadon bocsássam az elnyomottakat, és hirdessem az Úr kegyelmének esztendejét.' ” (Lk 4,16-30). Ebben a történetben Jézus a prófétai szöveg utalásán keresztül magát a szegények és elnyomottak szabadítójaként mutatja be. Ez egy fajta ars poetica is részéről, ami tömören összefoglalja személyes küldetésének lényegét.

Az istenszeretet szolidaritás nélkül üres és hamis illúzió

Amikor Jézus a felebarát szeretetéről beszél, akkor visszanyúl az ún. arany szabály egyetemes emberi – kultúrákon és vallásokon átívelő – parancsához, sőt meghaladja azt: „Amit akartok, hogy veletek tegyenek az emberek, ti is tegyétek velük! Ez a törvény és a próféták” (Mt 7,12; Lk 6,31). Jézus ezt a hozzáállást azonban nemcsak tanította, hanem megélte, és így lett a cselekvő szolidaritás forradalmi mesterévé.

Nem véletlen, hogy tanításában, akárcsak az ószövetségi törvényben az isten- és a felebaráti szeretet kettős parancsa szorosan összefügg, sőt ez válik a főparancsá: „Hogy próbára tegye, az egyik törvénytudó kérdéssel fordult hozzá: Mester, melyik a főparancs a törvényben? Jézus ezt felelte: 'Szeresd Uradat, Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez a legnagyobb, az első parancs. A második hasonló hozzá: Szeresd felebarátodat, mint saját magadat. Ezen a két parancson alapszik az egész törvény és a próféták.' ” (Mt 22,35-40).

A két parancsolat olyan értelemben kapcsolódik egymáshoz, hogy az istenszeretet a felebarát szeretete nélkül pusztán absztrakció marad, azaz valótlan önbecsapó illúzió: „Ha valaki azt állítja, hogy: Szeretem az Istent, de testvérét gyűlöli, az hazug. Mert aki nem szereti testvérét, akit lát, nem szeretheti az Istent sem, akit nem lát” (1 Jn 4,20). A felebarát szeretete azonban nem valamiféle érzélem, hanem nagyon is konkrét aktivitás, amely a cselekvő szolidaritásban ölt formát: „Hogyan marad meg Isten szeretete abban, aki – bár bőven van neki a világ javaiból –, mégis, amikor látja, hogy testvére szükségét szenved, elzárja előle a szívét?” (1 Jn 3,17)”

Ez az alapszabály, amiben a bibliai ethosz közösségi ethosszá válik, és ez a közösségi erkölcsiség nem korlátozódik Izrael népére, illetve a keresztény gyülekezet közösségére. Hiszen a felebaráti szeretet parancsának etikai kötelezettsége kilép abból a szűk keretből, hogy csak Izrael népére vonatkozzon, vagy arra, aki hozzánk a legközelebb áll, azaz barát, bizalmas, házastárs vagy éppen a szomszéd: „A veletek lakó idegen olyan legyen számotokra, mint a közületek való, és szeresd úgy, mint saját magadat, hiszen ti is idegenek voltatok Egyiptom földjén” (Lev 19,34). Mindez tovább fokozódik az ellenszereget szinte már paradoxnak ható parancsában (Lk 6,27.35), hiszen ez a parancs transzformál minden határt ember és ember között.

Opció a szegények, jogfosztottak, kirekesztettek mellett

A szegények iránti opcióban, mint a társadalmi cselekvés vezérmotívumában konkretizálódik az isten- és emberszeretet egysége. A keresztény etika perspektívájában ezért minden cselekvést és döntést a társadalomban, a politikában és a gazdaságban azon kell lemérni, hogy az miként érinti a szegényeket. Cél: a társadalmi kirekesztés különféle formáinak legyőzése, illetve transzformálása.

Erről tanít a „*Sollicitudo rei socialis*” (A szociális kérdéstről, 1987) c. enciklika, amely a szolidaritást szilárd elhatározásként értelmezi, amely a „közjóra”, vagyis minden egyes ember javára irányul: „A szolidaritás gyakorlata minden közösségben akkor hatékony, ha különböző tagjai személynek ismerik el egymást. Akiknek nagyobb a befolyásuk, mert nagyobb vagyonnal és több szolgáltatással rendelkeznek, érezzék magukat felelősnek a leggyengébbekért, és legyenek készek részt adni tulajdonukból. Viszont a legszegényebbek – ugyanezen szolidaritásnak megfelelően – nem különülhetnek el és nem lehetnek társadalom-ellenesek, ellenkezőleg, miközben küzdenek törvényes jogaikért, tegyenek mindent, ami rájuk tartozik, a közösség javára. A társadalom középérétegeinek nem volna szabad csupán a saját egyéni hasznukat nézniük, hanem figyelembe kell venniük mások érdekeit is” (39).⁸

⁸ II. János Pál pápa, *Sollicitudo rei socialis* (A szociális kérdéstről), 1987.

Az egyház eddigi történelme folyamán bizonyosan az úgy nevezett felszabadítási teológia volt az, amely a szegények iránti opciót és a cselekvő szolidaritást a leginkább a fókuszba helyezte. Ez a teológiai irányzat az 1970-es évek Latin-Amerikájából indult el, mégpedig egy olyan kontextusból, amelyet az érintett országok katasztrofális belpolitikai helyzete, szociális egyenlőtlenségek, a lakosság túlnyomó részének nyomora és a katonai diktatúrák kegyetlenségei jellemeztek. Ahol minden reformkísérletre, amely a szegények sorsán kívánt javítani, durva erőszak és még erősebb elnyomás lett a válasz.

Jóllehet a katolikus egyházi hierarchia jelentős része kollaborált az elnyomó rezsimmel, az „oltár és trón” szövetségében támogatta a diktatúrát, ha az kereszténynek és kommunistaellenesnek mondta magát. Mégis, teológusok, papok, püspökök egy csoportja, megtapasztalva a nyomort, az elnyomást, a jogfosztottságot és a rendőrállamot – az ellenállást és a szegényekkel való szolidaritást választotta. A felszabadítási teológia erőteljesen küzdött a klerikális fasizmus ellen és megfogalmazta azt, hogy mivel Isten a szegények, a kicsinyek és a megalázottak pártján áll, ezért az egyház sem állhat az oligarchia, az elnyomó rezsim oldalára velük szemben, hanem az ellenállás útját kell választania még akkor is, ha ez személyesen veszélyezteti. Van olyan történelmi helyzet, amikor csak az ellenállás óvhatja meg az egyházat hitelessége elvesztésétől és attól, hogy torz karikatúrájává váljon önmagának.

Gutiérrez: „Vége lesz-e már az üres beszédnek?”

A felszabadítás-teológia névadója: Gustavo Gutiérrez (1928–), perui származású katolikus pap, domonkos szerzetes, főiskolai tanár. A felszabadítás-teológia szerinte egy újfajta teológia, egy kritikus reflexió a megélt hitről, mégpedig az igazságtalanság, a szenvedés és szükség megtapasztalása közepette. Jézus felszabadító gyakorlatának követése, amely a világ hatékony megváltoztatását célozza („Éhes voltam, és adtatok ennem. Szomjas voltam, és adtatok innom. Nem volt ruhám, és felruháztatok.” Máté 25,31). Vagyis nem korlátozódik arra, hogy a világot pusztán gondolatilag kutassa, hanem tényleges változásokat akar, tiltakozik

az emberi méltóság lábbal tiprása ellen, harcol az emberek túlnyomó többségének kizsákmányolása ellen, hisz a szeretetben, ami megszabadít, és egy új, igazságos és testvéri társadalom építésén dolgozik.⁹

A történelem és saját kora rengeteg ártatlan szenvedőjét látva, Gutiérrez is felteszi a kérdést, hogy „hol marad ilyenkor Isten?” A választ Jób történetében találja meg, és azt hangsúlyozza, hogy Isten nem hagyta el az ártatlanul szenvedő embert, hanem együtt szenved vele, pontosan ismeri azok szenvedését, akik igazságtalanul gyötrődnek. Jób könyve tanúságot tesz arról, hogy mások szenvedését komolyan

<http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=93> 2018. 01. 05.

⁹ Gustavo Gutiérrez, *Theologie der Befreiung* (Matthias-Grünwald: München 1973).

kell vennünk és szolidárisnak kell lennünk velük, nem úgy, ahogy azt Jób barátai teszik, akiket Jób keményen elutasít: „Nyomorúságos vigasztalók vagytok mindnyájan! Vége lesz-e már az üres beszédnek?”¹⁰

Gutiérrez szerint, Isten a szegényeket előnyben részesíti, irányukba részre hajlik. Vagyis az opció a szegényekért nem más, mint a szegényekkel való „barátság” Isten kedvéért. Ki is az a szegény? A jelentéktelen, a másik? A felszabadítás-teológia a kezdetektől figyelembe vette a szegénység különféle dimenzióit, vagyis nem szűkítette le azt az amúgy nagyon lényeges gazdasági szempontokra. Így mindenki szegény, aki „jelentéktelen”, valamilyen szempontból a társadalmi élet peremére szorult, olyasvalaki, aki nem kapja meg az őt emberként megillető jogai teljességének elismerését, akire még csak személyként sem tekintünk. Akiknek nincs társadalmi vagy egyéni súlyuk, akik kevésbé számítanak a társadalomban vagy az egyházban, szinte láthatatlanok. Ilyenek például a nők, akikre hosszú évszázadokon keresztül, mint „másra”, a „másikra” tekintettek. A történelmet nem a nők szempontjából írták és olvasták (*his-story*), ezért most a történelmet újra kell olvasni (*her-story*), ami nem pusztán intellektuális gyakorlat, hanem azt jelenti, hogy újra kell formálnunk a történelmet, hogy a nőknek is helyük, terük legyen benne. Ugyanez vonatkozik a bőrszín szempontjából a „másra” – és ennek a gondolatnak az ívén születik meg a *black theology* –, vagy a szexuális kisebbségek „másságára”, s akkor pedig megérkezünk az ún. *queer theology*-hoz.

Közös jellemző, hogy csakis a lustaságtól, előítéletektől és kritikátlanul elfogadott kategóriáktól megszabadított tekintettel fedezhetjük fel a másikat. Nem elegendő azonban, ha a szegényt a maga sajátos „másként” valóságában ismerjük el, hanem fontos, hogy a felszabadítás gesztusaként konkrét módon elköteleződjünk mellette. Ezt követeli meg tőlünk a szolidaritás etikája. Hiszen a szegénység a teológus szerint „nem szerencsétlenség, hanem igazságtalanság”.

A felszabadítás teológus élesen bírálta saját egyháza számára hiteltelennek tűnő gyakorlatát és megfogalmazta az elvárását, miszerint az egyháznak a II. vatikáni zsinat szellemében újra kell gondolnia saját szerepét és küldetését. Az „Idők jeleire” hallgatva („Gaudium et Spes” 4) az intellektuális teológiai elemzés önmagában szerinte elégtelen, a keresztény embernek fel kell fedeznie az embertársai melletti elköteleződés gyakorlatát, különösen, ha azok jogfosztott, elnyomott helyzetben vannak. Ebből adódik a felszabadítási teológia két nagy jellegzetessége: az első a gyakorlat primátusa vagy *ortopraxis* és a második az opció a szegények mellett. Az *ortopraxis* annyit jelent, hogy a keresztény embernek nem csupán az ortodoxiával, vagyis az igaz hit védelmével, annak intellektuális körülbástyázásával kell foglalkoznia, hanem észre kell vennie a szegény, megalázott, arctalanná és

¹⁰ Gustavo Gutiérrez, *Von Gott sprechen in Unrecht und Leid - Ijob* (Fundamentaltheologische Studien, Nr. 15), (Chr. Kaiser / Grünewald: München 1988).

társadalmilag súlytalanná tett embert vagy embercsoportokat, hogy felemelhesse őket, hogy azok visszakaphassák azt az emberi méltóságot, amely minden embertől elidegeníthetetlen.

A radikális szolidaritás ára a mártíromság

Óscar Romero érsek (1917–1980) és a jezsuita teológus filozófus, Ignacio Ellacuría¹¹ (1930–1989) a diktatúrával szembe szállva, a végsőkig elmentek a Krisztus-követésben, amikor a társadalmi igazságosságért folytatott küzdelmük miatt védtelenül lemészárolták őket, vagyis életüket áldozták a barátaikért. Az érseket, akinek kedves emlékét ma is népdalok, eleven színekben pompázó utcai graffitik őrzik, egyik gyászmiséje alkalmával lőtte le egy ismeretlen merénylő. Ellacuría pedig kemény szavakkal kritizálta a kormányt az elmaradt agrárreformok miatt, amire válaszul bombatámadásokat intéztek a professzor egyeteme ellen. Ezt még túlélte, de ekkor már tudatosult benne, hogy bizony a szegények melletti bátor kiállása miatt valószínű, hogy az életével kell majd fizetnie. Tehát nagyon tudatosan döntött úgy, hogy a német Bundestag és az amerikai kongresszus előtt felszólal és embargót indítványoz országa ellen, amíg a szükséges reformokat végre nem hajtják. Ez lett a halálos ítélete: 1989. november 16-án éjjel a hadsereg elit alakulata lerohanta a jezsuita kolostort, ahol élt, és megölték szerzetestársaival és a házban lakó női segítőkkel és azok gyermekeivel együtt.

Miért vállalta mégis mindezt? Ellacuría tudta, hogy az, hogy Isten kinyilatkoztatja magát a történelemben, nem jelenti, hogy a történelemben bárhol ugyanolyan módon mutatkozik meg. Ellenkezőleg: vannak helyek, ahol Isten kinyilatkoztatása elsötétül és vannak helyek, ahol ez a kinyilatkoztatás különös világossággal tündököl. Az a hely, ahol Istenre különös módon rá lehet bukkanni, maguk a szegények.¹² Ezért Istent ott kell keresni, ahol van: és ő a szegényekben van jelen. Így nem létezhet keresztény spiritualitás a szegényekhez való odafordulás nélkül. Ellacuría gondolatvilágában központi szerepet kapott az ellenállás, a szegények elnyomása elleni fellépés fontossága. Mivel azonban erre a hatalom szükségszerűen agresszióval reagál, számolni kell az üldöztetéssel.

Az irgalmas szamaritánus példázatát (Lk 10,25–37) úgy értelmezi Ellacuría, mint az igaz és álszent keresztény cselekvési modell szembeállítását: „A szamaritánus példabeszéde egyértelmű: az igaz felebarát nem a pap, és nem is a Levita, akik kitérnek a sebesült szenvedése elől, hanem a szamaritánus,

¹¹ V. ö. Ignacio Ellacuría, „Die Geschichtlichkeit des christlichen Heils“, in: Ignacio Ellacuría / Jon Sobrino, *Mysterium Liberationis, Grundbegriffe der Theologie der Befreiung*, Band 1, (Exodus: Luzern 1995), 313-361.

¹² Ignacio Ellacuría, „Die Armen als „theologischer Ort“ in Lateinamerika“, in: Uő., *Eine Kirche der Armen. Für ein prophetisches Christentum* (Herder: Freiburg 2011), 201-214.

Uő., „Lectura latinoamericana de los Ejercicios Espirituales de San Ignacio“, in: *Revista Latinoamericana de Teología* 23 (1991), 111-147.

aki magához veszi a szerencsétlent és gondoskodik róla úgy, hogy feloldja azt a helyzetet, amibe a megtámadott férfi igazságtalanul került. Ez a látszólag profán, természetes, saját jelentőségéről mit sem tudó cselekedet sokkal transzcendensebb és keresztényibb, mint minden ima és áldozat, amit a papok hátat fordítva a szenvedőnek és félve a környezetüktől bemutatnak.”¹³

Romero érsek saját egyháza hitelvesztését azzal magyarázza, hogy az érzéketlenné vált az emberi szenvedésre:

„Ha máris oly sok ember eltávolodott az egyháztól, az arra vezethető vissza, hogy az egyház maga távolodott el túlságosan az emberektől. De egy olyan egyház azonban, amely az emberek mindennapi tapasztalatait jól ismeri és érti, amely minden ember szenvedését, reményét és félelmét a saját testében érzi, az ilyen egyház valóban élő Krisztussá változik – és ezért az emberek várni és szeretni fogják. [...] Az egyház opciója a szegények mellett megmutatja a hit politikai dimenzióját. Mivel az egyház a valóságosan és nem csak fiktíven létező szegények mellett áll ki, mivel a ténylegesen kiszákmányoltakért és elnyomottakért száll síkra, ezért egy politikai térben mozog, és ott válik igazán egyházzá. És ha – mint Jézus – a szegények felé fordul, akkor egyáltalán nincs is más választása.” (Beszéd: 1980. Február 2) Éppen ezért kell vigyáznia arra, hogy a politikai térben való mozgása soha ne váljon pártos politizálássá, hiszen akkor elveszíti a prófétai kritika lehetőségét és megkérdőjeleződik saját hitelessége, aminek kárát rövidtávon szinte soha nem érzékeli, utólag pedig csodálkozik. De akkor már késő.

Az egyház feladata: az emberi jogok és szolidaritás előmozdítása

A keresztény felfogás szerint az emberi jogok: a méltóság kifejeződése, amely minden embert istenképősége alapján megillet. Az emberi jogok elismerése egyúttal annak a kötelezettségnek az elismerését is jelenti, amely síkra száll az embertársak jogaiért is. Az emberi jogok megvalósulásáról csak akkor beszélhetünk, ha a jogállami rend minden egyes ember elemi jogait védi, függetlenül az illető nemétől, származásától vagy bármilyen individuális jellegzetességétől, és ezt a rendet mindenkivel elismerteti.

Ennek igényét és követelését egyértelműen fogalmazza meg a Gaudium et spes c. zsinati dokumentum: „A személy alapvető jogai tekintetében azonban le kell küzdeni és ki kell küszöbölni az Isten

¹³ Sebastian Pittl, „Die geschichtliche Wirklichkeit der Armen als Ort des prophetisch-utopischen Entwurfs einer globalen Zivilisation der Armut in der Theologie Ignacio Ellacurías“, in: Franz Helm / Gunter Prüller-Jagenteufel / Hans Schelkshorn, *Götzendämmerung. Die Zivilisationskrise und ihre Opfer* (Verlagsgruppe Mainz: Aachen 2013), 129-137.

Uő. és Gunter Prüller-Jagenteufel, *Unterwegs zu einer neuen Zivilisation geteilter Genügsamkeit. Perspektiven utopischen Denkens 25 Jahre nach dem Tod Ignacio Ellacurías* (V&R unipress: Göttingen 2016).

szándékaival ellenkező mindenféle társadalmi vagy kulturális megkülönböztetést, akár a nem, a faj, a bőrszín, a társadalmi helyzet, a nyelv vagy a vallás miatt” (GS 29).¹⁴ Az emberi jogok elismerésének kötelezettsége és az emberi jogokért való síkra szállás nem fejeződik be az adott állam határainál. Az emberi jogokat megvalósító társadalmi rend ideája csak akkor lesz realizálható, ha ezeket a jogokat világszerte elismerik és védik. Ettől persze még nagyon távol vagyunk.

Az egyház, mint Isten népe a biblia ethosz mintáját kell, hogy kövesse. Ha pedig Jézust követi, akkor nem önmagáért él, és nem önmagával foglalkozik. Küldetése minden emberhez és néphez szól: (Mt 28,19). Tettei és szavai által Isten jelenlétének örömteli és felszabadító üzenetét közvetíti minden embernek, nyilvános küldetése és felelőssége az egész emberiség felé irányul. Ferenc pápa szerint az egyház egyedüli célja az, hogy az irgalmasság jelévé váljon ebben a megtört, szenvedésekkel és igazságtalansággal teli világban.

A keresztények nem oszthatják meg egymással az úr asztalát anélkül, hogy a mindennapi kenyeret is megosztanák azokkal, akik erre rászorulnak. A kiállás az emberi méltóságért, az emberi jogokért, az igazságosság és a szolidaritás gyakorlása az egyház számára kötelesség, ami abból a hitből fakad, hogy Isten maga is szolidáris a szenvedő, nélkülöző emberekkel.

Ahogy Ferenc pápa fogalmazta: „Az irgalmasság és az emberi lény iránti szeretet evangéliumától vezérelve az Egyház meghallja az igazságosságot kérő kiáltást, és minden erejével válaszolni akar rá. Ebben a keretben értjük meg Jézus tanítványaihoz intézett felszólítását: 'Ti adjatok nekik enni!' ” (Mk 6,37). Ez magában foglalja mind az együttműködést a szegénység strukturális okainak megoldásában és a szegények teljes értékű fejlődésének előmozdításában, mind pedig a szolidaritás legegyszerűbb és legmindennaposabb gesztusait a nyomor konkrét formái láttán. A 'szolidaritás' szó kissé megkopott, és olykor helytelenül értelmezik, ám sokkal többet jelent a nagylelkűség néhány szórványos cselekedeténél. Új mentalitás kialakítását követeli meg, amely közösségben, mindenki életének a javak néhány ember részéről történő kisajátításával szembeni elsőbbségében gondolkodik.” (EG 188)

Karácsony margójára...

A szegényes istállóban megszületett Jézus arra is inspirál minket, hogy valós értékekről gondolkodjunk, mégpedig együtt. A szolidaritást a baloldali szekuláris módon gondolkodó emberek azért tartják olyan fontosnak, mert hisznek az emberi méltóság és az emberiség fontosságában. Ők az ember felől közelítenek. Sok keresztény ember számára a szolidaritás pedig azért fontos, mert megtanulta meglátni

¹⁴ *Gaudium et spes (Az Egyházzól a mai világban)* a II. Vatikáni Zsinat lelkipásztori konstitúciója. <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=16>

a szenvedő emberben az Isten arcát, aki nemcsak megváltó, de szabadító is, aki egy igazságos, és elnyomás nélküli társadalom építésére inspirálja őt. Miért is ne találhatna egymásra ez a két oldal? Sőt dolgozhatna együtt a szeretet civilizációjának építésén? Lehet, hogy fontos lenne elgondolkodni ezen, és nemcsak ilyenkor karácsonykor!¹⁵

¹⁵ Az előadás 2017. adventi hetében hangzott el.

„ÉS NEM ADTUNK ENNI A SZEGÉNYNEK...” (KORÁN 74:44)

A szegénység már ősidők óta probléma az emberi társadalmakban, amelyet a mai napig nem tudott az emberiség felszámolni. A téma fontosságát a nagy nemzetközi szervezetek statisztikái és elemzései is alátámasztják: a szegénység a világ népességének növekedésével párhuzamosan, sőt annál gyorsabb ütemben nőtt, hiszen a világ népességének egyre nagyobb és növekvő aránya él szegénységben.

Ezek a tények azt is bizonyítják, hogy a gazdagságban, jólétben vagy legalább relatív jólétben élők – akihez az EU polgáraiként mi is tartozunk – nem tettünk eleget a szegénység felszámolása, a szegények felemelése, helyzetük javítása érdekében. Ezek a megfontolások késztettek arra, hogy a jelen tanulmánynak negatív hangzású, az önvád, illetve a lelkiismeret szemrehányását kifejező címet adjak, ami egyébként egy hosszabb Korán idézet része.

A teljes Korán idézet a Pokol és a Paradicsom emberi közötti beszélgetésről szól, amely a Feltámadás Napját követően fog majd elhangzani.

„Minden egyén (Pokolba kerülése) a maga tettének záloga, kivéve a jobb kéz felőlieket (akik cselekedeteikkel megváltották magukat a Pokoltól). Ők kertekben kérdezgetik majd egymást a bűnösökről. 'Mi hozott benneteket a Pokolba?' Ők azt mondják: 'Nem tartoztunk az imádkozók közé, és nem adtunk enni a szegénynek, és együtt fecsegtünk a fecsegőkkel, s hazugságnak tartottuk az Ítélet Napját, amíg el nem jött hozzánk a bizonyosság.'” (Korán, 74:38-48)

Tehát az idézetből kiragadott rész (a cím) a vesztesek, a Pokol embereinek marcangoló önvádja, hiszen a szegények táplálása, segítése a megmenekülés egyik útja lehetett volna a számukra. Ugyanakkor ez intés számunkra, a még életben lévőknek, hogy a növekvő szegénység folyamatos megtapasztalása nyilvánvalóvá teszi, hogy mi sem teszünk eleget a szegények érdekében, s nehogy emiatt a vesztesek közé kerüljünk a Túlvilágon!

A Korán ugyanakkor pozitív értelemben is megemlékezik a szegények, a rabszolgák az árvák, az adósok, a nehéz helyzetbe jutott utazók megsegítéséről, s azt a jámborság, az Istennek tetsző életvezetés és cselekedetek valódi mércéjévé teszi. Allah azt mondta a Koránban:

„Nem az a jámborság, hogyha arcotokat napkelet és napnyugat felé fordítjátok, hanem [az igazi] jámborság [annak a jámborsága], aki hisz Allahban, az Utolsó Napban, az angyalokban, az Írásban, a prófétákban és aki odaadja a vagyonát – bármily kedves is az neki – a rokonainak, az árváknak, a szegényeknek, az úton lévőknek, azoknak, akik kérnek és a rabszolgák [kiváltására]; és aki megtartja az imádkozást, megadja az alamizsnát, és [azoké] akik betartják egyezségüket, ha egyezséget kötöttek, s akik türelmesek a nyomorúságban, a bajban és a harci csapás idején. Ők azok, akik igazak és ők az istenfélők.” (Korán 2:177)

A Korán idézet ugyanakkor elismeri, hogy a szegények és a rászorulóknak segítése, az adakozás, nem egyszerű dolog, hiszen minden emberben megvan a vagyon szeretete, a vagyon féltése, amely nyomorúságos időkben, nehézségben vagy háborús helyzetben sokkal intenzívebbé válik. De aki türelmes, s itt a türelem nem csak a nehézségek elviselését jelenti, hanem Isten törvényéhez való szilárd ragaszkodást a nehézségek idején, azt Isten az igazak közé, az igazi hívők közé sorolja. Jelen tanulmány ebben a szemléletben az alábbi témákat mutatja be röviden, a terjedelmi keretek adta lehetőségeken belül:

1. A szegénység vallásjogi megítélése
2. Szegénység (illetve a gazdagság) meghatározása
3. Szegénység kezelése

1. A szegénység vallásjogi megítélése

Az iszlám vallás rendszere öt olyan cselekedetre épül, amelyek gyakorlása minden muszlim alapvető feladata, hiszen ezek betartása nélkül senki sem állíthatja magáról, hogy alávetette magát Isten akaratának, azaz az iszlámra jellemző tulajdonságok csak ezen cselekedetek gyakorlásával válhatnak az egyén jellemzőivé, csak ezek betartásával érheti el az egyén a vallás minimumát. E cselekedeteket – fontosságuk és kiemelkedő szerepük miatt – a vallásjogban pilléreknek nevezzük. Ezek:

- Tanúságtétel az egyistenhitről és Mohamed prófétaágáról
- Imádkozás naponta ötször (a megadott időben, a megadott módon)
- Böjtölés Ramadán hónapban

- Zakát (kötelező adomány) a szegények javára
- Zarándoklat Mekkába, az életben egyszer, ha lehetőség van az utat megtenni.

A szegényekkel való törődés tehát már az iszlám pillérei között is megjelenik. A zakát, ami kötelező adomány, a vagyon vallásjogilag nagyon pontosan meghatározott része, nem jótékonyság. Olyan kötelesség, amelynek teljesítésével az egyén elkerüli Isten büntetését, olyan, mintha egy adósságot rendezne Isten felé. A zakát szó ugyanakkor nyelvileg megtisztítást is jelent, hiszen a zakát megfizetője – a gazdag – ezzel megtisztítja szívét a vagyon túlzott szeretetétől, hogy a vagyona ne élete célja, hanem Isten elégedettségének elnyerése érdekében való munkálkodása egyik eszköze legyen.¹

Az iszlám hittudomány szerint a hitnek egy magasabb szintjét képviseli a hit hat pillérének a gyakorlása. A hit pillérei az iszlám pilléreitől eltérően a szív cselekedetei, s így a külső szemlélő számára már láthatatlanok. A hit hat pillére az alábbiakba vetett hitet jelenti:

- **Istenben**
 - Isten az Úr (a Teremtő, a Fenntartó)
 - Isten egyedül jogosult a szolgálatra
 - Isten nevei és tulajdonságai (pl. al-Ghani, ar-Razzaq, al-Kerím)
- Isten angyalaiban
- Isten könyveiben
- Isten prófétáiban
- Ítélet Napban
- **Elrendelésben**

A hit pillérei közül témánk szempontjából az Istenbe vetett hit, s azon belül is Isten neveibe és tulajdonságaiba, valamint az elrendelésbe vetett hit bír különös jelentőséggel. Isten az, aki megteremtette az Univerzumot, s benne Földet és az embert, és Ő az, aki fenntartja, táplálja és ellátja a teremtményeit. Továbbá Isten nevei és tulajdonságai között találjuk, hogy Ő:

- a Gazdag (al-Ghani), akinek nem fogyatkozik a gazdagsága, bármennyi teremtményt tart is fenn;
- az Ellátó (ar-Razzaq), aki egyedül gondoskodik minden teremtményének az ellátásáról;

¹ Az adakozás könyve 2014.13

- a Bőkezű (al-Kerím), aki nagylelkűen, ellenszolgáltatás vagy evilági elszámoltatás nélkül gondoskodik a teremtményeiről.²

Továbbá az elrendelésbe vetett hitből következik, hogy a szegénység, illetve a gazdagság Isten elrendelésén belül van, azaz a vagyoni helyzet nem szerencse (vagy szerencsétlenség), tehetség (vagy tehetségtelenség), s nem is kemény munka (vagy lustaság) eredménye, hanem Isten akarata.

Az iszlám hit szerint minden embert – az elsőtől az utolsóig – Isten teremt, s minden ember esetében megjelenik Isten elrendelése (a vagyoni helyzetet is beleértve), amelyet azonban az ember nem ismer. Mohamed Próféta (béke legyen vele) azt mondta:

„Bizony, mindegyikötök teremtésekor (megalkotásakor) az anyja hasában negyven napig állítódik össze csepp alakjában, majd ugyanannyi ideig vérrög alakjában, majd ugyanannyi ideig falatnyi húsdarab alakjában. Azután elküldetik hozzá az angyal, s befújja a lelket, és négy dolog megírására utasítatik: ellátásának, élettartamának, cselekedetének, és boldogtalanságának vagy boldogságának megírására...” (*al-Bukhári*³, *Muszlim*⁴).

Ennek alapján az iszlám hit szerint minden ember anyagi helyzete Isten kezében van, Isten akarata szerint alakul.

A Koránban Isten világosan az emberek tudtára adta, hogy az emberek próbára lesznek téve: „Vajon azt gondolják az emberek, hogy hagyni fogják őket, mert azt mondják „hiszünk”, és nem lesznek próbára téve?” (*Korán 29:2*)

A próbatétel módjával kapcsolatban Isten említi a nehézségeket (amelyeket az emberek is próbatételnek tartanak):

² Al-Tamimi, Kalamullah.com

<http://www.kalamullah.com/Books/Tawhid%20of%20Allahs%20Most%20Beautiful%20Names%20and%20Lofty%20Attributes.pdf> . Letöltve: 2015. június 18., 18:32 p.m

³ Al-Bukhári hiteles hadisz gyűjteménye, 2016. 7454. sz. alatt

⁴ Muszlim hiteles hadisz gyűjteménye, 2006. 2643. sz. alatt

„És bizony próbára teszünk titeket valamennyi félelemmel és éhséggel, s a vagyonok, a lelkek és a termések fogyatkozásával, ám adj örömhírt a türelmeseknek. Akik, ha valamilyen csapás sújtja őket, azt mondják: bizony mi Allahé vagyunk, és bizony mi Hozzá térünk vissza!” (Korán 2:155-156).

Ugyanakkor az iszlám tanítása szerint nemcsak a nehézségek a próbatételek, hanem a kegyek és áldások is, amelyeket az emberek általában nem tartanak próbatételnek:

„És ami az embert illeti, amikor Ura próbára teszi őt, és nagylelkű vele, és kegyeket ad neki, ő azt mondja: ‘Bizony, Uram kegyes volt hozzám!’ De amikor Allah próbára teszi őt, és leszűkíti az ellátását, ő azt mondja: ‘Uram megalázott engem!’ De nem! Ti nem vagytok nagylelkűek az árvához, nem ösztönzitek egymást a szegény táplálására, mohó habzsolással élitek fel az örökséget, és rajongva szeretitek a vagyont.” (Korán 89:15-20)

Az eddig elmondottak alapján a szegénység, illetve a gazdagság a vallásjogban Isten elrendelésének az eredménye. Ebből következően az embereknek nincs lehetőségük az isteni elrendelés okainak vizsgálatára, megismerésére és megértésére. Így értelmetlen feltenni a kérdést, hogy „miért” gazdag vagy szegény valaki, hiszen erre a kérdésre valódi választ soha nem fogunk tudni adni. Az isteni elrendelés ugyanakkor a múlt, illetve a jelen esetében ismert a számunkra, viszont a jövőt illetően a rejtett dolgokhoz tartozik. Így nem tudhatjuk, hogy a sorsunk – az anyagi helyzetünket is beleértve – hogyan fog alakulni. Allah azt mondta a Koránban:

„Bizony, Allah! Nála van az Óra tudása, és Ő küldi le az esőt, és Ő tudja mi van az anyaméhekben. És egyetlen lélek sem tudja, hogy mit fog szerezni holnap, és egyetlen lélek sem tudja, hogy milyen földön fog meghalni. Allah a mindent Tudó, a mindent jól Ismerő.” (Korán 31:34)

S végül, de nem utolsó sorban, a vallásjogban a gazdagság nem érdem, a szegénység pedig nem csapás, hanem Isten elrendeléséből előálló állapot, evilági próbatétel, amelynek hittel és türelemmel való viselése minél több jócselekedet megtételével az embert megmenti a túlvilági szenvedéstől (Pokol) és Isten engedelmével a Paradicsomba juttatja.

2. A szegénység (és a gazdagság) meghatározása

A szegénység témakörének tárgyalásakor meg kell határoznunk, hogy mit tekintünk szegénységnek, illetve kiket kell a szegények közé sorolnunk. Mohamed Próféta (béke legyen vele) a szegénységet az alábbi módon határozta meg:

„Nem az a szegény ember, aki körbejárja az embereket, és el lehet küldeni egy-két falattal, vagy egy-két datolyával. A szegény az, aki nem tudja fedezni szükségleteit, s akiről nem tudják (hogy szegény), hogy a számára adakoznának, és nem áll fel kéregetni az emberektől.” (*al-Bukhári*⁵)

Mohamed Próféta (béke legyen vele) definíciója általános, minden korban, minden társadalomban érvényes, hiszen az ember szükségleteinek fedezéséhez, vagyis lényegében a létminimumhoz kötötte. (Itt az iszlám nézete szerint megnyílik a tér a különböző társadalomtudományok számára, hiszen az adott korban, az adott helyen meg kell határozni, hogy mit tekinthetünk minimálisan biztosítandó emberi szükségletnek.) A Próféta (béke legyen vele) ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy az igazi szegény – szegénysége ellenére- igyekszik helyt állni a társadalomban, nem panaszkodik, nem kéreget, a szegénység próbatételét hittel és méltósággal viseli.

A Próféta (béke legyen vele) általános definíciója nyomán a nagy vallásjogi iskolák (a *medhebek*) alapítónak tekintett kiemelkedő hittudósok a 8-9. században a Korán szövegek magyarázata során megpróbálták a szegénységre részletesebb meghatározást adni. (Pl. a Korán 9:60 nincsteleneket és szegényeket – mint vallásjogi kategóriákat – egyszerre említ.)

Imám As-Safii (767-820) és Imám Ahmed b. Hanbal (780-855) meghatározása szerint a két vallásjogi kategória az alábbi:

1. Nincstelen (*fakir*), akinek se vagyona se jövedelme nincs, illetve az, akinek van ugyan vagyona vagy jövedelme, de a létminimum fele alatt él.
2. Szegény (*miszkín*), akinek van vagyona vagy jövedelme, de nem éri el a létminimumot.

Ezzel szemben Imám Abu Hanifa (699-767), illetve Imám Malik (711-795) pont fordítva határozta meg a két kategóriát. Ugyanakkor konszenzus van a vallástudósok között abban, hogy amennyiben a két

⁵Al-Bukhári

Hiteles hadisz gyűjteménye, 1479. sz. alatt

kategória külön-külön szerepel (tehát nem ugyanabban a Korán idézetben vagy prófétai tanításban) akkor szinonimák.⁶

Már a korai hittudósok megállapításai is megnyitották az utat a társadalomtudományi vizsgálatok, jelen esetben a létminimum számítás előtt, sőt – ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk – a szegénység kezelése érdekében szükségessé is tették ezen vizsgálatok rendszeres elvégzését.

A szegénység esetében az iszlám forrásai alapján használhatunk negatív definíciót is, vagyis meghatározhatjuk, hogy mi az, ami már nem számít szegénységnek. (A gazdagságot az iszlám a zakátra vonatkozó rendelkezései határozzák meg: a zakát értékhatára – arabul: niszáb – az a tulajdon, ami már vagyonnak számít és zakátot kell fizetni utána.⁷) A vallástudósok között egyetértés van abban, hogy az a vagyon vagy jövedelem, amelytől nem számít valaki nincstelennek vagy szegénynek az, amellyel az egyén biztosítani tudja a megélhetésének szükségleteit saját maga és azok számára, akiket eltart. (Itt nagyon fontos hangsúlyozni, hogy az iszlám családmódból következően a család anyagi szükségleteinek biztosítása a férfi feladata, miközben a nők nem kötelezhetőek pénzkereseti tevékenység folytatására, hiszen megilleti őket az eltartás joga. Ezért előfordulhat olyan eset, hogy egy vagyonnal vagy jövedelemmel rendelkező nő – aki saját szükségleteit tudná fedezni – mégis szegénynek számít, mert a férje nem képes megélhetésének szükségleteit biztosítani.)

Mivel az a vagyon vagy jövedelem, amellyel az eltartási felelősséggel rendelkező egyén saját maga és eltartottai számára biztosítani a megélhetés szükségleteit, társadalmanként vagy akár területenként más és más jelent, azaz a szegénységi küszöb változó, azt mindig – a megfelelő társadalomtudományi vizsgálatokkal – meg kell határozni!

3. Szegénység kezelése

Az eddig bemutatottak alapján talán nem lesz meglepő, hogy az iszlám a szegénység kezelésére fekteti a legnagyobb súlyt. Az alkalmazott módszerek tekintetében itt is érvényre jut a középút követése

⁶ Az adakozás könyve, 2014.41.

⁷ Uo.19.

(Korán 2:143 alapján⁸), hiszen az iszlám a szegénység kezelésében mind a gazdagok, mind pedig a szegények számára megfogalmaz kötelességeket.

a) Zakát

A szegénység kezelésének egyik legfontosabb eszköze a zakát, amely az iszlám öt pillérének az egyike. A zakát – amellet, hogy a gazdagok kötelezettsége – a szegények jogos része a vagyonból, ahogy Allah mondta a Koránban: „és akiknek a javaikban meghatározott része van a koldusnak és a szűkölködőnek” (Korán 70:24-25). Isten ugyanakkor azt is meghatározta, hogy a szegények és a nincstelenek mellet még kik részesülhetnek a zakátból: „az adományotok a nincsteleneké, a szegényeké, azoké, akik dolgoznak vele, azoké, akiknek a szíve ráhangoltatott (az iszlámra) és a rabszolgáké (azok felszabadítására), az adósoké, Allah útjára (költhető) és az átutazóké, Allahtól előírásként, Allah mindent Tudó és Bölcs.” (Korán 9:60). (Például a zakát beszédésével foglalkozó szervezet vagy egyének jogosultak az ezzel járó költségeik megtérítésére, illetve kaphat belőle pl. egy nehéz helyzetbe jutott utazó is, aki egyébként gazdag.) A zakát pontos mértékének meghatározása a vallásjog nagyon precízen lefektetett területe, amelynek bemutatása bőven meghaladná a jelen munka kereteit. Így azokkal most nem foglalkozunk.

Mivel az iszlám figyelembe veszi, hogy a szegénység egy relatív és ugyanakkor változó fogalom, a zakátból az egy szegényre vetített adandó mértéket a vallástudósok, illetve a hatalmat képviselők hatáskörébe utalja azzal a kitéttel, hogy a nincstelennek és a szegénynek annyit kell kapnia a zakátból, amennyi fedezi szükségleteit és azok szükségleteit, akiket eltart. (Az iszlám ezen rendelkezésekkel sem egyénekben, hanem családokban gondolkodik.) Ezért a vallástudósok igyekeztek meghatározni, hogy a zakátból mennyit kell a jogosultaknak adni. Munkáinkban az alábbi meghatározó véleményeket foglalmazták meg:⁹

- A *málikiták*¹⁰ és a *hanbaliták*¹¹ szerint egy évre elegendőt kell kapniuk.
- Imám As-Sáfii nézete szerint az egész életére elegendőt kapják. (Vagyis a szegényeknek olyan tőkét, gépet vagy termelőeszközt, ingatlan stb. kell kapniuk, amely segítségével képessé válnak saját, illetve eltartottaik szükségleteinek fedezésére.) Imám As-Sáfii

⁸ „És ekképpen tettünk titeket középúton járó (kiegyensúlyozott és igazságos) közösséggé, hogy tanúk legyetek az emberekkel szemben, és hogy a Küldött tanú legyen veletek szemben.” (Korán, 2:143)

⁹ Adakozás könyve, 41.

¹⁰ Imám Málík követői, a Málíki medheb (vallásjogi iskola)

¹¹ Imám Ahmed b. Hanbal követői, a Hanbali medheb (vallásjogi iskola)

szerint az is jogosult zakátra, aki azért nem tud megházasodni, mivel keresete csak saját megélhetésének fedezésére elég.

- Imám Abu Hanifa véleménye szerint a szegény kétszáz *dirhem*¹² kap (az ezüst, mint vagyonforma, esetében ez az értékhatár – *niszáb* –, amely felett zakátot kell fizetni, azaz 590 gr), és a szegény ugyancsak kétszáz *dirhem* (590 gramm ezüstöt) kap mindenki után, akit eltart.

b) Szadaka: önkéntes adakozás

A szegénység kezelésének másik fontos eszköze az önkéntes adakozás (*szadaka*), amely a zakáttól eltérően nincs vagyonhoz kötve, illetve a mértéke sem meghatározott. Allah azt mondta a Koránban: „Mondd a szolgálóimnak, akik hisznek: végezzék el az istentiszteletet, adjanak hozzájárulást – titokban vagy nyíltan – abból, amivel gondoskodtunk róluk, mielőtt fölvirrad az a nap, amikor nem lesz kereskedés, sem barátság.” (*Korán 14:31*). Tehát a szadaka bármi lehet, s titokban és nyíltan is adható. Ugyanakkor a Koránban ösztönzés van arra, hogy olyan dolgot adjon a hívő, amit önmaga is értékesnek tart: „Ti hívők! Adakozzatok azokból a becses dolgokból, amiket szereztetek!” (*Korán 2:267*). Hiszen könnyű odaadni az értéktelennek tartott dolgokat másoknak. Az igazi hit az, amikor az ember értékes dolgot ad, Istenért, Isten elégedettségét keresve.

Az iszlám tanításai ugyanakkor tovább pontosítják az önkéntes adakozást. Mohamed Próféta (béke legyen vele) azt mondta: „Aki egy datolya értékével adakozik, jó (tisztán szerzett) vagyonból – hiszen Allah nem fogadja el csupán a jót –, akkor Allah bizony elfogadja azt jobbjával, majd úgy neveli (gyarapítja) tulajdonosa számára – ahogyan valaki felneveli a csikóját –, míg akkora nem lesz, mint egy hegy.” (*al-Bukhári*¹³*Muszlim*¹⁴). Bármi lehet tehát adomány, feltéve, hogy annak jó, azaz tisztán, legálisan szerzett vagyon a forrása. Ezzel az iszlám kizárja például a lopással, csalással vagy más törvénytelen úton szerzett vagyonból való adakozást (így azt is, hogy pl. az állam az emberek egy csoportjától elvett vagyont az emberek másik csoportjának adja). A nem tiszta forrásból származó adományt Isten nem fogadja el, továbbá az ilyen „adomány” a túlvilági büntetést von maga után.

A zakát kötelezővé tétele mellett az önkéntes adakozás kötelezőségére is találunk tanítást az iszlám forrásaiban. Mohamed Próféta (béke legyen vele) azt mondta:

¹² Dirhem: ezüstpénz, súlya 2,95 gramm.

¹³ Al-Bukhári hiteles hadisz gyűjteménye, 1410. sz. alatt

¹⁴ Muszlim hiteles hadisz gyűjteménye, 1014. sz. alatt

„Minden muszlimnak kötelező adományoznia. Azt kérdezték: Ó Allah prófétája, és ha valaki nem talál (olyat, amit adományozhatna)? Azt felelte: Dolgozzon, két keze által hozzon hasznot magának és adományozzon is! Azt kérdezték: És ha valaki nem talál (olyat, amit adományozhatna)? Azt mondta erre: Akkor segítsen meg egy szűkölködő rászorultat. Azt kérdezték: És ha valaki nem talál (amit segítségként adhatna)? Azt felelte: Akkor cselekedjen helyénvalóan, tartsa vissza magát a gonoszságtól, mert akkor ez is adományozás.” (*al-Bukhári*¹⁵).

Tehát az iszlám szerint az adomány minimuma az, hogy az ember helyénvalóan cselekszik (betartja Isten parancsait, elkerüli tilalmait), illetve óvakodik a gonoszságtól (a tudatos és előre megfontolt bűnelkövetéstől, illetve a bűnben való megátalkodottságtól). S erre a vagyoni helyzettől függetlenül minden ember képes.

c) Szegények ösztönzése

Az eddig bemutatott kezelési formák (*zakát* és *szadaka*) elsősorban a gazdagokra, illetve az adakozni képesekre vonatkoztak. Az iszlám ezzel párhuzamosan a szegényeket arra ösztönzi, hogy keressenek munkát maguknak, s igyekezzenek megélhetésük költségeit – legalább részben – megkeresni.

Mohamed Próféta (béke legyen vele) azt mondta: „Ha valaki fogja a kötelet és a hátán hordja a (tüzelnivaló) fát, amit majd elad, hogy eltartsa magát, [még mindig] jobb neki mint az, hogy kéreget az emberektől, akik vagy adnak neki vagy nem.” (*Muszlim*¹⁶). Vagyis az iszlám szerint nincs olyan munka, amelyet szégyen lenne végezni, mert bármilyen munka – feltéve, hogy nem sérti a vallás szabályait – jobb annál, mintha valaki koldulásra adná a fejét. Ugyanakkor a Próféta (béke legyen vele) becsületet is adott annak az embernek, aki keze munkájával keresi meg a kenyerét: „Senki nem eszik jobb ételt, mint amit a két keze munkájával keresett meg. Allah Küldötte, Dáúd (béke legyen vele) csak azt ette, amit a saját munkájával keresett meg.” (*al-Bukhári*¹⁷)

Mindezek alapján a szegények nem törődhetnek bele szegénységükbe, nem ülhetnek tehetetlenül a gazdagok adományira várva, hanem – Isten áldásában bízva – próbálkozniuk kell megélhetési költségeik fedezésével.

¹⁵Al-Bukhári hiteles hadisz gyűjteménye, 6022. sz. alatt

¹⁶Muszlim hiteles hadisz gyűjteménye, 1042. sz. alatt

¹⁷Al-Bukhári hiteles hadisz gyűjteménye, 2075. sz. alatt

d) Gazdagok figyelmeztetése

Az iszlám tanításaiban figyelmeztetés is van a gazdagok, illetve az adakozásra képesek számára.

Mohamed Próféta (béke legyen vele) azt mondta:

„Minden nap – amely az emberekre virrad – két angyal jön le. Az egyik azt mondja: Istenem, kárpótold azt, aki adakozik! A másik pedig azt mondja: Istenem, bocsáss romlást arra, aki visszatart (szűkmarkú)!” (*al-Bukhári*¹⁸ és *Muszlim*¹⁹).

Isten odaadó szolgálói, a büntelen angyalok, fohászkodnak az adakozóért, illetve fohászkodnak a szűkmarkúak, az adományt visszatartók ellen. Mivel az angyalok reggel jönnek, a tehetős embernek azzal a szándékkal kell kezdenie a napját, hogy adakozni fog, illetve keresnie kell a lehetőséget az adakozásra és nem tétlenül várni a lehetőség felbukkanására!

Mohamed Próféta (béke legyen vele) külön figyelmeztette azokat, akik vagyonára nézve már kötelező a zakát. Azt mondta:

„Annak a kincstulajdonosnak (felhalmozott vagyon tulajdonosnak), aki nem adja meg annak a zakátját, amit felhalmozott, a felhalmozott kincse felhevítettetik a Gyehenna tüzében, lemezek lesznek belőle és megvasaltatik velük mindkét oldala és a homloka addig, míg Allah a szolgálói között döntést nem hoz egy napon, melynek mértéke ötvenezer év. Azután kiderül, hogy az útja vagy az Édenkertbe vagy a Tűzbe vezet.” (*Muszlim*²⁰).

A tanítás szerint a felhalmozott vagyon miatt az ember szenvedni fog a Feltámadás Napján és azt fogja kívánni, bárcsak időben kifizette volna a zakátot, vagy azt, hogy ne is lett volna vagyona az evilágon. Ezért a gazdagoknak minél hamarabb oda kell adniuk a teljes zakátot a jogosultaknak, a vallási előírásoknak megfelelően.

e) Szegények figyelmeztetése

Az iszlám a gazdagok mellett a szegényeket is figyelmezteti, nehogy jogtalan vagy túlzott igényeket támasszanak a gazdagokkal szemben, illetve nehogy elhanyagolják a megélhetési költségeik

¹⁸ Al-Bukhári hiteles hadisz gyűjteménye, 1442. sz. alatt

¹⁹ Muszlim hiteles hadisz gyűjteménye, 1010. sz. alatt

²⁰ Uo. 987. sz. alatt

megkeresése érdekében tett erőfeszítést. Mohamed Próféta (béke legyen vele) azt mondta: „A kéregetés végig ott marad [a jogtalanul] kéregetővel olyannyira, hogy hús nélküli arccal fog találkozni Allahhal.” (*Muszlim*²¹). A jogtalan kéregetés megalázott helyzetbe hozza az embert a Feltámadás Napján, ahol mindenki látni fogja ezt a bűnt azon, aki elkövette.

Az Ítélet Napon való megszégyenülés mellett a jogtalanul kéregető a Tűzbe (Pokol) kerül, ahogy Mohamed Próféta (béke legyen vele) mondta: „Az, aki azért kéreget, hogy több (vagyon) legyen, tudja meg, hogy paraszt kéreget. Minél többet kéreget, annál több paraszt gyűjtöget.” (*Muszlim*²²). Az ilyen ember lassan teszi tönkre túlvilági életét úgy, hogy nem is veszi észre. Ezért minden szegénynek óvakodnia kell ettől a viselkedéstől. (Ugyanakkor a gazdagoknak, illetve az adományozóknak nincs joguk a szegényeket figyelmeztető tanításokra hivatkozva visszautasítani az adományt, hiszen a felelősség e tekintetben azé, aki a támogatást kéri, az ítélet pedig Istené.)

f) Iszlám gazdasági rendszere

Végül, de nem utolsó sorban, az iszlám gazdasági rendszere olyan alapelvekre épül, amelyek magukban hordozzák a szegénység problémájának hatékony kezelését és megoldását. Mivel az iszlám gazdasági rendszerének bemutatása messze meghaladná a jelen tanulmány keretét, ezért a felsorolás szintjén bemutatom a téma szempontjából fontos elemeket, hangsúlyozva, hogy az iszlámban megfogalmazott gazdasági alapelvek részletes tanulmányozása azért is fontos, hiszen ezek – mint egy alternatív gazdasági elmélet vagy gazdasági rendszer vagy modell elemei – gazdagítani tudják a nyugati közgazdasági gondolkodást.

Zakát és adózás

A szegénység kezelési módjai közül itt – a gazdasági rendszer, illetve a társadalom szintjén, intézményesített formában – ugyancsak megjelenik a zakát (az iszlám egyik pillére), szoros összefüggésben az adózás kérdésével. Az iszlám rendszere szerint például a magánszemélyek jövedelme után a zakátot a feleslegből kell megfizetni, ami elérte a meghatározott értékhatárt úgy, hogy egy éven keresztül nem mozgott (azaz felhalmozásként „kicsapódott”). Tehát a magánszemély megélhetési költségeit teljes mértékben figyelembe veszi a rendszer és csak a feleslegre kell a zakátot megfizetni, ha teljesülnek rá a feltételek. (Ellentétben a nyugati típusú személyi jövedelemadóval, ahol

²¹ Muszlim hiteles hadisz gyűjteménye, 1040. sz. alatt

²² Uo. 1041. sz. alatt

a teljes bevétel adóköteles, függetlenül a megélhetési költségektől.) Az iszlám rendszerében így az alacsony jövedelműek nem fizetnek zakátot, ahogy azok a magas jövedelműek sem, akik magas kiadásai miatt (mert pl. nagycsaládot tartanak el, sokat adakoznak stb.) nem halmoznak fel.

A vállalkozások vagyona, illetve általánosságban a cégvagyon az iszlám gazdasági rendszerében megtakarított vagyonnak számít (hiszen ezek valamikor egyéni megtakarításokból jöttek létre). Így a cégvagyon zakátját minden évben a cégérték szerint kell megfizetni (2,5%). A nyugati rendszerrel ellentétben a cégnek nem kell pl. „leköltséggel” vagy a magán fogyasztás „cégesítésével” csökkenteni a nyereséget (és az adóterhet), hiszen a cég egy veszteséges évet követően is megtakarított vagyonnak számít a tulajdonosok portfóliójában, és kötelező rá a zakát.

Az adózással szemben az iszlám gazdasági rendszere előnyben részesíti a vagyon védelmét, ami jelen esetben azt is jelenti, hogy a polgárok vagyona védendő az állami vagyonelvonással szemben is. Ebből következően az iszlámban folyamatosan adóztatni a polgárokat igazságtalan. (Adót kivetni egy cél érdekében lehet, de meg kell szüntetni az adót, amint a cél elérésre kerül. Az iszlámban az államnak olyan vagyont, illetve alapokat kell működtetnie, amelyek jövedelme fedezi az állam költségeit.) A jóval alacsonyabb adóteher növeli a polgárok adományozását (nem beszélve arról, hogy az adományokat sem terheli/terhelheti adó).

Kincsképzés ellenzése, befektetések ösztönzése

A zakát intézménye ellenzi a kincsképzést, hiszen a gazdasági rendszerben a kincsként felhalmozott és kivont vagyont a minden évben fizetendő zakát előbb-utóbb felemészti. Ezzel az iszlám a megtakarítások jövedelmező, termelő befektetésére ösztönzi azok tulajdonosait. Ez a szegények számára is kedvezőbb, hiszen a növekvő vagyon nagyobb összegű zakátot, s így a szegényeknek bőségesebb ellátást eredményez.

A kamat tilalma az iszlám rendszerében megakadályozza, hogy a pénzvagyon tulajdonosai fix jövedelemre tegyenek szert munka, illetve kockázat vállalása nélkül, illetve megvédi az adósokat attól, hogy adósságuk az idő múlásával gyorsuló ütemben emelkedjen és visszafizethetetlenné váljon (pl. családok vagy akár országok eladósodása). A kamat tilalma mellett a pénzközvetítő rendszer úgy működik, hogy a felek (a pénztulajdonos, a közvetítő és a finanszírozott) lényegében társulnak a vállalkozásban, előre meghatározott osztozkodási arányokkal, amely szerint az üzleti év végén a

keletkezett nyereséget vagy veszteséget egymás között felosszák. Ez sokkal könnyebbé teszi a tőke és munka társulását, hiszen a megtermelt eredményt kell csak elosztani az előre meghatározott arányok szerint, s nem előre meghatározott részeket kell kifizetni egy jövőbeli remélt, de még nem létező eredményből. Így a dolgozni képes (de a nyugati rendszerben lényegében a tőkehiány és a hitelképtelenség miatt mégis dolgozni képtelen) szegény embereket az anyagi felemelkedés valós ígéretével és lehetőségével be lehet vonni a termelési folyamatba, mérsékelve a szegények számát. Illetve azzal, hogy a szegények ellátásra szánt forrást kevesebb szegény között kell felosztani, nagyobb mértékben lehet javítani a szegények helyzetét, s gyorsabb ütemben lehet felszámolni a szegénységet.

Irodalom

1. Korán. (A tanulmányban megjelenő idézetek a Magyarországi Muszlimok Egyháza fordítása.)
2. Al-Bukhári hiteles hadisz gyűjteménye, (2016) első kiadás, Karacsi, Pakisztán (arab nyelvű)
3. Muszlim hiteles hadisz gyűjteménye, (2006) első kiadás, Riadh, K.S.A. (arab nyelvű)
4. Az adakozás könyve. A böjtölés könyve (2014). Szerk: Dr. Shubail Mohamed Eisa, Magyarországi Muszlimok Egyháza, Budapest
5. Al-Tamimi, Muhammad Ibn Khalifah: Tawhid of Allah's Most Beautiful Names & Lofty Attributes. The Belief Ahl as-Sunnah wa l-Jama'ah. Kalamullah.com
<http://www.kalamullah.com/Books/Tawhid%20of%20Allahs%20Most%20Beautiful%20Names%20and%20Lofty%20Attributes.pdf> . Letöltve: 2015. június 18., 18:32 p.m.
6. al-Shafi'i's Risala, Treatise on the Foundation of the Islamic Jurisprudence Fi Usul Al-Fiqh (translated with an introduction, notes and appendices by Majid Khadduri). Islamic Text Society, second edition 1961, printed in India
7. Imam Malik, Anas ibn: Al-Muwatta. (Angol nyelvű, pdf formátumba konvertálta Bill McLean, a kiadó és a kiadási év nélkül.)
8. Sabiq, Al Sayyid: Fiqh us-Sunnah. Dar El Fateh For Arab Information. (angol nyelvű, kiadási év nélkül.)
9. Al-Ashqar, 'Umar S. (2003): Belief in Allah. In the Light of the Qur'an and Sunnah. International Islamic Publishing House, K.S.A.
10. Al-Fawzan, Salih: A Summary of Islamic Jurisprudence (Volume one and two). English Islamic Library. Islamic Online University. (Kiadási év nélkül.)
11. Maududi, Syed Abul A'ala: Economic System of Islam. Islamic Publication Ltd., Lahore, Pakistan. (Kiadási év nélkül.)

A SZENT SZÖVEGEK ÉS AZ ELYNYOMÁS

1. A Szentírás szövegei mint az elnyomás kritikái és az elnyomás szentesítői?

A műhely keretén belül a Biblia szövegeinek az elnyomás jelenségéhez fűződő viszonyára összpontosítottuk a figyelmet. A bibliai szövegekben az elnyomás témájával, problémájával kapcsolatban két alapvető hozzáállás figyelhető meg: egyrészt az elnyomással, terrorral szemben kritikát megfogalmazó reflexiók, amelyek leleplezik az elnyomás és az elnyomó hatalmak természetét és működési elvét. Másrészt pedig vannak olyan textusok is, amelyek nem fogalmaznak meg kritikát, semleges pozíciót vesznek föl, sőt adott esetben inkább legitimálják az erőszak és elnyomás attitűdjét. Az elnyomás a bibliai szövegekben – amelyek alapvetően az ókori keleti patriarchális társadalmi rendszer és struktúra lenyomatai – elsősorban is a nőket, a kicsinyeket, a társadalom periferiáján élőket érinti.

Az, hogy ez a kétféle megközelítés, hozzáállás egyszerre található meg a Bibliában, meglehetősen elbizonytalanítja és zavarba hozza a mindenkor olvasót, a bibliai szövegekkel foglalkozó embert (legyen bár szakteológus vagy éppen „amatőr” érdeklődő, istenkereső). A teológiai látásmódok pluralitása, a világról alkotott képek, megközelítések sokszínűségét mutatja. Rene Girard szerint a Biblia „vajúdo szöveg”: ez a vajúdas, feszültséggel teli párbeszéd érhető tetten az egymással konkuráló, egymással szembenálló teológiai meglátások, reflexiók között.

Mielőtt a problémakör részleteibe belemennék, fontos előzetesen tisztázni, hogy a bibliai szövegekkel való mindennemű foglalkozás értelmezés, vagyis *hermeneutika*. A hermeneutika az értelmezés tudománya, amely nagyon sokféle közelítést foglal magába: többek között a Biblia literális (szó szerinti) olvasatát vagy az allegorikus – metaforikus (átvitt értelemre koncentráló) megközelítést, illetve a történeti, a társadalomtudományos vagy éppen a feminista olvasatot. A Bibliához lehet legitim módon közelíteni úgy is, hogy elsősorban irodalmi műnek tekintjük, amelynek sokszínű hagyománya magán hordozza sok-sok évszázad gondolkodóinak, istenkereső embereinek hitvallásait, teológiai reflexióit.

A Biblia szövegeivel találkozó embereknek az azokra reflektáló megközelítéseit alapvetően két nagy csoportba sorolhatjuk. Az egyik csoport a Biblia isteni „eredetét”: égbe gyökerezettségét vallja, a másik megközelítés a földi gyökereire teszi a hangsúlyt: vagyis az ember Istenről kimondott tanúságtételeként tekint a Szentírásra.

Az első megközelítés értelmében a Biblia tekintélyét – szent szöveg mivoltát – alapvetően az a látásmód alapozza meg, hogy a kánonképződés folyamata alatt és után úgy tekintettek rá, mint Isten kinyilatkoztatásának lenyomatára, vagyis Isten szavára, igéjére. Ez ma is sok hívő ember számára azt jelenti, hogy a Biblia elsődleges szerzője maga Isten. A Szentírás szentségét, megkérdőjelezhetetlen autoritását tehát az Örökkévaló Istennel való szoros összetartozása adja.

Azok, akik a literális értelmezést részesítik előnyben, tehát a Biblia minden szavát Istentől ihletettnek, tévedhetetlennek tekintik, magukra a szent szövegekre úgy tekintenek, mint amelyek megalapozzák, Isten akarataként szentesítik a bennük foglalt tartalmat: azt igaznak, kötelező érvényűnek hiszik minden korban, minden ember számára.

Ugyanakkor van egy másik út, egy másik megközelítés, amely a Bibliára különleges, komplex irodalmi műként tekint: évszázadok alatt kikristályosodott hitvallások, tanúságtételek, Istentől alkotott emberi gondolatok tárházaként. Ez a látásmód nem elsősorban a szent szöveg autoritására helyezi a hangsúlyt, hanem a textus történetiségét, történeti beágyazottságát tartja szem előtt, és éppen ezért nem vallja Isten „szerzőségét”. A Biblia elsősorban emberi mű: ám nem nélkülözi a Lélek általi ihletettséget. Valójában a Szentírók, a tanúságtevő emberek és nem maguk a szövegek ihletettek: az ember Isten általi megragadottságát, hitének lenyomatait őrzik a Biblia textusai. Ez a gyakran liberálisnak titulált megközelítés (szemben a literális-fundamentalista értelmezéssel) azt is vallja, hogy maguk a Bibliát olvasók: a mindenkori igehallgatók, ígére figyelők is ihletettek. A szöveg csak úgy lesz élő, hogy hallgatják és olvassák: ebben az interakcióban történik meg a találkozás Istennel.

Ez a másik értelmezési út „belekalkulálja” a Biblia szövegeinek sűrű szövegeibe a tévedés lehetőségét, azaz egymásnak ellentmondó gondolatok legitimitását is, vagyis azzal számol, hogy a bibliai teológia mozgásban van: fejlődési, érési folyamaton megy keresztül az emberi hit, a tanúságtétel is.

Éppen ezért kijelenthetjük, hogy az elnyomással konfrontálódó, azt negatív mintázatnak tekintő bibliai reflexiók egy érettebb teológiai látásmódot tükröznek, míg az elnyomás bármilyen formáját nem megkérdőjelező, illetve azt szentesítő textusok inkább a „törzsi gondolkodás” archaikusabb koncepcióit mutatják, és ezért korrekcióra szorulnak.

Ezek után lássunk néhány példát a bibliai szövegek közül az elnyomás kritikai reflexióira, illetve az elnyomó textusokra.

2. Bibliai textusok

2. 1. Az elnyomás reflexiói

A Szentírásban az elnyomás „klasszikus” paradigmája, metaforikus megjelenítése Egyiptom, a szolgaság háza. A zsidó hagyományban – és nyomában a keresztény tradícióban is – nagy jelentőséggel bír az Exodus-narratíva, amely egy dinamizmussal telített „alapító elbeszélés”. Izrael memóriájában ennek az irodalmi-liturgiai narratívának identitásformáló ereje volt és van mind a mai napig. Éppen ezért a kivonulás a szolgaság házából a szabadulás nagy történetének az emlékezet világában rögzült liturgikus paradigmája. Mindenkinek ki kell szabadulnia Egyiptomból!

Az itt következő szövegek a közösségi és egyéni megközelítésben mutatják meg az elnyomás saatapasztalatának teológiai reflexióit. Az első szöveg a szolgaság és elnyomatás természetét, illetve azt a folyamatot mutatja be, ahogyan a kizsákmányoló rendszerek egyre inkább ellehetetlenítik a normális élet lehetőségét, a közös jóért való munkálkodás esélyét, és elveszik az ember méltóságát. E folyamat, ahogy a szövegben előttünk áll, ma sem veszített aktualitásából.

RUF 1Móz 47,13-27	Hertz-Tóra „ <i>Vájjiggas</i> ” (1Móz 44,18-47,27) > 47,13-27
Éhínség Egyiptomban <u>47,13</u> Pedig sehol az országban nem volt már kenyér, olyan súlyos volt az éhínség. Egyiptom földje és Kánaán földje sínylődött az éhínség miatt. <u>47,14</u> József a gabonáért, amelyet vásároltak, már összeszedett minden pénzt, ami csak fellelhető volt Egyiptom és Kánaán földjén. Ezt a pénzt József a fáraó házána juttatta. <u>47,15</u> Amikor elfogyott a pénz Egyiptom földjén – meg Kánaán földjén is –, odament valamennyi egyiptomi Józsefhez, és azt mondták: Adj nekünk kenyeret! Miért haljunk meg itt előtted? Hiszen nincs már pénz!	Éhínség Egyiptomban <u>47,13</u> És nem volt kenyér az egész országban, mert az éhség nagyon súlyos lett; és ellankadt Egyiptom országa és Kánaán országa az éhség miatt. <u>47,14</u> És összeszedte József mind a pénzt, ami találtatott Egyiptom országában és Kánaán országában, a gabonáért, amelyet vettek; és József bevitte a pénzt Fáraó házába. <u>47,15</u> És midőn elfogyott a pénz Egyiptom országából és Kánaán országából, akkor eljöttek az egyiptomiak Józsefhez, mondván: „Adj nekünk kenyeret; miért haljunk meg előtted?, mert elfogyott a pénzünk”.

<u>47,16</u> József így felelt: Adjátok ide jószágaitokat, akkor adok nektek jószágaitokért, ha már nincs pénz. <u>47,17</u> El is vitték jószágait Józsefhez, József pedig adott nekik kenyeret a lovakért, a juhnyájakért, a marhacsordákért és a szamarakért. Ellátta őket kenyérrel abban az esztendőben minden jószágukért. <u>47,18</u> Miután eltelt az az esztendő, a következő esztendőben megint odamentek hozzá, és azt mondták neki: Nem titkolhatjuk el, uram, hogy elfogyott a pénz, jószágaink és állataink pedig urunknál vannak. Nem maradt egyebünk, uram, csak a testünk és a földünk. <u>47,19</u> Miért pusztuljunk el szemed láttára magunk is, meg a földünk is? Vásárolj meg minket és a földünket kenyérért, és mi földünkkel együtt a fáraó szolgálai leszünk. Csak adj vetőmagot, hogy életben maradjunk, ne haljunk meg, és a termőföld se váljék pusztává! <u>47,20</u> József tehát megvásárolta Egyiptom egész földjét a fáraó részére, mert az egyiptomiak mind eladták mezőiket, olyan súlyos volt náluk az éhínség. Így lett a föld a fáraóé. <u>47,21</u> A népet pedig szolgálivá tette, hogy neki dolgozzanak Egyiptom határának egyik szélétől a másikig. <u>47,22</u> Csak a papok földjét nem vásárolta meg, mert az a papok javadalma volt a fáraó	<u>47,16</u> És szólt József: „Adjátok ide barmaitokat és én adok nektek barmaitokért, ha elfogyott a pénzetek”. <u>47,17</u> Elhozták barmaikat Józsefhez és ő adott nekik kenyeret a lovakért, a juhnyájakért, a gulyákért és a szamarakért és ellátta őket kenyérrel mind az ő barmaikért abban az évben. <u>47,18</u> És midőn elmúlt az az év, eljöttek hozzá a második évben és mondták neki: „Nem titkoljuk el urunk előtt, hogy elfogyott a pénzünk és a baromcsordák uramnál vannak; nem maradt meg uram szeme előtt semmi, csak testünk és földünk. <u>47,19</u> Miért haljunk meg szemed előtt, mi is, földünk is; végy meg bennünket és földünket kenyérért, és leszünk mi és földünk Fáraónak szolgálai; adj vetőmagot is, hogy éljünk és meg ne haljunk, és hogy a föld el ne pusztuljon”. <u>47,20</u> És megvette József Egyiptom egész földjét Fáraó számára, mert az egyiptomiak eladták mindegyik a maga földjét, mert erőt vett rajtuk az éhség és az ország Fáraóé lett. <u>47,21</u> A népet pedig áthelyezte a városokba, Egyiptom határának egyik szélétől a másik
---	--

rendelete szerint, és ők abból a javadalomból éltek, amelyet a fáraó rendelete juttatott nekik. Ezért nem adták el a földjüket. <u>47,23</u> Akkor József ezt mondta a népnek: A mai napon megvásároltalak benneteket és földeteket a fáraónak. Itt a vetőmag, vessétek be a földet! <u>47,24</u> A termés egyötödét a fáraónak kell adnotok, négyötöde pedig megmarad nektek vetőmagnak és élelemre házatok népének, hogy legyen ennivalója családoknak. <u>47,25</u> Ők ezt felelték: Te mentetted meg az életünket. Légy jóindulattal irántunk, uram, és mi a fáraó szolgálai leszünk! <u>47,26</u> Így hozta meg József Egyiptomban a földre vonatkozólag azt a mai napig is érvényes rendeletet, hogy a termés egyötöde a fáraóé; csak a papok földje nem volt a fáraóé. <u>47,27</u> Izráel tehát letelepedett Egyiptomban, Gósen földjén. Birtokukba vették azt, szaporodtak, és nagyon megsokasodtak.	széléig. <u>47,22</u> Csak a papok földjét nem vette meg, mert a papok Fáraótól kapták részüket és ették részüket, melyet Fáraó nekik adott, tehát nem adták el földjüket. <u>47,23</u> És szólt József a néphez: „Íme, megvettelek benneteket ma és földeteket Fáraó számára; imhol számotokra vetőmag, vessétek be a földet. <u>47,24</u> És fog történni aratáskor, hogy a termésből adtok egy ötödöt Fáraónak, négy rész pedig legyen a tietek vetőmagul a földnek és eledelül nektek és házaitek népének, és hogy legyen enniök gyermekeiteknek”. <u>47,25</u> És mondták: „Megmentetted életünket, hadd találjunk kegyet uram szemében, és mi szolgálai leszünk Fáraónak.” <u>47,26</u> József törvényül tette meg ezt Egyiptom országa számára mindezen napig. Hogy Fáraóé az ötöd, csakis a papok földje nem lett Fáraóé. <u>47,27</u> És Izráel lakott Egyiptom országában, Gósen földjén, birtokukba vették és nagyon megsaporodtak és megsokasodtak.
---	--

A József-narratívában általában az isteni gondviselés teológiai hangsúlyaira szoktunk odafigyelni, kevésbé vesszük figyelembe a benne megfogalmazódó társadalmi-gazdasági kérdéseket, az

egyenlőtlenség ökonómiai problémáit; pedig nyilvánvaló, hogy a „közjó krízise” akkor és most is mindennapjainkat meghatározó, akut jelenség, amely a közösségi szolidaritással szemben megnyilvánuló erők, tendenciák és döntések hatása.

Azoknak, akik az aggodalom és a félelem szorításában élnek, elsősorban is az ínség, szükség aggodalmában, nincs arra idejük és energiájuk, hogy a közös jóért munkálkodjanak, annak megvalósulásáért lépéseket tegyenek. Saját elemi szükségleteik kielégítése – végső soron életben maradásuk – a legfontosabb feladatuk: a kollektív jó perspektívája így nem tud érvényesülni.

Az Exodus-narratíva éles kontúrokkal rajzolja meg a fáraó könyörtelen, a félelmen alapuló kizsákmányoló rendszerét: közelképet kapunk az olcsó munkaerőt a teljesítmény növeléséért a végkimerülésig hajszoló önkényről. (Ex 5) Ez a rezsím nem ismer határokat az emberi szenvedés irreális fokozásában. A fáraó rendeletben ad utasítást, hogy öljék meg a héberek elsőszülött fiúgyermekait. (Ex 1,16) Ezzel lényegében leendő munkásaitól fosztja meg a birodalmát. A fiúgyermek megölése ugyanakkor a fáraó félelmét is jelzi: nehogy a gyermekek felnövekedve majd a rendszer ellen lázadjanak, és így Egyiptom ellenségeinek pártjára állhassanak.

A totalitárius birodalmak arra törekednek, hogy az elégedetlenség hangjait, a szenvedés kiáltását, amíg csak lehet, elfojtsák. Elérkezik azonban egy pont, ahol felszakad a kiáltás a szenvedők torkából, helyet kap a nyilvános közbeszéd. Izrael fiai kiáltanak: ez a kiáltás az igazságuk, a szenvedők igazsága. Isten pedig, atyáik Istene meghallja ezt a címzett nélküli, céltalan kiáltást: az elnyomottak hangját mágnesként magához vonzza. Az emberi segélykiáltás isteni döntést indikál. Ez a dramatikus fordulat mozdítja ki a szenvedőket a nyomorúságból az alternatív lehetőség világa felé. Az Exodus-hagyomány nagyon érzékletesen mutatja be, miként helyeződik át az isteni döntés az emberi képviselőre és közbenjárásra. (Lásd Mózes és a csipkebokor történetét: Ex 3-4.)

A fáraó rémálmok álmodója, Mózes azonban elmondhatja magáról: „Van egy álmom”. Mózesnek van egy álma az elindulásról, arról a világról, ami az agyagtégla-kvótákon túl van, van egy álma a félelmen alapuló rendszeren túl, a stratégiailag bekalkulált szenvedés zónáján túl. Ez az álom és a fáraóé éles kontrasztban áll egymással. Mózes álma a vándorlás a közös jó felé.

A következő szövegek – két zsoltár-textus – az egyes ember személyes életében mutatják meg az elnyomás-tapasztalat mibenlétét. A veszélyhelyzetben megélt kétségbeesés, a kilátástalanság érzése az imádkozót Isten felé mozdítja. Egyedül ő segíthet, ő képes a szabadításra.

Ezekben a zsoltárokból egyszerre kap helyet a kétségbeesés és a hit, a szorongatás tapasztalata és a megszabadulás élménye. Az imádkozó – mire végigmondja könyörgését –, már teljesen bizonyos abban, hogy van pártfogója, és átélheti a megmenekülés örömét. Ezekben a zsoltárokból

tulajdonképpen eltűnik az idő: a múlt, jelen és jövő egy pontba sűrítődik össze. A szabadulás egyszerre vágyott és már átélt tapasztalattá lesz.

A zsoltárok a mai emberek számára is annak bizonyosságai lehetnek, hogy létezik egy Hatalom, amelyhez föllebezhetünk: mindenfajta elnyomás-tapasztalatunk között, mindenféle emberi elnyomó hatalom miatti szenvedésben egzisztenciálisan ez a nagyobb valóság segít bízni abban, hogy van út a szabadságba.

RUF Zsoltár 56	IMIT „Széfer ha Tehillim” 56
Könyörgés nagy veszélyben	
<u>56,1</u> A karmesternek: „A messzi fák galambja” kezdetű ének dallamára. Dávid bizonyágtétele abból az időből, amikor a filiszteusok elfogták Gátban.	<u>56,1</u> A karmesternek. Távoli néma galamb szerint. Dávidtól dal. Midőn elfogták őt a filiszteusok Gátban.
<u>56,2</u> Légy kegyelmes hozzám, Istenem, mert bosszút lihegek ellenem, szüntelenül támadnak és gyötörnek engem.	<u>56,2</u> Kegyelmezz nekem, Isten, mert lihegett rám ember, egész nap szorít engem harczoló.
<u>56,3</u> Ellenségeim szüntelenül bosszút lihegek, sokan támadnak rám kevélyen.	<u>56,3</u> Lihegtek meglesőim egész nap, mert sokan küzdenek ellenem nagyfennen.
<u>56,4</u> Ha félek is, benned bízom!	<u>56,4</u> A mely napon félnem kell, én te benned bízom.
<u>56,5</u> Istenben, akinek igéjét dicsérem, Istenben bízom, nem félek, ember mit árthat nekem?!	<u>56,5</u> Isten által dicsérhetem igéjét, Istenben bízom, nem félek: mit tehet halandó nekem?
<u>56,6</u> Szüntelenül elferdítik szavaimat, minden gondolatukkal rosszat akarnak nekem.	<u>56,6</u> Egész nap bántják dolgaimat, ellenem vannak mind az ő gondolataik, rosszra.
<u>56,7</u> Összefognak, lesben állnak, lépteimet figyelik, mert az életemre törnek.	<u>56,7</u> Összesereglenek, kémlelnek, sarkaimat lesik ők, a midőn lelkemre törtek.
<u>56,8</u> Megmenekülhetnek-e gazságuk ellenére? Taszítsd el haragodban e népséget, Istenem!	<u>56,8</u> Jogtalanságért szabadulásuk legyen? Haragban dönts le a népeket, Isten!
<u>56,9</u> Te számon tartod	<u>56,9</u> Bujdosásomat te megszámláltad, tedd könnyemet tömlődbe! Nemde könyvedben vannak!
	<u>56,10</u> Akkor hátra fordulnak ellenségeim. a

bolyongásomat. Gyűjtsd könnyeimet tomlódbé, legyenek benne könyvedben! <u>56,10</u> Meghátrálnak majd ellenségeim, amikor hozzád kiáltok. Ebből tudom meg, hogy Isten velem van. <u>56,11</u> Istenben, akinek igéjét dicsérem, az ÚRban, akinek igéjét dicsérem, <u>56,12</u> Istenben bízom, nem félek, ember mit árthat nekem?! <u>56,13</u> Tartozom neked, Istenem, fogadalmaimmal, megadom hálaáldozatomat. <u>56,14</u> Hiszen megmentettél engem a haláltól, lábamat az elbukástól, hogy járhasak Isten színe előtt az élet világosságában.	mely napon felkiáltok; ezt tudom: hogy Isten mellettem van. <u>56,11</u> Isten által dicsérhetem az igét, az Örökkévaló által dicsérhetem az igét! ‘- <u>56,12</u> Istenben bízom, nem félek mit tehet ember nekem? <u>56,13</u> Rajtam, oh Isten, fogadalmaid, hálaáldozatokat fizetek neked; <u>56,14</u> mert megmentetted lelkemet a haláltól, nemde lábaimat is a taszítástól, hogy járhasak Isten előtt az élet világosságában.
--	--

RUF Zsolt 140	IMIT „Széfer ha Tehillim” 140
Segítségkérés a rágalmozókkal szemben <u>140,1</u> A karmesternek: Dávid zsoltára. <u>140,2</u> Ments meg, URam, a gonosz emberektől, oltalmaz meg az erőszakos emberektől, <u>140,3</u> akik rosszat terveznek szívükben, mindennap háborúságot szítanak! <u>140,4</u> Nyelvük éles, mint a kígyóé, viperaméreg van ajkukon. (Szela.) <u>140,5</u> Őrizz meg, URam, a bűnösök hatalmától, oltalmaz meg az erőszakos emberektől, akik jártomban el akarnak	<u>140,1</u> A karmesternek. Zsoltár Dávidtól. <u>140,2</u> Szabadíts meg, Örökkévaló, rossz embertől, erőszakos férfiútól óvj meg engem! <u>140,3</u> Kik szívben rosszaságokat gondoltak ki, mindennap harczokat szítanak. <u>140,4</u> Élesítették nyelvüket, mint a kígyó, vipera mérge van ajkaik alatt. Széla. <u>140,5</u> Őrizz meg, Örökkévaló, gonosznak kezeitől, erőszakos férfiútól óvj meg engem, kik arra gondoltak, hogy meglökjék lábaimat.

gáncsolni! <u>140,6</u> Tört vetettek nekem a gőgös emberek, köteleket és hálót feszítettek ki, az út mentén csapdát állítottak nekem. (Szela.) <u>140,7</u> Te vagy Istenem – mondom az ÚRnak –, figyelj hát, URam, könyörgő szavamra! <u>140,8</u> Én URam, URam, hatalmas szabadítóm, te véded fejemet a küzdelem napján. <u>140,9</u> Ne teljesítsd, URam, a bűnös kívánságát, ne engedd sikerülni terveit, ne fuvalkodhasson fel! (Szela.) <u>140,10</u> A körülöttem ólálkodók fejére zúduljon az a nyomorúság, amit ajkuk felidéz! <u>140,11</u> Hulljon rájuk tüzes parázs, taszítsd őket vizes gödrökbe, hogy föl ne kelhessenek! <u>140,12</u> Ne maradjon meg a rágalmazó a földön, az erőszakos embert üldözzé gonoszsága, míg össze nem roskad! <u>140,13</u> Tudom, hogy az ÚR felkarolja a nincstelenek ügyét, a szegények jogát. <u>140,14</u> Csak az igazak magasztalják nevedet, a becsületesek maradnak meg színed előtt.	<u>140,6</u> Csapdát rejtettek el ellenem a gőgösök meg köteleket, hálót teritettek ki, útnak oldalán töröket vetettek nekem. Széla. <u>140,7</u> Mondom az Örökkévalónak: Istenem vagy; figyelj, Örökkévaló, könyörgésem szavára! <u>140,8</u> Örökkévaló, én Istenem, segítségem erőssége, befödted fejemet harcolás napján. <u>140,9</u> Ne add meg, Örökkévaló, a gonosznak vágyait, szándékát ne engedd teljesedni, midőn emelkedik. Széla. <u>140,10</u> Bekerítőim fejét borítsa ajkaik nyomorultsága! <u>140,11</u> Hulljon rájuk parázs, tűzbe döntse őket, gödrökbe, hogy fel ne keljenek! <u>140,12</u> A nyelv embere ne szilárduljon meg az országban, az erőszak embere – baj hajszolja őt ledőlésig. <u>140,13</u> Tudom, hogy megszerzi az Örökkévaló a szegénynek igazát, a szűkölködőknek jogát. <u>140,14</u> Bizony az igazak hálát mondanak nevednek, egyenesek ülnek színed előtt.
---	---

Az újszövetségi evangéliumi hagyomány a názáreti Jézus erőszakmentes küzdelmében, ellenállásában mutatja meg az ember elnyomással szembeni lehetőségeit, a méltósága megőrzésének útját. A jézusi magatartás modellértékű a korabeli elnyomottak, a társadalom perifériájára szorított emberek számára.

Az erőszak mintázatát erőszakkal megtörni nem lehet: csakis az alternatív út, a szeretetre alapuló értékek forradalma képes változást hozni. Jézus nem egy „balek-kereszténységet” alapított meg, hanem képessé akarta tenni az elnyomás alatt szenvedő kortársait, és minket magunkat is képessé akar tenni arra, hogy kreatív módon, nem a félelem által vezérelve merjünk kiállni és küzdeni a méltóságunkért – és a másik ember, minden ember méltóságáért. (Lásd FÜGGELEK)

Máté evangéliuma 5,38-41

5,38 Hallottátok, hogy megmondatott: „Szemet szemért, fogat fogért.”

5,39 Én pedig azt mondom nektek, hogy ne szálljatok szembe a gonosz emberrel, hanem aki arcul üt téged jobb felől, tartsd oda annak arcod másik felét is!

5,40 Ha valaki pereskedni akar veled, és el akarja venni az alsóruhádát, engedd át neki a felsőt is!

5,41 Ha pedig valaki egy mérföldnyi útra kényszerít, menj el vele kettőre!

2Móz 21,24; 3Móz 24,20; 5Móz 19,21

2. 2. „Elnyomó” textusok

A Biblia elnyomó szövegei – Phyllis Tribble megfogalmazásával: „Texts of Terror” – olyan szemléletet tükröznek, amely a kor elit-társadalmának (vallási, politikai vezetők) nézete volt. A hatalmasoknak jogukban állt vallási, politikai ideológiák mentén meghatározni, hogy kik tartozhatnak bele az elit körbe, a szentek, elkülönítettek világába, és kik azok, akiknek tisztessége, méltósága nem ér fel erre a szintre. Az elnyomott, alárendelt szerepekbe kényszerített csoportok a periférián, a javaktól, a boldogulás lehetőségeitől távol helyezkedtek el.

Az elnyomó textusok elsősorban is a nők, a gyermekek, kicsinyek, sérültek, az idegenek és jövevények körét érintik, és ezeknek a csoportjait tekintik alárendelt,

A feminista teológiai hermeneutikai megfontolásait arra a történeti tényre alapozza, hogy a Biblia a patriarchális struktúra lenyomatát hordozza magán, illetve soha nem kérdőjelezi meg ezt a rendszert. A Szentírást (főként az Ószövetségre igaz ez) elsősorban férfiak írták – elsősorban férfiak számára.

A nő az Ószövetség világában a férfi tulajdona volt, teljes valójában „urától és parancsolójától” függött. A bibliai Izrael prófétái gyakran alkalmazzák Isten és Izrael kapcsolatának ábrázolására a házasság metaforáját. Mivel a héber nyelvben a városok, országok, földrajzi térségek általában nőnemű szavak, ezért természetes volt, hogy a házasság viszonyrendszerében Izrael, Júda, Jeruzsálem a csalfa, házasságtörő feleség, míg JHWH, az Úr a szerető és féltékeny férj.

RUF Ezékiel 16,35-43	IMIT „Jechezkiél” 16,35-43
A hűtlen Izráel büntetése <u>16,35</u> Ezért halld meg az Úr igéjét, te, parázna! <u>16,36</u> Így szól az én Uram, az Úr: Mivel meztelenre vetköztél, és mutogattad szemérmedet, amikor paráználkodtál szeretőiddel és minden utálatos bálványoddal, sőt fiaid vérét is nekik adtad, <u>16,37</u> ezért íme, összegyűjtöm minden szeretődöt, akiknek kelletted magad: azokat is, akiket szerettél, meg azokat is, akiket gyűlöltél. Köréd gyűjtöm őket mindenfelől, és leleplezem előttük szemérmedet, hadd lássák egész szemérmedet. <u>16,38</u> Azután elítéllek a házasságtörők és a vérontók törvénye szerint, és kiszolgáltatlak a haragnak és a vérbosszúnak. <u>16,39</u> Kezükbe adlak: szétdúlják dombjaidat, lerombolják magaslataidat, lehúzzák rólad a ruhát, elveszik ékszereidet, és otthagynak teljesen meztelenül. <u>16,40</u> Gyűlést hívnak össze ellened, megköveznek, és kardjukkal darabokra vágnak. <u>16,41</u> Házaidat fölperzselik, és végrehajtják rajtad az ítéletet a többi asszony szeme láttára. Véget vetek paráznaságodnak, és nem fogsz többé senkinek bért adni érte.	<u>16,35</u> Azért, paráznánő te, halljad az Örökkévaló igéjét. <u>16,36</u> Így szól az Úr, az Örökkévaló, mivelhogy kiömlött az érced és feltáródott szemérmed a szeretőd felé omló paráználkodásaidban és mind a te utálatos bálványaid miatt és gyermekeid elontott vére fejében, akiket nekik adtál: <u>16,37</u> azért íme én összegyűjtöm szeretődöt mind, akiknek kellemes voltál és mindazokat, akiket szerettél, azokkal együtt, akiket gyűlöltél, összegyűjtöm őket ellened mindenünnen és föltárom előtted szemérmedet, hogy lássák egész szemérmedet. <u>16,38</u> És ítélek fölötted, amint télnak házasságtörő és vérontó nők fölött és harag meg bosszú vérévé teszek. <u>16,39</u> És kezükbe adlak téged és lerombolják boltozatodat és lerontják magaslataidat és lehúzzák rólad ruháidat és elveszik díszes ékszereidet; és otthagynak meztelenül és mezítelenül. <u>16,40</u> És fölhoznak ellened gyülekezetet és megköveznek téged kővel és összevagdálnak téged kardjaikkal. <u>16,41</u> És elégetik házaidat tűzben és végeznek rajtad büntetést sok asszony szeme láttára; és megszüntetem parázna létedet, és

<u>16,42</u> Akkor majd lecsillapszik rajtad lángoló haragom, és elmúlik felindulásom; megnyugszom, és nem bosszankodom többé. <u>16,43</u> Mivel nem gondoltál vissza ifjúkorodra, sőt mindezekkel ingereltél engem, én majd a fejedre olvasom tetteidet - így szól az én Uram, az Úr -, és nem folytathatod többé fajtalankodásodat, sem utálatos dolgaiddat.	paráznabért sem fogsz többé adni. <u>16,42</u> És csillapítom az én hevemet rajtad és eltávozik bosszúságom tőled, és megnyugszom és nem haragszom többé. <u>16,43</u> Mivelhogy nem emlékeztél meg ifjúkorod napjairól és mindezekkel haragot okoztál nekem, tehát én is lám utadat fejedre hárítom, úgymond az Úr, az Örökkévaló; avagy nem cselekedted-e a fajtalanságot mind a te utálatosságaid mellett?
--	--

Az Ószövetség nőkkel kapcsolatos megfontolásainak sorában egy további kérdés az idegen asszonyok státusza, helyzete. A babiloni fogság után Júda földjére hazatérő, a vallási elit vezetése által konstruálódó közösség körében a vegyes házasságok tilalmasnak számítottak. Ezért el kellett bocsátani az idegen asszonyokat. Az exkluzivitásra törekvő vallási, teológiai szemlélet ma is hasonló módon jelenik meg, számos formát öltve.

RUF Nehémiás 13,23-31	IMIT „Nechemja” 13,23-31
A júdaiakat az idegen asszonyok elbocsátására kötelezik <u>13,23</u> Ugyanabban az időben láttam olyan júdaiakat, akik asdódi, ammóni és móábi nőket vettek feleségül, <u>13,24</u> és gyermekeik fele asdódi nyelven beszélt. Júdai nyelven már nem is tudtak, hanem valamelyik másik nép nyelvén beszéltek. <u>13,25</u> Ezért veszekedtem velük, átkoztam őket, sőt egyeseket megvertem és megtépáztam. Majd megeskettem őket az Istenre, hogy nem adják leányaikat azoknak a fiaikhoz, és nem veszik el azoknak a	<u>13,23</u> Azokban a napokban azt is láttam, hogy a zsidók elvettek asdódi, ammóni és móábi nőket; <u>13,24</u> és gyermekeik fele részében asdódi nyelven beszélnek, s nem is tudnak zsidóul beszélni, s mindenik népnek nyelvén. <u>13,25</u> És pöröltem velük s megátkoztam őket s megvertem közülük néhányat és tépegettem őket; s megeskettem őket az Istenre: ne adjátok leányaitokat az ő fiaiknak s ne vegyetek el leányaik közül a ti

leányait sem fiaiknak, sem maguknak. <u>13,26</u> Hiszen ugyanígy vétkezett Salamon, Izráel királya is! Pedig nem sok népnek volt olyan királya, mint ő: Isten szerette őt, és egész Izráel királyává tette, de még őt is vétekbe vitték az idegen asszonyok. <u>13,27</u> Mégis azt kell rólatok hallanunk, hogy ilyen nagy gonoszsgot követtek el?! Hűtlenek lettetek Istenünkhöz, mert idegen nőket vettetek feleségül! <u>13,28</u> Eljásíb főpap fiának, Jójádának az egyik fia a hóróni Szanballat veje volt, ezért elkergettem őt magam mellől. <u>13,29</u> Emlékezz rá, Istenem, hogy mennyire beszennyezték a papi tisztséget és a lévita papsággal kötött szövetséget! <u>13,30</u> Így tisztítottam meg őket minden idegen dologtól. Megállapítottam a papok és a leviták tennivalóját, mindenkinek a maga munkáját, <u>13,31</u> és azt, hogy meghatározott időben hozzák be a tűzifát meg az első termést. Tartsd emlékezetben, Istenem, mindezt az én javamra!	fiaitoknak s magatoknak. <u>13,26</u> Nemde ezek által vétkezett Salamon, Izraél királya? pedig a sok nemzet között nem volt király olyan, mint ő és szeretettje volt Istenének és az Isten őt királlyá tette egész Izraél fölé; még őt is vétekre indították az idegen asszonyok. <u>13,27</u> És rólatok kell-e hallanunk, hogy mind e nagy rosszaságot elkövetitek, hűtlenkedve Istenünk iránt azzal, hogy idegen asszonyokat vettetek el? <u>13,28</u> És Jójádának, Eljásíb fiának, a főpapnak fiai közül volt egy veje a chóróni Szanballátnak; és én elkergettem őt mellőlem. <u>13,29</u> Emlékezzél meg róluk, Istenem, a papságnak és a papság meg leviták szövetségének bemocskolása miatt. <u>13,30</u> És én megtisztítottam őket mindentől, a mi idegen s felállítottam őrizeteket a papok s a leviták számára, kinek-kinek munkájára, <u>13,31</u> és a fának meghatározott időkbén való hozatalára és a zsengekire. Emlékezzél meg rólam, Istenem, javamra!
---	---

Az Újszövetségben a názáreti Jézus nőkkel kapcsolatos látásmódja forradalminak számít. Tanítóként, rabbiként tilos volt nőkkel szóba állni a nyilvánosság színterein. Jézus felrúgta a konvenciókat, és ezzel sok nőnek mutatta meg az emberi méltóság és a szabadság dimenzióját. Sokan közülük tanítványai, követői lettek.

Ám a kialakuló őskeresztény közösségekben a jézusi egalitárius szerveződést lassan felváltotta a patriarchális struktúra jól bejáratott gyakorlata. Megjelentek a csak férfi vezetőket elismerő közösségek, és az ezt szentesítő teológiai látásmódok.

Ugyanakkor azt is látjuk, hogy az első századokban az egyre erősödő keresztény teológia a zsidósággal szemben is intoleráns, kirekesztő megfogalmazásokat engedett meg magának. Túlhaladottnak tekintette az Izraellel kötött szövetséget, és Izrael helyébe az egyházat állította. Ezt a két elnyomó attitűdöt láthatjuk az itt következő szövegekben.

1Tim 2,8-15 Férfiak és asszonyok magatartása az istentiszteleten

- 2,8 Azt akarom tehát, hogy a férfiak mindenütt büntől tiszta kezeket felemelve imádkozzanak harag és kételkedés nélkül.
- 2,9 Ugyanígy az asszonyok is tisztességes öltözetben, szemérmesen és mértékletesen ékesítsék magukat, ne hajfonatokkal és arannyal, gyöngyökkel vagy drága ruhával,
- 2,10 hanem azzal, ami azokhoz az asszonyokhoz illik, akik istenfélőnek vallják magukat: jó cselekedetekkel.
- 2,11 Az asszony csendben tanuljon, teljes alázatossággal.
- 2,12 A tanítást azonban az asszonynak nem engedem meg, sem azt, hogy a férfin uralkodjék, hanem legyen csendben.
- 2,13 Mert Ádám teremtetett először, Éva csak azután,
- 2,14 és nem Ádámot vezette tévútra a kísértő, hanem az asszonyt, és ő esett bűnbe.
- 2,15 Mégis megtartatik a gyermekszüléskor, ha megmarad józanul a hitben, a szeretetben és a szent életben.

Gal 4,21-31 Hágár és Sára a két szövetség példája

- 4,21 Mondjátok meg nekem ti, akik a törvény uralma alatt akartok lenni, nem halljátok, mit mond a törvény?
- 4,22 Mert meg van írva, hogy Ábrahámnak két fia volt: az egyik a rabszolganőtől, a másik a szabad asszonytól.
- 4,23 De a rabszolganőtől való csak test szerint született, a szabad asszonytól való viszont az ígélet által.
- 4,24 Ez képes beszéd, mert ezek az asszonyok két szövetséget jelentenek. Az egyik a sínai-hegyi szövetség, amely szolgaságra szül: ez Hágár.
- 4,25 Mert Hágár a Sínai-hegy Arábiában, megfelel a mostani Jeruzsálemnek, amely szolgaságban van fiaival együtt.

4,26 De a mennyei Jeruzsálem szabad: ez a mi anyánk.

4,27 Mert meg van írva: „Ujjongj, te meddő, aki nem szültél, vigadj és örvendj, aki nem vajúdtál, mert több a gyermeke az elhagyottnak, mint a férjes asszonynak.”

4,28 Ti pedig, testvéreim, Izsák módjára az ígélet gyermekei vagytok.

4,29 De amint akkor a test szerint született üldözte a Lélek szerintit, úgy van ez most is.

4,30 De mit mond az Írás? „Űzd el a rabszolganőt és a fiát, mert nem örökölhét együtt a rabszolganő fia a szabad asszony fiával.”

4,31 Ezért tehát, testvéreim: mi nem a rabszolganő, hanem a szabad asszony gyermekei vagyunk.

1Móz 16,15; 21,2

3. Összegzés

Ezek a szövegek, amelyek sorra vettünk, azt gondolom, jó betekintést adtak az elnyomás sokféle mintázatába és megjelenési formáiba. Fontos, hogy ezeket a szövegeket a saját kontextusukban olvassuk, és megismerjük a korabeli társadalmi valóságot, amelyben megszülettek. Így elkerülhetjük azt, hogy általános érvénnyel, megkérdőjelezhetetlen tekintéllyel ruházzuk föl őket, így szentesítve a kirekesztés bennük megjelenő formáit.

Ezek a szövegek ugyanakkor segítenek a saját korunk elnyomás-tapasztalataira is reflektálni, és felelős cselekvésre indítani minket, hogy ott, ahol a helyünk és a dolgunk van, hozzájárulhassunk a világ és az ember méltóbb életéhez, a gyógyulás folyamatainak kibontakozásához, a szeretet erőszakmentes forradalmának folytatódásához.

Ajánlott irodalom:

BRIGGS, Richard S.: Bölcs Bibliaolvasás. Hogyan vegyük komolyan az Írást? Hermeneutikai Füzetek 5., Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 2015.

BRUEGGEMANN, Walter: Az Ószövetség teológiája. Tanúságtétel, vita, pártfogás. Exit Kiadó, Kolozsvár, 2012.

BRUEGGEMANN, Walter: Journey to the Common Good. Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky, 2010.

FABINY Tibor, A keresztény hermeneutika kérdései és története. I., Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1998.

FABINY Tibor, Szóra bírni az írást – újra. Hermeneutika Füzetek 33., Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 2010.

- KÖRTNER, Ulrich: Az ihletett olvasó. A bibliai hermeneutika fő aspektusai. Hermeneutikai Füzetek 19., Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1999.
- LUZ, Ulrich: Evangélium és hatástörténet. A Máté-evangélium értelmezése a történelemben. Hermeneutikai Füzetek 8., Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1996.
- MCFAGUE, Sally: Metaphorical Theology. Models of God in Religious Language. Fortress Press, Philadelphia, 1982.
- PECSUK Ottó (szerk.) Bibliaismereti kézikönyv, Budapest, Kálvin Kiadó, 2004.
- RICOEUR, Paul – LACOCQUE, André: Bibliai gondolkodás. Budapest, 1998.
- RICOEUR, Paul: Bibliai hermeneutika. Hermeneutikai füzetek 6., Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1995.
- ROHR, Richard: Rejtett dolgok. A Szentírás mint spiritualitás. Ursus Libris, Budapest, 2010.
- SCHÜSSLER FIORENZA, Elisabeth: Bread Not Stone. Beacon Press, Boston, 1984.
- SCHÜSSLER FIORENZA, Elisabeth: In Memory of Her. A Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins. SCM Press, London, 1983.
- THEISSEN, Gerd: A Jézus-mozgalom. Az értékek forradalmának társadalomtörténete. Kálvin Kiadó, Budapest, 2006.
- TRIBLE, Phyllis: Bringing Mirjam out of the Shadow. In: Brenner, Athalya (ed.): A Feminist Companion to Exodus to Deuteronomy. Sheffield Academic Press, Sheffield, 1994. 166–186.
- TRIBLE, Phyllis: Texts of Terror: Literary-feminist Readings of Biblical Narratives. Fortress Press, Philadelphia, 1984.

FÜGGELÉK

Jézus harmadik útja: az erőszakmentes küzdelem

(Részlet Walter Wink: Engaging the Powers: Discernment and Resistance in a World of Domination (Fortress Press, Minneapolis, 1992 c. könyvéből)

Az emberi evolúció az erőszakkal szemben két mélyen ösztönös reakciót fejlesztett ki fajunkban: a menekülést és a szembeszállást. Jézus egy harmadik utat ajánl: az erőszakmentes közvetlen cselekvését. A klasszikus szöveg a Mt 5, 38-42.

A keresztyének többnyire egyszerűen figyelmen kívül hagyták ezt a tanítást. Gyakorlatiatlannak, mazochisztikusnak, öngyilkosnak tartották – felhívásnak arra, hogy az erőszakosok, a házastárs-verők enervált keresztyén áldozataikkal töröljék fel a padlót. Azok, akik megpróbálták Jézus ígéit követni, az

ellen nem állás értelmében fogták fel őket: az elnyomó hadd cselekedje a gonoszságot akadálytalanul. Még tudósok is áldozatul estek a szöveg megalázkodó olvasatának: „Jobb, ha mindent odaadunk és meztelenül éljük végig az életet, mint ha ragaszkodnánk a jogainkhoz” – idézhetjük az egyik kommentárt az Augustinustól máig tartó sorból. Ha így értelmezzük, ez lehet az alapszöveg a gyávaságra irányuló rendszeres kiképzésben, amely a keresztyéneket arra tanítja, hogy törődjenek bele a gonoszba.

Nem valószínű, hogy Jézusról a gyávaság jut az eszünkbe. Vagy nem tudott világosan fogalmazni, vagy félreértettük őt. Jó okunk van arra, hogy az utóbbit gondoljuk. Tegyük félre egy pillanatra ezt a kijelentést (a 38-39a verset), és koncentráljunk a Jézus által adott három gyakorlati példára.

Jézus az erőszakmentes küzdelemről

1. Tartsd oda a másik arcodat. „Annak, aki arcul üt jobb felől, tartsd oda a másik arcodat is.” Miért jobb felől? Egy jobbkezes világban a jobb ököllel bevitt ütés az ellenfél bal arcán köt ki. A pofon is a bal arcot éri. Ahhoz, hogy a jobb arcot ököllel megüssük, a bal kezünket kell használnunk, de abban a társadalomban a bal kezét csak tisztátalan feladatok elvégzésére használták. Kumránban még a bal kézzel való gesztikulálás is tíznapos vezeklést vont maga után. A jobb arc jobb kézzel való megütésének egyetlen módja a kézhát használata. Itt sértésről van szó, nem verekedésről. A szándék nyilván nem sérülés okozására, hanem megalázásra irányul, arra, hogy helyre tegyen valakit. Egyenrangú felet általában nem ütöttek meg így, s ha igen, csillagászati összegű bírságot kellett fizetni. A Misna Baba Kamma traktátusa meghatározza az egyenrangú fél megütéséért járó különféle bírságokat: ökölcsapásért 4 zuz (egy zuz egynapi napszám volt); pofonért 200 zuz; de „ha a kéz hátával üti meg, 400 zuzt kell fizetnie.” A rabszolgáknak azonban nem járt kártérítés a megalázásért (8,1-7).

A kézháttal adott pofon az alárendeltek fegyelmezésének szokásos eszköze volt. A gazda így ütötte meg a rabszolgát, a férj a feleséget, a szülő a gyereket, a férfi a nőt, a római a zsidót. Itt egy sor egyenlőtlen kapcsolattal van dolgunk, amely mindegyikében az ellentámadás megtorlást vonna maga után. Az egyetlen normális válasz az alázatos meghunyászkodás.

A szöveget körülvevő zavar részbeni oka az, hogy nem kérdezzük rá Jézus hallgatóságára. A Mt 5, 39b-41 három példájában Jézus hallgatói nem azok, akik ütnek, pereskedést kezdeményeznek, vagy kényszermunkára visznek, hanem az áldozatok („Ha valaki arcul üt.....pereskedni akar.....egy mérföldnyi útra kényszerít...”). Hallgatói között ott vannak azok, akik épp ezeket a méltánytalanságokat szenvedik el és kénytelenek elfojtani az embertelen bánásmód felett érzett

felháborodásukat az osztály, faj, nem, kor és státusz szerint hierarchizált rendszerben és a birodalmi megszállás következményeként.

De miért tanácsolja Jézus ezeknek a már megalázott embereknek, hogy fordítsák oda a másik arcukat is? Mert ez a cselekedet megfosztja az elnyomót a megalázás lehetőségétől. A másik arcát odafordító ember ezzel gyakorlatilag azt mondja: „Próbáld még egyszer. Az első ütésed nem érte el a kívánt célt. Nem adok neked hatalmat arra, hogy engem megalázz. Ember vagyok, mint te is. A rangod ezt a tényt nem változtatja meg. Nem tudsz a méltóságomtól megfosztani.”

Egy ilyen reakció hihetetlen nehézségek elé állítaná azt, aki ütött. Tisztán logisztikai szempontból: hogyan üsse meg a most odafordított másik arcot? Nem tudja a jobb keze hátával megütni (próbáljuk csak meg). Ha ököllel üti, akkor magával egyenlővé teszi, elismeri róla, hogy egyenlő. Azonban a kézhát használatának lényege az intézményes egyenlőtlenség megerősítése. Még ha a fentebb levő meg is parancsolja, hogy korbácsolják meg az illetőt az ilyen „szemtelen” viselkedésért (hiszen ez nyilván nem a konfliktus elkerülésének módja), az üzenet visszavonhatatlanul elküldetett. Közölték vele, hogy ez az alárendeltje valójában emberi lény. A tisztesség és szégyen világában képtelenné tették, hogy alárendeltjét megszégyenítse. Megfosztották hatalmától, hogy a másik emberi méltóságát elvegye. Ahogyan Gandhi tanította: „Az erőszakmentes cselekvés alapelve, hogy semmi megalázással nem működünk együtt.”

Ezt a fajta cselekedetet Jézus kortársai is végrehajtották, nem sokkal Pilátus júdeai procuratorrá való kinevezése után (Kr. u. 26). Pilátus az éj leple alatt Jeruzsálemben hozatta „a császár mellszobrait, amelyek a katonai jelvényekhez voltak erősítve”, s amelyek a zsidók szemében bálványoknak, s így a szent város megszenteltségételenítésének minősültek. Zsidók sokasága sietett Pilátus cézárei főhadiszállásához, hogy könyöröggön a jelvények eltávolításáért. Amikor nem volt hajlandó, a földre vetették magukat, és öt napon és éjjelen át így maradtak. A hatodik napon Pilátus a stadionba hívta a tömeget azzal az ürüggyel, hogy választ ad nekik. Ehelyett három tömött sornyi katonával találták szembe magukat.

Pilátus, miután levágással fenyegette meg őket, ha nem engedik be Cézár képmásait, jelzett a katonáknak, hogy vonják ki kardjukat. Erre a zsidók, mintha összebeszéltek volna, egy emberként a földre vetették magukat, kinyújtották a nyakukat, és azt kiáltották, hogy inkább meghalnak, mintsem megszegjék a törvényt. Ez a lángoló vallásos buzgóság megrendítette Pilátust, aki parancsot adott, hogy azonnal távolítsák el a jelvényeket Jeruzsálemből. (Josephus: Háború 2. 169-174)

Jézus tehát nem népének idegen gondolatot fogalmazott meg, hanem az eseti és spontán alkalmazás szintjéről Isten Országának eljövételének központi elemévé emelte azt.

2. Add oda az alsóruhát. Jézus második példája a bíróságon történik. Valakinek a felsőruhájáért pereskednek. Ki tenne ilyet és milyen körülmények között? A Héber Biblia eligazít ez ügyben: ld. „2Móz 22,25-27 és 5Móz 24,10-13,17.

Csak a legszegényebbeknek nincs semmijük, amit egy kölcsön fejében zálogba adhatnának. A zsidó jog szigorúan megkövetelte, hogy ezt azonban minden este alkonyatkor vissza kell szolgáltatni.

Máté és Lukács eltér a tekintetben, hogy a felső (Lk) vagy az alsóruhát (Mt) veszik-e el. Az e zsidó gyakorlat viszont, mely szerint a felsőruhát kell zálogba adni (csak az lenne alvásra használható takaróként), világossá teszi, hogy Lukács sorrendje helyes, még ha nem is őrzi meg a jogi szituációt. Liddel-Scott szerint a görög szóhasználatban a himation mindig a felsőruhát jelenti, amelyet a khitón felett hordanak, míg a khitón a közvetlenül a testen viselt ruhadarab. S. Safrai és M. Stern a következőképpen írja le az általános zsidó viseletet: gyapjúból készült felsőruha vagy köpeny és vászon alsóruha vagy tunika. A zavart elkerülendő egyszerűen „felsőruhát” és „alsóruhát” mondom.

Az a helyzet, amelyről Jézus beszél, túlságosan is jól ismert hallgatói előtt: az adós egyre lejjebb csúszik a szegénységbe, az adósságot nem tudja visszafizetni, s hitelezője beidézteti a bíróság elé (krithénai), hogy jogi úton kényszerítse fizetésre.

Az eladósodás járványszerű méreteket öltött az első századi Palesztinában. Jézus példázatai tele vannak életük rendbehozásával küszködő adósokkal. Az eladósodás ugyanakkor nem olyan természeti csapás volt, ami az ügyetleneket sújtotta, hanem a római birodalmi politika egyenes következménye. A császárok olyan keményen adóztatták a tehetőseket a háborúk finanszírozása érdekében, hogy a gazdagok ingatlanbefektetéseket kezdtek el keresni vagyonuk biztosítására. A legjobb a föld volt, de azt az ősöktől örökölték és generációról generációra adták tovább, s nem volt paraszt, aki jószántából megvált volna tőle. A csillagászati kamattal azonban a földtulajdonosokat egyre mélyebb adósságba lehetett taszítani. S az adósság, azzal a magas adóval együtt, amelyet Heródes Antipás igényelt, hogy a Rómának járó adót fizethesse, megteremtette annak a gazdasági lehetőségét, hogy a galileai parasztokat meg lehessen fosztani földjeiktől. Jézus idejére a folyamat már meglehetősen előrehaladt: távollevő birtokosok uraltak nagybirtokokat, amelyeket sáfárjaik irányítottak, s amelyeken bérlők, napszámosok és rabszolgák dolgoztak. Nem véletlen, hogy Kr. u. 66-ban a zsidó forradalmárok első akciója a templom kincstárának felégetése volt, ahol az adósság-nyilvántartásokat őrizték.

Erre a helyzetre nézve tanít Jézus. Hallgatói a szegények („ha valaki pereskedni akar veled”). Közös bennük annak a rendszernek a gyűlölete, amely megaláztatásnak teszi ki őket azzal, hogy megfosztja földjeiktől, javaiktól és végül felsőruhájuktól is.

Miért tanácsolja hát nekik Jézus, hogy adják oda alsóruhájukat is? Ez azt jelentené, hogy minden ruhadarabjukat levetve anyaszült meztelenül hagyják el a tárgyalótermet! El lehet képzelni a megrökönyödést, amelyet ez a mondás kelthetett. Ott áll a hitelező, szégyenben maradva, egyik kezében a szegény adós felsőruhája, a másikban az alsó. Hirtelen fordult a kocka a hitelező számára. Az adósnak nem volt reménye, hogy megnyerje az ügyet; a törvény teljesen a hitelező oldalán állt. Ám a szegény ember felülemelkedett a megalázására irányuló kísérleten. Felülemelkedett a szégyenen. Ugyanakkor elképesztő tiltakozást nyújtott be az ellen a rendszer ellen, amely adóssá tette. Gyakorlatilag azt mondta: „A köpenyemet akarod? Itt van, vegyél el mindent. Most már a testemen kívül mindenem a tiéd. Legközelebb azt veszed el?”

A meztelenség tabu volt a zsidóságban, s a szégyen nem annyira a meztelen félre, mint a meztelenség szemlélőjére irányult (1Móz 9, 20-27). A levetkőzéssel az adós a hitelezőt ugyanazon tiltás hatálya alá juttatta, mint amely Kánaán megátkozásához vezetett. S mint ahogy Ézsaiás próféta jelként „meztelenül és saru nélkül” járt három esztendeig (Ézs 20,1-6), az adós is közszemlére teszi meztelenségét próféta tiltakozásként ama rendszer ellen, amely földönfutóvá tette. Képzeljük el, amint meztelenül elhagyja a bíróságot. Barátai és szomszédai döbbenetben érdeklődnek, mi történt. Megmagyarázza. Egyre többen csatlakoznak a felvonuláshoz, amely már olyan, mint egy győzelmi parádé. Az egész rendszer, amely elnyomja az adósokat, nyilvánosan lelepleződött. Kiderül, hogy a hitelező nem legitim pénzkölcsönző, hanem részes abban, hogy egy teljes társadalmi osztály a földtelenség, nincstelenség és szégyen sorsára jutott. Ez a leleplezés nem pusztán büntetés tehát, lehetőséget teremt a hitelező számára, hogy talán első alkalommal észrevegye, mivel jár a ténykedése, és bűnbánatot tartson.

A fennálló hatalmak a méltóságukkal állnak vagy buknak. Semmi sem bénítja meg őket olyan hatásosan, mint az ügyes kifigurázás. Azáltal, hogy nem hajlandók csodálni hatalmukat, a hatalomnélküliek bátorságra kapnak, hogy átvegyék a kezdeményezést, még ott is, ahol a strukturális változás nem lehetséges azonnal. Ez az üzenet nem – a földi életben elérhetetlen – tökéletességre intő felszólítás, hanem gyakorlati, stratégiai módszer az elnyomottak hatalomhoz juttatására, s mindenütt ma is megélik ott, ahol a hatalom nélküliek saját kezükbe veszik sorsuk irányítását. [...]

3. Menj el vele kettőre. „Ha pedig valaki egy mérföldnyi útra kényszerít (angareusei) menj el vele kettőre.”(Mt 5,41). Jézus harmadik példája az a viszonylag felvilágosodott gyakorlat, amely annak a kényszermunkának (angareia) a mértékét korlátozta egy mérföldnyire, amelyet a római katonák vethettek ki a megszállott területek lakosságára. Az angareia kifejezés valószínűleg perzsa eredetű, és

jövevénysszóvá lett az arámban, a görögben és a latinban. Josephus a szeleucida uralkodóval, Demetriussal kapcsolatban említi, aki, hogy trónigényéhez zsidó támogatókat szerezzen, többek között megígérte, hogy a „zsidók teherhordó állatait nem lehet igénybe venni (angareuesthai) hadseregünk számára” (Ant. 13.52). Közismertebb a szenvedéstörténet, ahol a katonák „kényszerítik (angareusin) círénei Simont Jézus keresztségének vitelére (Mk 15,21/Mt 27,32). Az ilyen kényszerszívésség állandóan jelen volt Palesztinában a perzsa időktől a késő-római időkig, s akit csak az utcán találtak, kényszeríteni lehetett ilyen szolgálatra. A legtöbb ilyen esetben az állatok postai szolgálatáról, vagy a katonák felszerelésének civilek általi hordozásáról volt szó. A Mt-beli helyzet nyilván az utóbbira vonatkozik. Nem állatok, hanem emberek igénybeviteléről van szó.

Ez e kényszerszermunka keserű nehezítelés forrása volt minden római alattvaló számára. „Az angareia olyan, mint a halál” – panaszkodik egy forrás. [...]

Ez az a kontextus, a római katonai megszállás, amelyről Jézus beszél. Nem forradalmat javasol. Nem arról van szó, hogy „megbarátkozunk” a katonával, félrevonjuk és kést mártunk a bordái közé. Jézus bizonyára tudatában volt a római birodalmi hatalom elleni fegyveres felkelés hiábavalóságának; s bizonyosan nem tett semmit, hogy bátorítsa azokat, akiknek Róma-ellenes gyűlölete bármelyik pillanatban erőszakba csaphatott át.

De miért vigyük a felszerelést még egy mérföldnyire? Nem a másik végletet, az ellenség segítségét jelenti ez? Egyáltalán nem. Itt a kérdés az, ahogyan a két korábbi példánál is, hogyan tudják az elnyomottak átvenni a kezdeményezést és kifejezni emberi méltóságukat egy olyan helyzetben, amelyet egyelőre nem tudnak megváltoztatni. A szabályok Cézáréi, de az, ahogyan reagálunk rájuk, Istené, és Cézárnak nincs efelett hatalma.

Képzeld el a katonát meglepetését, amint a következő mérföldkőnél vonakodva át akarja venni a holmiját, és a civil azt mondja: „Nem, nem, hadd vigyem még egy mérföldnyire!” Miért teszi ezt? Mit forgat a fejében? Normális esetben a katonának kényszerítenie kell a civilt, hogy vigye a csomagját, de ez a zsidó ezt jókedvvel teszi, és nem akarja abbahagyni! Mi ez, provokáció? Becsmérel a légionárius erejét? Kedveskedik? Azt akarja, hogy megbüntessék a katonát a kényszerszermunka szabályainak áthágásáért? Panaszt fog tenni a civil? Bajt akar keverni?

A szolgálai kényszerszermunka helyzetében az elnyomott hirtelen átveszi a kezdeményezést. Visszaveszi a választás lehetőségét. A katonát kibillen az egyensúlyából, mert nem tudja előre kiszámítani áldozata reakcióját. Ilyen problémával még sohasem akadt dolga. Most kénytelen olyan döntést hozni, amire korábbi tapasztalatai nem készítettek fel. Ha eddig élvezte, hogy a legyőzötteknél felsőbbrendűnek képzelheti magát, ma ez nem fog menni. Képzeld el azt a helyzetet, amelyben egy római gyalogos

győzköd egy zsidót, hogy adja vissza a felszerelését! Talán mi nem értjük a helyzet komikumát, de Jézus hallgatóira nyilván nem tévesztette el hatását, akik valószínűleg élvezték azt a kilátást, hogy elnyomóikat ilyen kellemetlen helyzetbe hozzák.

Jézus nem azért bátorítja a zsidókat a második mérföld megtételére, hogy érdemeket szerezzenek a mennyben, vagy különleges kegyességet demonstráljanak, vagy a kedvességükkel tegyék tönkre a katonát. Egy elnyomott népet segít hozzá, hogy tiltakozhasson és semlegesíthessen egy olyan gyakorlatot, amely birodalomszerte megvetés tárgya volt. Nem politikamentes lelki világmegtagadást hirdet. [...]

Könnyen abba a hibába eshetünk, hogy Jézus tanácsát bosszúállásra használjuk; ezért nem szabad elválasztani az ellenség szeretetének parancsától, amely szervesen kapcsolódik hozzá Máténál és Lukácsnál is. De a szeretettől nem idegen, hogy egy rendelkezés elnyomó jellegét felhasználja arra, hogy a katonát olyan bizonytalan és szorongásteli helyzetbe juttassa, amilyenben nem volt még.

VALLÁSOK ÉS A SZABADSÁG

Gábor György

DRÓTON RÁNGATOTT MARIONETTEK, AVAGY A SZABADSÁG FANTOMJAI?

A gondviselés alá rendelt történelem és a szabad akarat zsidó értelmezése

Júda Hálévi 1140 körül írt és 1167-ben Júda Ibn Tibbon által arabról héberre átültetett *Széfer háKuzári* című művében egy rendkívül meglepő és igencsak fontos párbeszéd olvasható.¹ A kazár király egy álombéli látomását követően az igaz Istenről és az Istennek tetsző cselekedetekről érdeklődik előbb a filozófustól, majd a keresztény és a muszlim vallástudóstól, végül a rabbtól.

A filozófus arról beszél, hogy „Isten nem érez sem vonzalmat, sem pedig gyűlöletet, mivel ő magasan áll minden szándék és cél fölött.”² Márpedig a cél hiányra utal, olyanra, amivel a célra törekvő nem rendelkezik, s ebből fakadóan tökéletlen. Ámde Istenben nem lehet semmi hiány, hiszen ő maga az abszolút tökéletesség, vagyis a hiánytalanság. A filozófus továbbá azzal érvel, hogy Isten felette áll az egyedek ismeretének, minthogy az egyedek temporális, időben változó létezők, Isten azonban örök és változatlan. „Isten tehát nem ismer téged, nem is beszélve szándékodról, tetteidről, mint ahogy nem hallja imádat sem és nem látja mozgásodat sem. Amikor a filozófusok azt mondják, hogy ő teremtett téged, akkor ezt csak átvitt értelemben állítják, mivel ő a teremtmények teremtésének legvégső oka, és nem azért, mert ez lett volna a szándéka kezdettől fogva.”³

A filozófus szerint az ember embertől jött létre, nem mástól, s minthogy az okok és következmények egy láncolatban feltételezik egymást, minden individuumnak megvan az oka: amelynek okai tökéletesek, maga is tökéletes, ám amelynek okai tökéletlenek, nem is lehet más, csak tökéletlen. A tökéletességhez egyedül a *potencialitások* aktualizálása vezet, az Aktív Értelemhez történő kapcsolódás. Az Aktív Értelemre támaszkodva az ember a legigazságosabb utakat választja majd, s különféle dicséretes tulajdonságok elsajátításán át vezet az út az Első Ok tiszteletéig. Ám a cél nem az, hogy elnyerd jóindulatát, hanem hogy hasonló légy hozzá, s egyesülj vele – mondja a filozófus.

1 Júda Hálévi művét az alábbi kiadásból idézzük: Jehuda Hallévi, *Kuzári. Érvek és bizonyítékok könyve a megvetett vallás védelmében*, (ford. Maróth Miklós), Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete, Piliscsaba, 2004. A szöveget helyenként a saját fordításomban idézem, amelyhez az alábbi kiadásokat használtam: Uő: *Kitab al radd wa- 'l dalil fi 'l-din al-dalil* (ed. David H. Baneth), Jerusalem, The Magness Press, 1977; Uő: *Le Kuzari. Apologie de la religion méprisée* (trad. Charles Toutai), Louvain-Paris, Peeters, 1994.

2 *Kuzári* I,1. (1.)

3 *Kuzári*, I.1. (2.)

A filozófus eszmefuttatásából jól követhetően köszön vissza az Arisztotelész-komentátorok⁴ álláspontja, amely szerint Isten önmagát, az egyedül tökéletest ismeri, továbbá ismeri a természeti törvényeket is, minthogy azoknak ő az oka, ám nem ismeri az egyéneket, az egyes individuumokat, sem a testek tökéletlen világát. Isten tehát nem vár el semmit a királytól, minthogy létezéséről sem tud.

A filozófus konklúziója az, hogy egyik vallás sem magasabb rendű a másiknál, ugyanis a vallásnak semmi köze sincs az emberi élet végső értelméhez, azaz a tudományhoz. A vallás voltaképpen politikai törvény, amely lehetővé teszi az emberi társadalom és együttélés megszerveződését, „házad és városod kormányzását”.⁵

A király elégedetlen a filozófus válaszával, s kizártnak tartja, hogy az Értelem előtt minden vallás egyenlő lenne, hiszen hogyan lehetne egyformán igazuk a keresztényeknek és a muszlimoknak, amikor a paradicsomba vezető úton egymást öldökszik, s a szent háborút valamiféle jócselekedetnek tartják? „Harcolnak egymással, miközben mindkettőjük azt hiszi, hogy útja a mennyekbe, a paradicsomba vezet. E kettő együttes igazságának elfogadása értelmünk számára lehetetlen.”⁶

A kazár király ezután a keresztény tudóst hivatja, aki a teremtményi világ temporális, időbeli és az Isten *intemporális*, örökkévaló jellegéről szól. A Tórát cáfolhatatlan igazságnak nevezi, minthogy „örök érvényű”, s „általánosan”, vagyis „nagyszámú tömeg számára ismert.” A kereszténységet Izrael örökösének tekinti, afféle „*Verus Israelnek*”, a zsidók által megfeszített Messiásban Isten megtestesülését látja, akinek eljövételével Mózes törvénye nem eltöröltetett, hanem megerősített és kibővített. A kazár király ezt az érvelést sem fogadja el, ugyanis – álláspontja szerint – ilyen kijelentéseket a logika nem ismer, „itt nincs tere a következtetésnek”.⁷

A keresztény bölcselőt a muszlim tudós követi, aki Allah egységéről és örökkévalóságáról, továbbá a világ időben való kezdetéről, valamint a megtestesülés tagadásáról szól, s kifejti, hogy a Korán Allah szava, amely minden korábbi vallást felülír, „eltörli az összes korábbi vallást és minden népet fölszólít arra, hogy fogadja el az iszlámot.”

4 Richard Sorabji: *The Philosophy of the Commentators, 200 – 600 AD. A Sourcebook*, 1-2-3, London, Ithaca, NY, Duckworth, Cornell University Press, 2005; Alexander of Aphrodisias: *On Aristotle Metaphysics I-V* (trans. William E. Dooley, S.J., Arthur Madigan, S.J.), London, New York, Bloomsbury, 2014; *The De anima of Alexander of Aphrodisias: A Translation and Commentary* (trans. Athanasios P. Fotinis), Washington DC, University Press of America, 1979; *A Companion to the Latin Medieval Commentaries on Aristotle's Metaphysics* (ed. Fabrizio Amerini and Gabriele Galluzzo), Leiden – Boston, Brill, 2014. <https://plato.stanford.edu/entries/aristotle-commentators/>

5 Kuzári I.1. (4.)

6 Uo.

7 Kuzári I, 4-5. (5-6.)

A király továbbra is a megingathatatlan tényeket és észérveket óhajt hallani, ezért végül magához rendeli a rabbit, akiben azért bizakodik, mert – mint mondja – ők a bizonyítéka annak, hogy Istennek törvénye van a földön.”⁸

S itt érkeztünk el a könyv felettébb meglepő fordulatahoz. A hitéről kérdezett zsidó bölcs az alábbi választ adja a királynak: „én Ábrahám, Izsák és Izrael Istenében hiszek, aki csodás jelek segítségével kivezette Izrael fiait Egyiptomból, aki a sivatagban táplálta őket és nekik adta [Szíria] földjét, miután csodásan átvezette őket a tengeren és a Jordánon. Elküldte Mózeset törvényeivel, majd ezrével további prófétáit, akik megerősítették törvényeit [...]”⁹ A király érthetetlenül kapja fel a fejét, s a rabbinak szegezi a szemrehányással is felérő kérdését: miért nem a világ teremtményét emlegeted, az elrendezőt és fenntartót, aki téged is megteremtett? Hiszen – teszi hozzá az eddigi tapasztalataira támaszkodó kazár uralkodó – „ez minden vallás követői számára bizonyíték, ezért követi az igazságot és a bölcsességet, hogy hasonlóvá váljék a Teremtőhöz bölcsességben és igazságosságban.”¹⁰ Ám a rabbi újabb meglepő válaszában arra hívja fel a király figyelmét, hogy amit az uralkodó az imént mondott, merő spekuláció, ahol az Értelem, azaz a filozófia Istenéről van szó csupán, ám ez a fajta okoskodás a cselekedetek vonatkozásában nem vezet sehová. Ugyanakkor Izrael Istenének létezésére és a nép történetében való folytonos jelenlétére maga a történelem szolgáltatja a bizonyítékot, ráadásul Izrael Istenének aktív részvételét a történelemben nemcsak Izrael népe, hanem az egyiptomiak is konstatálhatták.¹¹

Vagyis a történet rabbija istenbizonyítékként egy hordozhatóvá tömörített történelmet mondott el: a többiektől eltérően nem az ég és föld teremtményéről beszélt, a legelső okról, a *causa primáról*, a kozmikus mindenség megalkotójáról, hanem a történelem Uráról. Arról, aki a népet emlékeztetvén legfőbb attribútumára, nem azt mondja önmagáról, hogy ő az, aki felszögezte a világító testeket az égboltra, a Napot, a Holdat és a csillagokat – amiként ez a babiloni Teremtés-eposzban olvasható Mardukról, a babiloni napistenről –, hanem a történelem menetének irányítójával azonosítja önmagát: „Én vagyok az Örökkévaló, a te Istened, aki kivezettelek Egyiptom országából, a szolgaság házából.” (Exodus 20,2).¹²

8 Kuzári I, 5-10. (6-8.)

9 Kuzári I, 11. (8.)

10 Kuzári I, 12. (8.)

11 Kuzári I, 13-27. (8-10.)

12 Eme sűrített történelemnek a legérzékletesebb összefoglalója a *Deuteronomium* 26. fejezetében olvasható: „Bujdosó arámi volt az atyám, lement Egyiptomba, mint jövevény élt ott csekély számmal, és lett ott nagy, hatalmas és számos néppé. És rosszul bántak velünk az egyiptomiak és sanyargattak bennünket és tettek reánk nehéz munkát. Akkor kiáltottunk az Örökkévalóhoz, őseink Istenéhez, és hallotta az Örökkévaló szavunkat és látta nyomorúságunkat, szenvedésünket és

Vagyis a biblikus zsidóság egyetlen Istenét elsősorban nem kozmikus-természeti folyamatok, jelenségek és események rendszerével kívánja azonosítani (noha egyetlen Istenként a világ egészének létrejötte is tőle ered, ki mástól?), hanem mindenekelőtt a történelemmel, amelyben az ember lakozik, s amelyben az Örökkévaló a történelmi események révén folytonosan megmutatkozik. A történelem az Örökkévaló létének legfőbb bizonyítéka, hiszen a história minden eseménye mint egyfajta *teophánia*, a fent és a lent, az isteni és az evilági kommunikációjának terepüvé válik. Akár az isteni jutalom és megemlékezés, akár az isteni büntetés, a történelem minden pillanata az Örökkévaló jelenének, gondviselői szándékának és akaratának megnyilvánulása.

A zsidó világszemlélet egyik leglényegesebb és legújszerűbb gondolatáról van szó. Arról, hogy amennyiben a történelem ura az Örökkévaló, annyiban a történelem menetének értelme, irányultsága és célja van. Ez a történelemfelfogás nem ismeri a sors és a fátum fogalmát, s az ember sosem válhat itt a végzet pofozógépezévé. Oidipusz király rettentő, már-már elviselhetetlen tragédiája, hogy miközben mindent megtesz azért, hogy önmaga legyen saját sorsának kovácsa, s elkerülje a jóslatban bennfoglalt fenyegető végzetét, mégis beteljesül rajta a *labdakidák* átka, s a rettentő jóslat: tudtán kívül ugyan, ám apjának gyilkosává válik, s anyjával vérfertőző házasságra lép.

A zsidóság nem ismeri a sorsvakság fogalmát. A történelem, azaz a transzcendencia és az immanencia, az Örökkévaló és az ember érintkezésének és találkozásának, egymásra reflektáltságának eseménysora (story-line) nem az abszurd, az ember által kiszámíthatatlan és felfoghatatlan erők martaléka, miként célja (télosz) nem is a beláthatatlan és értelmezhetetlen, ködfátyol borította üres halmaz. Arisztotelész az időt egyfajta körmozgásként írta le (ho kronosz autosz einai dokei küklosz tisz – maga az idő valamiféle körforgásnak tűnik)¹³ –, továbbá az előbbi és a későbbi szerinti mozgás mértékének, az egymást követő mozgások folyamatos tényezőjeként, vagyis az egymásutániség dimenziójaként (ho kronosz arithmosz eszti kinészeosz kata to proteron kai hüszteron kai szünehész)¹⁴ magyarázta. Az indogermán időkép lineáris menetű, vagyis egyenes vonalként képzeltek el az idő múlását, ahol az ember a mindenkori most pontján áll, a jövőt maga előtt, a múltat maga mögött érzékeli. Ám az ókori zsidók az előtt és az után fogalmát épp ellenkező értelemben használják. A *kedem* a múlt, az ősidő, ami elől van, az *ahar* (*aharit*) az eljövendő pedig az idő vége. Mint egy kielboatban az evezősök: amit

szorongatásunkat. S kivezetett bennünket az Örökkévaló Egyiptomból erős kézzel és kinyújtott karral, nagy félelmetességgel, jelekkel és csodákkal. És elhozott bennünket ezen helyre és adta nekünk ezt a földet, a tejjel-mézettel folyó földet.” (*Deuteronomium* 26,5-9).

13 Arisztotelész, *Fizika* 223b - IV,14.

14 Uo. 220a – IV,12.

látnak, az már mögöttük van, az a múlt, s aminek háttal ülnek, vagyis ami láthatatlan, az a jövő, ami felé tartanak.

Az emlékezet (*záchor*) sehol máshol törvénybe nem foglalt parancsolata innen kapja jelentőségét: a zsidó történelemfelfogás nem a storyk egymásutánjából nyeri el értelmét, a sok-sok story szanaszét futó rengetegéből, hanem a végcél felől, amerre a *storyk* tartanak, s ahonnan visszatekintve a *storyk historyvá* rendeződnek. Az Egyiptomból való kivonulás nem önmagában hordozza értelmét, hanem a végcél, a Szinaj-hegyi törvényadás felől visszatekintve kapja meg jelentőségét. S miután az idő halad tovább, s nincs lehetőség visszatérni a Szinaj-hegyi törvényadáshoz, aligha véletlen, hogy a zsidó hagyomány ezt a pillanatot örök, mondhatni idő fölötti pillanatnak tekinti: olyan temporális helyzetnek, amely lehetővé tette azt, hogy a kinyilatkoztatást Izrael egész népe, a *kol káhál* teljes egészében hallja: nemcsak azok, akik épp akkor éltek, hanem azok is, akik már véglegesen beköltöztek az elmúlt időbe, s azok is, akik még meg sem születtek. S hasonlóképp: az egyiptomi kivonulás is megismételhetetlen, ámde a *széder*-esti emlékezés révén a mindenkori közösség újra és újra, évről évre visszajut a kivonulás csodájához, s azt a mindenkori egyes ember a kivonuló nép Mózes követő tagjaként éli meg, személyes élményként az idők végezetéig.

A zsidó – majd nyomában a keresztény – történelemfelfogás középpontjában, szemben az antik pogány mitikus hagyománnyal, nem az istenek különböző generációinak harca áll, hanem egy nehezen kibogozható paradox küzdelem: a mindenható és időn kívüli Örökkévalónak és a szabad akaratral rendelkező teremtményének, az időben létező embernek a küzdelme.

Filozófiai értelemben a kérdés az, hogy valójában mi mozgatja a történelmet, mi vagy ki szab irányt a menetének? Előfordulhat-e, hogy miközben a történelem ágenseit érzelmek, ösztönök, privát elképzelések sokasága irányítja, akik azt hiszik, hogy kizárólag a saját céljaikat valósítják meg, valójában sokkal általánosabb eszmét, valamiféle világtörténeti tervet realizálnak, tudtukon és szándékukon kívül? Valamiféle absztrahált elemet, legyen az isteni eredetű okokból és célokból kibontakozó transzcendens célokság, vagy akár az Ész, a Haladás, a Fejlődés vagy a Korszellem absztrakciójára és metaforájára épülő vezérmotívum? A közös, meghatározó és bizonyos tekintetben determináns struktúra szabná meg a történelem keretét, egy transzcendens, időtlen és állandó valóság, avagy a sok-sok egyéni szándék és akarat különös eredője? A kérdést úgy is feltehetnénk, hogy beszélhetünk-e az ember szabad akaratáról, s egyáltalán: nem ellentmondás-e szabad akaratról beszélni

ott, ahol az Örökkévaló a történelem korlátlan ura, s ahol a történelem menetét Isten előre látja, s azt omnipotensként meghatározza, determinálja? Van-e ott szabad akarat, ahol az ember azt teszi, amit az isteni akarat előre lát és tud? Több-e a történelem bizonyos események egymásutánjánál, s ha igen, miben áll mindez? Mi mozgatja a történelmet: az egyes emberek és népek tettei, avagy az isteni gondviselés? Netán korlátozott szabad akaratról kellene beszélnünk, Hegelt citálva úr és szolga viszonyáról? Örökös küzdelem az öntudat önállóságáért, szemben az öntudat önállótlanásával, egyfajta állandósult harc és viaskodás, amelynek célja az egyiknek a másik fölé való pozicionálása? Az úr és szolga viszonya a szabadság melletti végleges kitartás emblematikus küzdelme: ki birtokolja a szabadságot, s ki az, aki lemondva szabadságáról, behódol a másiknak? Lemond-e az Örökkévalóval szemben az ember a szabadságáról, arról, ami őt igazán emberré, önálló akaratú lényévé, elkövetett tetteiért felelőssé teszi?

Ha a történelemben mindennek megvan az oka, minden történés okkal magyarázható, s az okok láncolata a legfőbb okra, Istenre vezethető vissza, akkor az emberi cselekedeteket és választásokat is okok láncolata határozza meg. Ám ebben az esetben nem vagyunk felelősek a tetteinkért, nem vagyunk számon kérhetőek, minthogy a cselekedetek mozgatórugói nem belőlünk, hanem külső tényezőből fakadnak. Mindez részben állandó morális önfelmentéshez vezethet (a parancsra tettem logikájához), részben megkérdőjelezhetővé és kétségbe vonhatóvá tehetné az isteni igazságszolgáltatás értelmét, ugyanis ebben az esetben az Istennek önmagát kellene büntetnie és fegyelmeznie, ami, Isten fogalmából kiindulva, logikai nonszensz.

A zsidóság, aligha véletlenül, több szabadság-fogalmat ismer. A *deror*¹⁵ kiszabadulást jelent, az adósságok eltörlését, vagyis az adósságoktól való megszabadulást stb., azaz a *freedom from* szabadságát, a valamitől való szabadságot, a negatív szabadságot. A nem vagyok akadályozva szabadságát, a nincs kényszer szabadságát, a törvény védelmét, ami ugyan bilincs, de egyúttal meg is védelmez attól, hogy a törvénytől nehezebb bilincseket kelljen elviselni: például az elnyomás, a zsarnokság bilincset.

A rabbinikus *cherut* (a *zmán cherutenu*-ból, szabadulásunk ideje) fogalma ezzel szemben a pozitív, a *freedom to* szabadság kifejezése. Azé az állapoté, amelyben az egyén önmaga ura, s döntéseit nem rajta

15 Lásd például Leviticus 25,10; Jesaja 61,1); Jeremiás 34,8; 15; 17

kívül álló okok befolyásolják. Cselekvő szabadság, ahol a döntést meghozó maga dönt, s nem róla döntenek.

Ámde megadatott-e az embernek a szabad választás (*bechira háfsit*) lehetősége? Okkal és joggal mondja-e tehát a *Pirké Avot*, hogy „minden elrendelt, de a szabad cselekvés adott.”¹⁶

A IX-X. században élt Szádja Gáon *Hittételek és vélemények könyve* (*Széfer haemunot vehadeot*) című munkájában arról beszél, hogy „ha az ember cselekedeteiben kényszer alatt állna, akkor [minden bűn] megbocsáttatna”, vagyis Isten igazságtalan lenne a rossz cselekedetek büntetésekor, s a jók jutalmazásakor. Szádja felveti, nincs-e ellentmondás a szabad akarat és az isteni előrelátás között. Ha ugyanis Isten tudja előre, hogy valaki engedetlen lesz vele szemben, akkor az illetőnek engedetlennek kell lennie, „hogy beteljesedjék az, amit [Isten] előre tudott.” Csakhogy Szádja szerint a lényeg éppen az, hogy semmi bizonyítékot nem lehet felhozni arra vonatkozóan, hogy „a szóban forgó esemény megtörténését az okozta volna, hogy a Teremtő előzőleg tudott róla.” Egy dolog létrejöttének oka semmiképpen sem az, hogy a Teremtő előzőleg tudott róla, azaz egy dolog ismerete, vagyis az isteni előrelátás nem szükségszerű ható ok vagy létesítő ok.

Szádja még felveti azt is, hogy ha Isten előre tudja, hogy az ember beszélni fog, lehetséges-e csöndben maradnia? A válasz úgyszólván magától értetődő: ha az ember úgy döntene, hogy beszéd helyett csöndben marad, akkor azt feltételezzük, hogy „Isten már előre tudta, hogy az ember hallgatni fog, s lehetetlen lett volna azt feltételeznünk, hogy Isten úgy tudja, hogy az ember beszélni fog, hiszen Ő előre tudja az ember cselekedetének [valóságos], minden tervezés, sürgetés halasztás utáni végeredményét.”¹⁷ A biblikus textus ugyanezt erősíti meg: „Ismerem szándékát abból, amit ma cselekszik” – szól a *Deuteronomium* szövege (*Deuteronomium* 31,21). Végző soron a kontingens okozás kérdéséről van szó, valamint arról, hogy lehetséges-e kontingens események ismerete, azaz „előre tudása”?

Az arisztotelészi *futura contingentia* hogyan viszonyul Isten jövőbeli előrelátásának képességéhez, s mindez miként határozza meg, meghatározza-e egyáltalán az emberi cselekedetek szabadságát? Elképzelhető-e, hogy az isteni előrelátás ellenére valami nem következik be, s ha igen, beszélhetünk-e még az isteni abszolút tudásról? A középkori zsidó és keresztény gondolkodók erre a kérdésre

¹⁶ Pirké Avot 3,19: „hákol cáfuj veháresut netuná”

¹⁷ Szádja Gáon: *Hittételek és vélemények könyve*, (ford. Hegedüs Gyöngyi), Goldziher Intézet - L'Harmattan, Budapest, 2005. 144; 146.

legfőképpen az idő és örökkévalóság együtt létezésének felfogásából adják meg a választ: ami az emberi *temporalitás* felől jövőben bekövetkező esemény, az az örökkévalóság *intemporalitása* felől, vagyis onnan, ahol a múlt, a jelen és a jövő egyszerre áttekinthető, már bekövetkezett, s ilyen módon szükségszerű.

Nem véletlen, hogy Júda Hálévi azt emeli ki, miszerint „egy dolog ismerete annak nem létesítő oka. Isten ismerete a létezőkről nem áll ellentétben azzal, hogy azok lehetőség szerint legyenek, vagy ne legyenek. Annak a tudása, hogy egy dolog majd lesz, nem a dolog létrejöttének oka.” Ha a tudás létesítő ok lenne – mondja kellő iróniával – „akkor bizonyos embereknek az *Éden kertjében* kellene létrejönniük, engedelmesség nélkül, mert Isten tudja, hogy ők jók, másoknak a pokolban, minden bűn nélkül, mert Isten tudja, hogy ők engedetlenek [lesznek]. Az embernek jól kellene laknia anélkül, hogy enne, mert az Isten tudja, hogy ő ebben a bizonyos időben majd jól fog lakni.”¹⁸ Vagyis a közbülső okok értelmüket veszítik.

Ibn Daud (XII-XIII.) a *Magasztos hit (Haemuna harámá)* Bevezetőjében a kérdés erkölcsi-etikai vonatkozásaira koncentrálna azt a kérdést teszi föl, hogy ha az ember Istentől kényszerítve lenne a bűnre, „hogyan vonható akkor felelősségre, hiszen Ő [Isten] maga kényszeríti az embert arra a tetre? [...] Ha pedig az emberi akarat szabad, akkor elkövetheti [a bűnt], amikor akarja, vagy pedig őrizkedhetik tőle akaratától függően.”¹⁹

Hasonlóképpen Maimonidész is a szabadság és *kontingencia* aspektusából kiindulva gondolja át a lehetőség és szükségszerűség isteni és emberi dimenzióinak összefüggését. A zsidó bölcselel fogadhatatlannak tartja azokat a nézeteket, amelyek szerint minden az örök időktől fogva eleve elrendelt módon működne, s mintha az embernek nem állna módjában belefogni bármibe, avagy befejezni bármit is. Egy ilyen gondolkörben a lehetőség semmilyen szerephez nem juthat, mindent kizárólag a szükségszerűség vagy a lehetetlen ural. Maimonidész jól látja, hogy ez esetben a vallási törvények értelmüket vesztenék, feleslegessé válnának, minthogy az ember önszántából semmit sem képes szem előtt tartani, avagy semmitől sem képes tartózkodni. Parancsra cselekszik, mégis büntetés sújtja az embert. Ezzel viszont Isten igazságtalanságát állítanánk, ami képtelenség: Isten nem bünteti az igazat.²⁰

18 Kuzári, V.20. (173.)

19 Ábrahám ibn Dá'ud, *A magasztos hit*, Logos Kiadó, Budapest, 2004. 15.

20 Maimonidész, *A tévelygők útmutatója*, (ford. Klein Mór), Logos Kiadó, Budapest, 1997. III, 17. 786-791.

Maimonidész szerint „az ember szabad akarattal rendelkező lény”, következésképpen természetéből, szabad akaratából és szabad döntéséből fakadóan cselekszik. Cselekedetei alapján válik megítélhetővé, érdeme vagy vétkeisége szerint, tehát a jutalom és a büntetés ebben az összefüggésben nyeri el értelmét.

A történelem értelemmel van kikövezve, nem végződhet az abszurdításban. Ez a tudat ad értelmet a világmindenségnek számunkra a legnagyobb értelmetlenség és irracionalitás közepette is. Erkölcsi-etikai normatívák kövezik ki ezt az utat, szemben a görög mitológiával. A törvényadáshoz szabad emberek kellettek, akiknek – a rabszolgákkal ellentétben – szabadon viszonyulhatnak a törvényekhez. Éppen ez adja a felelősséget, s éppen ez teszi lehetővé a mindenkori számonkérhetőséget. Az ember szabad, szabad akarattal teremtdött, s ismerve a jó és rossz alternatíváját, önnön szabad akaratára, saját személyiségére alapozva hozza meg a döntéseit: „Hiszen, ha helyesen cselekszel, felemelkedel, ha pedig nem helyesen cselekszel, az ajtónál hever a bűn, feléd vágyakozik, de te uralkodjál rajta.” (Genesis 4,7) Vagyis a döntéseitől kizárólag ő maga a felelős, senki más: nincs isteni determináció, nincs „necesszitarista” világfelfogás.

A felelősséget magunkban keressük. Aligha véletlen, hogy a bibliai *Eszter könyvében* nincs leírva az Örökkévaló neve: a bűnt az ember maga követi el, köztük azok a zsarnokok, autoriter uralkodók, akik már-már istenkirályként tekintenek önmagukra, s ebből fakadóan tévedhetetlennek látják magukat, és eleve gonoszoknak mindazokat, akik velük szemben állnak. Az ellenük való fellépés a ni felelősségünk, ne várjunk a transzcendens beavatkozás csodájára.

Az Örökkévaló nem legitimál semmilyen vétket, semmilyen bűnt, hiába hivatkoznak folyton-folyvást rá. Ez a tény adhat az embernek újra és újra erőt és kurázsit, még a legnehezebb pillanatokban is. Becsüljük meg hát mindezt: talán a legnagyobb juttatás, amit az Örökkévaló az embernek nyújthatott.

AZ IGAZ VALLÁS NEM DISZKRIMINÁL

Valláspluralizmus a zsidó feminizmus szemszögéből

Az igaz vallásról és az igazhitűekről

Az igaz vallás, vagy az igazhitűek kifejezések hallatára ma szinte minden felnőtt európai embernek az iszlám jut az eszébe. Hiszen általában ebben a párosításban találkozunk az „igaz vallás” lexémával. Persze, a kereszténység is gyakran használta, sőt néha ma is használja ezt az epitetont, hogy megszilárdítsa világvallási pozícióját. De úgy tűnik, hogy minden vallási formáció igényt támaszt az „igaz” jelzőre. Mielőtt a tárgyhoz tartozó teológiai forrásokhoz fordultam volna, tudni akartam, mit gondolnak az „igaz vallásról” azok, akik nem rendelkeznek teológiai vagy filozófiai végzettséggel, de ennek ellenére mélyebben érdeklődnek a vallások „igaz” volta iránt. Egy német internetes fórumon találtam az alábbi levelet, amely egy magyar nyelvű oldalon is megférhetett volna:

Halló!

Már régóta keresem az igaz vallást, ezért mindenféle vallással foglalkozom, hogy összehasonlítsam a kereszténységgel, mert most még mindig katolikus vagyok!

Azonban át szeretnék térni egy másik vallásra, mert úgy gondolom, hogy a kereszténység nem az igaz vallás (ez a sok botrány a megerőszakolások körül, és a pénz, amit ezek el akarnak szedni az embertől). Ha a lelkészek és a pápa tényleg istenfélők lennének, akkor ezt nem tennék, mert félnének az isteni büntetéstől. De ezeknek minden mindegy! Mit gondoltok, mi az igaz vallás és miért?¹

A fórum olvasói négy éven át válaszolgattak „nadjja0013” kérdésére, miközben egymással is vitatkoztak. Természetesen volt, aki az iszlám mellett voksolt és a Koránból idézett, és volt, aki az ősi zsidó prófétákra vagy az evangéliumokra hivatkozott.

Összefoglalva az olvasói véleményeket az igaz vallás jellemzőiről azt láttam, hogy ezek közül az egy, erős, megalkuvást nem tűrő és egyedül uralkodó istenség vitte a pálmát. Az istenség megtestesítője a fórum résztvevői szerint a szent könyv, amelyhez a hívők feltétlen hűséget fejeznek ki. Az igazhitűek

¹ nadjja0013 29. Juli 2011, az utolsó válasz 2016. július 11-én érkezett. <http://gesellschaft.gofeminin.de/forum/wahre-religion-fd706157> (Utolsó letöltés: 2017. július 17.)

azok, akik nem az e világ hatalmasait, hanem istenük hatalmát hirdetik. A makulátlan igazhitűek sem öltözékben, sem magatartásban nem hasonlítanak a világiakra.

Kevesebb, de volt olyan válaszoló is a fórumon, aki a vallásban a szeretetet és a szabadságot kereste. Mások pedig főleg a szabadság iránti vágyat nem tartották helyénvalónak, mert szerintük a vallásra az erős klán-kötődés és a megkötöttség jellemző.²

A zsidó vallási élet olyan alapelemei, mint a mindenható és egyeduralkodó Isten, a tiltások rendszere, az áldozatok (az imarend) és a vallási ünnepek megtartása hasonlítanak más monoteista vallás struktúrájára. Ám a vallás mint jelenség lényege nem a szertartási elemeiben, hanem a vallást gyakorló és az ezt folyamatosan alkotó emberi társadalomban rejlik. Ez pedig minden egyes esetben más. A vallás erkölcsi hatalmát is maga a vallási (vagy vallásetnikai) csoport képezi, és éppen ez a csoport az, amit az individuum maga felé helyez. Sőt ugyancsak maga a vallásetnikai csoport hozza létre azokat a tilalmakat és megkötöttségeket, amelyekből indulva konkretizálja a szentség fogalmát saját specifikus szituációjában.³

A *Brit mila* (körülmetélés és felvétel az „ábrahámi szövetségbe”, azaz a zsidó vallásetnikai csoportba) a zsidó vallásban egy olyan rituálé, amely kétségtelenül meghatározza a zsidó identitást, de a vallás történelmi és antropológiai szempontjából permanens áldozatnak is felfogható.⁴ Ezért a judaizmusban a *brit mila* az igaz vallás jellemzői közé tartozik.

A *Brit mila* jelentőségéről és a vele szembeni aggályokról

A *Brit mila* jellemzőbb, mint bármilyen más zsidó szimbólum vagy *micva*⁵: ez nyilvánítja ki a zsidó vallási tudatot és a zsidó néphez való tartozást. Spinoza a „Teológiai-Politikai” traktatusában azt írta, hogy egyedül a körülmetélés is elegendő, hogy biztosítsa a zsidó nép túlélését:

A körülmetélés jegyét [...] olyan nagy jelentőségűnek tartom, hogy meg vagyok győződve, ez az egy dolog örökké fenn fogja tartani a népet. Sőt, ha vallásának alapjai el nem puhítják a lelkét, erős a meggyőződése, hogy egykor, ha alkalom nyílik, mivel az emberi dolgok változásnak vannak alávetve, ismét visszaszerzik országukat, s Isten újból kiválasztja őket.⁶

2 Emile Durkheim, *Die elementaren Formen des religiösen Lebens*. Suhrkamp-Frankfurt/M. 1981.

3 Durkheim, 1981. 7. fejezet

4 Semot/Exodus 4,24-26

5 Tiltó vagy egy bizonyos cselekvést (például a betegek látogatását vagy a sabbati gyertya gyújtását) elrendelő vallási parancsolat.

6 Benedictus de Spinoza, *Teológiai-politikai tanulmány*, Budapest, 2002. 131-132.

Ugyanezt a gondolatot a talmudi traktatus így fejezi ki: „Ha nem a szövetség vére, nem lenne ég és föld, mert így mondta az Úr: ha a szövetségem nem lenne éjjel-nappal, nem teremtettem volna az ég és a föld rendjét.”⁷ Dr. Yael Deusel rabbi és urológus könyvében találtam meg a fenti hivatkozásokat, aki a rabbinikus állítását orvosi véleményével is megerősítette, amely szerint a körülmetélés nem ad okot aggályokra.⁸

A *Brit mila* kétségtelenül mélyen rögzült zsidó vallási rítus, de ennek is van számos ellenzője. A körülmetélést elutasító véleményeket egy olyan esemény kapcsán mutatom be, amely 2012-ben történt Kölnben.

2012 tavaszán a kölni tartományi bíróság egy zsidó kisfiú vallási körülmetélését váratlanul büntetendő cselekménynek minősítette. Eddig Németországban a körülmetélés elvégzésének elbírálására jogalap nem létezett. A kölni eset után a német szövetségi kormány jogi vizsgálatot indított és olyan törvényt fogadott el, amely a fiúk vallási körülmetélését engedélyezte ugyan, de feltételül szabta, hogy csak orvos vagy szakképzett *mohel* (vallási körülmetélő) a gyermek hat hónapos életkoráig végezheti el. Több emberjogi aktivista azonban máig is tiltakozik ellene, sőt van, aki a férfi körülmetélést – a női körülmetéléshez hasonlóan – csonkításnak minősíti.

Pedig a férfi és a női körülmetélés között van különbség. Figyelembe kell venni a nemi szervek körülmetélésének fokát, a környezet kulturális beállítottságát, az eljárással szembeni előítéleteket, az egészségügyi feltételeket és a beavatkozás következményeként jelentkező esetleges szexuális és fizikai hátrányokat, amennyiben a körülmetélést kizárólag az emberi test épsége szempontjából vizsgáljuk. Egyértelmű, hogy bizonyos analógiák fennállnak, hiszen a homológ szervek eltávolításáról van szó. De a beavatkozás hatása a szexuális funkcióra nem ugyanaz.

Mindezek ellenére a bioetikai analógiák miatt a körülmetélés ellenzői a *brit milát* a „férfi nemi szerv megcsonkításának” nevezik. Magyarországon is vannak fiatal apák, akiknek fontos, hogy gyermekük anyja zsidó legyen, de a körülmetélést a fenti indokok miatt (is) elvetik. Ez azonban még ritkán fordul elő. Legtöbb esetben a liberális (progresszív) zsinagóga zsidó szülei is körülmetéltetik a fiúgyermeküket.

Vallási érvelés a *brit mila* mellett

A vallási érvelés alapja mindenekelőtt Bresit (Teremtés könyve) 17,10. Ezt követi Josua könyve 5,2-6,1 és a Babiloni Talmud Sabbath traktatusának 137b föliója.

⁷ Babiloniai Talmud Sabbath 137b

⁸ Dr. Yael Deusel, *Mein Bund, den ich bewahren soll*, Herder, 2012.

A hivatkozásokat a magyar olvasó számára pontosítottam.

A Bresit 17,10 *paszukjában* az Örökkévaló kimondottan „szövetségemnek” בריתי nevezi a parancsát, mi szerint „minden férfi személyt körül kell metélni”: „הימול לכם כל זכר”. Az ezt követő 11. *paszuk* a parancs kivitelezését részletezi: „Metéltessetek körül előbőrötök húsán...” a 12. *paszukban* további pontosításként elhangzik, hogy a gyermek körülmetélése annak nyolcnapos korában történjen. A 14. *paszuk* még kategorikusabb, mert e szerint „aki nem metéli körül előbőrének húsát (בשר ערלתו), „irtassék ki azon lélek a népéből” (מעמיה), mert az a „szövetségemet megbontotta” (הפר את בריתי).

Josua könyvének jelzett helye az isteni parancsról szól, mely szerint Josua feladata, hogy a népet újra körülmetélje, „mert körül volt metélve az egész kivonuló nép, de azt az egész népet, amely a pusztában született, az úton, amikor kivonultak Egyiptomból, nem metélték körül” (5, 5). Az Örökkévaló megesküdü róluk (ושבע להם), hogy nem láthatják az ígélet földjét, ha nincsenek körülmetélve (5,6). Ez a kijelentés igen nyomatékos: nem csak mondta, de meg is esküdü – annyira fontos volt az Örökkévaló számára ez a beavatkozás.

A talmudi traktatus *gemarájának*⁹ szövege ránk hagyta azt az áldást, amelyet ma is mondanak körülmetéléskor.¹⁰ Az áldás magyar fordítása így hangzik:

Áldott vagy Te, Örök Istenünk, Világ Ura, ki megszentelt minket parancsolataival, és meghagyta nekünk a körülmetélést! (1)

Áldott vagy Te, Örök Istenünk, Világ Ura, ki megszentelt minket parancsolataival, és meghagyta nekünk, hogy fogadjuk be őt Ábrahám apánk szövetségébe! (2)

Az áldás első részét magára a körülmetélési parancsolatra mondjuk, amit a Peszachim 7b talmudi traktatus *gemarája* ír elő. Az áldás e része dicsőíti az Ö-valót, aki népe iránti szeretetéből és nagy kegyelméből adta át a zsidóknak az életet szabályozó és javító parancsolatokat (erkölcsi és magatartási normákat). Világos, hogy az első áldást a parancsolat teljesítése előtt kell elmondani.

A második áldás elmondása körül – hogy ezt a *mohel* a körülmetélés előtt, után, vagy közben mondja – komoly rabbinikus viták alakultak ki. Rasbam (Rabbi Slomo ben Meir, Rasi unokája) a Sabbat137b-hez írt *toszeftában* kifejezte, hogy az általa ismert (franciaországi) szokás szerint ezt az áldást is a körülmetélés előtt mondják el. Testvére, Rabenu Tam (Jakob ben Meir) ugyancsak a francia *mohelek* gyakorlatából kiindulva úgy érvelt, hogy a második áldást a körülmetélés után kell mondani. Ros

9 Gemara arámi szó, amelynek jelentése „tanulni, tanulmányozni”. Gemara a Talmud misna utáni második rétege. A többnyire arám nyelvű szövegek a korabeli rabbik (i. sz. 5-7. századig) kommentárjait és érvelését tartalmazzák.

10 Sőt az áldás nélkül a körülmetélés nem érvényes. Ezért, ha a körülmetélést orvos végzi, egy rabbinak kell ott lenni, aki elmondja az áldást!

(Rabbi Aser ben Jehiel, 1250-1328, Toledo) szerint a második áldást az elvégzés közepén mondja a *mohel*. Vilnai Gáon (1720–1797) pedig további két áldás elmondásával toldotta meg a körülmetelési szertartást!

A fentiekből következik, hogy a körülmetelés a zsidóságban több mint szimbólum. Ez a zsidóság „zászlója” – mondta Yona Metzger izraeli főrabbi 2012-es berlini sajtókonferenciáján a kölni bírósági döntéssel kapcsolatban. A *brit mila* olyan identitáskölcsonzó szimbólum, amelyet a főrabbi a keresztény szentségekhez hasonlított.

Rav Icchak Silber, az orosz ortodox izraeli közösség néhai rabbija „Lech-lecha” (Bresit 12–17. fejezete) heti tórai szakaszhoz írt kommentárban a „Zohár” című kabbalisztikus könyvre hivatkozott. E könyv szerint az Ö-való Ismaelt is megáldotta, de a szövetséget mégis Icchákkal (Izsákkal) kötötte meg (17,20.21). És mindez állítólag azért történt, mert Ismael népe nem úgy végzi el a körülmetélést, ahogy az Ö-való a zsidóknak parancsolta.

A kommentár története alapján rav Silber érdekes párhuzamokat vont a körülmetelés és az igaz vallás között, de vonatkoztatta ezt Izrael mai geopolitikai helyzetére is. Ugyanis a kommentárban leírt történet vége felé rabbi Chija, a történet egyik hőse magyarázza a párbeszéd másik résztvevőjének, miért fakadt sírásra. „Azért sírok” – mondta rabbi Chija –, „mert a Magasságos ugyan eltávolította Ismael gyermekeit az igaz szentségtől, de odaadta nekik Erec-Izrael földjét, amíg a zsidók nem térnek vissza. A Szentföldet addig fogják birtokolni, amíg nem fogy el az isteni kegyelem, amit a körülmetelésért kaptak. De Edom fiai¹¹ akadályozni fogják a zsidókat jogos birtokuk átvételében és véres háborúk folynak majd e földért.” Más szavakkal rabbi Chija azért sírt, mert előre látta a gonosztságot, amit Ismael gyermekei Izrael fiai ellen követnek el, és azokat a zsidókat siratta meg, akik ma is Ismael fiai kezétől halnak meg. (Zohar Smot-Vajera 32a.)

Érdekes, jegyezte meg rav Silber, hogy a 20. században sok politikus, közgazdász és szociológus (köztük Max Nordau is) arra számított, hogy elég, ha a zsidók megkapják az európai népek beleegyezését a palesztinai letelepedésre, az arabokkal nem lesz nehéz megállapodni. Hiszen az arabok közel állnak a zsidókhoz mind a vallás, mind a származás szempontjából. A zsidók majd európai gazdasági és technológiai vívmányokat visznek a Közel-Keletre, amiből az következik, hogy nagyon jó együttműködésre lehet számítani az arab lakossággal. De ezek az előrejelzések nem valósultak meg. Az események – foglalta össze a rabbi – pontosan úgy alakultak, mint azt a „Zohár” megjósolta több évszázaddal korábban.

11 Edom a zsidó hagyományban Ézsau, Jákob ikertestvére. Edom utódainak a hagyomány az európai népeket tartja.

A kommentár azzal fejeződik be, hogy a volt Szovjetunióban élő zsidók féltek elvégezni a *brit milát*, de miután Izraelbe *alijáztak*, „tömegesen” körülmetélték magukat, mint egykor az Egyiptomból szabadult őseink.¹²

A zsidó vallás exkluzivitásáról egy feminista-gender diskurzus és más zsidó feminista források felhasználásával.

Az a vallási előírás, amely szerint csak a 8. napon körülmetélt férfi hordozza az igazi zsidó identitást, azt is jelentheti, hogy más testi tulajdonságokkal rendelkező ember – beleértve a zsidó nőket – nem teljes értékű zsidó. Ha a körülmetélés a vallási fogalmak szerint az ember tökéletesítését szolgálja, a lányokat miért nem metélik körül?¹³

Az egyik lehetséges választ „Imrey Noam” nevű orosz nyelvű chasid internetes felületen találtam meg, amely így hangzott: Mert a nőket a Magasságos eredetileg tökéleteseknek teremtette!¹⁴ A Babiloni Talmud Avoda Zara 27a traktátusa, amelynek autoritására Imrey Noam hivatkozik, kimondja, hogy a nőket a körülmetéltek közé kell sorolni.

A nők tehát – mivel amúgy is tökéletesek – nem igénylik a beavatkozást, ugyanakkor a *minjenbe*¹⁵ ezek a tökéletes lények éppen a nemük miatt nem kerülhetnek be. Ezért a nem liberális (progresszív) zsinagógában a nők vallási tekintélyű rabbik sem lehetnek, nem mehetnek fel a Tórához és a nyilvánosság előtt nem olvashatnak fel a Tórából. A „Brachot” talmudi traktátus azzal nyugtatja meg a nőket, hogy az eljövendő világban ők kapják meg a nagyobb jutalmat.¹⁶ A jelenben azonban a *brit mila* tradíciója is rögzíti a nők másodrangú státuszát a zsidó társadalomban.

2006 májusában az izraeli Bar Ilani egyetemen megtartott nemzetközi konferencia vitaindítójaként Judith Plaskow és Tamar Ross szólalt fel, akik a feminista elméletről és a zsidó élet gyakorlatáról beszéltek. Plaskow ismételten kifogásolta a zsidó nő periférikus helyzetét rámutatva, hogy a *misna* például a nemek szerinti kategorizálást elsősorban a természetben tapasztalható hierarchiához köti. Így jött létre az alapvető szabály, mely szerint a nők ki vannak zárva (mai, alkalmazkodó nyelven szólva: „fel vannak mentve”) a pozitív, azaz tevőleges parancsolatokból (vagy alól), mert azokat meghatározott időpontokban kell teljesíteni, a nők pedig – természetüknél fogva! – el vannak foglalva a

12 Рав Ицхак Зильбер, Беседы о Торе, Toldos Yesurun, Иерусалим 5776 (2016). Internetes változat: https://toldot.ru/articles_153.html (Utolsó látogatás az oldalon 2017.07.26)

13 Remélem, mindenkinek világos, hogy írásommal nem a női körülmetélés, hanem a vallási egyenjogúság mellett érvelek!

14 www.imrey.org/2016/09/22/плохо-быть-женщиной (Utolsó látogatás az oldalon: 2017.07.17)

15 Hagyományos zsinagógában a minjen 10 imádkozó férfiből álló csoport.

16 BT Brachot 17a

gyermekgondozással és a háztartással. Ezért a közösségi imádkozásban sem vesznek részt. Sőt a nők ki vannak zárva a Tóra tanulmányozásából is, ami a zsidó vallás kvintesszenciája:

The force of these exemptions, many early feminists argued, is to leave women with a vicarious Judaism: they are educated and socialized as enablers. Women perform the tasks that allow men and boys to engage in regular prayer, observe the rituals connected to Shabbat and holidays, and have time to study, but they themselves are “peripheral Jews.”¹⁷

A feminista társadalmi kritika sokat tett azért, hogy a nők megfogalmazzák a diszkrimináció tényét és fellépjenek a társadalmi szerepek rendszerének változtatása mellett. A feministák azt a mechanizmust is vizsgálták, amely a nemi diszkrimináció helyreigazítására és a *halacha* (vallási státuszt meghatározó szabály) értelmezésének, illetve alkalmazásának megváltoztatására szolgál. Az utóbbi széles körben történő terjesztése a zsidó életet mélyen átstrukturálhatja.

Sok ember számára ellentmondásos és elfogadhatatlan a feministák felfogása, amely szerint a „gender” (nemiség) valójában egy képlékeny fogalom, továbbá, hogy a nők és a férfiak szellemi és lelki tulajdonságai, valamint a társadalomban betöltött szerepei nem biológiai vagy isteni eredetűek, vagyis a nemiség és a társadalmi státusz nem függhet össze. Az emberiség két nemre való felosztása ugyancsak egy társadalmi termék. A zsidó vallás mégis ebből a megosztásból indul ki az „igaz identitás” megítélésekor. És a *brit mila*, amelynek zsidó társadalmi jelentőségét az előző fejezetekben hangsúlyoztuk, az úgy nevezett hagyományos (vagyis nőellenes) formában hozzájárul a vallási keretek megcsontosodásához.

Ezért néhány liberális közösség úgy oldja meg a *brit mila* megtartását, hogy ezt az egyértelműen közösségteremtő eseményt a gyermek nemétől függetlenül a nyolcadik napon nyilvánosan ünnepli.¹⁸ A liberális zsidóság ekkor nem az „uniszexet”, hanem azt hirdeti, hogy egy új zsidó identitású ember jött a világra.

Judith Lorber feminista szociológus azt javasolta, hogy a fiúk körülmetélését különítsük el a magánszférába. Így ez nem a nemek társadalmi életben való megkülönböztetését szolgálná, hanem magánügy lenne. Persze, ez amolyan kényszerkompromisszumnak tűnik.

17 Gender Theory and Gendered Realities: an Exchange between Tamar Ross and Judith Plaskow in: *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies and Gender Issues*, Indiana University Press, 2007/13. 207-251. Itt: 208.

18 Gender Theory and Gendered Realities...2007/13. 232. Természetesen testi beavatkozás ebben az esetben nem történik.

Ohr Margalit és Chariklia Tziraki-Szegal „Körülmetélés: A férfiak kötelessége és a nők gyakorlata” című tanulmánya a kérdést egy másik oldaláról vizsgálta, ami érdekes eredményekhez vezetett.¹⁹ A tanulmány a férfi körülmetélés különböző hermeneutikájának bemutatásával kezdődik. Howard Eilberg-Schwartz értelmezése szerint a férfi nemző szervének megjelölése nem véletlen, mert egyrészt a férfi identitás vállalását jelzi, másrészt mintegy kapcsolatot alkot a teremtés és a férfiasság között. Éppen ez a felfogás messzemenően marginalizálja a zsidó nőket. A vallási diszkrimináció pedig erősen befolyásolja a nemek társadalmi megítélését is.

A szerzők tovább mentek és kifejtették, hogy a körülmetélés vére (amit szövetség vérének szokás nevezni) a rabbinikus irodalomban kategorikus ellentétben áll a menstruációs, vagyis a női vérzés felfogásával, amely a rabbinikus előírások szerint tisztátalanná teszi az embert.

Magyarázatában Eilberg-Schwartz felhívta figyelmünket arra, hogy a körülmetélés rítusa ilyen módon egy átmenetet jelenthet a tisztátalanságból a férfitársadalom életének tisztaságába. Valószínűnek tűnik, hogy az ortodoxia a férfitársaságot éppen emiatt tisztábbnak tartja a női közösségnél.

A vallási körülmetélés értelmezése tehát sokrétű, de ez a vallási cselekmény egyértelműen megfosztja a nőket az igaz valláshoz való tartozás jogától. Annál érdekesebb a tanulmány kifejtése, mely szerint a nők a zsidó történelemben tevékenyen vettek részt a körülmetélés rítusának fenntartásában és áthagyományozásában. Sőt az elbeszélésekből azt is következtethetjük, hogy ha a nők nem ragaszkodtak volna a hagyományhoz, a körülmetélés fennmaradása kérdéses lett volna.

Az első példa mindenki előtt ismert: ez Cippora (Mózes feleségének) esete Semot/Exodus 4,24-26. Ez a példa is felmerül az Avoda Zara 27a, (illetve 27b) talmudi traktatus tárgyalásakor. Cippora ugyanis maga metélte körül a fiát. Persze némely bölcs férfiú nem tűrte, hogy a nő kapcsolatba kerüljön a *brit mila* szentségével, ezért úgy magyarázta, hogy Cippora csak elkezdte, de Mózes fejezte be a műveletet. Ettől függetlenül itt egyrészt nem is zsidó, másrészt egy női körülmetélővel, azaz *mohelával* van dolgunk.

A példák felsorolását a Makkebeusok könyveivel folytathatjuk: 1Makk 1,62 és 2Makk 6,10. A Sir-ha-sirim (Énekek éneke) rabbah elnevezésű midrás 7,2.3. szövegében, amely egy kappadokiai esetről szól, úgyszintén egy nő végezte el gyermekeinek körülmetélését. Itt R. Nathan tanulságos elbeszélését olvashatjuk, amelyben ugyan egy másik komoly témát tárgyalnak a rabbik – és pedig hogy szabad-e a második fiúgyermeket körülmetélni egy olyan családban, ahol az első fiú ebbe belehalt – de a szövegből látszik, hogy a nő mint körülmetélő nem volt ritka eset a második Szentély fennállásának

19 Ohr Margalit and Chariklia Tziraki-Segal, Circumcision: Man's Obligation and Woman's Praxis, in: *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues*, Indiana University Press, 2006/12.10-38.

idején. A fentiekben már említett „Sabbat” traktatushoz *tannaiták* által írt *toszefta* 15,8. részéből és Yevamot 64a traktatus *barajtájából* is ugyanez következik.²⁰

„Otcárha-midrasim” gyűjteményének *Antiochus tekerce* is tanúskodik a nők körülmételő tevékenységéről. Miriam Peskowitz szavait ismételve:

A nők nem részesülnek a férfiak tanulási rendszerében és az ebből eredő rabbinikus funkcióban, de a nők hűsége a *halahához* (vallási szabályhoz), és a (rabbinikus) zsidó etikához szükséges volt e rendszer fenntartásához és fejlesztéséhez.²¹

Érthetetlen talán, hogy éppen a feministák emelik ki a nők hűségét a *halahához*? A magyarázat, hogy a zsidó feministák nem a hagyomány megszüntetését, hanem a férfiak és nők társadalmi státuszai közötti különbség eltörlését tűzték ki végső célul. A tanulmány ezenkívül azt is hangsúlyozni kívánta, hogy a nők nem csupán szereplők, hanem tevékeny és felelős alkotói a világnak, amelynek szüksége van a nők jobbító beavatkozására.

Végül még egyszer a legfontosabbról

Hagar Lahav négy pontban foglalta össze Judith Plaskow gondolatait a judaizmusról a „Judith Plaskow The coming of Lilith: Essays on Feminism, Judaism and Sexual Ethics, 1972–2003” című recenziójában az alábbiak szerint:²²

- (1) Judaism is an institutionalized religion, with institutions, law, sacred texts, practices, etc. From this point of view, to be a Jew means to have some kind of relationship to the religious culture and establishment.
- (2) Judaism is national, historical, or cultural community, “a holy nation” (Ex. 19:6). Here, to be a Jew means to be part of the “people of Israel”, joined either by birth or by conversion.
- (3) Judaism is a spiritual system designed to create a direct connection between people and God. From this perspective, to be “Israel” (or *yishar-el*) means, first and foremost, to be a

20 Tannaiták, toszefta, barajta – talmudi fogalmak, amelyek tanúskodnak az iratok keletkezésének idejéről és esetleges szerzőiről.

21 Circumcision: Man’s Obligation... 2006. 31 (Women were not part of the all-male system of study and collegiality rabbis envisioned for themselves, but women’s adherence to rabbinic halakhah and to (rabbinic) Jewish ethos was necessary for the support and continuation of that very system.)

22 A kötet Donna Bermann szerkesztésében, 2005-ben Bostonban jelent meg.

member of a community that conducts an intimate, firsthand relationship with Divinity, to be part of a “kingdom of priests” (Ex. 19:6). At least in its more radical streams, this larger, universal perspective distinguishes, on the one hand, between Jewish thinking and formal belonging to the Jewish people; and, on the other, between Jewish thinking and religious practices.

(4) Judaism is a psychological system offering solutions to personal challenges, by creating a deep connection between a person and her/his soul. Here, being a Jew expresses first and foremost a willingness to engage in a certain psychological way of life.²³

A feminista az első két pontban látnak problémát, amely a judaizmust intézményesített vallásnak (1), illetve nemzeti, történelmi vagy kulturális közösségnek, sőt „szent nemzetnek” (2) nevezi. A másik két pont, amely a judaizmus spirituális tartalmát érinti, lehetővé teszi, hogy a zsidó vallás nem csak probléma, hanem egyúttal annak megoldása is legyen a feminista valláskritika szempontjából. Luce Irigaray francia feminista filozófus és pszichoanalitikus is amellett foglalt állást, hogy a nők számára a Szenttel való direkt kapcsolat képezi a legerősebb érvelést a patriarchális világban ért támadásokkal szemben.²⁴

Jelen írásomban tehát egy „igaz vallást” a judaizmus exkluzivitásának példáján próbáltam bemutatni. Az exkluzivitás egyik megjelenési formája véleményem szerint a férfiak körülmetélésének rituáléja. A dolgozatban egyrészt kiemelttem a körülmetélés (*brit mila*) zsidó társadalmi jelentőségét. Másrészt megmutattam, hogy éppen ez a nagy jelentőség teszi nehezzé a parancsolat és a szertartás modern (nem kirekesztő, pluralista) értelmezését és alkalmazását. A zsidó feminista úgy vélik, hogy a zsidó közösség akadálytalan fejlődése igényli a hagyomány újbóli megfogalmazását.

A 2006. évi Bar-Ilani konferencia vitaanyagában szóba került Luria kabbalisztikus tana is, amely szerint az ember az Abszolút Végtelen emanációjaként keletkezett, de összetört és most nem tudja befogadni vagy megtartani a metafizikai fényt. Ezt a kataklizmát Judith Lorber metaforaként értelmezte, amely készíteti a vallási közösséget a nemek közötti társadalmi különbségek megszüntetésére. Az újbóli megalkotás eredményeként az emberek nem a különbséget, hanem a végtelen számú tükörképet látják egymásban.

23 Hagar Lahav, Judith Plaskow *The Coming of Lilith: Essays on Feminism, Judaism and Sexual Ethics, 1972–2003* in: *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues*, Indiana University Press, 2006/12.301-208. Itt: 306-307.

24 Judith Plaskow *The Coming...* 2006/12. 306

De sikerül-e elérni, hogy az individualitás ne akarjon kiválni a sokaságból? És ugyanakkor: hogy lehet biztosítani a kreativitást és a fejlődést, ha mindenki egymás kópiája lesz?²⁵

Erre ugyancsak egy misztikus elképzelés adhatna választ, amely szerint a káros atomizmus negatív emléke ösztönözni fogja az egység fenntartásának dinamikáját. A nemek közötti egészséges társadalmi egyensúly mindenképpen a megoldás, és ennek egy olyan *igaz vallás* lehetne a példája, amelyben a hívők megőrzik a hagyományt, de nem élnek vele vissza a mesterségesen megalkotott „Másik” kizárása céljából.

25 Gender Theory and Gendered Realities ...2007/13. 246

Kelemen Katalin rabbi

MI NEVETTETI MEG AZ ÖRÖKKÉVALÓT?

Egy talmudi történet a szabadságról

Szöveg alapú tanulás (siúr) Kelemen Katalin rabbival

I. BEVEZETÉS: TÓRA ÉS SZABADSÁG

A rabbinikus irodalom egy gyöngyszemében: a Pirké Ávot (Atyák bölcsessége) c. traktatusban a következő meghökkentő állítással találkozunk.

וְהִלָּחַת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים הַמָּה וְהַמִּקְתָּב מִקְתָּב אֱלֹהִים הוּא חֵירוּת עַל הַלָּחַת, אַל תִּקְרָא חֵירוּת אֶלָּא חֵירוּת, שְׂאִין לָךְ כּוֹ
חוֹרִין אֶלָּא מִי שְׂעוּסָק בְּתִלְמוּד תּוֹרָה. וְכָל מִי שְׂעוּסָק בְּתִלְמוּד תּוֹרָה הֵרִי יָהּ מִתַּעֲלָה
„A kőtáblák Isten műve voltak és az írás Isten írása, bevésve a táblákba.’ (2Mózes 32:16)
Ne azt olvasd חֵירוּת (*chárut* – bevésve), hanem חֵירוּת (*chérut* – szabadság), mert nincs olyan
szabad ember, mint aki a Tóra tanulásával foglalkozik. Aki pedig Tóra-tanulással
foglalkozik, az fölemelkedik.”¹

E kommentárt olvasván több kérdés is megfogalmazódik bennünk. Elsőként az, hogy miért is kellene másképp olvasni a Tóra szövegét, mint ahogy le van írva? Isten írása kőtáblákba van vésve – de maga a bevésétség ténye nem ellentétes-e a szabadság gondolatával? A szabadságéval, amit úgy képzelünk el, hogy azt tesszük, ami nekünk tetszik – itt azonban le van szűkítve a Tóra tanulására. Miféle szabadságot biztosít hát a Tóra-tanulás?

A héber Biblia, a T’nach olyan szöveg, amelynek a leírása csaknem egy ezredöltöt vett igénybe, utolsó könyvei az i.e. 2. században születtek. A kanonizálása tehát több mint kétezer éve történt – azóta kész, változatlan, „bevésett” szöveg. Mitől élő akkor ma is?

Elsősorban attól, hogy a kánon lezárása után azonnal kezdetét vette az ún. Szóbeli Tan művelői: a Misna, a Talmud, a midrás-irodalom bölcsei munkásságával kezdődő értelmezési folyamat. S e kommentár-irodalom az idők során olyan dúslombú fává növekedett, melynek ágain még ma is számtalan új hajtás sarjad.

¹ Pirké Ávot 6:2 in Naftali Kraus (szerk.) *Sámuel imája: Zsidó imakönyv*, Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület: Budapest, 1996, 306.

Szentírásnak nevezzük, mert szentnek és örökérvényűnek tartjuk, de ehhez minden korra, a változó körülményekre, társadalmi viszonyokra egyformán kellene vonatkoznia. A szöveg azonban már meg van írva, be van vésve, s mivel megváltoztatni, igazítani nem lehet, ezért hatalmas szerepe van az értelmezésnek. Másrésről lakonikus stílusából adódóan narratív szinten sok minden hiányzik is a T'nach szövegéből – gyakran nem tudjuk meg a történetek fontos részleteit. E réseket szintén a rabbinikus irodalom egészítette ki.

Felmerül a kérdés, hogy hogyan használhatták ezeket a szövegeket ilyen szabadon? Hogyan lehetséges akár többféleképpen is olvasni őket? Úgy, hogy a rabbinikus szerzők kreatív filológiai módszere nyomán megengedett volt egy szónak az eredetitől eltérő jelentést tulajdonítani. Erre technikai lehetőséget az Írott Tan kipontozatlansága adott – a magánhangzók jelölése nem volt szokásos a 7-8. századnál előbb. Így a rabbinikus korban még lehetőség volt arra, hogy ugyanazokat a mássalhangzókat eltérő magánhangzókkal kiolvasva a szavak új értelmet nyerjenek. Erre példa a fenti szövegünkben található szójáték a *chárut* (bevésett) és *chérut* (szabadság) szavakkal.

A teológia oldaláról is támogatást nyert a Szentírás radikális újraértelmezésének megengedése. A kinyilatkoztatáskor nem csak az Írott Tant kaptuk meg – állítják Bölcsseink – hanem a Szóbeli Tant is. Az Örökkévaló ugyanis már a Szinájon beletette a Tórába a világ összes értelmezési lehetőségét. Amikor tehát a tökéletes egészként teremtett Tanhoz kritikai értelmünkkel közeledünk, akkor csak felfedezzük benne annak egy szeletét, ami már eleve bele is tetetett. Ez a koncepció olyan gondolatszabadságot biztosít, amely lehetővé teszi bármely korban bármely zsidó számára azt, hogy a Tórát valóban szentírásként, a saját maga számára érvényes tanításként élje meg.

A Pirké Ávot-ban ez áll: [...] „Ben Bág Bág mondotta: Forgasd (a Könyvet, a Tórát), egyre csak forgasd, mert minden benne van. Búvárkodj benne, mellette öregedj meg, ne tágíts tőle, mert nincs nálánál jobb dolog.”² A Tóra egy mikro-univerzum: minden benne foglaltatik. Aki abban elmerül, az elnyeri az értelmezés végtelen szabadságát.

II. ÁCHNÁJ KEMENCÉJE

„[...] Másutt azt tanultuk: különálló csempéket vágtak és homokot tettek a csempék közé. Eliézer rabbi (rituálisan) tisztának nyilvánította, a Bölcssek pedig tisztátalannak. Ez volt Áchnáj kemencéje.

² Pirké Ávot 5:21 in Naftali Kraus (szerk.) *Sámuel imája: Zsidó imakönyv*, 304.

Miért nevezzük Áchnájnak? Júda rabbi Smuél nevében³ ezt mondta: körberakták érvekkel, mint egy kígyóval és tisztátalannak nyilvánították. Azon a napon Eliézer rabbi a világ minden ellenérvét felsorakoztatta, de a rabbik nem fogadták el. Eliézer így szólt: Ha a halacha engem igazol, akkor bizonyítsa be ezt ez a szentjánoskenyérfa. Erre a szentjánoskenyérfa száz könyök távolságra kiszakadt a helyéről (mások szerint négyszáz könyök távolságra). Egy szentjánoskenyérfa nem lehet bizonyíték – válaszolták. Ha a halacha engem igazol, akkor bizonyítsa be ezt ez a patak – folytatta Eliézer. Mire a patak elkezdett visszafelé folyni. Egy patak nem lehet bizonyíték – mondták. De Eliézer folytatta: Ha a halacha engem igazol, akkor bizonyítsák be ezt ennek a tanháznak a falai. Erre a falak dőlni kezdtek. De Jósua rabbi megfeddte a falakat: Hogy merészeltek ti beavatkozni a tudós rabbik halachikus vitájába? Erre a falak – Jósua rabbi iránti tiszteletből – nem dőltek le egészen, Eliézer rabbi iránti tiszteletből pedig nem tértek vissza az eredeti helyzetükbe. Azóta is úgy állnak ott megdőlvén.

Eliézer rabbi pedig folytatta: ha a halacha engem igazol, jöjjön bizonyíték az Égből. Ekkor megszólalt az Égi Hang⁴: Miért vitatkoztok Eliézerrel, hiszen a halacha mindenben az ő oldalán áll? De Jósua rabbi felállt, és így szólt: 'Nem az Égben van.' (5Mózes 30:12)

Micsoda? Nem az Égben van?

Jeremiás rabbi így válaszolt: Úgy, hogy a Tóraadás már megtörtént a Szinájon, nem kell tehát törődnünk az Égi Hanggal. Hiszen a Tórában a Szináj hegyén már megírtad: ' [...] kövesd a többséget [...] ' (2Mózes 23:2)

Náthán rabbi találkozott Élijáhuval, és megkérdezte tőle: És mit tett akkor a Szent-Áldott-Ő? Élijáhu így válaszolt: a Szent-Áldott-Ő kacagott, és ezt ismételte: A fiaim legyőztek engem, a fiaim legyőztek engem! [...]”⁵

Ez a látszatra egyszerű, ámde bonyolult gondolati csavarokkal tűzdelt, mesterien megkomponált, bájos humorú kis narratíva – a halacha, a zsidó vallásjog alkalmazása apropóján – valami alapvetően fontosat mond ki a gondolkodás és az értelmezés szabadságáról a judaizmusban.

³ Általánosan elterjedt terminus technicus a rabbinikus irodalomban a forrásmegjelölés kifejezésére. Az eddig nagyrészt szóbeli hagyományként terjedt tanítások szerzőinek pontos megnevezése a hagyomány láncolatának fenntartását és megőrzését is szolgálja.

⁴ Égi Hang (*Bát Kol*, szó szerint a Hang Leánya) a rabbinikus irodalomban egy nőnemű közvetítő az Örökkévaló és az emberek között (férfi párja a *Ruách HáKódes*, a Szent Szellem)

⁵ Babilóniai Talmud, Baba Mecia 59b Rabbi Dr. I. Epstein BA. PH.D., D.Lit.(szerk.), *Hebrew-English Edition of the Babylonian Talmud*, The Sonsino Press: London, Jerusalem, New York, 1986.
(ford: K. K.)

A helyszín Babilónia, valamikor 200 és 500 között, a Gemara keletkezésének időszakában. A történet elején egy halachikus vita kellős közepébe csöppenünk, amely azt hivatott eldönteni, hogy a címben szereplő kemence – amely nem egy darabból állt, hanem több nagyobb csempéből lett összerakva, s a csempék közé homokot raktak – egységes egésznek tekint-hető-e. Ez alapján lehet ugyanis eldönteni, hogy *tahér* vagy *tammé*, azaz rituálisan tiszta, használható-e, vagy sem. Eliézer rabbi azzal érvel, hogy a különálló csempék csak részek, nincs használati funkciójuk, ráadásul a homokkal el is vannak választva egymástól, ezért a kemence nem tekinthető egységes egésznek, vagyis *tahér*. Az összes többi rabbi véleménye azonban az, hogy a külső burkolat, a malter egységessé teszi, így a tisztátalan kategóriába esik, *tammé*.

A nyitókép tehát: Bölcséink a kemence körül ülnek, és ezen vitatkoznak. Az elbeszélő felveti a kérdést, hogy miért nevezzük Áchnáj kemencéjének. Áchnáj valószínűleg a kemence tulajdonosának a neve volt, de az *áchná* szó görögül kígyót is jelent. Júda rabbi Smuél rabbit idézve válaszol; metaforikus szójátéka nyomán szinte magunk előtt látjuk, ahogyan a vita tárgyát képező kemence körül ülő rabbik halachikus érveiket csavargatják, melyek kígyóként tekerednek a kemence köré, egészen bekebelezve azt. A *chochmecolás*, az agyafürtan érvelő okoskodás ironikus, sőt, önironikus képe ez, hisz e történetek szerzői ugyanabból a rabbinikus világból jönnek, ahol e halachikus viták zajlanak, e törvények születnek.

Eliézer mindent megtesz, hogy álláspontját alátámassza, de végül mégis egyedül marad véleményével. Ekkor feladja a ráción alapuló érvelést és stratégiát vált: csodákért folyamodik. Körülnézván a körülötte lévő leghétköznapibb dolgokat hívja segítségül. Válaszul, mint a népmesékben, három csoda történik, három nyilvánvaló bizonyíték. A szentjánoskenyérfa kiszakad a helyéből (noha a vita hevében az nem tisztázott, hogy csupán száz vagy egészen négyszáz könyök távolságra), a patak (vagy vízvezeték) visszafelé folyik, s a tanház falai is dőlni kezdenek. A rabbikat azonban mindez nem győzi meg, háromszor is lehurrogják Eliézert, mondván: ezek nem lehetnek bizonyítékok.

E további fordulatok elmesélését is az olvasók hangos kacaja kíséri. A csodáról szóló beszámoló tudományos(kodó) precizitással történik. A tanház falai csodájának jelenetében pedig mi marad Josua rabbi szigorúan racionális identitásából? Mintha a tudós rabbi megriadna, hogy a végén még maga alá temeti őt ez a nem létező csoda! Kiesve a ráció atyja szerepéből – megszólítja, s megfeddi a falakat, amiért közbeszólnak a bölcsék vitájába. A falak pedig még rá is játszanak a partneri viszonyra. Válaszolnak a maguk módján, méghozzá a rabbiknál nagyobb bölcsességről téve tanúbizonyságot: az „egyfelől – másfelől” gesztusával mindkét vitatkozó félnek megadják a *kóved*-et, tiszteletet. „S a falak azóta is úgy állnak ott megdőlvé” – örök emlékeztetőként arra, hogy nincs egyetlen igazság.

Eliézer rabbi végül úgy dönt, hogy az evilági bizonyítékok, a ráció és a csodák kudarca után egyenesen az Égből kér igazolást. Meg is jön az Égi Hang válasza, megerősítvén, hogy a halacha mindenben Eliézer oldalán áll. Ekkor azonban feláll Jósua rabbi, s szinte pimaszul egy tórai idézettel szól vissza az Égi Hangnak: „Nem az égben van.”

De hogy merészeli Jósua ilyen határozottan elutasítani az Égi Hangot? Az általa idézett mondat a Tórából való, az Örökkévaló szava. Eredeti kontextusában arra utal, hogy a parancsolatokat nem az égben, nem elérhetetlen távolságokban kell keresnünk, hanem itt vannak közöttünk, bennünk.

„¹¹Mert ezen parancsolat, melyet neked ma parancsolok, nem elérhetetlen neked és nem távol eső. ¹²Nem az égben van, hogy mondanád: ki száll föl számunkra az égbe, hogy elhozza nekünk és hirdesse azt nekünk, s megtegyük. ¹³Se nem a tengeren túl van, hogy mondanád: ki megy át számunkra a tengeren túlra, hogy elhozza nekünk és hirdesse azt nekünk, s megtegyük. ¹⁴Hanem közel van hozzád az ige nagyon, szádban és szívedben, hogy megtegyed.”⁶

Akkor tehát valóban nem kell törődni az Égi Hang üzenetével?

Ekkor egy másik rabbi, Jeremiás áll elő magyarázattal. Ami a Tórában le van írva, az mérvadó hivatkozási alap. Ott pedig ez áll: „[...] kövesd a többséget [...]” – értsd itt: a többségi véleményt képviselő Bölcsüket. Jeremiás rabbi az egyik tórai idézetet tehát egy másik tórai idézettel támasztja alá. Tiszta sor – mondanánk. De üssük csak fel a Tórában az eredeti szöveghelyet! A mondat a hamis tanúzás és a hamis hír terjesztésének tiltásával foglalkozik, s teljes egészében így hangzik: „Rossz irányba ne kövesd a többséget és pörben ne tégy részrehajló tanúságot a többséget követve, jogferdítésre.”⁷

Fortélyos rabbink a Szentírás mondatának csak az egyik felét használja fel egy valóban létező halachikus döntéshozatali elv: a többségi véleményen alapuló döntéshozatal érvényesítésére. Érvelésének „csavara” mögé nézve azonban azt is megértjük, amiről az eredeti tórai hivatkozás szól: hogy tudniillik a többség is tévedhet, nincs birtokunkban az abszolút tudás, az egyetlen igazság, s hogy maga a halacha is konvenció.

⁶ 5Mózes 30:11-14 in Dr. Hertz J. H. (szerk.) *Mózes öt könyve és a haftárák: Héber szöveg, magyar fordítás és kommentár*, Akadémiai Kiadó: Budapest, 1984, 373.

⁷ 2Mózes 23:2 in Dr. Hertz J.H. (szerk.) *Mózes öt könyve és a haftárák: Héber szöveg, magyar fordítás és kommentár*, 265.

Történetünkben ezen a ponton legördül a földi előadás függőnye, s egy másik gördül fel: az égi színpadra kukucskálunk be Élijáhu próféta jóvoltából. Ő nem a szokásos módon távozott a földi létből, hanem tűzszekér ragadta el az égbe. Valószínűleg innen ered a későbbi hagyományban kialakult szerepe: szabadon sétálgat ég és föld között, és hozza-viszi a híreket, pletykákat az isteni és az emberi világ között. Tőle tudjuk meg, hogyan reagált az Örökkévaló az Áchnáj kemencéje körüli bonyodalmakra: „a Szent-Áldott-Ő kacagott, és ezt ismételgette: a fiaim legyőztek engem, a fiaim legyőztek engem!”

Ez a történet olyan világot villant elénk, amelyben szabad a szellem embereinek a ráció áldásait használva okosan, bölcsen, időnként csalafintán és fortélyosan, de öntudatosan és szabadon érvelni. Amelyben szabad és díjazott érték a humor, a játékosság, az irónia, s a bölcs önirónia. Amelyben a szigorú racionalitás és a csodás mesevilág egyaránt jelen van, s ahol még a falak is tudják, hogy hogyan kell megadni a *kóved*-et az ellentétes nézeteket képviselő feleknek. S végezetül, ahol a Legfőbb Autoritás saját maga is annyira szabad, hogy megengedheti magának, hogy legyőzve érezze magát a saját teremtményei által, sőt, ezen még jót mulasson is.

Ilyen világban kellene élnünk.

VALLÁS VAGY SZABADSÁG TERTIUM NON DATUR

Milyen vallás, milyen szabadság?

Meglepő, hogy a Mircea Eliade által kezdeményezett és első kiadásában szerkesztett *Encyclopedia of Religion* nem tartalmaz *Freedom* (szabadság) szócikket. Frazer (az Aranyág szerzője) után Freemasons (szabadkőművesek) következnek. Az *Oxford Dictionary of World Religions*, amely magyar nyelvű kiadásban is megjelent (Görföl Tibor és Máthé-Tóth András szerkesztésében) szintén nem közöl szabadság szócikket. A német *Neues Handbuch der Religionswissenschaft*ban (Új vallástudományi kézikönyv) is hiába keresünk *Freiheit* önálló szócikket. A vallás és szabadság témaköre ezekben a művekben és számos másban is az állam és az egyház, illetve a vallás és az alkotmány témakörében fordul elő. A tudományos kézikönyvek mintha nem érdeklődnének a vallás és a szabadság személyes értéke iránt. Számukra a vallás és a szabadság két nagy társadalmi intézmény, melyek közös történetét inkább a szenvedés sötétje jellemzi. A szabadságot ebben az összefüggésrendszerben a vallással szemben kellett kivívni.

A tudomány szabadságát, a sajtó szabadságát, a véleménynyilvánítás szabadságát, sőt a vallás választásának vagy elutasításának szabadságát – ádáz harcok és súlyos áldozatok árán vívták ki eleink. Ezekben a küzdelmekben aligha volt kétséges, hogy vallás és szabadság nem fér meg egymással, vagy vallás, vagy szabadság. *Tertium non datur*. Harmadik lehetőség nincsen.

Mindazonáltal emlékeztetni kell azokra a hősökre is, akik éppen vallási indíttatásból és indulatból hoztak áldozatot a szabadságért, akik a vallás szabad választásának és gyakorlásának lehetőségéért vallási alapon, vallási logikával küzdöttek. Martin Luther Kingre utalhatunk, aki az elhíresült beszédében, *I have a dream* (Van egy álmom), 1963. augusztus 28-án az amerikai polgárjogi küzdelem során mintegy 250000 felvonulónak síkra szállt a munka és a szabadság lehetőségéért a feketék számára.

„Van egy álmom: hogy egy napon még Mississippi állam is, amely ma az igazságtalanság és elnyomás tikkasztó sivataga, a szabadság és a jog oázisává alakul.”

És ugyanígy gondolhatunk a tibeti szerzetesekre, akik Kínával szemben vívják Tibet és a buddhizmus szabadságáért végeláthatatlan küzdelmüket; vagy Latin-Amerika számos felszabadítási mozgalmára, melyek vallási-eszmei rendszerezését a felszabadítási teológiák dolgozták ki; vagy II. János Pál pápára, akinek sokrétű diplomáciai és kegyességi tevékenysége nélkül nem győzött volna a *Solidarność* mozgalma Lengyelországban és nem aratott volna sikert az a folyamat, amit ma bizonyos keserűdes szájizzal rendszerváltásként emlegetünk.

Ezek a vallási alapú szabadságharcok és ellenállók a szabadság harcai az elnyomás ellen azt igazolják, hogy a vallási gondolat és érzület képes az elnyomó és igazságtalan rendszereket kikezdeni, akár meg is dönteni. Minden politikai és gazdasági berendezkedés közegében érvényben marad az igazságtalansággal és elnyomással szembeni érzékenység lehetősége vallási forrásokra alapozva, miközben ugyanúgy általános, hogy a nagy vallási intézmények vallási alapon válnak a mindenkori rendszer támogatóivá – többé vagy kevésbé hiteles vonakodással.

A vallás és szabadság összefüggéseinek eddig említett dimenziói elsősorban intézmények vonatkoztatási rendszerében érvényesek. Amiről érdemesnek tetszik tovább töprengeni, az a vallás és a szabadság értékének és spiritualitásának viszonyai. Milyen értelemben tekinthető szabadnak a vallásos elkötelezettségű ember és közösség, s a szabadság teljes értéke nem követeli-e a vallástól való szabadságot is? Ezek a kérdések az intézmények városából az értékek ligeteibe kalauzolnak bennünket. Számos vallás- és számos szabadság-fogalom és -felfogás létezik. Vallásról és szabadságról akkor gondolkodunk árnyalt igényességgel, ha szemrevételezzük ezt a fogalmi gazdagságot és sokféleséget, s mielőtt vallás és szabadság viszonyáról beszélünk, megpróbáljuk tisztázni magát a vallást és magát a szabadságot. S ez az a pont, ahol az átláthatatlan tágasság és zavarba ejtő sokrétűség a vizsgálódót elbizonytalanítja, sőt elriasztja. Hiszen a szabadságnak és a vallásnak, mindkettőnek, oly áttekinthetetlenül sok értelme és magyarázata létezik, hogy bármit állítanánk, bármennyi kutatómunka után, inkább csak nem-tudásunkban lennénk egyre bizonyosabbak, mintsem úgy vélhetnénk, hogy tehetünk megbízható és átfogó kijelentéseket akár egyikről, akár másikról. Vagypedig ez a sokféleség magába andalít és elbódít, s a belátások és impulzusok gyönyörétől bénulva feladjuk a kritikus gondolkodás igényét, és maradunk a spirituális wellness mámorában.

Vallásfelfogások

Rítus

Cicero a vallás latin szavát (*religio*) a *religare* igére vezette vissza, ami annyit tesz, az előírásokat pontosan követni. Az antik Rómában a társadalmi élet profán szféráját a *ius civile*, a vallásit pedig az

ius sacrum szabályozták. Vallásosnak lenni elsősorban nem személyes meggyőződést jelentett, vagy egzisztenciális hitet, hanem az istenek tiszteletére bemutatott megfelelő szertartásokat.

A zsidóság számára a vallás elsősorban szintúgy a törvény követését jelenti. A *háláká*, amely a 613 szabályt tartalmazza, a *halak* héber igére vezethető vissza, amely azt jelenti, járni, menni, megváltozni. S ugyanígy az arab *din* kifejezés, amely többé kevésbé megfelel annak, amit latinul *religion*nak mondunk, szoros követést jelent. Az *Ezeregyéjszaka* meséinek bájos figurája, Aladin beszédes neve azt jelenti, a hit emelkedettsége, amely nem valamiféle érzelemre utal, hanem törvény szorgos-gondos követésére és megtartására.

Kiegészítve a felsorolást egy kelet-ázsiai példával, Konfúcius tanítására utalhatunk (akinek nevéből későbbi keresztény misszionáriusok kialakították a konfucianizmus vallást), amelyben a vallás mindenekelőtt a társadalmi beilleszkedéshez szükséges lojalitást, alázatot és a társadalmi törvények aprólékos megtartását jelenti, s csak nagyon áttételesen van köze valamely istenséghez.

Ha a vallást ennek mentén fogjuk fel, akkor a vallás semmiképpen nem szabadság, hanem éppen ellenkezőleg: szabályozottság. A szabályok követése, a szabadságról való lemondás a társadalmi együttélés alapja és feltétele, a rend kulcsa, s mint ilyen hosszú távon is az üdvösség, a jól-lét feltétele.

Bármely említett vallásban természetesen létezik olyan misztikus hagyomány is, amelynek követői számára a szabályok megtartása a legmagasztosabb élményeket biztosítja. Ezeket Max Weber szavával élve vallási virtuózoknak nevezhetjük, akik szélsőséges esetei annak az általános vallásnak és vallásosságnak, amely a szabályoktól eltérést nem szabadságnak, hanem eretnekségnek és tévedésnek tekinti, és ennek megfelelően is bánik vele.

Dogma

Számos vallásban, például a kereszténységben vagy a buddhizmusban, léteznek normatív igazságok, melyek igaznak tartása szorosan hozzá tartozik a vallás lényegéhez. A dogmákat csak a dogmatizmus fogja fel ketrecként vagy kényszerzubbonyként. Valódi értelmük szerint nem jelentik a gondolkodással való felhagyás és a vallási igazságok kritikátlan és irracionális elfogadásának kényszerét. Mégis, a vallási igazságok normatív jellegűek, szabályozni igénylik a gondolkodást, alapfogalmakat és alapvető összefüggéseket adnak számára. Ezekkel és ezeken belül érvényes a hit értelmes hódolata, ahogyan Szent Pál fogalmaz. (Vö. Róm 12,1kk) Az igazságok elfogadása a páli értelemben a teljes önátadást jelenti, a valódi istentiszteletet. Pál, akit a hitre alapuló szabadság prófétájaként ismerünk, tanításában a megváltás és megigazulás teológiai koncepcióját dolgozta ki, s hiten azt értette, hogy a krisztuskövetők ezt a koncepciót vallják magukénak, eszerint gondolkodjanak és erre alapozzák egész életüket. Ha a

vallás ilyen értelemben dogma-követés, világos, hogy nem lehet szó szabadságról. A keresztény hívő nem gondolkodhat akárhogyan, hanem a kinyilatkoztatás normatív támpontjai jelölik ki számára a gondolkodás útját. S a keresztény egyházak illetékesnek is tekintik magukat abban, hogy a helyes tanítást, a helyes gondolkodást szorgalmazzák, a helytelent pedig kiigazítsák. Az inkvizíció szélsőséges esetei ismertek a történelemből, bár a rájuk való hivatkozás gyakran túlzó és egyoldalú. Mára a reformáció idején alapított *Sacra Congregatio Romanae et Universalis Inquisitionis* (az inkvizíció római és egyetemes szent kongregációja) helyébe, több módosítás után a *Congregatio de Doctrina Fidei* (Hittani Kongregáció) lépett. Ám az egyház nem adta és nem is adhatja fel a kinyilatkoztatott igazságok normatív kifejtésére vonatkozó igényét.

Egy másik példa is kínálkozik a vallási tanítás és a szabadság összefüggésének megvilágítására. A buddhizmus a szenvedéstől való megszabadulást igéri, ami a négy nemes igazság megértésén múlik. A belátások elmélyítése a nemes nyolcérteű ösvényen (*astángika-márga*) vezet, a helyes gondolkodás, cselekvés, érzés stb. elsajátításával. Bár a buddhizmus nem követeli a sangha-hoz, a szerzetesi közösséghez való intézményi odatartozást, a megvilágosodásnak ezt az útját ismeri el, s ebben különbözteti meg magát a hinduizmus különböző irányzataitól is. Nem azért istentelen némelyik irányzata, mert a modern értelemben ateista akarna lenni, hanem azért, mert az istenhit ragaszkodás, s minden ragaszkodás a szenvedés előszobája. A megszabadulás titka annak megértése, hogy minden semmi. Amíg a vallási igazságok és összefüggések tanulásában és gyakorlásában él a buddhista szerzetes vagy hívő, addig csak törekszik a megszabadulásra, de egyáltalán nem rendelkezik vele. Éppen ellenkezőleg, a tanítás lényege az, hogy mindenféle szabadságról le kell mondania a megvilágosodás érdekében.

Mágia

Végül a vallásról – végső soron bármelyikről – gondolkozhatunk úgy is, mint mágikus gondolkodási és cselekvési rendszerről. A mágia lényege Sir James Georg Frazer szerint, aki az *Aranyág* című (1890) korszakos művében először rendszerezte az európai mágikus hagyományokat, a közvetlen erőátvitel. Amit az ember gondol vagy érez, az a fizikai erőátvitel mintájára hatni képes. A hatás szándéka lehet építő és romboló, Frazer kifejezéseivel ez a fehér vagy a fekete mágia. A vallásban szinte minden szertartás és imádság ezen a logikán alapul, a szellemi és a fizikai mindenség összefonódottságán. A vallási energiák, mint a mágiában, hatást váltanak ki, testieket és lelkieket (gyógyulások) vagy fizikaiakat (bajelhárítás, váratlan adományok stb.) Ez a mágikus logika tehát nem pusztán a népi vallásosságban vagy az ezoterikus praktikákban van jelen, hanem a magas vallásokban is. Olyannyira,

hogy a vallásokban megnyilatkozó rendkívüliségek forrását szellemi, lelki energiákra és azok forrásaikra vezetik vissza. A levitáció, az extázis, a misztikus élmény, a gonosszal való küzdelem stb. mind olyan természetű események, amelyekben az egyén vagy akár a közösség szellemi hatalom uralma alá kerül. William James a vallási élményről írt jelentős könyvében (*Varieties of Religious Experience*, 1902) a misztikus élmény egyik legfontosabb kritériumaként a passzivitást jelölte meg. Nem szabadon választott történetekről és átélésekről van ezekben szó, hanem a szent hatalomnak való teljes kiszolgáltatottságról.

Totális igény

Összefoglalva a vallás e három megközelítését – a rítust, a dogmát és a mágiát – azt láthatjuk, hogy a vallás, akár honnan is nézzük, totális igényű rendszer. Legyen akár cselekvés, akár a gondolkodás, akár az egyéni és közösségi alanyt teljesen lefoglaló kulturális viszonyulás. A teljes lefoglaltság pedig éppen ellentéte a szabadságnak. Fontos aláhúzni, hogy itt a vallás logikájáról, alapvető jellegzetességéről van szó. A vallások követői és a vallási intézmények ezt a jellegzetességet többé vagy kevésbé jelenítik meg illetve képviselik. De a vallás alapvetően e totális igény irányába mutat, s a szabadság pedig az ellenkező irányba. Számos vallásban a beavatási rítusnak van egy mozzanata, amelyben a beavatandó személy a földre fekszik, a teljes kiszolgáltatottság és a tekintély teljes elfogadásának jeleként. Éppígy a szerzetesi fogadalmak bármely vallásban nem pusztán az anyagi vagy élvezeti javakról való lemondást jelentik, hanem a szabadságról valót is.

A vallás a szabadság alternatívája. Vagy vallás vagy szabadság: *tertium non datur*.

Szabadságfelfogások

Az eddigiekben a vallás különböző dimenziói mentén a totális igényről volt szó, és csak itt-ott jelent meg a vallások szabadság-ígérete. Hiszen akár a kereszténység, akár a buddhizmus, akár más nemes vallás a követőinek valamiféle megszabadulást, megváltást, megigazulást, végső soron szabadságot ígér. Amit Jézus mondott követőinek, azt Buddha is mondhatta volna: „Ha kitartotok tanításomban, valóban tanítványaim lesztek, megismeritek az igazságot, és az igazság szabaddá tesz benneteket.” (Jn 8, 32) A tanítás megismerése, elfogadása, megvalósítása szabadságra vezet. Ám a vallások által ígért szabadság lényegét tekintve eltér a modern korban vallott és igényelt szabadságtól. A következőkben a modern szabadság-fogalmak felé kell fordulnunk, hogy abból az irányból is megvizsgáljuk tételünk érvényességét, miszerint vagy vallás vagy szabadság. Először a szabad akarat, majd egy következő lépésben a szabad cselekedet kapcsán vizsgálódunk.

Szabad akarat

Az emberi szabadságra vonatkozóan két egymással ellentmondó felfogás vonala mentén alakult a filozófiai s a vallási disputák hosszú és máig véget nem ért sora. Az egyik szerint az emberi szabadság – szabad döntés – lehetőségét a kontingencia adja. Minthogy a természetben a történések nem zárt logikai láncolat mentén zajlanak, az ember szabadon „lavírozhat” a hézagok között. A másik alapállás szerint az emberi szabadság a szellem immateriális jellegéből adódik, amelyre nem vonatkozik a természet determinizmusa. Akár így, akár úgy, a különböző nagy kultúrákon átível a meggyőződés, hogy az ember megkülönböztető jegye a szabadság, a szabad akarat.

Ez az emberkép rendkívül jelentős garancia arra, hogy minden elnyomó szándéknak az ember veleszületett szabadságára hivatkozva ellenálljunk. S arra is, hogy minden olyan társadalmi aktivitást erősítsünk, amelyek az ember szabadság-képességét és annak alkalmazását fejlesztik. Fontos ismernie minden embernek azokat a nem ritkán himnikus hitvallásokat, melyek az ember elidegeníthetetlen méltóságát dicsérik, hogy ezekből önbecsülése és erkölcsi integritása számára erőt meríthessen. Amikor elnyomást említek, nem csak a politikaira gondolok, hanem úgyszintén a divat diktátumaira is, melyek a média ezernyi csatornáján közvetített bájjakkal és bűvöletekkel csábítanak, s a szabad választás köntösébe bújva segítik fel mindannyiunkra a fogyasztás kényszerzubbonyát.

Ennél mélyebbre is mehetünk azonban az ember szabadságának, szabad akaratának elgondolásában. Nem csak arra koncentrálhatunk, hogy mivel szemben szabad az ember, hanem hogy minek a révén. Más szóval: mi szabadságának a forrása. Ha immanens forrást tételezünk, elbizonytalanodunk, hiszen az ember sem a természettől, sem a kultúrától nem független lény. Amikor szabad akaratot mond vagy amikor azzal vél élni, akkor inkább valamely természeti vagy kulturális meghatározottságot érvényesít valamely másikkal szemben. Ha pedig transzcendens, a természet és a kultúra dimenzióitól független forrásból meríti az ember a szabadságát, akkor a vallás erőteréhez jutunk, s azzal kapcsolatban az előbbieken már tisztáztuk, hogy lényege szerint nem szabadság, hanem kötelék és – ritkábban elkötelezettség.

Ilyen értelemben iránymutató Schopenhauer elhíresült felvetése, miszeint a lelkiismeretet egy ötöd félelem, egy ötöd babona, egy ötöd előítélet, egy ötöd büszkeség és egy ötöd megszokás alkotja. (Az erkölcs alapjairól 13. par.) Szabadságról és erkölcsről nincsen szó benne.

Amikor tehát az ember szabadságáról mint szabad akaratról beszélünk, voltaképpen azt hangsúlyozzuk, hogy az ember elköteleződni képes lény, önmegvalósítása, identitása abban áll, hogy mérlegelve dönti el, minek a kedvéért mond le a szabadságáról. S ez lehet éppen a vallás is, amely a vallási értékek

mentén zajló élet szabadságát biztosítja, szemben más, a vallástól idegen vagy általa elutasított lehetőségekkel.

Szabad tett

Az akarat, a döntés, illetve a lelkiismeret szabadsága mellett a cselekvés szabadsága is a modern kor feltétlen elvárásai közé tartozik. A helyváltoztatás vagy a gyülekezés szabadsága a demokratikus berendezkedésű országokban egyaránt megilleti az egyént és a közösséget. E szabadságjogok kivívása a világ különböző kultúrrégióiban különböző ritmusban zajlott, s ma sem tekinthető mindenütt magától értetődőnek. Amint a lelkiismeret és a döntés szabadsága, úgy a cselekvés szabadsága is a jogtalan vagy méltatlan korlátozásokkal szembeni ellenállás gyümölcsei. Az Alapvető Emberi Jogok mintegy a modern kor tízparancsaként rögzíti és teszi az adott országok szabadságfokának kritériumává a cselekvési szabadság meglétét.

Eddigi gondolatmenetünk fonalán haladva azonban azt kell megvizsgálnunk, vajon milyen forrásokra alapulhat a szabad cselekvés. Az egyén és a közösség milyen értelemben cselekszik szabadon akkor, amikor a cselekvés szabadságára vonatkozó jogával él. A fentiek alapján alighanem könnyű belátni, hogy ezen a területen is érvényes az állítás, a szabadság abban áll, hogy a lehetőségek közül milyen elkötelezettség mellett döntünk. Másszóval, nem a teljes szabadság kondíciójából indítjuk cselekvésünket, hanem sokrétű fizikai, éghajlati, biológiai és kulturális beágyazottság meghatározó közegében. Amit pedig teszünk, az minden esetben ugyanennek a meghatározottságoknak valamely alternatívája.

A vallást Clifford Geertz kultúrantropológus kulturális rendszerként definiálta, amely gondolkodásunkat és cselekvésünket meghatározza. A kultúra gondolkodást és cselekvést meghatározó szimbólumrendszeréből nem lehet kilépni, egyfajta kulturális senki földjére emigrálni. Ami igaz a kultúra egészére, az érvényes a vallásra is, amellyel szemben a szabadság hangsúlyozása egyben az ember alapvető meghatározottságának, kulturális létező mivoltának tagadását jelentené. A cselekvő ember és közösség választhatja a vallási meghatározottságot vagy a nem vallásit, de nem választhatja a meghatározatlanságot. A modern gondolkodás a nem vallási meghatározottságot gyakran szabadságnak tekinti, a vallásit pedig a szabadság ellentétének. Így ismét igazolódik a kiinduló tétel: vallás vagy szabadság, *tertium non datur*.

A SZABADSÁG FOGALMA AZ ISZLÁM TANÍTÁSÁBAN

A vallásokat az jellemzi, hogy az életvezetéssel kapcsolatban bizonyos kötöttségeket és szabályokat fogalmaznak meg, amelyekről a vallásokkal szemben közömbös vagy ateista emberek általában úgy vélekednek, hogy azok az egyén szabadságának és kibontakozásának a korlátozását eredményezik, tehát végső soron sértik a szabadságjogokat.

Ennek ellenére egyes nyugat-európai országokban, mint például Franciaországban ahol szekuláris államrendezkedés érvényesül, a szabadságjogok durva korlátozása érhető tetten, hiszen 2004-ben olyan törvény lépett életbe, amely tiltja a vallási jelképek viselését az állami fenntartású közoktatási intézményekben, az egyenlő bánásmódra és semlegességre hivatkozva. A francia törvények értelmében tehát tilos a *hidzsáb* (fátyol, fejkendő) viselése a lányok, nők számára, akik sem tanulóként, sem alkalmazottként nem hordhatnak fejkendőt állami közoktatási intézményekben. Az Európai Bíróság a közelmúltban hozott egyik döntésével megengedhetőnek ítélte meg a magánszférában azt, hogy kizárják az álláslehetőségekre való jelentkezésből a fejkendő viseléséhez ragaszkodó muszlim nőket, és ezzel az Európai Bíróság gyakorlatilag törvényesítette a vallási alapon történő megkülönböztetést és a vallásgyakorláshoz való jog megtagadását.

A nyugati világban tehát előszeretettel vádolják az iszlám vallást a szabadságjogok korlátozásával, miközben egyes nyugati országok maguk követnek el korlátozást. Valójában az iszlám világban megfigyelhető korlátozások mögött azok a néphagyományok és szokások állnak, amelyek az iszlám megjelenése előtti korszakból származnak, esetleg az iszlám történetével egy időben alakultak ki, és amelyeknek semmi közük az iszlám vallás hiteles tanításaihoz, és eredeti szellemiségéhez, mégis egy külső szemlélő azt is gondolhatja a kényszerházasságok, nemek szegregációja és a politikai szabadságjogok korlátozása hallatán, hogy az efféle gyakorlatok és szokások az iszlám szerves részei, és hogy az iszlám a felelős a szabad választás és cselekvés korlátozásában.

Az iszlámnak azonban határozott álláspontja van a szabadsággal kapcsolatban, és egy sor olyan irányadó tanítással rendelkezik, amely szavatolja az egyén és a közösség egészséges és építő szabadságjogait.

Érdemes azzal kezdeni e tanítások ismertetését, hogy az iszlám a gondolati szabadság elvének hirdetésével kezdődött olyannyira, hogy az iszlám vallás követését a Korán a kényszerítő tényezőktől mentes, teljes akaratszabadsághoz kötötte:

„Ha Urad úgy akarta volna, akkor mindenki, aki a földön van, mind hívő lenne. Vajon hát kényszeríteni akarod az embereket arra, hogy hívők legyenek?” (Korán 10: 99)

„És mondd (Mohamed): „Az igazság [amivel eljöttem], Uratoktól való, s aki akar, az higgyen, és aki nem akar, az ne higgyen!” (Korán 18: 29).

„Nincs kényszer a vallásban. Bizony, a helyes út nyilvánvalóan elkülönült a tévelygés útjától” (Korán 2:256)

Az előző Korán idézetek értő elemzéséből egyértelműen megállapítható, hogy az iszlám már kialakulásakor nagy hangsúlyt fektetett a szabad gondolkodásra és a független véleményalkotásra, vagyis kijelenthető, hogy az iszlám kb. 1400 évvel ezelőtt letette az alapkövét a lelkiismereti és gondolati szabadságnak, amelyre még részletesebben kitérünk.

Az ember fizikai szabadságával, önrendelkezéséhez való megkérdőjelezhetetlen jogával kapcsolatban az iszlám hangsúlyozza, hogy minden ember méltósággal rendelkező teremtmény, akinek méltóságát tiszteletben kell tartani, és azt, hogy egyetlen embert sem szabad méltóságától megfosztani:

„Bizony már méltóságot adtunk Ádám fiainak, a tengereken és a szárazföldön hordoztuk őket és elláttuk őket a jó dolgokból, és fölényes előnyben részesítettük őket sokakkal szemben azok közül, akiket teremtetünk” (Korán 17: 70)”

Az iszlám vallás egyik sarkalatos alapelve, hogy az ember egyedül a Teremtőnek tartozik feltétlen engedelmeskedéssel, ami által az ember felszabadul a teremtményeknek való szolgaság alól. Se világi, se vallási vezetők nem érdemlik meg a feltétlen engedelmességet, sőt még a szülők sem, amennyiben olyat kérnek a gyermektől, amely ellentétes az egyistenhittel és a jó erkölccsel. A szülőket az iszlámban tisztelet és engedelmesség illeti meg, viszont abban az esetben, ha istentagadásra, illetve rossz erkölcsre utasítanak, akkor nem szabad engedelmeskedni:

„És meghagytuk az embernek, hogy bánjon jól a szüleivel – és ha ők ketten erőfeszítéseket tesznek ellened azért, hogy olyasmit állíts társként mellém, amiről nincsen tudásod, akkor ne

engedelmeskedj nekik! Hozzám lesz a visszatérésetek, és akkor hírül adom nektek azt, amit cselekedtetek.” (Korán 29:8)

Az egyén fizikai szabadságát illetően az iszlám már akkor a rabszolgák felszabadítására ösztönzött, amikor a világ egyetlen ideológiája vagy birodalma sem szólalt fel a rabszolgák védelmében, sőt azt tartotta természetesnek, hogy a társadalom működéséhez szükség van a rabszolgákra. A Korán ugyanis kegyes cselekedetnek nevezi a rabszolgák elengedését:

„Ám ő nem vágott neki a meredek útnak. És honnan tudhatod, hogy mi a meredek út? [Az] egy rabszolga elengedése, vagy egy éhínséges napon enni adni egy árva rokonnak, vagy egy porba sújtott szegénynek” (Korán 90: 11-17).

Az iszlám számos olyan vallási cselekedetet ír elő, amely a rabszolgák felszabadításának ösztönzését jelenti, mint például a Ramadán havi böjt elmulasztásának a jóvátétele.

Az iszlám korai történetében a muszlimok sok olyan rabszolgát szabadítottak fel, akiknek a pogány környezetben való iszlámra térése egyet jelentett a halálos ítélettel, ezért a tehetősebb muszlimok megvásárolták, majd nyomban fel is szabadították ezeket a rabszolgákat, mint például Bilált, az etióp származású rabszolgát, akit Abú Bakr, a későbbi első kalifa (Mohamed próféta utódja) vásárolt meg pogány gazdájától. Omárnak, a második kalifának pedig elhíresült egy mondása, amely így szól: „Mióta teszitek rabszolgává az embereket, holott szabadokként szülte meg őket az anyjuk?”

A fizikai szabadsághoz, önrendelkezéshez való jog az iszlám iránymutatásai alapján azonban nem csak az egyéneket illeti meg, hanem a közösségeket és a népeket, nemzeteket is, ezért az iszlám úgy rendelkezik, hogy a muszlimoknak kötelessége megvédeni saját területüket, országukat a külső támadásokkal, megszálló hatalmakkal szemben.

A Korán engedélyezi, hogy a hazát fizikai erővel, akár fegyveresen is meg lehet védeni, amennyiben nincs más lehetőség a megszálló hatalom elleni hatékony fellépésre, az ország területi integritásának megvédésére, valamint a függetlenség elnyerésére, csak a fegyveres ellenállás és a szabadságharc alkalmazása. A Korán ekképpen rendelkezik:

„Engedélyt kaptak [a harcra] azok, akik ellen harcolnak, mivel igazságtalanságot szenvedtek el. Bizony, Allahnak hatalmában áll az ő megsegítésük. Azok, akiket jogtalanul űztek el a lakhelyükről, csupán azért, mert azt mondják: „A mi Urunk Allah!” (Korán 22: 40)

Az iszlám ugyan nagyfokú szabadságot biztosít követőinek, de a szabadságnak ugyanakkor vannak olyan határai, amelyek az egyén és a társadalom érdekét szolgálják, mivel a határtalan és korlátlan szabadság mások jogainak eltiprásához és végső soron zűrzavarhoz és káoszhoz vezet. Ezek a határok azonban egyúttal a józansz határai, így ezeknek a korlátoknak a szükségességét vallástól, világlátástól függetlenül minden ember beláthatja.

A muszlimok például nem kezdeményezhetnek háborút, mert megsértik azzal mások jogait. A Korán kifejti, hogy az agresszió nem tolerálható sem muszlimok, sem pedig mások részéről: „És harcoljatok hát Allah útján azok ellen, akik harcolnak ellenetek! Ám ne kövessetek el túlkapást [harcot a fegyvertelenekkel szemben], bizony Allah nem szereti a túlkapásra vetemedőket!” (Korán 2: 190)

A vétlen, ártatlan ember életének kioltása azonban egy olyan határ, amelyet nem lehet átlépni a szabadságra hivatkozván. Mohamed próféta azt mondta: „A hívő ember egészen addig élvezheti a vallás adta szabadságot, amíg tilalmas vérhez nem tapad a keze” (Al-Bukhári jegyezte fel).

Az egyén és társadalom fizikai szabadságának rövid áttekintése után azt kívánom bemutatni, hogy a szellemi szabadságnak is ugyanolyan nagy jelentőséget tulajdonít az iszlám, amely hangsúlyozza a vallási és lelkiismereti szabadságot, és teret ad más vallások gyakorlásának, amennyiben az adott vallás nem mesterkélte ideológia, és a társadalomra veszélyt jelentő, az embereket méltóságuktól megfosztó eszmerendszer.

A fizikai szabadság jelentőségének hangsúlyozása mellett az iszlám önmagát úgy határozza meg, mint a gyarlóságtól és a tévelygéstől való megszabadulás útja. Mohamed próféta azt mondta: „Az imádkozás világosság, az adakozás bizonyíték [a hitre], a türelem fényesség, a Korán pedig érv melletted, vagy ellened. Minden ember úgy éli napját, hogy eladja saját magát, s vagy megszabadítja vagy pedig elpusztítja [önmagát].”

A hadisz rámutat arra, hogy az iszlám tanítása szerint az igazi szabadság az Istennek való engedelmségben rejlik, amely az emberi lét határain belül lehetővé teszi az ember számára a teljes felszabadulást az alól, hogy más emberek szolgája legyen azáltal, hogy egyedül Allahot szolgálja. A muszlim embernek önuralmat kell tanúsítania evilági élete során, amely bizonyos fokú lemondással jár, ám az eredmény a teljes felszabadulás a vágyak rabsága alól. Az iszlám vallás ugyanis a bűnöket és az

alantas jellemet bilincseknek és láncoknak tekinti, melyek gúzsba kötik az embert, amelyek elhagyását felszabadulásnak tekinti, és az iszlám egész erkölcsisége erre az alapra épül.

A gondolati és lelkiismereti szabadság témáját tekintve elérkeztünk a vallásszabadság muszlim fogalmának tárgyalásához. Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a vallásszabadság okán nem ítélezhetnek a muszlimok mások hite felett, mivel az iszlám tanítása szerint egyedül Isten az, aki ítélezik az emberek felett hitükkel kapcsolatban:

„Bizony azok, akik hívők (muszlimok), és akik zsidók, és a szábeiták, és a keresztények, és a mágushitűek és azok, akik [Allah mellé] társat állítanak – Allah bizony ítélezni fog közöttük a Feltámadás Napján. Bizony, Allah mindenek felett tanú” (Korán 22:17).

A Korán arra utasítja Mohamed prófétát, hogy beszélgesse az Írás népével (főként a keresztényekkel és a zsidókkal), és kínálja fel nekik a megegyezést a legfontosabb hitelvek és vallási cselekedetek terén: „Mondd: Ti Írás népe! Jöjjetek egyezkedő szóra közöttünk és közöttetek! Egyezzünk meg abban, hogy csupán Allahot szolgáljuk, semmit nem állítunk társként mellé, és hogy egymás között nem teszünk meg egyeseket Allah mellett uraknak! Ha azonban ők elfordulnak, akkor mondjátok: Tanúsítsátok, hogy mi muszlimok vagyunk!” (Korán 3: 64)

Ha tehát a muszlimok nem tudnak megegyezni másokkal ezen elvekről, akkor megelégednek azzal, hogy a másik fél elismeri a muszlimok vallási elkötelezettségét, vagyis hogy ők is Istennek vetik alá magukat. Érdeemes felidézni, hogy a II. vatikáni zsinat tartalmazza az elismerést a muszlimok egyistenhite iránt.

A Korán meghatározza a muszlimok számára, hogy miként viszonyuljanak a más vallási felekezetekhez tartozó emberek iránt. A muszlimok nem léphetik át a párbeszéd civilizált keretét, és nem alkalmazhatnak erőszakot: „És ne szállj vitába az Írás népével csak úgy, ahogy az a legjobb – kivéve azokat, akik igazságtalanok! És mondjátok: „Hiszünk abban, ami leküldetett hozzánk és hozzátok! A mi Istenünk és a ti Istenetek egy. És mi alávetjük magunkat Neki.” (Korán 29:46)

A muszlimok ösztönzést kapnak a Korántól arra, hogy jóindulattal viseltessenek a barátsággal feljük viszonyulók iránt: „Allah nem tiltja meg nektek, hogy jóindulattal és méltányosan bánjatok azokkal, akik a vallás miatt nem harcoltak ellenetek és nem üztek el titeket lakhelyeitekről. Allah szereti azokat, akik méltányosan járnak el. Allah csak azt tiltja meg nektek, hogy azokkal kössetek testvérbarátságot, akik a vallás miatt harcoltak ellenetek, elűztek titeket a lakhelyeitekről és segítettek [másokat] abban, hogy elűzzenek titeket. Aki testvérbarátságot köt velük, azok az igazságtalanok” (Korán 60: 8-9).

Az iszlám vallásszabadság iránti elkötelezettségének jegyében síkra száll más vallások imaházainak védelmezése mellett: „És ha Allah nem tartotta volna vissza az embereket – egyeseket mások által –, akkor bizony leromboltattak volna szerzetescellák, templomok, zsinagógák és mecsetek, ahol sokszor említetik meg Allah neve. Bizony, Allah megsegíti azokat, akik segítik az Ő [ügyét]. Bizony, Allah Erős, Méltóságteljes” (Korán 22: 40).

Az iszlám tehát különösen nagy szabadságot írt elő az **ahl al-kitáb** (az Írás népe) közösségeinek, főként a keresztény és a zsidó vallású őslakosság számára. Az iszlám ugyanakkor nemcsak az őshonos kisebbségeket, hanem az országban engedéllyel tartózkodó nem muszlimokat is védi. Mohamed próféta azt mondta: „Aki megöl egy szerződésest (mu'áhad), az nem fogja megérezni a Paradicsom illatát, pedig negyven évi járás távolságából is érezni”.

Az iszlám megjelenésekor éltek jakobita keresztények a mai Jordániában, a koptok Egyiptomban és a nesztoriánusok főként Irakban, míg a zsidó közösségek Arábia északi részén, a mai Medinában, Perzsiában és Észak-Afrikában, valamint Jemenben éltek. Korunk nagy migrációs hullámai, amelyek már a 19. században megindultak, valamelyest átrendezték e közösségek életterét, de a mai napig megtalálhatóak ezek az ősi keresztény közösségek szerte az iszlám világban.

A fent említett vallások követőit védettséget élvező közösségként tartja számon az iszlám, ezért kapták az **ahl al-dhimma** (védelem népe) nevet. Vallásuk gyakorlásának engedélyezése mellett kötelezve voltak a **dzsizja** (fejadó) megfizetésére, illetve a földbirtokosok a **kharáds** (földadó) kiadására, és ezzel felmentették magukat a hadkötelezettség alól. Ez a fejadó csak akkor volt kiszabható, ha a muszlim fennhatóság védelméről tudta biztosítani a vallási kisebbségeket, illetve ha nem jelentett számukra túlzott anyagi terheket.

Megjegyzendő, hogy ezek az adónemek a muszlimok által kifizetett zakát mértékénél jóval alacsonyabb kiadásokat jelentettek, és a nem-muszlimok közterhekhez, valamint az állam fenntartásához, és védelméhez való hozzájárulását jelentette, de a szegényebb más vallásúakat felmentették a dzsizja megfizetése alól.

Amikor összehasonlítjuk a kisebbségekkel való bánásmódot a kortárs európai királyságokban az adott időszakban, valamint az Oszmán birodalom idején, akkor láthatjuk, hogy a muszlimok általában toleránsabbak voltak a területeiken élő vallási kisebbségekkel. Az iszlám fennhatósága alatt élő keresztények templomaikban minden szertartást megtarthattak a harangozás kivételével, a zsidóság pedig saját vallási bíróságot tarthatott fenn a középkorban, továbbá a zsidóság és az unitáriusok iránti viszonyulás jelentősen kedvezőbb volt a muszlimok által ellenőrzött területeken, mint másutt Európában.

A női szabadságjogokról

Az iszlámmal szemben a legtöbbször felhozott vádak a női szabadságjogokkal függenek össze. A külső szemlélő számára úgy tűnhet, hogy az iszlámban a nők szabadságjogai korlátozva vannak, és hogy el vannak nyomva. Ha azonban közelebbről szemügyre vesszük ezeket a korlátozásokat, akkor jól látható, hogy olyan társadalmi beidegződésekről van szó, amelyeknek nyomát se találni az iszlámban.

Az iszlám vallásban a nők ugyanúgy rendelkeznek szabadságjogokkal, ahogyan a férfiak. A Korán mindkét nemnek előírja az Istennek való engedelmisséget, az Ő akaratának való alávetést, és az erkölcsös életet, így az istenszolgálatok terén ugyanazok a jogok illetik meg mindkettejüket, tehát a muszlim nő ugyanúgy szolgálja Allahot, imádkozik, böjtöl, adakozik és elzarándokol Mekkába, mint a férfi. A Korán elvárja a nőktől is és a férfiaktól is az iszlám gyakorlását, és mindkettőnek azonos jutalmazást ígér, az alapján, ahogyan cselekedtek:

„Én nem hagyom kárba veszni egyetlen cselekvő cselekedetét sem közületek, legyen akár férfi, akár nő, hiszen egyikőtök a másiktól (származik).” (Korán 3:195)

„Aki jótettet cselekszik, akár férfi, akár nő, amellet hogy hívő, jó életben fogjuk őt részesíteni, és jutalmát a legjobb cselekedeteinek megfelelően fogjuk megfizetni” (Korán 16:97)

Csupán néhány tekintetben, főként a családon belüli feladatok tekintetében térnek el a szerepeik. Ezeket az elenyésző eltéréseket az iszlám a nőkre és a férfiakra jellemző, természetükből és teremtettségükből adódó más és más készségekre vezeti vissza, amelyek okán az iszlám szerint a férfira elsősorban a család eltartása hárul, valamint a feleség és a gyermekek biztonságának a megóvása, míg a nőknek a gyermekek gondozása, és az otthoni teendők ellátása az elsődleges feladata. Ennek fényében válik érthetővé a főség fogalma, amelyet a Korán a következőképpen mutat be:

„A férfiak főséggel és felelősséggel vannak felruházva a nőkkel szemben azáltal, hogy Allah előnyben részesített egyeseket közülük a többiekkel szemben, és azáltal, amit ők a vagyonukból költenek...” (Korán 4: 34).

Szó sincs itt arról, hogy a nők alá lennének rendelve a férfiaknak, hiszen mindketten Allah törvényeinek vannak alárendelve. Mindkét szülő egyszerre felelős azért, hogy a gyermekeik megfelelő vallási oktatásban részesüljenek, és hogy az iszlám tanításainak szellemében neveljék fel őket. Mohamed próféta (Allah dicsérje és üdvöztse) azt mondja: „Mindannyian pásztorok vagytok, és mindannyian felelősek vagytok nyájatokért, a vezető is pásztor, a férfi is pásztor háznépe számára, az asszony is

pásztor férjének háznépe és gyermekei számára, így mindannyian pásztorok vagytok, és mindannyian felelősek vagytok nyájatokért”. (Al-Bukhári és Muszlim jegyezte fel.)

A muszlim nők öltözködéséről szót ejtve el kell mondani, hogy az iszlám tanítása szerint a fejkendő olyan vallási kötelesség, amely a nők méltóságát hivatott megóvni. A fejkendő tiszteletet parancsoló öltözet, akárcsak az apácák öltözéke a kereszténység esetében, amelynek elrendelése által az iszlám elejét vette annak, hogy visszaéljenek a nők esetenkénti kiszolgáltatott helyzetével és jóhiszeműségével. A Korán azt mondja:

„Ó, Próféta! Mondd feleségeidnek, lányaidnak s a hívő asszonyoknak, hogy vonják magukra lepleiket. Ezzel érhető el, hogy felismerhetőek legyenek, és hogy ne zaklattassanak. Allah a Megbocsátó, a Könyörületes” (Korán 33: 59)

A nők öltözete ugyan különbözik a férfiakétól, a hidzsáb (fejkendő) viselése egyáltalán nem korlátozza a nők szabadságjogainak érvényesülését. Nem egy muszlim politikusnő vagy magas rangú köztisztviselő hord fejkendőt, köztük az Egyesült Arab Emírségek két minisztere is.

A hagyományos muszlim családmóddal rövid ismertetése után vegyük szemügyre a női szabadságjogok érvényesülését a családi téren kívül. A korábbi évtizedek tapasztalatai ugyanis azt mutatták, hogy az iszlám világban, főként a vidéken élő lakosság körében a nőknek általában csak egészségügyi és oktatási területen nyílt bizonyos mértékű lehetőségük a munkavégzésre, de széles körben elfogadott volt az a nézet, hogy a nőknek nem szabad továbbtanulniuk, és konzervatívabb körökben a nők otthonukat csak az apa vagy a férj beleegyezésével hagyhatják el, sőt előfordul az is, hogy egyes férfiak különböző ürügyekkel bezárják feleségeiket a lakásukba, annak ellenére, hogy az iszlám nem tiltotta meg a nőknek a vallási életben és a közéletben való felelős részvételt.

E jelenségek okait az iszlám előtti patriarkális berendezkedés által diktált normákra, és néhány vallási előjáró népszokásokban gyökerező tévtanításaira lehet visszavezetni. A nőkkel szembeni férfi-központú, kirekesztő magatartás ellen már elég korán felszólaltak a muszlim vallástudósok, sőt maga Mohamed próféta is.

A nők nyilvános vallásgyakorláshoz való jogát ugyanis már Mohamed próféta életében megkérdőjelezték egyesek Medinában, amikor elterjedt a nők mecsetektől való eltiltása, arra hivatkozva, hogy kísértésbe eshetnek tőlük a férfiak. Ám amikor ennek hírért vette a Próféta, azt mondta: „Ne akadályozzátok Allah szolgálatában abban, hogy mecsetbe járjanak!”

A mecsetbe járó nők száma így aztán olyannyira megnövekedett, hogy az Abbászida dinasztia uralkodása idején a nők már teljesen megtöltötték a Medinai Nagymecset előterét, és a férfiaknak nem volt más választásuk, mint mögöttük imádkozni.

Az *al-Mudavvana al-Kubrá* elnevezésű gyűjteményben jegyezték fel, hogy Ibn al-Kászim, Imám Málík vallástudós, a málíkita vallásjogi irányzat névadójának tanítványa megkérdezte Málíkot, hogy azok a férfiak, akik eljönnek a mecsetbe, és azt látják, hogy az előtere tele van nőkkel, a mecset pedig tömve van férfiakkal, imádkozhatnak-e a nők mögött?” Málík azt mondta: „Az imájuk érvényes, nem kell megismételniük azt.”

Széles körben elterjedt Nyugaton az a nézet, hogy az a törvény, miszerint a muszlim nő nem mehet hozzá egy nem muszlim férfihoz, az a nő személyes jogainak és szabadságának a korlátozása, amit a modern világi törvény megenged; bármilyen egyén házasodhat bárkivel, akivel akar. Fontos megjegyezni, hogy a muszlim férfinak is tilos többistenhívő nőt, például hindu vagy buddhista nőt feleségül venni. Az iszlám felfogásában ezek a tilalmak a házasság harmóniájának a biztosítékai.

Az iszlám vallás szerint a muszlim férfiak nem házasodhatnak olyan nőkkel, akik nem tartoznak az ún. égi vallásokhoz (az iszlám, a kereszténység és a zsidóság), vagyis valamely bálványkultuszt követő nőkkel. Az iszlám indoklása erre a korlátozásra: a nő védelme és a családi értékek és a családi egység védelme.

Az iszlám arra utasítja követőjét, hogy házastársának választásában a harmónia, a biztonság és az összeillés legyen az elsődleges szempont, személyének és családjának boldogsága és sikeressége érdekében. Bármilyen súlyos konfliktust okozhat, ok lehet arra, hogy a házasság ne legyen megengedett.

Egy muszlim férfi elvehet egy keresztény vagy egy zsidó nőt, mivel az iszlám elfogadja Mózeszt és Jézust prófétákként, és e vallások felé nagyfokú toleranciát ír elő, és bár léteznek bizonyos különbségek a hittételek és a vallásgyakorlat terén, ez a fajta házasság sikeres és hosszútávú lehet, ha minden más tényező terén megfelelően találja egymást a két házasulandó. Továbbá, mivel a férfi tölti be a családfő szerepét mindhárom vallásban, a muszlim férfit nem akadályozza meg intenzívnek mondható vallási kötelezettségeinek, és vallása adta házastársi jogainak gyakorlásában a keresztény vagy zsidó feleség, és ebben a helyzetben egyik félnek sem kell feladnia vallásának követését.

A muszlim férfinak azonban tilos elvenni bálványimádó vagy ateista nőt, mert az iszlám hit nem fogadja el a többistenhitet, az istenkáromlást és a bálványimádást. Az iszlám megtiltja az olyan házasságot, amelyben az egyik házastárs nem tartja tiszteletben a másik részéről fontosnak tartott elveket. Az efféle család folyamatos vitában és felfordulásban élne. Az ilyen problémás házasság

egészen biztosan váláshoz vezet, hacsak a férfi fel nem adja vallását, amelyet az iszlám halálos bűnnek tart.

Az iszlám tiltja a nem muszlim férfi házasságát a muszlim nővel, mivel egy zsidó, egy keresztény vagy egy többistenhívő tagadja Mohamed próféta üzenetét és prófétaságát. Egy nem muszlim férj számára a muszlim feleség intenzív vallási kötelezettségei értelmezhetetlenek és általában visszatetszők, ez pedig vitákhoz és végül váláshoz vezethet, vagy eltávolíthatja a nőt muszlim hitétől. Az iszlám tiltja ezt a fajta házasságot, amely elkerülhetetlen konfliktusokhoz és váláshoz vezet, vagy pedig a nem muszlim házastársához való ragaszkodása miatt a nő kénytelen lesz lemondani vallásának gyakorlásáról.

Az iszlám világban a Földközi-tenger partvidékén elterülő városi populáció a női szabadságjogok tekintetében egyébként előbbre jár, mint az a lakosság, amely viszonylag zárt társadalmat alkot, beleértve a vidéki területek lakosságát, nem beszélve a nomadizáló életmódot folytató muszlim közösségekről. Az utóbbi időben azonban az iszlám világ olyan államaiban, mint a sokat támadott Szaúd-Arábiában számos olyan intézkedés bevezetésére került sor, amelyek a női szabadságjogok kibővítését szolgálják, mint például a nők felsőoktatásban való részvételének, politikai és közéleti szerepvállalásának az ösztönzése, valamint a gazdasági élet különböző területein való érvényesülésük elősegítése. Több közel-keleti országban sikerült törvényi szabályozással azt az eddig bevett szokásjogot is megszüntetni, amely a nők elleni nemi erőszakot elkövetőket – az érintett családok becsületének megőrzéséért cserébe – kényszerházassággal mentette fel a bűncselekmény alól. A muszlim nők hamarosan olyan területeit is meghódítják a közéletnek, amelyek korábban az említett társadalmi szokások miatt kizárólagosan a férfiak privilégiuma volt, mint például az állam- és közigazgatási szféra.

KERESZTÉNY NŐI SPIRITUALITÁS – A SZABADSÁG TEOLÓGIÁJA?

Előadásomat egyik kedvenc írómtól: Robert Fulghumtól vett idézettel kezdem. A szerző egyik magyarul is megjelent könyvének elején – amelynek már a címe is sokat sejtet: *Már az óvodában megtanultam mindent, amit tudni érdemes* – közzéteszi a mesemondók krédóját: „Hiszem, hogy a képzelet erősebb a tudásnál, hogy a mítosz igazabb a történelemnél, hogy az álmok hatalmasabbak a tényeknél, hogy a remény mindig győzedelmeskedik a tapasztalat felett, hogy a nevetés az egyetlen gyógyír a bánatra. És hiszem, hogy a szeretet erősebb a halálnál.”¹

Nő vagyok, életformámmal, hitemmel, lelkiséggemmel a keresztény hagyományban gyökerezem. Gyermekkorom óta érzem, tudom, hogy egy végtelen erőter: az áldás világa vesz körül mindnyájunkat. Ez az a valóság, az a szabad, tágas tér, ahol a Magasságos: a Messze Több kicsiny életünk történeteiben, hétköznapi dolgaink sűrűjében találkozik velünk. Számomra ő azóta is, mindig a meglepetések Istene.

Huszonnégy évvel ezelőtt volt az ordinációm, lelkésszé szentelésem. 23 évesen ott álltam két társammal együtt a győri evangélikus öregtemplom oltára előtt. A liturgia egy adott pontján az idősebb lelkésztársak előléptek, majd körülálltak bennünket, és egy ősi, gregorián éneket énekeltek a körben, áldásra emelt kézzel. És csak áradt az áldás, és ott voltunk ebben az áramlásban: még ma is libabőrös leszek, ha felidézem magamban ezt a pillanatot. Nem tudom pontosan, hogy mi történt, s hogy mit kaptam valójában ott, akkor: csak azt tudom, hogy minden Egy volt. A remény volt ott, álmok, szabadság – és mindenekfölött szeretet.

Lelkésznőként, biblikus teológusként az evangélikus egyházban végzek szolgálatot, ám az utóbbi jó pár évben számomra is egyre inkább kitágultak a keretek: sok-sok gazdagító és felszabadító találkozást élhettem meg más vallási hagyományban gyökerező, más lelkiséget élő keresztény, zsidó és muszlim társakkal, testvérekkel. Rácsodálkoztam arra, hogy míg a vallásosság gyakran szétválaszt, a spiritualitás összeköt. Aztán találkoztam „anonim” hívőkkel, akik nem tartoztak egyetlen felekezethez, vallási közösséghez sem, és mégis, velük beszélgetve teljesen biztos lettem abban, hogy a „fölfelé élő” emberek egy láthatatlan, erős szövodekként vannak jelen ezen a világon.

Megértettem azt, hogy mindnyájan úton lévők, útítársak vagyunk. *Egyek*. Nők és férfiak, gyermekek és idősebbek, hitben erősebbek és istenkeresők, kételkedők és hitvallók, szabadságra vágyók és bensőleg

¹ Fulghum, Robert, *Már az óvodában megtanultam mindent, amit tudni érdemes*. Park Kiadó, Budapest, 2010.

szabadok: együtt, egymásra bízva... És nem az az igazi kérdés, hogy az individuális hitem, a személyes istenkapcsolatom milyen utakra vezet, hanem hogy kiknek a hitével, hiteles emberségével gazdagít engem menet közben a velünk együtt vándorló Isten.

A Biblia arról beszél, hogy a legjobb, ami történhet velünk az, hogy úton lehetünk. Az úton járás egyszerre személyes és közösségi tapasztalat, egyszerre paradigma és konkrét esemény, egyszerre biztonság és kétely. Itt, menet közben, a földi életünkben talál ránk a „menny”, itt részesülünk „mindenség-élményekben”, nagy pillanatokban. Legtöbbször ezek az élmények nincsenek belekalkulálva a mindennapjainkba, nem tervezzük meg, csak ajándékba kapjuk őket. Menet közben lepnek meg minket – legtöbbször a másik ember, a másik teremtmény közelsége által.

A Szentírással foglalkozó teológiai tanárként azt gondolom, a bibliai történetek nem elsősorban informálnak minket, hanem mindenekelőtt transzformálnak. Ezekben az elbeszélésekben mindig csupán annyi az információ, ami a transzformációhoz szükséges. Ez végső soron nagyszerű kihívás és lehetőség: a változás, növekedés, mélyülés a tapasztalatok által valójában benne rejlik a szövegekben.

Az ember – akár tudja, akár nem tudatosítja magában – mindig a változások terében él. Ám mi, földi halandók mindennél jobban félünk a változástól. Az ideiglenesség élménye, a szüntelen alkalmazkodás igénye a mindig változó körülményekhez, valamint az útkereséseink és jövevény-sorsunk tapasztalatai félelemmel töltönek el minket. Egyszerűen szorongunk, mert megint egyet lépnünk kell, és megint változnunk kell...

Hamvas Béla írja az *Unikornisban*: „Életem legnagyobb összeütközése a mindig újjal volt. A pillanattal. A váratlannal, a kényelmetlennel, a kiszámíthatatlannal, a meghökkentővel. Ez volt az, ami gondolkozásra kényszerített. A thaumedzein – a megrendítő. Mindig ismételni akartam. Keringeni. És a pillanatban levő mindig új rázott fel. Amíg rájöttem, hogy két különböző világról van szó. Az ismétlés világa a törvényé, a kiszámíthatóé [...] A mindig új világa pedig a szabadságé, a személyiségé, a kiszámíthatatlané, a kegyelemé. Egyszer. Mindig csak egyszer. Mindig először, mindig utoljára.”²

A Szentírás sokszínű teológiájában ismerünk egy olyan, elemi narratív koncepciót, amely azt üzeni, hogy mi, emberek mindig a változások terében élünk, és nem maradhatunk egy helyben. Ez az Exodus-történet, amely valójában kilépés – kimenekülés – a szabadságba, a „mindig új” világába. Az Exodus az az út, amely a mindenkori Egyiptomból a mindenkori Ígéret földjére vezet: Isten Országába, a „maradandó csodálkozás” világába – ahogyan erről Martin Buber beszél.³

2 Hamvas Béla, *Silentium – Titkos jegyzőkönyv – Unikornis*. In: Dül Antal (Szerk.): *Hamvas Béla művei 17*, Medio Kiadó, 2006, 244-245.

3 A „maradandó csodálkozás” kifejezése Martin Bubertől származik. Uő.: *Moses. The Revelation and Covenant*. Harper Torchbooks, New York, 1958, 75-76.

Az új azonban mindig félelmetes. Nincsenek kapaszkodók, bejáratott stratégiák, hasznos praktikák, célra vezető receptek. Csak a holnap van – a veszélyes szabadság – ahová egy olyan Isten oldalán megtett lépések vezetnek, aki ígérete szerint mindig velünk vándorol.

Persze útközben, a régítől való távolodásban mindig megszőpülnek az emlékek, ha a múlt torz tükrébe tekintünk. „Gusztusos tálalásban” kerül elő az egyiptomi „komfort”: a húsfazekak a kiszámíthatóság és a „biztonságos kötöttség” világát jelképezik az elcsigázott vándorok számára (Ex 16,3; Num 11,5). A szolgaság életformája bár fájó emléknym, mégis egy „törvényes” keret, amelyben nincsenek váratlan meglepetések, a rendszer olajozottan működik. Ezt sírják vissza azok, akik félnek az újtól, és nem akarnak kockáztatni.

Fél évezreddel később a názáreti Jézus ugyanennek a veszélyes szabadságnak a világába hívta kortársait. Nyilvános fellépése, drámai útja a keresztra, majd onnan túl az Élet – az életünk Valóságába a Kegyelem kockázatos vállalkozása volt. Jézus tisztában volt azzal, hogy világ és benne az ember mindennél jobban fél a változástól: inkább ragaszkodik a „törvényes” elnyomás komfortjához, mint hogy kitegye magát az Exodus alapélményének.

Jézus az Új hírnöke volt: belső szabadságában, az „Abbá”-hoz kötöttségében ő maga vált Isten Országának példázatává. Ez az Ország az egyetlen realitás, amelyben a Kapcsolat a maga teljességében megvalósul. Ez az a szent összekötöttség, egység, amelyben az ember istenarcúsága és Isten emberarcúsága eredendően és végérvényesen összetartozik.⁴

És hogy miért is beszélek minderről? Mert én is keresem azt a belső szabadságot, amelyben nincs gúzsba kötő félelem. Már régóta foglalkoztat engem a keresztény spiritualitás gazdagsága, és ezen belül is különösen a „női út”: az, hogy miként élhetjük meg nőként az Istennel, a másik emberrel és az önmagunkkal való kapcsolatot? Mi vajon a valódi szabadság ezen az úton járva: morális imperatívuszok, elnyomó ideológiák nélkül, kisebbségi érzéseket előhívó, kiskorúsító, a gondolkodás és a kételkedés lehetőségét elvitató dogmatikai állítások, teológiai látásmódok vagy vallásgyakorlatok nélkül?

Hosszú időbe telt, amíg ráéreztem arra, hogy lehet büntudat nélkül is kereszténynek lennem. Sőt nőnek. Sőt a kettőnek együtt. És hogy kaptam, és újra és újra kapok szabadságot arra, hogy lelkesnőként is ezt komolyan vegyem. Persze nem úgy, hogy egyfajta „ellenidentitásként” fogom föl a hagyományos keresztény vallási koncepciókkal szemben azt a lét-állapotot, ahol most éppen tartózkodom a felismeréseimmel, a szabadságommal. Hanem megpróbálok nyitottan, párbeszédben maradni egy „felszabadító” teológia mentén – és persze tovább változni, alakulni. Elfogadni és megélni, hogy a

⁴ Lásd erről: Nolan, Albert, *A kereszténység előtti Jézus*. Balassi, Budapest, 1996.

képzelet erősebb lehet a tudásnál, a mítosz igazabb a történelemnél, hogy az álmok hatalmasabbak lehetnek a tényeknél, a remény győzedelmeskedhet a tapasztalat felett, a nevetés gyógyír a bánatra. És hogy a szeretet erősebb a halálnál.

Keresztény női spiritualitás: erről a szókapcsolatról elsősorban is a középkor misztikusnői juthatnak eszünkbe. Egészen különös, hogy a keresztény egyház történetének ebben a korszakában, Európában ilyen intenzitással tört föl és vált láthatóvá a női spiritualitás – kolostorok rejtekéből előlépve. „Bingeni Szent Hildegárd, Árpádházi Szent Erzsébet, Folignói Szent Angéla, Sziénai Szent Katalin, Svéd Szent Brigitta, Szent Johanna, Avilai Szent Teréz. Egytől egyig kanonizált középkori női szentek, akik életszentségük mellett egy dologban mindenképpen közösek voltak: a szeretet és a szolgálat misztikájában megtapasztalták az Istent” – írja Turai Gabriella egy tanulmányában.⁵

Azt sokan állítják, hogy az 1200-as évek tekinthetők a női teológia nagy évszázadának, amelynek hatása tovább sugárzott a későbbi századokba is. Ám a középkori női misztikáról való tudásunk a legtöbb esetben férfiaktól származik, igaz, olyanoktól, akik csodálattal tekintettek ezekre a szent nőkre. A források – a misztikusnők hagyatékát feldolgozó, túlnyomórészt férfi teológusok – valójában azt mutatják be, hogy mi az, amit a férfiak akartak gondolni e szent nőkről. Turai Gabriella így fogalmaz: „Alapvetően tiszta női hanggal a középkor során nehezen találkozhatunk, hiszen egyetlen női evangéliumi értelmezés sem születhetett anélkül, hogy az ne élvezte volna egy férfi jóváhagyását.”⁶

Mégis, ennek ellenére azért átszűrődik, kitapinthatóvá válik egy olyan lelkeség, amely tudatában van annak, hogy a szakrális hatalom centrumában a férfiak vannak, és a periféria a nők helye, mégis megkísérli, hogy az Istennel való kapcsolatban-lét személyes, női tapasztalatát nyíltan kommunikálja. Ez a bátorság és szabadság különös, magával ragadó erő: követendő minta lehet korunk keresztényei számára is.

A transzcendens valósággal az imádságban, szemlélődésben, látomásokban megélt eggyé válás (unio mystica) élményeinek, tapasztalatainak elbeszélése, ahogyan ezekben a forrásokban olvasható, azonban meglehetősen zavarba ejtő.⁷ Egyrészt szókimondása miatt, vagyis a bennük gyakran megjelenő erotikus képek, a testi vágyra és a szexuális egyesülés élményére reflektáló gondolatok miatt (lásd pl. a begina-

⁵ Turai Gabriella, *A klasszikus női misztika – A női lélek egykor és ma*.
https://www.academia.edu/32073316/A_klasszikus_n%C5%91i_misztika_-_A_n%C5%91i_l%C3%A9lek_egykor_%C3%A9s_ma (megtekintés: 2018. 01. 25.) 1.

⁶ Uo.

⁷ Lásd ehhez a témához: Pozzi, Giovanni, Leonardi, Claudio, *Olasz misztikus írónők*. Európa Kiadó, Budapest, 2001; Beginák

http://kotoszo.blog.hu/2016/01/05/13_no_aki_nagy_hatassal_volt_a_keresztenysegre (megtekintés: 2018. 01. 27)

mozgalmak⁸), ám másrészt azért is, mert a test-lélek dichotómiájának eszméje, és ezen belül a test (különösen is a női test) alsóbbrendűségének gondolata mélyen beépült a kereszténység antropológiai látásmódjába.

A keresztény teológia hosszú évszázadai alatt mindig inkább a domináns – szellemi / lelki – pozíciót akarta elfoglalni, és ezért nem tudta kellőképpen magába integrálni a törekénység, kiszolgáltatottság, elszenvedés, be- és elfogadás egzisztenciális tapasztalatait, amelyek leginkább az ember testi valóságával (és még inkább a női test valóságával) kapcsolódnak össze.

A hivatalos egyházi struktúrák hatalmi keretei megerősítették a férfi vezető szerepét, autoritását a spiritualitás területén is. A szentség és a tökéletesség mintáját a teológusok a férfi egzisztencia keretében és a férfi erények mentén tudták csak igazán elképzelni.

Ezért a Szentírásban kapott kinyilatkoztatásra alapuló keresztény teológia csaknem két évezreden keresztül lényegében elkerülte a valódi szembesülést a női létezés alapvető kérdéseivel. A nők helyzete az egyházban szociológiai és emberjogi kérdésből is csupán a múlt század hatvanas-hetvenes éveinek fordulóján vált tényleges *teológiai* kérdéssé. Ez a folyamat abban az időszakban ment végbe, amikor – főként Dél-Amerikából – újukra indultak a felszabadítás-teológiák, ezzel együtt a szociális evangélium koncepciója, mint radikális, forradalmi Krisztus-üzenet, illetve a különféle hangsúlyokkal dolgozó politikai teológiák.⁹

Itt, ebben az előadásban nem szeretnék részletesen szólni a feminista teológiáról, inkább csak a gondolataim háttérben tartom, mint amelynek meglátásai engem is érintenek teológusnőként, lelkésznőként. Most inkább arról beszélek az előadásom második felében, hogy a kereszténység két évezredes hagyományában a női lelkiség értékeit alapvetően három területen látom kibontakozni. Három értékre csodálkoztam rá én magam is, amelyeket tudatosítva, azt hiszem, boldogabb ember, boldogabb nő lettem. Végül is ez lett az „én teológiám”. (Persze, tudom, hogy ezek az erények mindhárom egyistenhívő vallásban jelen vannak!)

8 Bowie, Fiona, *Beguine Spirituality: Mystical Writings of Mechthild of Magdeburg, Beatrice of Nazareth, and Hadewijch of Brabant*. Crossroad, New York, 1990
<http://lexikon.katolikus.hu/B/begin%C3%A1k.html>

9 „Szabadítás-teológiáknak” nevezzük az elnyomottak, szegények, kizsákmányoltak, kirekesztettek, faji, etnikai, kisebbségi alapon megkülönböztetettek felszabadítására irányuló teológiák összességét. A felszabadítás-teológiák körébe tartozó irányzatokkal, látásmódokkal kapcsolatban többek között a következő összefoglaló művek nyújtanak eligazítást: KERN, Bruno, *Theologie der Befreiung*, UTB 4027, Narr Francke Attempto Verlag, Tübingen, 2013; ROWLAND, Christopher (Ed.), *The Cambridge Companion to Liberation Theology*. 2nd Ed., Cambridge University Press, New York, 2007;

TURNER, David J. *An Introduction to Liberation Theology*. University Press of America, Lanham, New York, London, 1994. Két további mű is figyelmet érdemel: ELLIS, Marc H. *Toward a Jewish Theology of Liberation*. 3rd Ed., Baylor University Press, Waco, Texas, 2004; CASALDÁLIGA, Pedro; VIGIL, José María, *The Spirituality of Liberation. Liberation and Theology Series 12*. Burns & Oates, Wellwood, 1994.

Ez a három ajándék számomra a keresztény lelkiségben a következő fogalompárokban nyilvánul meg:

- **részvétel és részvét**

- **otthon és befogadás**

- **fantázia és remény**

Kezdjük az elsővel: „Részvétel és részvét”. A két szó szorosan összetartozik. A részvételtől születik meg a részvét attitűdje: amikor részt vállalok a másik ember életében, a világ életében. A részvét-nyilvánítás a részesedés tapasztalata nélkül pusztán formáság. „Szün-pateo”: ez a részvét, az együttérzés szava a görög nyelvben. Szó szerint együtt szenvedést jelent. Amikor valaki szimpatikus lesz számomra: a találkozásunk mélyrétegében – ha kész vagyok rá – megélhetem az együttérzést, a vele együtt szenvedést, a szolidaritás személyiségformáló tapasztalatát.

Az az érzésem, hogy erre az ajándékra a nők valamelyest könnyebben találhatnak rá, vagy csodálkoznak rá, mint a férfiak. A női lélek érzékenyebben közelít az interdependencia tényéhez, vagyis ahhoz, hogy mind függünk egymástól, minden élő egymáshoz kapcsolódik. Az autentikus spiritualitás mindig szociális érzékenységgel. Nőként nagyon is tudjuk ezt. Ez a lelkiség „kör alakú” közösségekben gondolkodik és nem hierarchikus rendszerekben.

Azt, hogy a részvétel, a részvét, az együttérzés: ez a női érték – amely persze nem csupán a nőké – hogyan válhat újra transzformáló erővé a keresztény teológiában, azt az evangéliumi hagyományhoz, vagyis a forráshoz visszatérve érthetjük és élhetjük meg.

A tisztaság, szentség ethosza helyett Jézus nyilvános működése során jóval inkább az együttérzés etikájára helyezte a hangsúlyt. Ez a „törekény alak a történelemből”¹⁰ a megosztottságot is indikáló morál helyett felmutatja a megosztás útját: azt az alternatív valóságot, amelyben nem a különbségtételek, az elkülönítés mozzanata határozzák meg az értékrendet, nem a szabályok, ítéletek és a szentség igénye diktál. Nem az embernek a vallásgyakorlatban nyújtott jó teljesítménye határozza meg az Abba, az Atya iránta való lojalitását. Isten szimpátiáját (*szün-pateo*: együtt-szenvedés, részvét, részvétel) nem olyan vallásosság vívja ki magának, amely a bűn – bűnbánat – elégtétel szüntelen ismétlődő mintázatába süpped bele. Valójában – erre tanít ez a törekény alak a történelemből – egyedül az együttérzés adja a hiteles hit belső dinamikáját.

Jézus attitűdje tehát átminősíti és transzformálja az Istennel való kapcsolat bilaterális szerződésként való értelmezését, amelyben az elvárások, elégtételek, a bűntudat, a vezeklés, engesztelés meghatározott sémái dominálnak, és egy minőségileg gazdagabb, életteljesebb tapasztalattá formálja.

10 Zink, Jörg, *Szent erőforrás. Keresztény hit a 21. században*. Kálvin Kiadó, Budapest, 2003, 14.

Azzal, hogy Jézus részt vállalt az emberi lét tapasztalataiból, részvétellel telve tudott végigmenni az útján: azért hogy az ember végre emberré válhasson.

Az Imitatio Christi azt jelenti, hogy nőkként, férfiaként tanulunk érzékenyebbé válni a mellettünk lélegző Másikra, a Társra, a Testvére...

A második ajándék, amely a női spiritualitás fontos értéke: az otthonteremtés és a befogadás. Szabadság és nyitottság a Másik felé – aki mégis épp olyan, mint én. Otthont adni, befogadni valakit az tud igazán, aki maga is átélte, hogy befogadták és elfogadták, s hogy otthonra találhatott már valahol a világban, Valakinek, valakiknek az életében.

Az otthonteremtés és a befogadás nem statikus állapot, hanem dinamikával teli lelki feladat. Nem azt jelenti, hogy egy helyben állok, és várom, hogy valaki betérjen hozzám. Sokkal inkább egy érzékeny jelenlétet feltételez: felismerni az útközben lét tapasztalatai között az irgalom működési elvét.

Ott folytatom újra, az evangéliumnál: Jézus nem azért jött el a világba, hogy Isten ezentúl másként gondolkodjon az emberről, hanem azért, hogy az ember gondolkodjon végre másként Istenről – írja *Albert Nolan*.¹¹ Jézus nem amiatt jött elsősorban, hogy megoldjon egy „óriási kozmikus problémát”: a bűnt, hanem hogy feltárja nekünk az irgalmas Isten szívét, aki igaz, együttérző és megbocsátó. Aki befogad, az az irgalom útját járja. Az irgalom szava az Ószövetségben, a héber nyelvben egy töről fakad az anyaméh szavával.¹²

A misztikus tapasztalat, amikor eggyé válunk a Valósággal, az elfogadottságunk örömeivel is megajándékoz bennünket: ott vagyunk Isten szívében / méhében! – együtt. Az evangéliumok egyik legeredetibb metaforája az asztal, az asztalközösség. Jézus ezzel a képpel modellezi az Isten országát, azt az otthont, amely mindnyájunké. Az ember a szabadság terében otthonra talál...

Mindannyiszor, amikor a keresztyén liturgiában átéljük, hogy asztalt terít nekünk a Kegyelem, ajándékba kapjuk a szabadság eledelét és az öröm borát. A valóságos Jelenlétben megélhetjük az Együtt-Lét áldásait: a befogadást, meghallgatást és érdeklődést, azt, hogy megoszthatjuk vele és egymással fontos történeteinket, átélt élményeink lenyomatait, a mosolyokat és a biztatást, az őszinte kérdéseket. Félszavainkból megértés születik, egymásra nevetésünkből mély bizalom. Az otthonlét felszabadultságát hozza el számunkra ennek a lelki ajándéknak a tudatosítása.

A harmadik ajándék és spirituális érték a fantázia és remény. Ez az érték a hit lényegére világít rá. A hit fogalma alatt elsősorban nem hittartalmak elfogadását, hanem Isten, a világ, a másik és az önmagam között mélyülő kapcsolatot értek. A hit szíve a kapcsolat. A kapcsolatot pedig mindig a remény és a fantázia élteti.

11 Nolan, Albert, 1996, 200.

12 Az irgalom szava a bibliai héber nyelvben: *raham*; az anyaméh szava: *rehem*.

Hosszú utat jártam be én magam is, amíg a teológiai-krisztológiai látásmódomban az engesztelés-elméletektől, a helyettes áldozat koncepcióitól, az Isten és ember közötti távolság hangsúlyozásának szorongató érzésétől eljuthattam odáig, hogy a félelem helyét a bizalom vehesse át.

Ehhez az kellett, hogy úgy tapasztaljam meg Istent, aki bár Messze Több nálam, mégis ő az Egészen Közel Léví. Ez a közelség-élmény leginkább ott talált rám, ott lepett meg, amikor éppen nem volt túl erős a reménységem és a fantáziám – sőt. Az időről időre rám törő elbizonytalanodás, kétely, üresség érzéseire nőként reflektálva, ám lassanként azt fedeztem föl, hogy egy idő után már nem az önvád és a bűntudat, a csalódottság és az önsajnálát vett erőt rajtam, hanem inkább a várakozás. Valami biztosan történni fog!

Most már tudom, hogy a reménység mindig a veszteségben gyökerezik. És a fantáziánk táplálásához, szárnyra keléséhez újra és újra fontosak a hiányok, a kételyek, a néma csendek. Ezek adják végső soron a „felhajtóerőt”. Az életem így: az árnyékos és a napos oldalával együtt az, ami; így növekszik, érlelődik, és így tud megújulni.

Ezért azt vallom, hogy nekünk, nőknek, elsősorban is az élet ünneplése a dolgunk, minden életmegnyilvánulás, minden életrezdülés ünneplése. Az ünnep valójában a fantázia és remény találkozása. Egy olyan tágas tér, ahol a rezignáció átvált bizakodássá, ahol elindulunk újra fölfelé, ahol elkezd növekedni bennünk az Élet, ahol megint és újra megkezdődik a hétköznapi feltámadás. Ahol megtanulunk lassanként egy fantáziadús lelkiséggel, fölfelé élve – mások számára is reményt adni.

Hamvas Béla ezt vallja: „Nem a törvényt keresni. Szabadnak lenni. Nem alkalmazkodni. Elhatározni. Nem a megszokás. A váratlan. A kaland. A veszély. A kockázat. A bátorság.”¹³

Én is hiszem, hogy Isten az ember szellemi-lelki nagykorúságáért dolgozik. Mert el kell engednünk lassanként a kapaszkodókat, az üdv-biztosítékokat, a bejáratott vallási sémákat, búcsút kell vennünk struktúra-függőségeinktől. Ez a felnőtté érlelő spiritualitás – nők és férfiak számára egyaránt – a kegyelem váratlanságáról, az egyedül Istenhez kötődő hit szabadságáról tanúskodik. Nem egy merev, moralitást szajkózó törvényt akar szolgálni, hanem a Kapcsolatból megszülető Rendre épít. Olykor borotvaélen táncolva, a szabadság szédületes pillanataiban Istenre néz – és az Életet, a jövőt választja.

¹³ Hamvas Béla, 2006, 245.

Pogány Anikó

**„OLYANOK LESZTEK, MINT AZ ISTEN” –
PSZICHOLÓGIA A SZABADSÁGÉRT**

Bevezetés

Erich Fromm a huszadik század egyik legnagyobb humanista pszichológusa. Ortodox zsidó családból származott. Élete vége felé írta meg „Olyanok lesztek, mint az Isten: Az Ótestamentum és hagyományának radikális értelmezése” című könyvét. Szerinte az Ószövetség forradalmi könyv, témája az ember radikális szabadsága és minden ember végső testvérisége, mely a történelem folyamán halad előre, és az egyénre, a közösségre, végül az egész emberiségre kiterjed. Fromm nézetét továbbgondolva az emberiség kultúrtörténetének egyes fejlődési állomásai tekinthetők úgy, mint egy szekularizálódó zsidó tanítás folyamatának állomásai, ahol Isten üzenete egyre hozzáférhetőbb formában egyre szélesebb rétegekhez jut el. A történelem vallásra és világnézetre való tekintet nélkül mindenki számára hozzáférhetővé teszi ezt az emberiség boldogulása szempontjából létfontosságú tanítást.

A Vallásközi Expón tartott műhelyen Fromm szemüvegén keresztül néztünk rá a huszadik század pár jelentős pszichológiai irányzatára, mégpedig Fromm és a humanista pszichológia, Jacob Levy Moreno és a pszichodráma, Marshall Rosenberg és az erőszakmentes kommunikáció alapjainak bemutatásán, illetve saját élmények révén keresztül. Ennek az írásnak a célja összefoglalót, betekintést adni arról a közösen eltöltött másfél óráról, ahol csaknem negyvenen gondoltuk végig, mit jelentenek számunkra ezek az értékek és gondolatok.

Mitől leszünk olyanok, mint az Isten? Mi tesz azzá, ami isteni?

Három ember. Egyik sem mondta volna magát felnőtt életében vallásos zsidónak. Mi mutatkozik meg munkásságukból, életművükből? Milyennek látják az embert, hogyan látják az ember feladatát, célját az életben? Kinek mi volt fontos, amire az élete főműve, munkássága irányult? Milyenné akarta tenni az embert, milyen irányba akarta vinni, terelni annak változását, fejlődését?

Jacob Levy Moreno a pszichodráma, a szociálpszichológia és a szociometria atyja. Központi elem nála a spontaneitás és a kreativitás – szabadság és szabad alkotás, emberi kapcsolatokban valódi találkozásokra való képesség. Erich Fromm. A szeretni tudás, a szeretet mint tanulható képesség, a

szabadság és az autonóm ember. Marshall Rosenberg, az erőszakmentes kommunikáció megalkotója. Erőszak mindaz, amikor nem szeretetből cselekszem. A szeretet mindig szabadnak hagyja a másikat. Szabadság, szeretetre való képesség, élettéliség, kreativitás és spontaneitás... Hogyan érhetjük el ezt? „Az Ótestamentum az ember számára egy, még ma is érvényes látomást ígér”¹

„Olyanok lesztek, mint az Isten, jónak és rossznak tudói”

וְהָיִיתֶם כְּאֱלֹהִים יֹדְעֵי טוֹב וָרָע

Vijjitém k'Elohim, jodé tov várá

Mózes I. könyve, 3. fejezet 5. vers. A mindent elindító mondatot a kígyó sziszegi Évának. Ígéret ez, vagy kísértés? Érvényes és inspiráló ígéret, az életnek célt adó vízió, mely a jó felé vezet minket, vagy kísértő gondolat, hamis és félrevezető, amit követve csak rossz útra léphetünk?

Először is, mit csinál az, aki meg tudja különböztetni a jót a rossztól?

Eligazodik a világban. Felnőtt: a gyermek másra szorul, másra támaszkodik ebben. Ennek alapján ez így egy felnőtté válási folyamat. Ahogy eközben belsővé teszi ezt a tudást, egyben szabadddá válási folyamat is. S mivel ezek során sokmindent el kell rendeznie, újrendeznie magában, azáltal integrációs, újra-integrációs folyamattá is lesz ez az út. Megelevenítő folyamat is, melynek során élővé válik a tanítás és az ember eljut a tudatos és eleven élethez az öntudatlan tetszhalott túlélés helyett.

Felnőtté válni – szabadddá válni integráció – és újra-integráció – életre kelni, megelevenedni. Ezek fognak visszaköszönni a pszichológusok munkásságából is? A hit víziója a célt jelöli ki, a pszichológia gyakorlati módszerei pedig eszközöket adnak kezünkbe ennek megvalósításához?

A teremtés hat napja alatt az Örökkévaló sorra teremti világa, világunk különböző részeit. Miután megteremti és ránéz, mindről kimondja, hogy az jó. A világosság, a vizekből kiemelkedő száraz és a tenger, a zöldellő növények és a fák, a nap, a hold és a csillagok, a tengeri állatok és a röpködő madarak, a mezei vadak és csúszómászók. Mindre igaz, hogy וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי-טוֹב

vájár Elohim ki tov – „és látta Isten, hogy jó”. Micsoda megerősítés egyszer s mindenkorra teljes bizonyossággal tudni, hogy az adott teremtmény jó. Egyetlenegy teremtmény van, aki ezt nem tudhatja magáról, akire nem mondja ki ezt Isten. Amikor embert teremt saját képére és magához hasonlóvá, annak végén elmarad ez a megerősítő kinyilvánítás. Egy haszid magyarázat szerint azért, mert az

¹ Erich Fromm: „Olyanok lesztek, mint az Isten” Az Ótestamentum és hagyományának radikális értelmezése, Akadémiai Kiadó, Budapest 1996, 10.

emberről ez még nem tudható: az ember még nem befejezett, nyitott végű, hogy mivé teszi magát abban a folyamatban, amelynek nekivágott.

Erich Fromm is ortodox zsidó családból származott, nagyapja és két dédapja rabbi volt. Ennek megfelelően életével együtt nőtt bele a zsidó tanításokba. Huszonhat éves korában elfordult a zsidóságtól. Az motiválta, hogy nem akar részt venni az emberi nem semmilyen megosztásában, álljon az bármilyen – politikai, vallási, egyéb – alapon. Humanisztikus pszichológus lesz. Első könyvei – *Menekülés a szabadság elől*, *A szeretet művészete* – a biztonság versus szabadság és a szeretetre való képessé válás témáját járják körül. Élete vége felé írta meg „Olyanok lesztek, mint az Isten: Az Ószövetség és hagyományának radikális értelmezése” című könyvét, mely megmutatja, hogy Fromm világképében végig központi szerepet játszott a Talmud és a haszidizmus. Egész pszichológiai életműve tekinthető akár a hívő zsidó erőfeszítéseinek is humanista köntösben. Zsidóságát nem megtagadta, hanem visszaadta: lemondott róla az egyetemes emberi tisztább érvényesülése érdekében. Levetkőzte zsidóságát ahhoz, hogy az egész emberiség felé maradéktalanul tudja teljesíteni azt a küldetést, mely a zsidósághoz való tartozásából fakadt. Így teljesítette be saját hitét és világnézetét, melyet a „nem istenhívő misztika” kifejezéssel írt le.

Az Ószövetség üzenete Fromm szerint az ember radikális szabadsága és minden ember végső testvérisége. Isten látomást, egyben feladatot adott az emberiségnek, aminek beteljesülése – valóra válása – azóta is várat magára. Ez a beteljesületlen, de máig érvényes látomás az emberi történelem során újra és újra mindig új és új formában bukkan elő, hogy ezáltal egyre több és több embert érjen el. A küldetést sem az emberiség, sem a zsidók nem adták fel, hanem újabb és újabb formában próbálták megvalósítani.

„A zsidó történelem nem ért véget azzal, hogy kodifikálta az Ótestamentum negyvennégy könyvét. A történet folytatódott, és ezzel a héber Bibliából kiinduló gondolatok fokozatosan haladtak a kiteljesedés felé.”²

Mit akarhatott ezzel a könyvével, munkájával Fromm, és mit nem? Egészen biztosan nem állt szándékában állást foglalni egyes vallások ellen vagy mellett, illetve általában a vallásosság ellen vagy mellett. A könyvet olvasva annak szelídsége az, ami először szembeötlik: ezt a könyvet egy bölcs ember írta nagy megértéssel és elfogadással. Vallásosként és ateistaként olvasva egyaránt az az ember érzése, hogy írója lát engem, ért engem, tudja, hogy miről beszélek, és tudja, hogy miért éppen ott állok, ahol állok.

² Fromm, „*Olyanok lesztek, mint az Isten*”, 11.

Fromm szerint a lényeg máshol van, amit istenképpel együtt vagy istenkép nélkül egyaránt el lehet érni, vagy el lehet véteni. A lényeg az, hogy mire használja tudását az ember, mi felé viszi őt, mit épít belőle, mit épít saját magából ennek hatására.

„Az, aki nem tudja elfogadni az Isten-képzetet, kívül találja magát a zsidó vallást alkotó elképzelésrendszeren. Ennek ellenére igen közel állhatnak ezek az emberek a zsidó hagyományhoz, feltéve, hogy legfőbb életcéljuknak az 'igaz élet' feladatát tekintik, még akkor is, ha az 'igaz élet' nem a rituálé és számos speciális zsidó parancsolat teljesítését jelenti, hanem az igazságosság és szeretet szellemében való cselekvést mai életünk keretein belül.”³

Minden azzá válik, amivé mi tesszük, valláson belül és kívül egyaránt. A vallás önmagában nem garancia arra, hogy a jó meg is fog valósulni. A mindenkori ember a szűk keresztmetszet, hogy hogyan alkalmazza azt. Ami a vallás üzenetében a legfontosabb, az vallás nélkül is hozzáférhetővé válik. A tanítás átlépi azokat a kereteket, amelyek elsődlegesen tartalmazták, és többé már nem szorul kizárólag eredeti edényére, mint hordozóra. Mint egy értékes ital, ami túlcserél edényén és más ereken keresztül is ömlik. A gondolkodás eljutott ahhoz a ponthoz, ahol „a teológia helyébe az igaz élet lép.”⁴ Már nem az a lényeg, hogy az ember milyen fogalmak szerint gondolkodik, hanem az, hogy mit él meg szívében, mit valósít meg életében, mi felé törekszik és mivé válik általa.

Fromm megkülönbözteti a vallásos tapasztalatot a vallásos tapasztalat fogalmi megragadásának módjától. A vallásos tapasztalatot vagy spirituális tapasztalatot vagy transzcendens tapasztalatot ő „X tapasztalásnak” hívja. X – mint az egyenletben az ismeretlen, amiről valójában mindenki tudja, hogy miről van szó, aki átélte.

„Az X-tapasztalásban az értékek világosan körülhatárolható hierarchiát alkotnak. A legfőbb érték az értelem, a szeretet, az együttérzés és a bátorság önerejének optimális kifejlődése. Minden világi teljesítményt ennek a legmagasabb humán (avagy spirituális avagy X-) értéknek rendel alá. Az értékeknek ez a rangsora nem zárja ki a világi élvezeteket és örömeiket, az élet világi részét a spirituális élet részévé avatja, vagy jobban mondva, a világi életet áthatják a spirituális célok.”⁵

Max Clayton pszichológus, pszichodramatista, Jacob Levy Moreno egyik utolsó élő tanítványa nagyon hasonló élményt ír le, amit ő „Child of the Universe” – a Világegyetem Gyermeke élménynek nevez, és amelynek megtapasztalását szintén kulcsfontosságúnak tartja az ember *transzperszonális* identitása szempontjából. Ebben az élményben az ember egy nagyobb egység részének éli meg magát,

3 Fromm, „*Olyanok lesztek, mint az Isten*”, 39.

4 Fromm, „*Olyanok lesztek, mint az Isten*”, 39.

5 Fromm, „*Olyanok lesztek, mint az Isten*”, 41-42.

megtapasztalja egységét az univerzummal. Nem kétséges, hogy az életnek van értelme. Része valamiféle hála a létezésért – élni jó –, és ez a hála nem lekötöttséget kelt, hanem szabaddá tesz, cselekvésre készítet, hogy visszaadjak valamit a világnak abból, amit kaptam. Méltósággal ruház fel – „gives you a sense of dignity”; nagyon valóságossá teszi a jelent és a jelenben való létet – „gives you a sense of reality”. Azt a mély belső meggyőződéssé váló tapasztalatot adja, hogy „You are the child of the universe, no less than the stars”.⁶ „Az univerzum gyermeke vagy, nem kisebb, mint a csillagok.” Feladattal, értékkel, méltósággal és küldetéssel. Kulcsfontosságú, hogy őrizzük magunkban ezt a tapasztalatot, igaznak fogadjuk el, és újra és újra visszatérünk hozzá. A zsidó szombatokban és az ünnepekben ehhez a tapasztaláshoz térünk vissza lelkünkben újra és újra, hogy életben tartsuk azt, és ezáltal benne tartsuk az életben magunkat.

Fromm szerint e tapasztalat fogalmi megragadásának módja lehet *teisztikus*, azaz azt egy feltételezett istenképpel leíró, és nem *teisztikus*, amikor ugyanennek a belső megtapasztalásnak a megragadása nem egy istenképet is tartalmazó világképpel történik.

„Ezzel elérkeztünk a központi kérdéshez. Vajon a vallásos megtapasztalás szükségszerűen kötve van-e valamely teisztikus felfogáshoz? Én azt gondolom, hogy nem. A lényeg a valóságos megtapasztalás, nem pedig a tapasztalás fogalmi megragadása.”⁷

Fromm szerint mindegy, hogy minek nevezzük el, ez a belső élmény *teisztikus* és nem *teisztikus* módon egyaránt leírható. Ennek valóságos megtapasztalása a lényeg, és az, hogy ez mire indítja az embert. Hívók és nem hívők egyesülhetnek abban a törekvésükben, hogy a szeretet, a béke és az igazságosság társadalmát építik. Ha ebben a törekvéseikben egyek tudnak lenni, akkor mindegy, hogy ki milyen fogalmi rendszerben él. „Amennyiben azonban hívő és nem hívő ugyanazon cél felé törekszik – az ember felszabadítására és felébresztésére – mindkettő felfoghatja, ki-ki a maga módján, hogy a szeretet parancsa az, hogy a másikat jobban megértse, mint akár önmagát.”⁸

A másikat jobban megértse, mint akár önmagát? Ítélezéstől mentesen megismerni a másik embert, belehelyezkedni annak világába – kulcsszerepet játszik a pszichodrázában és az erőszakmentes kommunikáció világában is.

6 Max Clayton – Philip Carter: *The Living Spirit of the Psychodramatic Method* (Resource Books, Auckland, New Zealand, 2004), 133.

7 Fromm, „*Olyanok lesztek, mint az Isten*”, 41-42.

8 Fromm, „*Olyanok lesztek, mint az Isten*”, 157.

Jacob Levy Moreno és a pszichodráma

Jacob Levy Moreno, a pszichodráma megalkotója, a szociometria és a szociálpszichológia nagy alakja ladino anyanyelvű szefárd zsidó családba született. Egy négyszáz éves nyelvet beszélt: a ladino a spanyol alapú jiddis, amelyet az 1492-ben Amerika felfedezésének ünnepére Izabella spanyol királynő által az Ibériai-félszigetről elűzött és a Földközi-tenger partjainál letelepedett zsidók beszéltek. A Moreno család először Bulgáriában telepedett le, a kis Jacob már Bukarestben született spanyollal kevert héber anyanyelvűnek egy négyszáz éven keresztül őrzött nyelvbe.

Moreno pszichiáter lett és a századforduló Bécsében tanult. Akkoriban Freudtól zengett egész Bécs. Freud azt mondta, hogy fejlődésben megrekedt 2-4 éves gyerekek érzelmi élete és ösztönélete irányít minket felnőttként. Ez rettenetes, ettől meg kell szabadulni. Akkor leszünk szabadok, ha nem ezek az elnyomott komplexusok irányítanak minket. Rendszben, ezt tehát tudjuk, de hogyan lehet korrekciós élményhez jutni? A diagnózist köszönjük, de hol a terápia? Moreno megfigyelte, hogy a gyerekek játék közben a játék „mintha” terében valóságos érzelmeket élnek át, ahogy a színészek is a színházban. Miért nem lehet ezt felnőttekkel is megcsinálni? Teremtsünk számukra egy „mintha” teret, színpadot, ahol beléphet abba a világba és korrekciós élményhez juthat. A pszichodráma cselekvésorientált: a kapcsolat áll a középpontjában. „Minket nem az érdekel, hogy az ember mit tud önmagáról, hanem az, mit tud *tenni* önmagáért.”⁹ A zsidó hagyomány cselekvésközpontú.

Moreno fedezte fel a csoport-pszichoterápia és a csoportban végzett egyéni munka jelentőségét. Ez is zsidó hagyomány: a közösségben végzett egyéni munka. A pszichodráma csoportban „segédénnek” nevezzük azt, amikor valaki a másik csoporttag témájához, játékához adja magát, hajlandó és kész részt venni benne. Moreno elképzelése, hogy az életben is legyünk egymásnak jó segédénjei – munka-társai, egymás társai a fejlődésben. Az egyén nem életképes önállóan, csakis közösségben. Moreno víziójának két sarokköve a spontaneitás és a kreativitás. Az emberben meglévő isteni szikra, a kreativitás egy szunnyadó óriás, ami a spontaneitás hatására ébred fel. Cél a spontaneitásunk visszanyerése, amikor már nem a rögzült mintázatok irányítanak minket, hanem az itt és most a jelen valóságára reagálunk. Morenonak pozitív emberképe volt. A pszichodráma nem patológiaorientált. Nem diagnózisokat oszt és címkéket ad, hanem hisz a minden emberben jelenlevő ép magban, amit el lehet érni. Ami gyógyulni akar és gyógyulni képes, amivel kapcsolatba lehet lépni, és ez a helyreállított kapcsolat gyógyítja az egész személyiséget.

⁹ Zerka T. Moreno, Leif Dag Blomkvist, Thomas Rützel: „*Pszichodráma – az élet duplája*” Beszélgetések Zerka Morenoval, Animula Kiadó, Budapest, 33.

„Kezdetben volt a találkozás” – szintén Moreno mondata a kapcsolatok fontosságáról. A Carl Rogers-i személyközpontú pszichológia csoportjait Encounter csoportoknak hívják, ahol a Martin Buber-i Én és Te típusú találkozás létrejöhet. Ahol elkezdhetlek olyannak látni téged, amilyen vagy, és meg merem mutatni magam olyannak, amilyen vagyok. Moreno több generációval a tárgykapcsolat-elmélet és a kötődésemélet előtt, klinikai pszichológiai vizsgálati eredmények nélkül jutott arra, hogy a kapcsolatban szerzett sérülések csak kapcsolatokban korrigálhatók. Érzelmi mintázataink és sémáink kora gyermekkori kapcsolatainkban alakulnak ki, és felnőttkori kapcsolatokban, többek között a pszichodráma csoport biztonságos és elfogadó közegében újraírhatók. A kapcsolat feladata és egyben a kapcsolat által kínált lehetőség a gyógyítás, gyógyulás és fejlődés.

A pszichodramát tekintik ezért a Találkozás Színházának. Moreno a pszichodramát az Igazság Színházának hívta, ami a lélek valóságát cselekvéssel tárja föl. Felesége, Zerka Moreno, egy amszterdami zsidó asszony volt, pedig azt tette hozzá:

„Ami engem illet, csaknem hatvan évnyi tapasztalattal úgy gondolok a pszichodramára, mint „A Könyörület Színházára”: ez olyan hely, ahol megszeretjük és elfogadjuk legrosszabbnak hitt vonásainkat is. Megtapasztatjuk közös emberségünket és megtanuljuk, mit jelent igazán embernek lenni. Megtanulunk túllépni a múlton és elérni egy ígéretesebb jövőt.”¹⁰

Moreno és Rosenberg. Közös bennük, hogy egyikőjük sem pusztán egy módszert alkotott, hanem víziójuk volt egy szabadabbá váló és szeretni képes emberiségről, spontánná és kreatívvá vált emberekről. Mindketten az alapokhoz és az egyszerűhöz, a nyilvánvalóhoz, a működőképeshez tértek vissza.

Marshall Rosenberg és az erőszakmentes kommunikáció

Rosenberg zsidó családban született Amerikában, Detroitban. Nyolcéves volt, amikor rasszista zavargások törtek ki a feketék és a fehérek között, aközben több mint harmincan meghaltak és több mint négyszázan megsebesültek. Amikor másnap iskolába ment, lezsírázták: „Na, mi van, te bibsi?” Ismert jelenség, hogy a gyűlöletnek nincs arca: ha gyűlöletet szítanak egy csoport iránt, az nem fog megállni annál a csoportnál, hanem tovább árad a gyűlölet. A Brexit népszavazás után Angliában megszaporodtak a homofób támadások is, mert a kampányban a migránsok, menekültek, idegenek elleni hangulatkeltés folyt. Ha az emberekben gyűlöletet keltenek, mindegy, hogy az ki ellen irányul. Csak gyűlölet van. Úgyhogy a rasszista zavargások után lezsírázták, és talán meg is verték. A kis Marshallban akkor egy világ omlott össze: „De hát nem is ismernek, nem tudnak rólam semmit. És

¹⁰ Moreno, Blomkvist, Rützel: „*Pszichodráma – az élet duplája*”, 9.

mégis megvernek.” Ha ismernének és lenne köztünk kapcsolat, nem vernének meg. Ismernek-e, van-e köztünk személyes kapcsolat, ahol a másik megláthat engem? Az ismerethiány és a bizalomhiány vezet a félelemhez, a védekezéshez és végső soron a támadáshoz. Ha megismerlek, milyen vagy valójában, és mire vágysz valójában, attól már nem kell félnem.

Rosenberg szerint lelke mélyén minden ember ugyanarra vágyik. Szükségleteink egyetemlegesek, univerzálisak. Ezeknek ki kell elégülniük ahhoz, hogy jól érezzük magunkat. Az a jó közösség, ahol mindenki igényei fontosak. Valójában mindenki szükségletei kielégíthetők, csak a kielégítés módjában kell megtalálni a Moreno által is említett kreativitást és rugalmasságot. Azért esünk csapdába, mert leszűkülten gondolkodunk. A félelem szűkít le, és nem vesszük észre a lehetőségeinket. Minden ember ugyanarra vágyik, és amire vágyik, az jó. Alapvető szükségleteink egyben erőforrásaink és értékeink: szeretet, tisztelet, elfogadás, összetartozás, az élet értelme, biztonság... Minden embernek szüksége van rá, hogy ezeket megélje, megtapasztalja. Osztozunk ezekben az egyetemleges szükségletekben, és ez lehetővé teszi, hogy kapcsolódjunk, hogy felismerjem a másiban és a másik ember szándékaiban magam.

Amikor meg akarom ismerni a másikat, mire irányuljon a megismerésem? Rosenberg szerint ne a morális jó és rossz meghatározására, a másik ember beskatulyázására, diagnózisára, a ráaggatható címkék körének meghatározására, hanem annál sokkal konkrétabb és megfoghatóbb dolgokra: az érzésekre és szükségletekre. A saját magam és a másik ember érzéseinek és az érzések alapjául szolgáló szükségletek feltárására. Az erőszakmentes kommunikáció igényli az embernek magának és a másinak a megismerését, de ezen a szinten, az érzések és a szükségletek szintjén. Hogy érzed magad, és mire van szükséged? Gyermekkorunktól kezdve azt tanuljuk, hogy megítéljük másokat, követelőzzünk és diagnózisokat állítsunk fel. Az erőszakmentes kommunikációban önmagunkról beszélünk: azt fejezzük ki, hogy érezzük magunkat azzal kapcsolatban, amit a másik tett. Objektív megfigyelésekből, és nem torzított értelmezésekből indulunk ki.

Az erőszakmentes kommunikáció szintén cselekvésközpontú. A szeretet cselekszik; *love is action*. Az érzések és szükségletek feltárása után mi az, amit tudok tenni a saját magam vagy a másik jólétéért? Rosenberg szerint az visz jó felé, ha cselekvésünk motivációja a saját magam vagy a másik jólétéhez való hozzájárulás. Nem a félelem, a megfelelés, a felém érkező szeretet biztosítása vagy biztonságérzetem helyreállítása. Fromm szerint a humanisztikus lelkiismeretét követő ember azért teszi a „jót”, mert az örömet szerez neki. Marshall Rosenberg egész ódát írt arról, hogy soha semmit ne tegyünk meg „a másikért”, hanem csakis egyetlen motivációból: az adás öröméért. A másik életéhez

való hozzájárulás, azaz a szeretet örömének a megélése az egyetlen ok, ami miatt érdemes megtennünk egymásért bármit is.

Kérlek, tedd meg, amit kérek tőled¹¹
de csak akkor,
ha az neked is örömet jelent, mint nekem.
Kérlek, ne tedd meg, amit kérek tőled,
kötelességtudatból vagy kényszerből,
a büntetéstől való félelemből,
bűntudatból, szégyenből
vagy attól tartva, hogy megbántódom;
sem azért, hogy rászolgálj a szeretetemre,
sem abban a reményben,
hogy akkor jobban foglak szeretni.

A szeretet megvalósítása belülről fakad, az ember legbensőbb indíttatása, egyben szüksége.

Rosenberg kommunikációs módszerét a szív nyelvének is hívják. Amikor a szívével összekapcsolódott ember képes saját érzéseit és a másik érzéseit is figyelembe venni. Fromm pedig így ír: „Amiről ma szó van, az nem a hívők és a hitetlenek közti különbség, hanem az, ami a szívvel rendelkező és a szívtelen emberek közt van.”¹²

Frommban, Rosenbergben és Morenoban közös, hogy pozitív emberképük van, hisznek az ember alapvető jóra irányultságában.

„Az EMK alapja a mély hit az ember tiszta szándékában még olyan esetekben is, amikor a tettek és a szavak egész mást tükröznek. Éppen ilyenkor van legnagyobb szükség a hitre és a bizalomra, hogy megtaláljuk az ártalmas tettek és a szavak mögött azokat a motiváló erőket, amik még romlatlanok, tiszták és egyetemes emberi értékeket tükrözik. Ezekre épít az EMK amikor fókuszában a tetteinket motiváló egyetemes emberi szükségletek állnak.”

„Marshall Rosenberg látásmódja szerint a minket körülvevő társadalom alapját az elnyomó rendszerek alkotják. Ezek arra épülnek, hogy néhány ember a jó és rossz tudásának letéteményese: ők állnak a hierarchia élén (legyen szó politikáról, oktatásról, vallásról vagy egyszerűen a családról), ők szabják meg, hogy milyen viselkedés tekinthető „erkölcsösnek”, „helyesnek”, „igazságosnak”, „jogosnak” stb.

11 Rosenberg, *A szavak ablakok vagy falak*, 93

12 Fromm, *„Olyanok lesztek, mint az Isten”*, 39.

Az EMK szótárában ezek a fogalmak (valamint a hozzájuk kapcsolódó „kell”, „kénytelen”, „kötelesség”, „tilos”, „muszáj” stb. kifejezések) nem szerepelnek. Az erőszakmentes kommunikáció alapja az a banális álláspont, hogy a világ jó hely és az emberek jók. Bővebben ez azt jelenti, hogy kivétel nélkül minden ember minden megnyilvánulása végeredményben nem más, mint alapvető szükségletek kielégítése.”¹³

Rosenberg kiküszöbölte az ítélezést, és ezzel a morális köntösbe bűjt hatalmi játszmákat. Nem tekintélyelvű. Fromm szerint tekintélyelvű, ha valaki magának tulajdonítja a morális jó és morális rossz meghatározásának jogát. A történelem kezdetén az ember biztonságérzete igényelte a külső tekintély által hitelesített igazodási pontok meglétét, ám fejlődése útján belsővé teszi, internalizálja azokat. „Az Ótestamentum tartalma hatalmas fejlődést tett meg a tekintélyelvű tudati világtól az ember radikális szabadságát és a minden ember testvériségét hirdető eszméig.”¹⁴

Rosenberg szerint az ítékezés felesleges, valójában nem igényli ezt sem a szituáció, sem az élet. „Nonviolent communication is nonjudgmental life”, „az erőszakmentes kommunikáció az ítékezés nélküli élet.” Útjelző karóink, amibe kapaszkodunk, hogy ki tett rosszat és ki jót, valójában feleslegesek. Ezek elhagyásával nem tűnnek el az igazodási pontjaink. Biztosabb eligazodási pont, hogy fájdalmat okozott az, amit tettél. A szeretetben bízunk a tekintélyelvű szabálykövetés helyett. A szabálykövetés semmire nem garancia. Biztosabb arra építeni a cselekedeteimet, hogy a saját érzéseimmel és a másik érzéseivel kapcsolatban vagyok. Ha kapcsolatban vagyunk egymással, akkor nekem számít, hogy te hogy vagy. Nem tud nem számítani, figyelembe fogom venni. Minden totalitárius rendszer *személytelenítéssel* és *dehumanizálással* indít. Vele meg lehet tenni, mert ő nem számít.

„A tekintélyelvű (autoriter) lelkiismeret a belsővé vált, internalizált tekintély hangja, mint például a szülő, az állam, a vallás. .. Az ilyenfajta lelkiismeret a biztosítéka annak, hogy számítani lehet rá, hogy az illető folyamatosan lelkiismeret szerint fog cselekedni; veszélyesé válik azonban, ha a tekintélyek rossz dolgokat követelnek. ... valójában nincs olyan gaztett, amelyet ne követtek volna el már a kötelesség és a lelkiismeret nevében.”¹⁵

„Olyanok lesztek, mint az Isten”: Mikor kísértés, mikor ígéret?

E mondatot követve a jó és rossz közt választani abban a tudatban, hogy egy általános érvényű morális jó és rossz biztos tudójának tartom magam – e felé a gondolkodás felé a kísértő kígyó indít el minket.

13 Jónai Éva Hava, <http://emk.hu/temakorok/atekintes/>

14 Fromm: „*Olyanok lesztek, mint az Isten*”, 9.

15 Fromm, „*Olyanok lesztek, mint az Isten*”, 40.

Amikor Isten beszél választásról, ő az élet és halál közti választásra hív minket Mózes ötödik könyvének 30. fejezetében. Ugyanide jutott Fromm és Rosenberg is.

„A humanisztikus lelkiismeret [...] saját személyiségünk teljes egészének a hangja, amelyben az élet és a növekedés követelménye kap kifejezést. A humanisztikus lelkiismeret számára mindazon dolog „jó”, amely az életet szolgálja; „rossz” pedig az, amely gátolja és elnyomja az életet.”¹⁶

Az életbe visz, ha ezt egy küldetést adó mondatnak tekintjük: ennek alapján választani fogsz tudni élet és halál közt. A között, ami az életbe visz, az életet növeli benned, és a között, ami megöli a szívedben az életet, az érzéseket, a kapcsolatra való nyitottságot a másik emberrel.

Romlásba visz, ha ezt egy tekintélyelvű feljogosító mondatnak értelmezzük: Ezentúl te (is) leszel az Isten, megítélheted a másik embert az alapján, hogy tudod, mi a morális jó és mi a morális rossz. Ha magamat Isten helyébe helyezem: én tudom, mi a jó és mi a rossz, és majd megmondom rólad, rólatok, magamról, hogy jót teszel-e vagy rosszat. Tekintélypozícióba helyezem magam. Ennek felel meg a „térfigyelő kamerás istenkép”, ami arra szolgál, hogy az emberek viselkedését egy bizonyos elvárt mederben tartsa, szabálykövetésre készítse. De nincs élő kapcsolata azzal, hogy miért. Az érzéssel, amit az a másiknak okoz. Nincs élő kapcsolata a saját szívével, a saját belső világával, és benne Istennel.

Kísértésbe visz ez a mondat, ha egymás bíróivá válunk. Az erőszakmentes kommunikációval visszaadjuk azt a jogosítványunkat, ami valójában sose volt a miénk, csak azt hittük, és ami rengeteg szenvedést okozott. Fromm és Rosenberg egyetért abban, hogy minden tekintélyelvű etika valamilyen módon magának tulajdonítja az a jogot, hogy kimondja, mi a jó és mi a rossz. „Az autoriter etikában mindig van valami a bálványimádásból. Cselekedeteim egy tekintély parancsait követik, aki tökéletesen tudja, mi a jó és mi a rossz.”¹⁷ A tekintélyelvű etika a morális jóban és a rosszban gondolkodik, mint Rosenberg sakálja. A humanista etika és a zsiráf az életet növelőben, az életet áramlóvá tevőben, az életet igenlőben vagy pedig az életet akadályozó, elnyomóban.

Mit tehet az ember, ha olyanná vágyik lenni, mint az Isten? Mit tegyen?

Szerethet, ha a szívében megszólaló Isten szavát követi. A másik ember növekedéséhez akar hozzájárulni, tekintet nélkül arra, hogy a másik hol tart. Új és új esélyt ad. Szívében van, szívvel fordul oda. Érez és együttérez. Közöm van hozzád. Szabad, kreatív és belülről vezérelt.

16 Uo., 39.

17 Uo., 41.

Ítélné, ha az internalizált morális tekintély parancsát követi. A másik emberről analízist ad és diagnózist állít föl. Elvág és nem akar kapcsolódni. Nincs közöm hozzád. El vagyok vágva tőled. Agyban van. Tekintélyelvű és félelemvezérelt.

Hol van az a parancs, amelynek követésére Isten hív minket, ugyanebben a fejezetben?

„Mert e parancsolat, a melyet én e mai napon parancsolok néked, nem megfoghatatlan előtted; sem távol nincs tőled. Nem a mennyben van, hogy azt mondanád: Kicsoda hág fel értünk a mennybe, hogy elhozza azt nekünk, és hallassa azt velünk, hogy teljesítsük azt? Sem a tengeren túl nincsen az, hogy azt mondanád: Kicsoda megy át értünk a tengeren, hogy elhozza azt nekünk és hallassa azt velünk, hogy teljesítsük azt? Sőt felette közel van hozzád ez ige: a te szádban és szívedben, így hozzá szabhatod tetteidet.”¹⁸

„Válaszd hát az életet!”¹⁹

18 Móz5 30,11-14

19 Móz5 30,19

SALAAM-SHALOM BUDAPEST INTERKULTURÁLIS CIVIL KEZDEMÉNYEZÉS

Egy nagyvárosi vallásszociológiai kísérlet rövid bemutatása

„A Salaam-Shalom Budapest civil interkulturális kezdeményezés 2016-ban jött létre egy muszlim és egy zsidó alapító kezdeményezésére és együttműködésével. A kezdeményezés szándéka az volt, hogy muszlim és zsidó háttérű résztvevők, de más érdeklődők is a politikamentes közös események alatt együtt vegyenek részt a konstruktív tevékenységekben, amelyek során közelebbről, személyesen megismerjék egymást és kapcsolatokat teremtsenek. A kezdeményezés mottója ez a felszólítás lett: *Egymással beszéljünk, ne egymásról!*”

Ezekkel a szavakkal mutatkozott be a vallásközi projekt harmadik közös rendezvényén (Expó 3.) a SaSha (Salaam-Shalom) csoport három női tagja. Mindhárman működő vallási közösségektől jöttek. Ketten zsidók – a Progresszív Zsidó Hitközségtől, illetve a Budapesti neológ közösségtől – egyikük pedig muszlama: a Magyarországi Muszlimok Egyházának tagja.

Miért keres egy SaSha célkitűzésű formációt egy vallásgyakorló zsidó vagy muszlim nő? Hiszen minden vallásra éppen az elkülönülés, a másoktól való elhatárolódás jellemző!

Erre a kérdésre a csoport neológ zsidó női tagja válaszolt. Nem – mondta – soha sem zárkózik el, nem szabja meg magának a társadalmi határokat, újat keres, és ami jó neki, azt el is fogadja. A férje egy ismert és közkedvelt neológ kántor, ám ez nem jelenti azt, hogy ő csak abba a neológ zsinagógába jár, ahol férje imádkozik.

És valószínűleg ez a válasz lényege: a világ határtalansága az emberi kapcsolatokra való nyitottságot jelent. Mire jó a nyitottság? Az alábbi rövid bemutatkozás adhat választ erre a kérdésre is. (szerk.)

A Salaam-Shalom csoport ez idő szerint havonta egy programmal jelentkezik, ezek között szerepelt már közös süteménysütés, filmvetítés, piknik, kirándulás, történetmesélés. A programokat a „Salaam-Shalom Budapest” Facebook oldalán követhetik az érdeklődők. Itt különböző, a témába vágó cikkek is olvashatók.

Több más európai nagyvárosban (Berlin, Barcelona, Hamburg, Koppenhága) is működnek Salaam-Shalom csoportok, ezek ugyan nem egyetlen szervezet részei, de céljaik azonosak, és együttműködnek. Napjainkban mind az antiszemitizmus, mind az iszlamofóbia, de a rasszizmus más formája is akut problémává váltak nemcsak Magyarországon, hanem az egész világon. A Magyarországon 2015-ben

áthaladó menekültáradat óta a muszlimellenes érzelmek és tettek erősödtek fel hazánkban. Ezt tetézi még, hogy az izraeli–palesztin konfliktus mindig is rányomta a bélyegét a muszlim–zsidó kapcsolatokra. Az eddigi találkozóinkon ezt is tapasztaltuk már. Számos muszlim résztvevőnek nem egyértelmű Izrael mint politikai hatalom és a zsidóság mint vallás és identitás kettéválasztása. A zsidó közösségen belül pedig – bizonyos történelmi folyamatoknak köszönhetően – sokszor elvakult Izrael-pártiságot lehet tapasztalni, amin nehéz áttörni. Ezért nagy kihívást jelent a csoport számára a politika elválasztása a kultúrán és valláson alapuló párbeszédtől. További problémát jelent az identitás vállalása: sokan vonakodnak a nyilvános (például egy-egy eseményről készült fotón) való megjelenéstől, tartva a negatív megítéléstől saját vallási vagy kulturális közegükben. Ezeket a problémákat is megpróbáljuk kezelni és megoldást találni rájuk.

A csoportnak sok olyan kezdeményezése van, amely igyekszik feloldani a többségi társadalom és a kisebbségi zsidó vagy muszlim közösségek közötti feszültségeket, valamint lebontani a zsidókról és muszlimokról kialakított sztereotípiákat. Ám a helyzet specifikuma – a fent említett közel-keleti konfliktus – miatt fontosnak tartottuk egy olyan projekt elindítását, mely kifejezetten e két vallás- és kultúrái csoporttal foglalkozik.

A magyarországi zsidóságnak nagyjából 90 százaléka él Budapesten, ami a becsült adatok szerint kb. 50000-80000 főt jelent. A magyarországi muszlimok száma körülbelül 30 000 fő és túlnyomó többségük szintén Budapesten él. Ezért adtuk a projektnek a Salaam-Shalom Budapest nevet.

Köztudott, hogy a „másik” megismerése csökkent(het)i az előítéletet. Hiszünk abban, hogy a média által hangsúlyozott különbségek ellenére a két vallás és/vagy kultúra sok közös vonással rendelkezik. Mi ezekre sok figyelmet fordítva igyekszünk közelebb hozni egymáshoz a két felet.

Valóban sok közös vonás van bennük, kezdve az egyisten-hittől, a vallási hagyományoktól az arab és a héber nyelv hasonlóságain keresztül a társadalmi szokásokig. Ezekre a közös vonásokra próbálunk rámutatni úgy, hogy mind a két fél megismerhesse őket. Miközben egymást is jobban megismerhetjük, közösen tudunk dolgozni azért, hogy a társadalmat mindkét csoport iránt érzékenyebbé tehessük. Tehát az is a célunk, hogy egyfelől a zsidókat és a muszlimokat egymással összehozzuk, másfelől a nem muszlim, illetve nem zsidó közösség is megismerhesse e két csoportot. Ajtónk nyitva áll, ugyanis a kezdeményezés nemcsak muszlim vagy zsidó háttérű tagokat fogad, hanem bárkit, aki szeretne tenni egy élhetőbb Budapestért.

Fontosnak tartjuk, hogy mielőtt a helyzet Magyarországon tovább romlana (például úgy, mint Franciaországban, vagy más olyan országokban, ahol a terrorcselekmények megbénították a

kapcsolatokat), kialakítsunk egy olyan közeget, ahol a zsidók és a muszlimok megismerhetik egymást, párbeszédet alakíthatnak ki egymással, és nem utolsósorban barátságok szövődhetnek.

A „Salaam-Shalom Budapest” a német „Salaam-Schalom Initiative” mintájára jött létre. A kezdeményezés célja a Budapesten élő zsidó és muszlim közösségek megszólítása.

Találkozóink jellege kétféle: az egyik formálisabb, tágabb közönséget bevonó eseménysorozat, melyet plenáris előadások, kerekasztal-beszélgetések keretében képzelünk el. A másik típushoz inkább az informális keretek között zajló kisebb csoportokat megszólító összejövetelek tartoznak.

Mindkettővel célunk, hogy párbeszédre invitáljuk a tagokat, de ehhez más-más eszközöket használunk. A tudományos jellegű előadások után mindig biztosítunk elég időt egy kérdés–válasz formájában történő beszélgetésre, esetleg vitára. A hangsúly az ismeretterjesztésen van.

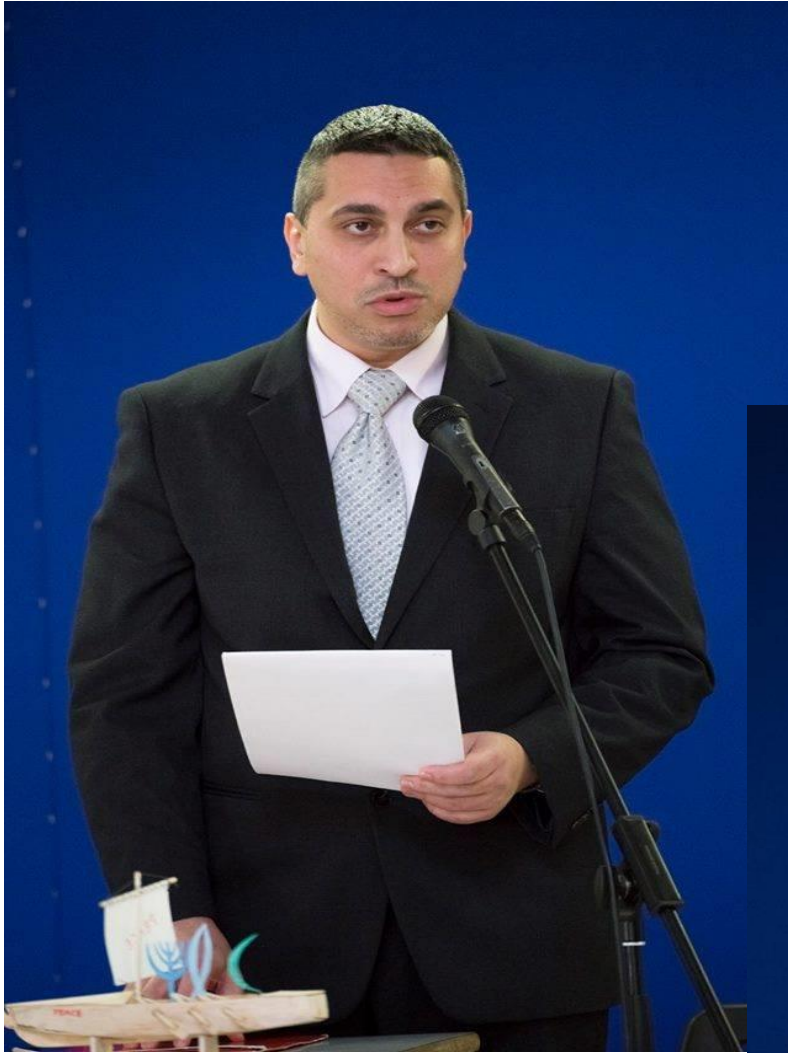
Az informálisabb hangulatú kiscsoportokban könnyebben adódik lehetőség az egyéni interakciókra. A kötetlen beszélgetések és az egészséges viták kialakításának jó módja, ha valamilyen közös tevékenység ad ennek keretet. Ilyen lehet egyfelől a közös sütés-főzés, kirándulás, másfelől a tematikus filmnézés és (a Bupap, Haver, Uccu stb. által) vezetett séták. Ezek a programok összehozzák az embereket, megágyaznak egy olyan hangulatnak, amelyben az egyébként érzékeny, vagy adott esetben személyes kérdések, problémák felvethetők. A közös élmények lehetőséget adnak arra, hogy későbbi barátságok is kialakuljanak.

Abban bízunk, hogy a találkozók résztvevői az itt szerzett ismereteket és élményeket tovább tudják adni szűkebb és tágabb környezetükben. Ezáltal társadalmi (de legalábbis budapesti) szinten tudunk érzékenyíteni, illetve hosszabb távon képesek lehetünk az előítéleteket csökkenteni.

Kezdeményezésünket azért tartjuk jelentősnek – a Magyarországon működő, nem túl nagyszámú, rasszizmus elleni szervezet és kezdeményezés között –, mert két, a többségi társadalom által megkülönböztetett kisebbségi csoportról van szó, akik önmagukat képviselő módon saját maguk fogják érzékenyíteni a társadalmat.

A „Salaam-Shalom Budapest” elsősorban az itt élő muszlimokat és zsidókat célozza meg. A vallási-kulturális háttér azonban nem feltétel, mindenkit szívesen látunk, aki hozzánk hasonlóan egy nyitottabb és sikerebb Budapestet szeretne. Civil csoportunk mindazokért dolgozik, akiknek fontos a megismerés és az elfogadás. Nyílt programjainkra szeretnénk a kevésbé vagy még egyáltalán nem nyitott lakosságot is vonzani. Kiscsoportos eseményeinkre pedig – a biztonságos tér elvét követve – azokat várjuk, akiket mélyebben érdekel a téma, és szeretnék jobban megismerni zsidókat és muszlimokat.

A KÖZÖNSÉG KEDVENC ELŐADÁSA

„FÁRADOZZATOK ANNAK A VÁROSNAK A BÉKESSÉGÉN, AHOVÁ VITTELEK BENNETEKET”

(Hangfelvételtől lejegyzett előadás)

Nagyon nagy megtiszteltetés számomra, hogy itt lehetek ma este. Előre is elnézést kérek: nem igazán előadást fogok tartani, hanem a fent említett bibliai mondatról mondok néhány szót. Azok, akik délelőtt hallottak engem, kicsit úgy érezhetik, hogy ismétlem magamat, mert ez volt a vasárnapi textus ma a körökben, ahol én is szolgállok. Ez Jeremiás könyvének 29. részében van. Az a mondat, amit címül választottunk arról szól, hogy politizáljunk. „Fáradozzatok a város jólétéért” – írja Jeremiás egy levélben – „ti Babilóniában, és imádkozzatok annak a városnak a jólétéért, mert annak jóléte a ti jóléteket is”. De hadd idézzek egy kicsit hosszabb szakaszt a levélből. Ezt a levelet Jeremiás írta a fogságban lévő vének maradékainak, papoknak, prófétáknak és az egész népnek, akiket Nabukodonozor fogságba vitt el Jeruzsálemből Babilóniába.

Ezt mondja a Seregek Ura, Izráel Istene mindama foglyoknak, a kiket Jeruzsálemből Babilonba vittem: Építsetek házakat és lakjatok azokban, plántáljatok kerteket és egyétek azoknak gyümölcseit. Vegyetek magatoknak feleségeket és szüljeteek fiaikat és leányokat, és a fiaitokat is házassítsátok meg, a leányaitokat pedig adjátok férjhez, és szüljenek fiaikat és leányokat, és szaporodjatok meg ott, és meg ne kevesedjeteek. És igyekezzeteek a városnak jólétéért, a melybe fogságra küldettelek titeket, és könyörögjeteek érte az Úrnak; mert annak jóléte lesz a ti jóléteket. Mert ezt mondja a Seregek Ura, Izráel Istene: Ne hitessenek el titeket a ti prófétáitok, a kik közöttetek vannak, se a ti jövődömondóitok, és ne figyelmezzeteek a ti álmaitokra, a melyeket álmodoztok. Mert öök hamisan prófétálnak néktek az én nevemben: Nem küldöttem öök, azt mondja az Úr. Mert ezt mondja az Úr: Mihelyt eltelik Babilonban a hetven esztendő, meglátogatlak titeket és betöltöm rajtatok az én jó szömat, hogy visszahozzalak titeket e helyre. Mert én tudom az én gondolatimat, a melyeket én felöletek gondolok, azt mondja az Úr; békességnek és nem háborúságnak gondolata, hogy kívánatos véget adjak néktek. Akkor segítségre hívtok engem, és elmentek és imádtok engem, és meghallgatlak titeket. És kerestek engem és megtaláltok, mert teljes szívetekből kerestek engem. És megtaláltok engem, azt mondja az Úr [...]

Ma már talán alig-alig él ott valaki zsidóként, de megvannak a temetők és az emlékek.

Egy 2500 évvel ezelőtti levélből származnak ezek a sorok. Izrael, a kicsi ütköző állam két nagyhatalom között éli életét. Nagy dilemmát jelent ez: Egyiptomhoz kapcsolódjunk, amelynek rabszolgatartó szándékait már megismertük, és eltöltöttünk ott, nem is negyven, hanem négyszáz esztendő? Vagy a másik nagyhatalomhoz, Babilonhoz, amely valamivel modernebb állam? Oda, mindenféle hírrel ellentétben, nem rabszolgának megyünk, hanem állások is vannak ott. Egy idő után kezdenek elmenni Izraelből az igazi szakemberek, és nem lehet már egy jó vízvezeték szerelőt sem találni – volt vízvezeték abban a világban is, ha nem is ilyenfajta modernebb csövekből és csapokból csöpögött a víz... Nem lehet se kovácsot, se ácsot, se más szakembert találni többé, mert mindenki elmegy Babilonba. Egy idő múlva az a helyzet alakul ki, hogy letelik a hetven, majd a kétszer hetven év, de nem akarnak hazajönni.

Van egy barátom, kint Angliában él, David L. Khabibnak hívják, zsidó származású orvos. Megkérdeztem tőle, honnan származik ez a szokatlan neve? Azt válaszolta, hogy Bagdadban született. Mire megkérdeztem, hogy kerültél Bagdadba? Ő: „Nabukodonozor idején.”

Ez valóban így van, az édesapja volt a jegybank elnöke, amíg a pogromok el nem indultak. Attól az időtől fogva ő mindvégig ott maradt a családjával. Ma már talán alig-alig él ott valaki zsidóként, de megvannak a temetők, és az emlékek.

„Ébresztő ezekből az álmokból, nem lesz ilyen változás rövid időn belül!”

Tehát egyesek elkerülnek Babilóniába, mások ott maradnak Izraelben, és hagyományos álmokat dédelgetnek a régi-új erős nemzetállamról. Azt gondolják, hogy itt az ideje annak, hogy Izrael és Júda egyesüljön egymással, és megint nagy és erős nép legyen, úgy, mint Dávid király idejében. A jelenlegi uralkodó fia annak a királynak, aki vallási reformot hajtott végre Izraelben és a maradék júdeai területeken, ezért mindenki úgy érzi, hogy abba az irányba kellene elmozdulni, amit néhány próféta hirdet. Ők koruk véleményformáló értelmiségei és újságírói, egyéb olyan gondolkodói, akiknek a véleménye meghatározza az emberek elképzeléseit. Ezek azt hirdetik kint Babilonban, hogy küszöbön áll a hazatérés, nyugodtan ülünk le bőröndjeinkre, megint nagy nemzet lesz Izrael. Otthon is erős tábora van ennek a nézetnek: többen azt gondolják, ha szemben áll egymással Babilon és Egyiptom, akkor próbáljunk meg inkább Egyiptommal szövetségre lépni, hátha visszaadja nekünk az elcsatolt vagy elvesztett területeket, amelyeket annyira szeretünk, és így megint kialakulnának a történelmi határok. Ebben a helyzetben van egy ember, nagyjából egyedül – mert nagyon-nagyon kicsi a tábora –, aki szüntelenül csak azt mondja, hogy: „Ébresztő ezekből az álmokból, nem lesz ilyen változás egy

rövid időn belül!” Az Örökkévaló hetven évet mond, és mi máris beleborzongunk ebbe, és azt mondjuk, hogy ez iszonyúan hosszú idő! De gondolkozzunk inkább abban, amit Mózes, Isten embere mond a 90. zsoltárban, hogy „a mi esztendeinknek napjai hetven esztendő, vagy ha feljebb, nyolcvan esztendő”. Gondolkodhatunk a mi egész életünknek tartalmában vagy tartamában, hogy vajon a beláthatatlan álmainkat kell-e követnünk, vissza kell-e révednünk a múltba, és kockára kell-e tennünk mindent? Egy olyan világért, ami nagyon régen volt, senki nem emlékszik már rá, hogy milyen volt, talán igazán nem is volt olyan, hogy mondjuk Izrael határát három tenger mosta volna? Élünk-e ennek, és áldozzunk-e fel mindent ezért, vagy az álmaink helyett próbáljuk meg a hétköznapijainkat belakni igazán, teljes élettel?

Hanem mi annak vagyunk elkötelezve, hogy az történjék, amit az Örökkévaló akar!

Azt szeretném itt hangsúlyozni, hogy a hívő embernek, vagy mondjuk így inkább, az igaz embernek, majdnem mindegy, milyen időszakban él. Hogy a hetven évnek vagy akár a négyszáz esztendőnek melyik időszakában tart: az elején vagy a végén.

Mindig is jobban érdekelt az egyiptomi fogság történetéből az a generáció, amelyik már nem ismerte Józsefet, és még nem ismerte Mózeszt. Mégis életben kellett tartani a reményt, hogy egyszer szabadok lesznek. Sőt, arról kellett beszélni, hogy legyünk szabadok, akkor is, hogyha súlyos visszaélések vannak, mondjuk a munkavállalás terén: olyan típusú közmunkát végeztetnek velünk, ami nem munka, és nem lehet azt mondani, hogy ez a teljes foglalkoztatottság. Ez az, ami Istennek az ellenszenvét, súlyos haragját is kiváltja, és ez az utolsó csepp, aminek hatására Mózeszt elküldi. Tűrhetetlen, ahogy munkavégzés címén megalázzák Izrael fiait! De ez az érdekes generáció, amelyik semmit nem tud arról, hogy ennek nemsokára esetleg vége lesz, most mégis azt mondja, emeljünk fel fejünket, küzdjünk a szabad gondolatért! Ez Ábrahámra volt jellemző. Mikor elvált Lóttól, akkor azt mondta neki az Örökkévaló: Most te emeld fel a fejedet, nézz körül, és keletre, nyugatra, északra és délre tekints! Amerre mész majd, a terület, amit a talpad érint, mind a tied. Vagyis otthon leszel akkor is, ha telekkönyvileg nem tartozik hozzád az a hely, ahol éppen fölütöd a sátradat. Miért? Mert magadban, magaddal viszed a szabadság gondolatát, és az Isten országának azt a csodálatos eszméjét, hogy ahol ott vagyunk – ha bennünk békesség van, ha ragaszkodunk azokhoz az isteni értékekhez, amelyek az ember legnagyobb ajándékai –, akkor, még ha pillanatnyilag akár babiloni, akár egyiptomi hatás, vagy a magukról megfélemezett helybéli kiskirályok is uralkodnak, nem az fog történni minden tekintetben, amit ők akarnak. Hanem mi annak vagyunk elkötelezve, hogy az történjék, amit az Örökkévaló akar.

Mi a célunk? A túlélés? Ti az Isten országát, az ő szabadságát, békességét építitek.

Hogy ezért Jeremiást esetleg bedobják a pöcegödörbe, vagy időről időre börtönbe csukják, ezen el lehet gondolkodni. És fölvehetjük magunknak a kérdést, hogy mennyit ér meg nekünk a szabadságnak a gondolata? Valaki azt mondja: „Ha veszélybe kerül az állásom, akkor inkább hallgatok”. Egy nagyon kedves ember jött ide a legutóbbi diplomaosztó alkalmával, és megengedtem magamnak néhány kritikus gondolatot. Itt volt vagy 150 boldog ember, és utána könnyeivel küzdve jött egy apuka, hogy nem mondja meg melyik minisztériumban, osztályvezetőként dolgozik, és higgyem el, hogy nagyon sokan egyetértenek azzal, amit én mondok. Én annyira nem voltam meghatódva ettől a bejelentéstől. Talán a jelenlevők véleménye is megoszlaná ezzel kapcsolatban. Hogy kell-e ottmaradni, és úgy tenni, mintha mindennel egyetértenék? Vagy időről időre meg kellene mondani, hogy a dolgok rossz irányba mennek? Ez ennek a kis szakaszunknak a dilemmája is. Ennek van egy héber neve a szakirodalomban, ez a héber *dirsu*: ez a „munkálkodjatok az idegen városnak a jólétén”, és ezt a diaszpórában levő zsidóság is mindig úgy értette, hogy valahogy alkalmazkodni kell ahhoz, ami ebben a távoli országban van. Hogy ezt az ember a saját hazájában éli meg esetleg, külön kérdés, hogy arra is vonatkozik-e mindez. Mi a célunk? A túlélés? A mi rövid, egyszeri földi életünknek lehetőleg konfliktusok nélkül való kibőjtölése, az idő kivárása, vagy pedig annak a csodálatos isteni gondolatnak a megvallása, ami a szabadságról szól? Ezt nem kell radikálisan tenni, lehet szelíden is. Nem kell, hogy összetörjük a berendezést ahhoz, hogy véleményünk egyértelmű, nyilvánvaló legyen. Lehet az alatt az idő alatt, amikor jogaink korlátozva vannak, mégis valami értelmes dolgot csinálni. Mit? Azt mondja Jeremiás: „építsetek”, „plántáljatok”, „szaporodjatok”, „törekedjete a város jólétén”, „imádkozzatok”: kiért? Azokért, akik ellenségeinkké lettek? Akár igen. Az igaz ember azokkal szemben is tisztességes, játékszabályokat betartó, és jóindulatú, akik ővele szemben rosszindulatúak és a jogait korlátozzák. Miért? Azért, mert eleve ilyen. Az igazság mellett kötelezte el magát, és nem függ attól a mások iránti jóindulata, hogy ő mit tapasztal a saját maga életére vonatkozóan. Hogy ezért kinevetik időnként? Egy darabig igen, majd elkezdenek azon gondolkodni, hogy adott helyzetben ki az erősebb. Az, aki kizökkenthető, vagy az, akit nem lehet igazán megtörni a maga békességéből, igazságszeretetéből? Esetleg meg lehet ölni, de nem lehet térdre kényszeríteni és rábírt arra, hogy akár félelemből, akár megalkuvásból beálljon a sorba. Ez az egyik dolog, amit Jeremiás üzen a távollévőknek, hogy ne teljen az az idő, az a hetven év hiába, hanem mintha otthon lennétek: szaporodjatok, ültessetek, építsétek az életnek a szép, és értékes dolgait, és ne mondjátok, hogy majd ha minden feltétel adott lesz. Sosem lesz igazán minden feltétel adott. Ti az Isten országát, az ő szabadságát, békességét építitek.

Miért becsüljük le a szavainkat?

A másik dolog, hogy ismerjétek fel a jövőmondóitok között a hamis prófétákat! Vajon van-e az embernek felelőssége abban, hogy milyen híreket igazol vissza? Szerintem van. Félünk attól, hogy 94 vagy 96 százaléka, most nem tudom pontosan, mennyi, de ezt kiszámolták állítólag, szóval, hogy csaknem kétszáz újság és egyéb média van a birtokában és csak egy nem Babilonba ment. Miért van bennünk ilyen jellegű lustaság, hogy ha ezt bemondták a próféták, akár szóban, akár írásban, akár teljes arccal, akkor csak igaz lehet, s akkor én nem kérdezősködöm ezután tovább. Akkor fújom én is azt, amit ők mondanak. Hadd legyenek egészen konkrét: nem mondhatjuk meg, hogy amikor tele van plakátozva az ország, akkor az egy aljas, gonosz, hazug antiszemita propaganda. Soros Györgynek a plakátjára gondolok. Ha megpróbáljuk ezt megmagyarázni, ha elfelejtjük, hogy a vizes vébé előtt gyorsan leszedték, úgy, mint a berlini olimpia idején hajdan felfüggesztették a zsidók és a cigányok elhurcolását, ha mi komolyan vesszük azt, ami oda ki van írva, hogy van Soros terv, és ezt beszéljük meg, akkor vajon hogyan tudunk önmagunkkal szembenézni, és kik vagyunk mi, hogy velünk ezt meg lehet csinálni? Én még azt sem mondom, hogy le kell tépkedni ezeket a plakátokat. Persze, ha valakiknek eszébe jut, a világért nem fékezem meg őket ebben. De nem szólni, és nem elmondani gyerekeinknek, híveinknek, munkatársainknak, hogy ez úgy, ahogy van, nettó hazugság, átlátható, gonosz hazugság, és semmi másról nincs szó, mint hogy az embereket valakik mélyen megvetik. Ez gyáván vállalt, önkéntes butaság, hogy: „kirakták oda a plakátot, nem én raktam ki, akkor biztos így van, ott van rajta egy nemzeti pecsét is, vagy valami efféle dolog, és ha ez nem így lenne, akkor biztos nem merték volna kirakni”. De. Ki merték tenni, nem csak most, bármikor korábban is. Van-e felelősségem abban, hogy ezt én szó nélkül tűröm, és nem beszélek egyértelműen ezzel kapcsolatban? Ez egy dolog, és hány ilyen dolog van! Ha nem merek megszólalni abban az ügyben, hogy a haldoklók házára az elmúlt három év alatt szánt a kormány 25 milliót, és most be kellett zárni az egyetlen hospice házat, mert nincs rá 50 millió? Tanulmányozza a minisztérium, hogy mit lehetne csinálni az ügyben, és számtalan ilyen van! És hagyjuk, hogy ez menjen. És megint azt mondom, hogy ne mondjunk ilyeneket, hogy csak néhány szót tudnék szólni ellene. Miért becsüljük le a szavainkat? A jó Isten a világ teremtéséhez a szavakat találta a legalkalmasabbnak. Ő szólt, és meglett. Mi miért hallgatunk? Miért nem lehet legalább megmondani, hogy a dolgok nem úgy vannak? És megint csak nem kell káromkodni, bár az menne a legkönnyebben gyakran az embernek, és sok rég elfelejtett szó, mondom kicsit képmutatóan, eszembe jut az utóbbi években, hónapokban. És azt mondom, amit a zsoltáríró mond, hogy igen, gondoltam, de nem jött ki a számon. Vigyázni kell, hogy ki ne jöjjön az embernek a száján. De nem kell káromkodni. Hanem akár a kinevettetést is vállalva, türelmesen, újra és újra el kell

mondanunk, hogy hazugságok között élünk. És hazugságokról beszélünk akkor is, amikor az emberek a különböző nagyhatalmak között lavírozva „babilonoznak,” és – megint csak keresem a szavakat – olyan irányba tesznek gesztusokat, engedményeket és egyebeket, ahol már jártunk egyszer, és ahol már megtapasztaltuk, hogy mire számíthatunk. Szóval ismerjétek fel a ti jövőmondóitok között azokat, akik azt mondják, amit hallani akartok! Vagy azt mondják, amit kimondani nem mernétek, és szívesen bűjtök mögéjük, és mondjátok majd azt, hogy nem én mondtam, ők mondták.

De Isten gondolata mindig a békének a gondolata.

És a harmadik dolog, hogy van-e Istennek eközben bármiféle gondolata? Ez az igehirdetőnek is a kérdése egy ilyen textus kapcsán, hogy mond-e a szöveg valamit arról, hogy mit gondol az Úr? Mert lehet, hogy én azt gondolom, hogy ez így nem jól van, és van egy vaskos véleményem Babilonról, Egyiptomról, vagy azokról, akik ide, vagy oda beállnak, de van-e valami véleménye az Úrnak? Igen. Azt mondja az Úr, hogy tudom az én gondolataimat, az én gondolataim mindig a békességnek, és nem a háborúnak a gondolata. Nagyon megtévesztő, mert a hamis próféták is ezt mondják, hogy itt a békének az időszaka. De Isten akkor is a békében gondolkodik, amikor esetleg a magunk nagyon elrontott dolgai miatt olyasmit kell lenyelnünk, amire álmunkban sem gondoltunk. Ez a babiloni fogság jelkép is: vannak olyan korlátozott időszakok, hogy nem azt tesszük, amit tenni szeretnénk. De Isten gondolata mindig a békének a gondolata. Ez nem azt jelenti, hogy sosem állunk ki határozottan a nézeteink mellett, hanem a dolgok végkimenetele bennünk mindig az emberség. A megegyezés, az értelmes, és tisztességes kompromisszum, annak a felismerése, hogy a világon nem csak én élek, és hogy ott érnek véget az én alapvető jogaim és az én szabadságom, ahol a másik embernek az igényei és jogai kezdődnek. Mindkettőnknek meg kell állapodnunk abban, hogy ki lép először a vízbe. Ki a következő, ha egy sorban állunk, és valamire várunk. Mindenkinek hozzá kell jutni a lehetőségekhez, és ez némi lemondással jár. De erről a békéről beszél Jeremiás prófétán keresztül az Örökkévaló, hogy Isten azt szeretné, ha a világon békesség lenne. Különbözőképpen látunk bizonyos dolgokat, és lehet, hogy az a nagyon közös bennünk, hogy mindannyian egyformán tévedünk. Nagyon pontosan véljük tudni, hogy hol az igazság, és lehet, hogy nem ott van. De mi így tudjuk megközelíteni, tőlünk így látszódik. Nem baj, szeressük is azt a nézőpontot, ahonnan a világot kereknek, és szépnek és jónak látjuk, de fogadjuk el, hogy másik irányból: keletről, északról, délről esetleg másféleképpen gömbölyödik a világ. És az a szép, ha eközben békesség lesz közöttünk, és fáradozunk egy számunkra idegen kultúra, idegen világ békességén és jólétén. Ezt nevezik egyébként politizálásnak.

Melléklet

Pécsi-Pollner Katalin – Huszár Ágnes – Surányi Vera

AZ ESZTERHÁZ EGYESÜLET MŰHELYE

A műhelyünk résztvevői

- **Dr. Pécsi-Pollner Katalin** irodalomtörténész, holokauszt kutató, az EszterHáz Egyesület elnöke
- **Dr. Huszár Ágnes** nyelvész, gender kutató, egyetemi oktató
- **Surányi Vera** filmszakértő

Műhelybeszélgetésünk tematikája és felépítése

- **Bemutakozás:** az EszterHáz Egyesület tevékenységei
- **Előadás:** a női beszédmód sajátosságai
- **Videóinterjú:** a női szolidaritás és a „tábori testvérség” („*lagersisterhood*”) témájához kapcsolódva
- **Fotó prezentáció:** az „elmesélt női történetek” privát fotóanyaga

A publikációnk tematikája és szerkezete

Az első két tematikai egység azonos a műhelymunkán elhangzottakkal; a két vizuális anyagot: a videóinterjút és a fotó prezentációt azonban itt nem tudjuk bemutatni. A harmadik tematikus egységünk egy kutatási projektünk leírása: **Hollander Irma** holokauszt túlélő interjúja ennek a kutatásnak a keretében készült. Ebből olvasható itt, a publikációnk végén egy rövid részlet.

„Eszterek” a Lányok, anyák antológia bemutatóján

I. Pécsi-Pollner Katalin

Misszióink, programjaink, projektjeink

Az „EszterHáz Egyesület a Zsidó Kultúráért és a Feminista Értékekért” zsidó nők, valamint a zsidó kultúra és a feminista értékek iránt érdeklődő nők és férfiak civil szervezete, amely ebben a formájában, egyesületként 2007-ben alakult meg. Tevékenységünkkel a generációkon keresztül természetesnek tűnő, női hallgatást szeretnénk megtörni.

Az *EszterHáz Egyesület* feladata az, hogy felmutassa és erősítse azokat a zsidó & női értékeket, amelyek legintenzívebben a kultúrán keresztül ragadhatóak meg.

Célja továbbá, hogy felhívja a szélesebb közvélemény figyelmét arra, hogy a zsidó nők milyen specifikus problémákkal találkoznak: a nőtársadalomban zsidóként, a zsidó közösségen belül pedig női mivoltukban.

Kiemelt feladata teret adni a holokauszt túlélőinek és azok gyerekeinek, unokáinak, hogy a megélt traumáikat a társadalommal megoszthassák.

Zsidóságunkat tágan értelmezzük: vallásként, népként, etnikai csoportként, hagyományként, sorsközösségként, kultúraként vagy életérzésként.

Feminizmusunk is hasonlóképpen tág határokat enged az önmeghatározásra. A mi értelmezésünkben feminista az a nő vagy férfi, aki elfogadja a gender (társadalmi nembeli) különbségeket: azt, hogy a nők tapasztalatai és önkifejezési módjai eltérhetnek a férfiakétól; ezért ezt a sajátos, női kultúrát vizsgálatra méltónak, és az „egyetemesnek” tartott férfi kultúrával egyenértékűnek tekinti.

Zsidó feministaként alapvető fontosságúnak tartjuk, hogy az esélyegyenlőséget, a társadalmi igazságosságot és a szolidaritást minél szélesebb körben elfogadtassuk.

Ezeknek a céloknak a megvalósítását szolgálják egyesületünk oktató és közművelő funkciói, valamint tudományos és művészeti tevékenységei.

A fb oldalunkon megtalálhatók a legfrissebb eseményeink:

<https://www.facebook.com/EszterH%C3%A1z-Egyes%C3%BClet-205471156187127/>

Legfontosabb projektjeink és tevékenységeink

Könyveink és könyvbemutatóink

Pécsi Katalin (szerk.), *Sós Kávé: Elmeséletlen női történetek*, Novella Kiadó: Budapest, 2007,

Katalin Pécsi (ed.), *Salty Coffee: Untold Stories of Jewish Women*, Novella Kiadó: Budapest, 2007,

Katalin Pécsi (ed.), Judith Magyar Isaacson, *Köszönet az életért* (Novella Kiadó, 2008),

Aranka Siegal: *Bűnbakok*, Novella Kiadó: Budapest, 2010;

Katalin Pécsi (Redakteur). *Salziger Kaffee: Unerzählte Geschichten Jüdischer Frauen*, Novella: Budapest-Berlin, 2010;

Lányok, anyák: Elmeséletlen női történetek II. Novella Kiadó: Budapest, 2013,

Katalin Pécsi (Redakteur): *Töchter, Mütter – Unerzählte Geschichten Jüdischer Frauen 2* Novella Kiadó: Budapest-Berlin, 2017.

Eszter Könyvek – papíron és elektronikusan: A Novella Könyvkiadóval közös projektünkben eddig hét zsidó női könyvet adtunk ki. 2016-ban ezeket online is hozzáférhetővé tettük. A könyveink három nyelven és három különböző e-book formátumban, ingyenesen letölthetők. Az EszterKönyvek projektünk folytatódik. Link: <http://esthersbooks.com/>

Saját szervezésű **szemináriumok, kerekasztal beszélgetések és konferenciák**: *Holokauszt Irodalom Szabad Szeminárium*, Bálint Ház, 2011–2012, *Zsidó és Nő; Nő & Trauma*, Bálint Ház, 2013; *Világjobbító zsidó nők – itthon és a nemzetközi porondon; angolnyelvű szeminárium*, Bálint Ház, Salom terem, 2014

Előadások nemzetközi és hazai konferenciákon, workshop-okon:

Nők a magyarországi cionista ellenállásban (Berlin, Florida / USA, Varsó, Bécs; Budapest);

Kamanyeck-Podolszkojtól Auschwitzig – Holokauszt konferencia (Wesley Főiskola); *Zsidó nők*

holokauszt narratívái (Wallenberg Egyesület, OR-ZSE, Alexandra Könyvesház), *Az Üvegházon innen*

és túl – embermentő zsidó nők életinterjőjéről („Voices Műhely”, OSA); *A nők a zsidó irodalomban és filmben* (Nyitrai Főiskola)

Kiállítás: („...együtt maradni...” / “...sticking together...” / “...zusammen bleiben...”): háromnyelvű, nemzetközi utazó kiállítás a magyar holokauszt túlélő nők személyes történeteiből. Állomásai: Berlin: GDW-Nemzetközi Auschwitz Bizottság; Budapest: Izraeli Kulturális Intézet, Német Nemzetiségi Gimnázium, Wesley Tanárképző Főiskola; Saarlouis, Németország: Állami Gimnázium, Auschwitz, Lengyelország: Ifjúsági Látogatóközpont)

EszterHáz Könyvklub: *Zsidók, Nők – Zsidó Nők*, : 4. éve folyamatos könyvklub, havi rendszerességgel: Bálint Ház, 2014 –’15, 2015-’16, 2016-’17, 2017-’18

Nemzetközi kapcsolatok: Az EszterHáz Egyesület az ICJW (*International Council of Jewish Women*) nemzetközi, zsidó nőszervezet magyarországi tagszervezete. Az elnökség tagjai többször meglátogatták már a szervezetünket, és részt vettek rendezvényeinken; mi pedig rendszeresen járunk az ICJW konferenciáira és képzéseire, illetve a vezetőségi üléseire.

Nemzetközi kooperáció: Könyvkiadási, kiállítási és kutatási projekteinket a berlini *A Német Ellenállás Emlékhelyével* és a *Nemzetközi Auschwitz Bizottsággal* együttműködve valósítottuk meg. Több ízben támogatta munkánkat a budapesti Német Nagykövetség is.

Kutatás: *Az Üvegházon innen és túl – Életinterjúk cionista ellenálló nőkkel*, Izraelben, 2010- 2013. Az összegyűjtött 56 életinterjú és 150 órás vizuális interjúanyag feldolgozása folyamatban van.

Az első „elmeséletlen női történetek”gyűjteményünk

II. Huszár Ágnes

Hallgatás a nőkről

A történelmet, mint tudjuk, férfiak írják: *Thukükidésztől Pliniusig, Tacitustól Mommsenig*. Ebben a férfiak által konstruált narratívában kevés hely jut a nőknek, a hallgatás a nőkről való hallgatást jelenti.

Pedig voltak az uralkodók között is nők: *I. Erzsébettől II. Katalinig, Medici Máriától Mária Teréziáig*. Ők többnyire valami családi esemény, apjuk, férjük halála miatt, dinasztikus okokból kerültek trónra.

Debóráról a Bírák könyvéből tudjuk, hogy *Lappidót* felesége volt és az Efraim hegyen ült törvényt. Ő buzdította *Bárak* királyt, hogy támadja meg az Izrael népét már évtizedek óta sanyargató kánaánita Siserát. Debóra győzelmi éneke a Biblia egyik legősibb szövege, talán egyidős az eseményekkel.

Bingeni Szent Hildegard (1098–1079) apátnő, természettudós, zeneszerző. Levelezett a pápával és *Barbarossa Frigyes* császárral.

A magyar értelmező szótárakban a férfiak körében több tucat király, hadvezér, művész, politikus neve sorjázik, a női neveket szinte csak elvétve találunk: *Árpádházi Margit, Brunswick Teréz, Lorántffy Zsuzsanna*.

Az irodalomtörténetírás is kevés írónőről emlékezik meg, a nők közül kevesen kerültek be a kánonba. Pedig sok nő írt már a tizenkilencedik században is, de ők alacsony presztízsű műfajokban: útirajzokban, gyermekkönyvekben, családi magazinokban publikáltak.

Az irodalmi élet szervezésében részt vettek nők, *Bettina Brentano, Henriette Herz* és mások szalonjában igazi kultúra- és irodaszervezési munka folyt. *Rahel Varnhagen/Levin* berlini szalonja volt a legfontosabb, itt megfordultak az irodalmi és tudományos élet kiválóságai *Jean Paul, Ludwig Tieck*, a két *Humboldt, Hegel* és *Heine*, de vendég volt az arisztokrata *Pickel-Muskau* herceg és mások.

Hasonló szalont tartott fenn Pesten az első magyar zsidó írónő, *Wohl Janka*. Négy nyelvből fordított, az első nőként a MTA megbízásából, azért kitüntetést is kapott. Ő tette át először magyarra *Dickens* *Copperfield* Dávidját. Nővérével, *Saroltával* együtt több nőknek szóló, irodalmi lapot is alapított. Szalonjában megfordult *Zichy gróf és Liszt Ferenc, Trefort Ágoston* és *Jókai Mór*. Arany verset írt hozzá.

A nők hallgatása

A gender-tudományokban ismeretes fogalom a „női hallgatás”. Azt, hogy a közéletben ritkán hangzik fel a nők hangja, relatív hatalom-nélküliségükkel magyarázzák. Ez megnyilvánul például a számukra kevésbé kedvező társalgási konvenciókban, a női alkotókkal szemben szűkkeblű szépirodalmi

kánonokban. Az a kevés női történet, amely ennek ellenére megszületik, különösen becses: rajtuk keresztül nyerhetünk bepillantást egy sajátos tapasztalat- és élményvilágra.

A nők másképp élik át a megpróbáltatásokat, mint a férfiak. Máshogy is emlékeznek rájuk, visszatekintve másként fonják-bogozzák történeteiket. Ha egyáltalán elmesélik és nem csak némán tűnődnek róluk.

A női hallgatás érvényes a legszörnyűbb eseményekre, a holokausztra is.

„Négyüket együtt vitték el vidékről, anyámat, a nővérét és a nagyszüleimet, valamikor '44 vége felé, nem tudom pontosan. Aztán valahogy mind a négyen vissza is tértek. Erről anyám soha, egyetlen szót sem ejtett, és hallgatása olyan súlyos volt, hogy fel sem merült, hogy megkíséreljem feltörni. Nem ment volna.” (Bán Zsófia: *Tengerpart, üresen*. Sós kávé, 142.) Rapai Ágnes szövegében az anya beszél, sokat beszél, csak arról az egyről hallgat: „*Rendben van, de Auschwitzról nem fogok beszélni, kislányom, arról az egyről nem akarok semmit mondani*” (*Lányok, anyák*, 131.) Van, aki sohasem, van, aki a közeledő halál előérzetében töri meg a fél évszázados hallgatást. És vannak, akik másoknak írnak naplót, mint *Szöllős Verának* a nagyanya a némaságba burkolózó anya helyett (*Lányok, anyák*).

Az utóbbi időben számos visszaemlékezés és szépirodalmi feldolgozás látott napvilágot erről a korszakról, sokuknak a szerzője, hőse férfi volt. A női testi és lelki tapasztalat, a fájdalom, a megaláztatás megélésének sajátosan női módja hiányzott belőlük. Bár születtek szépirodalmi szintű feldolgozások *Bartha Ágnes*¹, *Bruck Edit*², *Fahidi Éva*³, *Judith Magyar Isaccson*⁴ és *Aranka Siegal*⁵ tollából, jórészt mégis feltáratlanok maradtak a túlélésnek sajátosan a lányokra, asszonyokra jellemző stratégiái. Tudják a titkot. A testvérek, családtagok végső erejükig segítették egymást. Akinek nem volt olyan szerencséje, hogy anyjával, testvérével élje át a lagert, az sem maradt feltétlenül egyedül. A „lagersisterek” kapcsolata erősebb lehet a vérséginél.

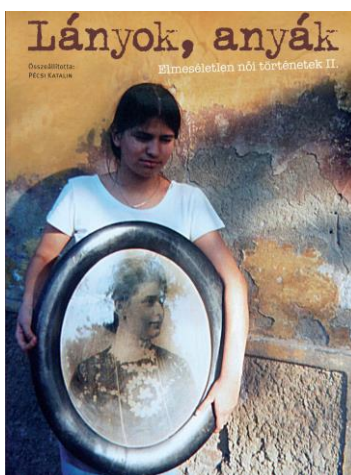
1 Bartha Ágnes, *Ketten: Emlékek Dunaföldvárról és Ravensbrückről* (Zachor Alapítvány: Budapest, évmegjelölés nélkül)

2 Bruck Edit, *Ki téged így szeret* (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1964)

3 Fahidi Éva, *Anima Rerum: A dolgok lelke* (Tudomány Kiadó, 2006)

4 Judith Magyar Isaacson, *Köszönet az életért* (Novella Kiadó, 2008)

5 Aranka Siegal: *Bűnbakok* (Novella Kiadó: Budapest, 2010)

A második „Elmesélt női történetek” antológiánk

III. Pécsi-Pollner Katalin

Az Üvegházon innen és túl: embermentő és ellenálló zsidó nők Magyarországon 1944–45-ben *Életinterjúk embermentő és ellenálló nőkkel, Izraelben*

Miért éppen a nőkre irányul a kutatásunk?

A holokausztról történeteket sokáig főként csak férfiak szemszögéből, és „hangján” ismertünk meg. Saul Friedlander⁶, Holokauszt túlélő és tanúvallomást tevő gondolkodó fogalmazta meg pár éve, hogy a sok elmesélt holokauszt-történetből kibontakozó „mester narratíva” egészen mostanáig a férfi nézőpontot láttatta: az ő tapasztalatuk és emlékezetük lett a „norma”.

„Nincs miről mesélnem – nem történt velem semmi különös” – mondta számos interjúalanyunk, amikor leült velem és a kamerával szemben. (Aztán órákon át dőlt belőlük a szó...) A történetük sohasem érdekelt senkit sem Izraelben, sem itthon – még a saját gyermekeiket sem.

Tudjuk, hogy minden nehézsége ellenére a holokauszt számos túlélője számára a tanúskodás mégis valamiféle belső parancs. Interjúalanyaink azért osztották meg velünk, ismeretlenekkel az élettörténetüket és tapasztalataikat, mert tisztában vannak vele, hogy a történelemnek egyedi pillanatait élték át, amit nem szabad elfelejteni, és amelyről éppen ezért kell tanúskodnia a nyilvánosság előtt. E

6 A kötet szerkesztői előszava és több tanulmánya azt vizsgálja, hogyan marginalizálódtak a nők a holokauszt társadalmi emlékezetében: sem rájuk nem emlékeznek, sem ők nem kerülnek be az emlékezők körébe.

Saul Friedlander (ed.), *Probing the Limits of Representation: Nazism and the “Final Solution”* (Cambridge, Mass., 1992)

kötelezettsége folytán a tanúságtevő nem pusztán elmeséli, mi történt vele, de kiáll a történelmi igazságért.

A kutatók sokáig élesen megkülönböztették a szigorúan tényekre alapuló, „kemény” történelmet a „puhának” tartott, irodalmi ábrázolásoktól és a szemtanúk visszaemlékezéseitől. A posztmodern gondolkodás hatására, ma már a kritikus olvasók és elemzők egyetértének abban, hogy gyümölcsözőbb, ha inkább arra a módra figyelünk, ahogyan a holokausz narratív igazsága kibontakozik előttünk „*A túlélő: egy krónikás* – mondja Young⁷ – aki *úgy beszél vagy ír, hogy a tényeken túl, életre hívja saját »alakját« és egyéni élményeit, tapasztalatát is.*” Vagyis a velünk szemben ülő, nyolcvanéves hölgy az interjú közben nem egyszer visszaalakult az egykori, 15-17 éves vagány kislánnyá, aki nem félt hamis papírokkal vonatozni, hogy vidéki zsidókat hozzon fel Pestre magával; vagy mert hamis keresztény igazolvánnyal a zsebében, a postán vállalni állást, és a postásköpeny alá rejtve hozni-vinni a hamisításra váró, üres blankettákat; még két olyan is akadt beszélgetőtársaink közül, akik egyenesen a Nyilas Pártba épültek be, hogy onnan hozzák-vigyék a híreket, és a jól használható nyomtávirányítókat.

Külön tragédiája lett ezeknek a bátor magyar, fiatal nőknek, hogy Izraelbe érve senki nem méltányolta igazán a hősiességüket – persze ez a férfi ellenállókkal közös sorsuk volt. *Bezzeg a Varsói Ghetto fegyveresen ellenállói!* – ez volt az általánosan elterjedt szemrehányás. És hogy *a magyar zsidók passzív birkaként hagyták magukat a vágóhídra vinni.* Az önfeláldozás – és általában, a gyengeség – „a nőiesség” principiumának számított, erre pedig végképp nem voltak vevők a férfias és katonás izraeli társadalomban. Ehhez képest dupla hallgatást mértek a holokauszt túlélő, és aktívan ellenálló, embermentő nőkre.

Márpedig az általános emberi szenvedésen túl, a nők speciális tapasztalatokról is tanúskodhatnak. A holokauszról szóló női írásokban egy sor olyan téma jelent meg, ami eddig nem tartozott bele a *kanonizált irodalmi témák* sorába: a testi-lelki kiszolgáltatottság, az erőszaktól való rettegés motívumai mellett, a nők közötti összetartás és barátság narratívái is megszülettek. Nem tudom biztosan, hogy a nők között valóban erősebb volt-e a szolidaritás érzése, mint az önzése – vagy inkább arról van-e szó, hogy a nők szívesebben emlékeznek vissza azokra az élményeikre, amelyek építették, és nem rombolták a személyiségüket. A férfi kánonban a nők *tehetetlen áldozatokként* vannak bemutatva, vagy pedig csupán a régi zsidó világ emblematikus maradványai. A női holokausz-írásban azonban ezek a nők *főszereplővé* válnak, határozott karakterrel bírnak: kezükbe veszik a sorsukat, válaszolnak az elnyomásra, ellenállnak, küzdenek.

7 James E. Young, *Writing and Rewriting the Holocaust: Narrative and the Consequences of Interpretation.* (Bloomington: Indiana UP, 1988. p. 10.)

. Érdekes az is, ahogy a mai, idős hölgyek elfogulatlanul felidézik, és a hajdani kislány szemével láttatják, hogy miként kapcsolódtak be annak idején a mozgalomba, mi vonzotta őket az egyik vagy a másik szervezetbe (a hangulat, a tánc, a fiúk...), és hogyan ismerkedtek meg ott életük párjával.

A kifejezetten „női történeteken” túl, az ötvanhat interjú természetesen más újdonságokkal is szolgál. Fontos dolgokat tesz hozzá a történelmi ismereteinkhez is: a Kasztner-vonattal kapcsolatban például, vagy az *Üvegház* működéséről is sokat megtudtunk. De számomra a legnagyobb élményt az interjúzás során az az emberi találkozások jelentették. Egyrészt azt, hogy létrejött közöttünk a bizalom légköre – és tartós kapcsolatok is születtek ezekből a találkozásokból.

Egy döbbenetes tanulság: azt interjúalanyaim többsége ma is, testben és lélekben fiatal ember – a rengeteg megpróbáltatás ellenére, amin keresztül ment. Talán az lehet a titkuk, hogy másként „*keretezik*” életük történetét: nem a holokauszt traumája határozza meg az életüket – pedig közülük sokan a gettóban és Auschwitzban is szenvedtek, ahol gyakran az egész családjukat elveszítették. Ennek a másfajta keretezésnek az okát abban látom, hogy valamennyien boldog, teljes életet élnek. A holokauszt, minden borzalma ellenére, csak egy epizód volt az életükben, amelyet egy nagyobb történelmi keretben szemlélnek: zsidók, akiket elűztek szülőhazájukból, de akik aztán képesek voltak megálmodni, majd megteremteni a maguk országát

Interjúalanyaim életútja azt példázza: végső soron minden rettenetes helyzetben lehetséges döntenünk. Ezek a történetek megmutatják, hogy az embernek mindig van választása, és meghozhatja a maga döntését. Christoph Heubner, a Nemzetközi Auschwitz Bizottság igazgatója *egy német interjúban nemrég így fogalmazott: „Ez a projekt és a közös munkánk azt a célt szolgálja, hogy érzékeltsük az emberekkel azt is, hogy mi mellett lehet dönteni – és nem csak azt, hogy mi ellen”.*

***Élni, tovább - Ora Sipos holokauszt túlélő, ellenálló
a felszabadulás után, 1946-ban***

IV. Hollander Irma

Egy holokauszt túlélő nő személyes története

Gróf, Gerő és Hollander ⁸

Hollander Irma otthon, Kfar Glykson-ban, 2013-ban

Életem legboldogabb időszak volt az a hat hónap Birkenauban, májustól októberig, amikor egy priccsen aludtunk anyámmal, és éjjelente mindenféléről beszélgettünk, egymás fülébe suttogva.

Otthon anyám túl sokat dolgozott, és túl nagy teher nehezedett a vállára ahhoz, hogy ráérjen velem cseverészni – ő volt az egyedüli családfenntartó. Egy kozmetikai szalont

⁸ Ez a szöveg eredetileg egy Izraelben készült, több órás videó interjú kiemelt részlete. Szerepel önálló történetként a *Lányok, anyák – Elmeséletlen női történetek II. c. antológiában.*

vezetett – és talán éppen a kozmetikának köszönhettem, hogy fiatalabbnak nézett ki negyvennél, és az első szelekciónál ő is a munkaképes fiatalokkal tarthatott...

De aztán, a következő szelekciónál őt is kiválasztották, és a gázba küldték.

Ordítottam és a földön fetrengtem a fájdalomtól... Anyám elvesztése után nem akartam én se tovább élni. Csak fekiüdtem a földön, és sírtam, sírtam.

Akkor odajött hozzám egy lány, Gerő Kati – kicsivel idősebb, mint én –, és megdicsérte a szememet. Hogy már máskor is megfigyelte, milyen szép. Hívott, hogy „álljak sort vele” – vagyis legyünk együtt az ötös sorban. Aztán csatlakozott hozzánk Gróf Mari is, egy korombeli lány: mondta, hogy az ő anyja is itt, a lágerban halt meg, éppen úgy, mint az enyém...

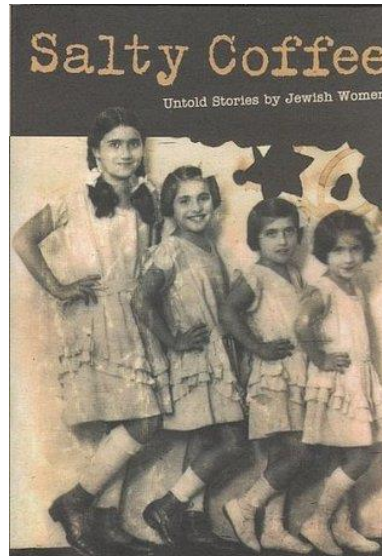
Mi hárman, Gróf, Gerő és Hollander ezután már elválaszthatatlanok voltunk: együtt maradtunk egészen a felszabadulásig, sőt még utána is egy jó darabig, a hazafelé tartó, hosszú úton. A két „lágertestvérem” tartott életben: törődtünk egymással, támogattuk egymást. Gróf Mari jól mesélt, és nagyokat lehetett nevetni vele – elfeledkeztünk ilyenkor még az éhségről is. De Mari sírni is éppen olyan jó tudott, mint én – ugyanolyan maflák voltunk mi mindketten! Gerő Kati pedig a „mamánk” lett: figyelmeztetett, hogy menjünk fürödni, még hidegben is, hóban is...

45 januárban, a halálmenetben Mari talpához fadarabot kötöztünk, úgy húztuk magunkkal Gerővel, mert már nem volt cipője, és jártányi ereje se. Aztán mind a hárman valahogy hazaértünk...

I. Introduction:

The mission and main projects of the Esthers'House Association

by Katalin Pécsi-Pollner

Our first anthology of "Untold Stories"

A cultural organization, the mission of the Esther's House Association is to foster and propagate those values of Jewish women for which culture is the most obvious medium. It aims to sensitize Hungarian society to specific problems that Jewish women face as Jews among women in general and as women in the Jewish community. One of the Association's priorities is to help Holocaust survivors, their children and grandchildren to share with society their traumatic experiences in conversations or by putting their reflections on paper.

We give a broad interpretation to being Jewish: it is a religion, an affiliation to a nation or an ethnic group, identification with a tradition, being a member of community of shared experiences, belonging to a culture, or having a specific approach to life.

Being Jewish feminists, we consider as our fundamental ideals, and wish to propagate and win acceptance for, equal opportunities, social justice and solidarity. To attain those aims our Association is engaged in education, the propagation of culture, and pursuing research and artistic activities.

Women's Voices - Untold Stories by Jewish Women
by Ágnes Huszár

Women differ from men in the way they experience trials. Their recollections and stories are different... if they tell you anything or choose silent reflection instead. ... Until recently the terrible events of the Holocaust had remained untold by women. In the past few years memoirs and novels have been published about the Holocaust era but most of them were written by and about men. They lacked the peculiar feminine touch of reflecting on women's physical and spiritual experience, pains and humiliation. Apart from valuable recollections by survivors *Ágnes Bartha*, *Edit Bruck*, *Éva Fahidi*, *Judith Magyar Isaacson* and *Aranka Siegal*, much of the girls' and women's idiosyncratic survival strategies remained unexplored and unrecorded. It was the intention to fill that very gap that motivated *Katalin Pécsi* in 2002 when she embarked on collecting the "untold stories of Jewish women."

Opening of the exhibition "...sticking together..."

Gender and Bravery – Jewish Women in the Rescuing and Resistance Movement in Hungary, 1944-1945 - Interviews in Israel with survivor women
by Katalin Pécsi-Pollner

I visited Israel for one month in the summer of 2010 to speak to fifty-three women originating from Hungary, who were involved in rescuing Jewish children and adults in occupied Budapest in 1944-45. I went back there in 2013 for completing some important life narrative and for making some new

interviews. Recorded on film, these interviews preserve important information for generations to come and shows these brave women as role models as well.

1. A specific women's voice – specific experience

For many years there was no public interest or recognition for their resistance and rescue work. This is particularly true of the young girls and women who made up more than half the members of these resistance groups. These interviews are our first opportunity to find out about them, their lives, their own personal part in the resistance and rescue campaigns, about gender roles and equality for men and women within the groups; but also about the everyday lives of these courageous young women, about their goals, their dreams, their wishes, and their ideas about the future.

2. Different framing

In addition to the specifics of women's narratives like *new topics and motives, different coping strategies and more detail in the recollections*, – what is unusual is *the different framing of their Holocaust experiences*. Looking back on their lives, stress has been put on their activities in the resistance movements and on the role of their Jewish identities in their personal life - *Holocaust trauma did not determine their life, despite of their loss and suffering*. It was only a terrible “episode” in it. They had a challenging and hard life even after the liberation - and yet, they are proud of their lives and achievement. They respond to oppression, they resist and fight. In the Holocaust narratives of the women active in rescuing and resistance movements, the specific characteristic is the *different framing, which shows that they were not powerless victims, but courageous women with goals and ideas about their future which they accomplished through their own actions*.

The personal story of Hungarian Holocaust survivor Irma Hollander ⁹

The happiest time of my life was the three weeks in Birkenau, when I slept with my mother in a bunk, and we whispered all sorts of things to each other at night. At home my mother had too much work. She bore such a great burden on her shoulders, that she had no time to chat with me – she was the only one in the family who had an income. She ran a beauty parlour. Maybe it was thanks to the cosmetics that she looked less than forty and so, during selection, was assigned to the younger ones who were fit to work ...

9 . For. In “...stinging together...”, Exhibition Catalog (GDW-IAK: Berlin, 2012)

But at the next selection she was sent to the gas chamber. I screamed and squirmed with agony on the floor (...)

After I lost my mother, I didn't want to live anymore. I just lay on the floor and cried and cried.

Then a girl came up to me, Kati Gerő. She was older than me, and she said that I had beautiful eyes – she'd noticed them a while ago. She told me, I ought to come with her to her five-row bunk. Then Mari joined us as well, she was the same age as me. She told me that her mother had died in the camp too, like mine ... And we three stuck together, right up to the end, until liberation and even afterwards on the long journey home. My two 'camp sisters' kept me alive and gave me hope: we looked after each other and supported each other...

Young Hungarian Holocaust survivors starting a new life in Israel

SZÜZ MÁRIA JELENTŐSÉGE A CIGÁNYOK HITÉRTTELMEZÉSÉBEN

Bevezetés

Van a világon egy nép, amelynek nincsen se országa, se közös nyelve vagy azonos kultúrája. Tagjai mégis jelen vannak a világ minden részén és büszkén vállalják, hogy a cigányok, gitanok, gypsy-k, atziganos-ok, traveller-ek, gitan-ok, vlah-ok, szinto-k etnikai csoportok tagjai és saját örökségük továbbvivői.

A tanulmányomban a „cigány” megnevezést nem a vándorlóéletmódot folytató népek összes csoportjára használom, hanem csak arra a közösségre, mely önmaga identitásában fontosnak tartja a szülőktől, közösségtől kapott cigány hagyományt, értékrendet és gondolkodásmódot. Az Európai Unió ajánlott kódexe szerint az 1971-en az Első Cigány Világkongresszuson megalkotott mesterséges szavak *lovari* nyelven: *Rom* (Ember), illetve *Roma* (emberek) használatát javasolja, a hivatalos interakciók során. De ahogyan azt a 2010-es Médiacentrum által végzett kutatás is bizonyította (főként vidéken), a kis közösségek saját maguk meghatározásánál még mindig inkább a cigány szóhoz ragaszkodnak, mint az idegenül hangzó a történelemben még nem eléggé bejáratott *lovari* nyelvű *roma* kifejezéshez. Ezért jelen dolgozatban mindkét meghatározást – mindenféle negatív felhang nélkül – használok.

Ennek a cikknek nem az a célja, hogy vizsgálja az identitás megőrzését, illetve annak alakulását, azonban érdemes megjegyezni, hogy a népnek, amely szétszóródott a szélrózsa minden irányába, valószínűleg Indiából eredően, valahogy mégis sikerült nem feloldódni a nemzetek között és az asszimiláció nyomása ellenére megőrizni az egyediségét. Egy olyan nép istenképe, amelynek történetét, az utóbbi évszázadokban mindenképp, a kiszolgáltatottság, a kívülállás, a létbizonytalanság és a hosszabb távlatokban való gondolkodás helyett a túlélés jellemezte, a gondoskodó atya, a hétköznapi (profán) élet legkisebb mozzanataiban is jelenvaló Mindenható erős, hangsúlyos vonásait magán viselő Isten portréját adja. Ugyanakkor a keleti és nyugati keresztény valamint az arab, török iszlám világgal való találkozások, együttélés egy sokszínű, gazdag vallási hit- és szimbólumrendszer szintézisét adja. Ennek alapjai egészen az indiai védikus tanoktól vezethetők le (pl. istennév: Devla, az isteni lényeg női minőségének hangsúlyos jelenléte), melyekre épülve az ősi pogány vallási kultuszok elemei (pl. istenanya), valamint a babonás hiedelmek (pl. álomfejtés, rontás, jövendőmondás) épp oly egyenrangú, azonos hangsúllyal bíró részek, mint Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának dogmája. Ez a vallásuk

értelmezésében, rítusaik és szertartásaik elemzésekor is tetten érhető. Ennek oka talán az a külső tényező, mely az országok elutasításából és a törvényen kívüliségbe szorításukból fakadt, másfelől a cigányok, azaz a vándorlók között élő tradicionális közösségek önálló törekvése, mellyel igyekeztek megőrizni saját hagyományaikat, tradícióikat.

Romák és a katolikus vallás

Ha az európai romákra gondolunk, képükhöz a gondolatainkban óhatatlanul társul a nagy arany nyakláncok, a „szűzmáriás” medálok és a hatalmas szentképek, „Szűz Mária” szobrok, a Csatkai búcsúról semmiképp sem elfelejtkezve.

Kép: Romák és a vallás¹

A romák történelmét áthatotta a misztikum, a szellemvilág, a varázslat, de olykor a máglya, a jóslás és természetesen mindezeket az elemeket a felvett vallásukba is beépítették. Mondhatjuk- e azt, hogy a magyarországi romák jelentős százaléka katolikus vallású? Semmiképpen sem. És ugyanakkor természetesen igen. Ahogyan a világ országainak társadalmában, úgy a vallásos meggyőződés kifejezési gyakorlatában is, a cigányok sajátos útjukat járják. Ennek szabad önkifejező eszköztárát leginkább a katolikus egyházban vonultathatták fel, élhették meg szabadon. Nem rendszeres templomba járók, nem ismerik mélyrehatóbban a hittételeket, énekeket, de vannak főbb szertartások és rítusok, amelyek az egyházhoz való tartozásuk kifejezésének fontos jele. Ilyen a keresztelő, házasságkötés, vagy a temetés. Talán a számkivetett vándorló létből fakadóan (az országok határain, avagy városok falvak szélein laktak, gyakorlatilag jogfosztottan) a roma népcsoportok eleve elutasítással és idegenkedő félelemmel fogadták a szabályokkal, rendszerrel, és a hűvös normákkal rendelkező hivatali rendszereket, legyen az a jegyzőség, bármely hivatal, kórház vagy akár a katolikus egyház és annak papjai. Így tehát a nagyobb búcsújárásokat leszámítva (ahol a cigányok hatalmas csoportokban, összetartva, együtt ünnepelnek) nem rendszeres templomba járók, mégis a vallás és annak némely szakrális eleme (képek, szobrok, szellemi világ léte...) mindennapjaik központi része és meghatározza cselekedeteiket. Így lehet, hogy nem vesznek meg olyan lakást, amelyen rontás van, vagy esetleg szenteltvízzel és pappal tisztítatják meg a helyiséget. A betegségek okát is sokszor átokban vagy rontásban vélnek felfedezni. És fogadkozások komolyságát az is jelzi, hogy Máriapócsi, Csatkai vagy Máriabesnyői búcsújáráson tesznek ígéretet Istennek.

¹ A képek a tanulmány végén található

Búcsújárás

A tárkonyi Horváth Aladár interjújából idézve:

„Apai nagymamám rendszeresen járt Csatkára. Olyan áhítattal ment, hogy kíváncsi lettem: miért készülődik, miért varrnak a Szűzanyának ruhát? Megkérdeztem édesanyámtól: miért csinálja ezt az öregasszony? S ő megmagyarázta: a Jézuskához és a Szűzanyához megy, s azért viszi neki a gyertyát, hogy téged megsegítsen. Kisfiam mindig kérde a Jóistent, s Ő megsegít. Érdekelődni kezdtem: de ki az a Jóisten?”

A Csatkai búcsújárás ékes példája a cigányok túlélésre való képességének és tradícióikhoz való elszánt és ravasz ragaszkodásnak. Békeszerető népként felvették az adott ország vallását, de képesek voltak katolikusként is beépíteni a vallásukba, a csoportjaikra jellemző hagyományokat és tradíciókat. Ezzel tehát gyakorlatilag saját egyedi vallásukat élhették meg, nyílt ellenszegülés nélkül.

Kép: Csatka búcsújárás, áhítat és étkezés

A búcsújárás az oláh cigányoknál hatalmas családi megmozdulás, amire szinte kötelező minden évben elmenni. A búcsúra való készülődés, a szép ruha kiválasztása, megvarrása, felkutatása, az arany ékszerek elkészíttetése, megvásárlása, a „Szűz Márinak” való ajándék vásárlás (virágok, gyertyák, képek), mind-mind a rituálé része. Csodálatos szín kavalkád, díszes cigányok hatalmas tömege hömpölyög végig a menet útvonalán, a búcsú idején, ahol ember nagyságú szűzanya szobrokat vállukon cipelve hordanak végig, majd a szobrok lábának csókolásával, simogatásával, hangos siránkozó, jajgató imádságokkal igyekeznek kifejezni vallásos buzgóságukat és hitüket.

Talán disszonánsnak tetszhet, a külső szemlélőknek, hogy miután hatalmas és teátrális könyörgésekkel és ajándékokkal árasztották el „isten-szülőt” megtestesítő szobrokat, hatalmas lakomát csapnak és úgy ünnepelnek, mintha lagzit ülnének, táncolnak, lerészegednek és reggelig, néha napokig mulatnak.

Kép: Imádat és mulatás

Pedig ha ismernék a szertartás belső rendszerét, láthatnák, hogy szigorú rendje van a rítusnak, amely egyéni és nem idomul az egyházi szertartáshoz. Azonban az egyik legfontosabb szabály, hogy elsőként le kell róni a tiszteletet: imát mondani, gyertyát gyújtani, leborulva imádkozni, sírni Máriához, könyörögni a családért, áldást kérni a népért, és aztán annak a megszerzett áldásnak és egész évre szóló védelemnek a birtokában hála ünnepet kell ülni. Hiszen sok családtag az évnek csak e napjaiban

találkozik egymással. Így teljes harmóniát lelve a szent áhítatban és a mulatásban közösen tartanak zenés-táncos-italt sem nélkülöző „szeretetvendégséget”.

Keresztelő

Jellemző, hogy a gyermekek születését követően a piros selyemszalag csuklóra kötése után igyekeznek a gyermeket mielőtt a templomba vinni a nagy ünnepségnek és szent napnak számító keresztelőre, mely az egyháznak az odatartozás jele, az oláh cigányoknak azonban a szellemektől való védettséget, az Isten mellett való állást és hozzá való tartozást fejezi ki. Ez eseményt követően csupán a fent említett néhány alkalommal jelennek meg a romák nagyobb számban a templomban.

Misztikum a vallásban

A misztikum, a szellemvilág áthatja mindennapjaikat, de templomba való járás akkor sem válik szükségszerűvé, a hit gyakorlásához. Nem kell mise és külön alkalom, hogy a romák bemenjenek a plébániákra és megkérjék a papot, hogy adjon számukra szenteltvizet, vagy a helyzet súlyosságát mérlegelve, ő maga jöjjön ki és tisztítsa meg a házat a gonosz szellemektől, ami jelenlétének egyértelmű jele például, ha eltörik egy tükör, vagy leesik a szentelt kép a falról. A nem látható szellemi világ éppen olyan valóságos, mint a láthatók, tapinthatók valósága, azonban ezt a témát félelem és óvatosság lengi körül, hiszen az „átlépés” egyik világból a másikba, veszélyes és tilos is bárki számára. Közvetítő csak beavatott ember lehet, aki akár egy pap (fontos, hogy a pap ismerje a cigány közösséget és elfogadja a normáikat) de akár egy bölcs, idős cigányember is, vagy asszony is lehet, aki magának tudhatja a jövőbe látás, kötés és oldás, a rontás levételének képességét. Őket nagy tisztelet és félelem övezi, nem igen húz velük senki újat. A gyermekeket gyakran azzal ijesztgetik, hogy a „Pócsi Mari nene majd elátkozza a méhét”.

Szűz Mária szerepe a cigányok hitéletében

Kép: Szűz Mária ábrázolása

A tradicionális oláh, beás és magyar cigány családoknál is él még a hagyomány, miszerint a szűz lányok templomi esküvőt érdemelnek. Ez a következő fontos esemény, amelynél a menyasszony minden ékszerrel fel van ékesítve és koronájának nagysága is kifejezi a státusz növekedését a közösségben: asszonnyá és anyává, királynővé lesz. Ez legközelebb kerül a Szűz Mária áhított és szent mintájához. Hiszen a cigány családok belső szerkezetének alapegysége, az anya, a nő, aki képes a

gyermek kihordására és megszületésére, aki felneveli őt, hogy később a közösség erős fundamentuma lehessen. Éppen ez a minta, ami Szűz Máriát kiemeli a többi szent közül, és mint Istenszüdő szinte még magát a megtestesült Isten Fiát, Jézust is a második vonalra helyezi, hiszen – úgy tartják – a Megváltó Mária nélkül nem jöhetett volna el a földre. Az anya misztériuma, szentsége, oltalmazó erejének értéke abban is látható, hogy Jézust legtöbbször a kised-ábrázolásokban láthatjuk, ahol Mária hatalmas, szerény, tiszta szűz alakja ölében tartja, oltalmazza kicsiny gyermekét, az emberiség majdani reménységét.

A fennebb írt főbb szertartások és rítusok szinte mindegyike kiemeli a nő szerepét, jelen esetben Szűz Mária isteni anyja szerepét. Ha megnézzük egy oláh cigány család lakását, illetve nem ritkán saját lakásban vagy az udvarban épített oltárt, akkor láthatjuk, hogy Szűz Mária sokszor nagyobb szerepet kap a tiszteletadásban, mint maga a kised gyermek, a megváltó Jézus.

A cigány családokban generációkon át megszabott volt a férfi és a női szerep, mely mára ugyan valamelyest differenciálódott, ám lényegében tartják magukat az alapok. A nő feladata a gyermek kihordása, megszületése, anyatejjel való táplálása, a róla való gondoskodás, nevelés, védelmezés, a kultúra, hagyomány, nyelv, a közösségre érvényes értékrendszer, a „patyiv” megtanítása.

A nők lesznek azok a személyek is, akik később a férfi és a női szerepek különválását is bele nevelik a gyermekekbe. Ha egy tradíciókat tisztelő cigány családba leány születik, a sorsa egyértelmű: az édesanyja, és majdan az anyósa jó feleséget és anyát nevel belőle, s gyermekek születésével erősítse a közösséget és segítse annak fennmaradását. A státuszát emeli, ha tisztességben, érintetlenül megy férjhez, mint maga Mária, és ahogy ő Megváltót szült, a cigányasszonyoknak is erős férfiakat kell szülni. Akik majd erősítik a népet, a nemzetiséget, hiszen az ország és haza nélkül maguk az emberek olyan mozaikdarabokká válnak, amelyek erős kapocsként összetapadva alkotják meg az „emberországot”, ami maga a haza, a biztonság, az elfogadás és a szeretet közössége. Ennek alapja a nő, vagyis anyja szerepe, aki mint a cement úgy tartja össze a családot és betölti a Biblia szavait:

„26. És monda Isten: Teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra; és uralkodjék a tenger halain, az ég madarain, a barmokon, mind az egész földön, és a földön csúszó-mászó mindenféle állatokon. 27. Teremté tehát az Isten az embert az ő képére, Isten képére teremté őt: férfivá és asszonynya teremté őket. 28. És megáldá Isten őket, és monda nékik Isten: Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet és hajtsátok birodalmatok alá; és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain, és a földön csúszó-mászó mindenféle állatokon.” (1 Móz. 1:26-28)

Kulturális antropológiai szempontból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a katolikus vallású cigány emberek számára Jézus édesanyja Szűz Mária azért kapott nagyobb jelentőséget, mint a Szentháromság másik két alakja, mert hagyományaik gyökereiben a nő reprodukciós képessége, a nép, a nemzet

fenntartása, az identitás megerősítése a fiakban, gyermekekben nagy jelentőséggel bír és ezt a párhuzamot az evangélium üzenetében is felfedezhetjük.

Krisztus ábrázolása és megjelenítése a cigányok hitéletében

A cigány családok hierarchiájában a gyermek nagy örömforrás, de a státusza nem magas, gyakorlatilag a nagyobbak után lógtak és úgy lesték el tőlük az „életet”, a cigány közösségben alapvető viselkedésformát. Jelen voltak a felnőttek életében, de nem szólhattak bele azok diskurzusába, az időseket tisztelniük kellett, és azok meséiből épültek. Jézus ábrázolása a cigányok lakásaiban talált festményekben és szobraikban javarészt, a kisdéd csecsemőt mutatja, s bár mindkettejük fejét glória, Isten világának jele veszi körül, a világmegváltó erőt az édesanya hatalmasabb, erősebb, az Istent a karjaiban tartó alakja sugározza, aki annak a fiúnak ad életet, aki majdan nagy tetteket visz véghez. Nem elfeledhető az a tény sem, hogy Mária közösséget vállalt Krisztus szenvedésében, mint a fia fájdalmait sirató, vele együtt szenvedő édesanya, aki Jézus halának egyedüli és legnagyobb vesztese, így megváltásunkért maga is óriási áldozattal fizetett. Mária messziről siratta gyermekét és elsőik között volt, aki ott volt, hogy tisztességet adjon szeretett gyermekének: „Messziről több asszony figyelte, mi történik; olyanok, akik Galileából eddig kísérték, és gondoskodtak róla. Köztük volt Mária Magdolna, Mária, Jakab és József anyja, és Zebedeus fiainak az anyja.”

A cigány családok első imádságos szava a bajban, nem Jézushoz vagy a Szent Szellemhez szól, hanem a *Szunto* Máriához, vagyis a Szent Máriához. Aki a Megváltónak (is) életet adott.

A bűn fogalmának relativizálása

Érdekes közbevetés, a cigányok életsorsának értelmezése, melynek gyökere a bibliában olvasott keresztre feszítés történetében leledzik. A monda szerint a négy szegből, az egyik szeget egy cigány lopta el (természetesen csak jóindulatból, hogy kevesebbet szenvedjen az asszony gyermeke), így lehet, hogy Jézus teste három szeggel lett által ütve.

Kép: Mária a kisdéd Jézus védelmező édesanyja

Ez annyira átitta a cigány históriát, hogy a cigány himnusz szövegében s helyet kapott a történet az „Andodrom” együttes előadásában:

„Egész világ ellenségünk
Úzött tolvajokként élünk

Nem loptunk mi csak egy szöget
Jézus vérző tenyeréből

Isten, könyörülj meg nekünk
Ne szenvedjen tovább népünk
Megátkoztál, meg is vertél
Örök csavargóvá tettél”

Úgy lehet értelmezni, hogy a cigányok, tolvajok egyfajta átkozott és szenvedő életét jelzi előre, ugyanakkor, más értelmezésben azt is jelentheti, hogy a leleményes cigányok megrövidítik Krisztus szenvedéseit, ami isteni mércével nézve áldást kell, hogy maga után vonzzon.

Ahogy tanulmányában Nagy Friderika is leírja a cigányok hit értelmezéséről: „Érdekes módon összesimítják a babonát a vallással. Elmennek a Csatkai cigánybúcsúba, ellopják az árustól a Mária szobrot, aztán odaviszik a Szűzanyához: neked loptam [...]” - e mögött egyáltalán nem érzik a bűn terhelő fogalmát, nem kell miatta gyónni sem, hiszen valójában jóért cselekedtek, ügyességgel vettek el valamit, attól, akinek sok van, tehát igazából nem károsították meg (hasonlatos ez valamiféle Robin Hood filozófiáz, melyben a gazdagtól lopni erény és nem bűn).

Temetés rítusa

A következő esemény, amikor az egyház szereplője lesz a cigány családok életének, a temetés. Az elmenő lelket át kell engedni a másik valóságos világba, s hogy jó helyre kerüljön, abban segítségül csak az erre felkent szent ember segíthet.

Ez különleges jelentőségű, hiszen az utolsó dolog, amit a család és az egész közösség még megtehet a szeretett családtagért, aki egy másik valóságos világban folytatja életét, azonban az átlépés oda az

élőknek szigorúan tilos és tisztátalanságot von maga után, illetve gonosz szellemeknek nyit kaput. Ezért van, hogy egyből az eltávozás után le kell takarni minden tükröt, még ablakot is, hogy az elmenő ne tudjon visszajönni, vissza tekinteni, mert a cigányok isteni rendtartása szerint az elmenőnek el kell hagynia ezt a jelenvaló világot. Útra bocsátásul van virrasztás, mely időt és lehetőséget ad a személyes búcsúra, a közös emlékek visszaidézésére és a fájdalmak nyílt kibeszélésre. A másik világra egész kriptát rendeznek be minden kényelemmel és finom és gondos odafigyeléssel berendezve.

Összességében elmondható, hogy a cigány gógyi átsegítette a roma közösségeket, hogy az adott ország hitéletét ugyan elfogadva minden nehézség és ellentmondás nélkül beépítsék a kapott vallást saját rítusukba, megőrizve hagyományaikat és értékrendjüket.

Nagy Friderika szociálpedagógus Tárkonyban végzett több éves kutatómunkát, ahol a cigánypasztorációban segített. Leírása is megerősíti az állításomat, miszerint a roma közösségek sajátja és jellemzője az alkalmazkodásra való nagyfokú képesség. Világszerte letelepedésük során sokszor kényszerből fel kellett venniük az adott ország vallását (iszlámot, buddhizmust, katolicizmust), amit biztonságuk és gyermekeik jólléte érdekében mindig meg is tettek. A roma nép soha nem indított háborút és nem volt felbújtó sem. A történelmi kutatások, ha csak a magyar történelmet tekintjük, bizonyítja, hogy a városok külterületein, az ország határaiban, a faluvégeken élő családok kitaszított létben, lakókocsikban, sátrakban, később vályogházikóban éltek szűkös mindennapjaikat. Azonban amikor az országot csatába szólították, szabadságharc, vagy belső forradalmak feszítették a hazát, a roma nők és férfiak nagy számban voltak jelen. Tehát miközben erős megőrzéssel és kitaszítottsággal néztek szemben, néhány cigány csoport mégis fontosnak tartotta a tradícióik megtartását amellet, hogy a közvetett asszimilációs (jobb esetben integrációs) törekvéseknek is eleget tettek.

A szabadkeresztény roma gyülekezetek szerepe a cigányok hitéletében

Évtizedek óta virágoznak a roma gyülekezetek hazánkban. A nagy egyházak tömegei nehezen tudják biztosítani azt a fajta valakihez tartozás élményét, családiasságot, biztonságot, amire a romák nagy igényt tartottak. A pap klérusi magassága is elrettenti a laikus roma és nem roma hívőket a mise szigorú rendjével, az egyhangú énekekkel, a rituálék egymás után követésével személytelenné válik a szertartás. A nagy számban érkező szabadlelkű, hangos cigány családok nehezen találják meg a tömegben a helyüket. A katolikus egyház felismerve a cigányok „egyedi igényeit” az elhivatott személyeknek is engedélyezte a roma pasztorációt, akik nem papok, de sokszor nem is romák. Ők

megtanulták a cigányok nyelvét, az egyház engedélyezte számukra a cigány nyelvű mise bemutatását is. Ezekben a közösségekben Szűz Mária sokkal nagyobb szerepet kapott a hívek életében, a templomi életben és az imádságokban.

Azonban míg a katolikus egyház a romák igényeinek csak elvétve tesz eleget, a roma emberek elkezdtek kiválni a szigorúbb többségi közösségekből és megalakították saját roma közösségeiket. 2002-ben írt szakdolgozatomban országosan öt önmagukat szabad kereszténynek vallott roma gyülekezetet tekintettem meg, megfigyelve azok belső szerkezetét a félig strukturált és mélyinterjúk segítségével. Arra a kérdésre kerestem a választ a dolgozatomban, hogy valóban szükség van-e roma gyülekezetekre, és ha igen, akkor ennek mik a főbb okai.

Az istentisztelet rendje

A megfigyelt csoportok egymáshoz hasonlóan építették fel istentiszteleteiket. A csoportot általában gyülekezetnek nevezik, és annak lelki vezetője a pásztor, aki egyfajta atya és mozgalmi vezető szerepét is betölti. A mellette álló segítő férfiak a presbiterek, melyek Isten kiválasztott emberei, de a Biblia szigorú szabályai szerint egy feleségű, gyermekeit rendben tartó, példamutató családapák, aki a Bibliából rendszeresen kijelentést (útmutatást) kapnak. A diakónusok is az első helyeken ülő férfiak, azonban ők a koruk miatt is nagy tiszteletnek örvendenek, hiszen a gyülekezet oszlopos tagjai és legidősebb keresztényekben is. A feleségek hasonlóak a bibliai Mártához, férjeik mellett szolgálnak és kiteljesítik az ő szellemi munkájukat.

„Történt pedig, hogy amikor tovább mentek, betért egy faluba, ahol egy Márta nevű asszony befogadta őt házába. Volt neki egy Mária nevű húga, aki az Úr lábához ülve hallgatta szavait, Márta pedig sürgött-forgott a sok házi dologban. Egyszer csak megállt, és így szólt: Uram! Nem törödsz vele, hogy a testvérem egyedül hagy engem szolgálni? Szólj már neki, hogy segítsen! Az Úr ezt válaszolta neki: - Márta, Márta! Sok mindenre gondod van, és sok mindennel törödsz, pedig csak egy a szükséges. Mária a jobbik részt választotta, és nem is veszíti el soha (Lk 10,38-42; Szent Jeromos Kat. Bibliatársulat fordítása).”

A gyermekszolgálatot (ahol a kicsikre vigyáznak miközben a felnőttek istentiszteleten vannak) vezetik, a takarító szolgálatot, helyi büfét, és természetesen szolgálhatnak a nők felé, amolyan lelki vezetőként, női imaalkalmakat is tarthatnak. Olykor, különleges alkalmakon tanítanak, vagy ahogyan nevezik: „bizonyosságot tesznek Isten csodájáról az életükben”.

Hodászi minta

Leginkább a Hodászi oláh cigány közösségben láttam leképeződni az egyházi hierarchiában az oláh cigány családok belső szerkezet. Megfigyelhető női-férfi szerepek szigorú elkülönülését és elhatárolódását. Ugyanakkor a személyes beszélgetéseink során a nők arról tettek tanúbizonyságot, hogy elégedettek a szerepeikkel és örömmel állnak be a második vagy hátsó sorokba a férjeik, férfiak szolgálatára.

A katolikus közösségekhez képest hatalmas különbség, hogy ezekben a kis egyházakban, – melyek közül többen a Hit Gyülekezete égisze alatt valósítják meg magukat – a szobrok és képek imádását elvetik, mert bálványimádás kategóriájába sorolják, mely a tíz parancsolat egyik legfőbb tiltása: „Ne csinálj magadnak faragott képet, és semmi hasonlót azokhoz, amelyek fenn az égben, vagy amelyek alant a földön, vagy a melyek a vizekben a föld alatt vannak.” (2 Móz 20:4)

Azonban a nagyobb alkalmakon ezt a törvényt felülírva a férfiak hatalmas aranylánccal és még impozánsabb kereszttel vagy „Szűz Mária”-medállal fejezik ki jómodjukat, a közösségben elfoglalt státuszukat és Isten áldását az életükben, melynek szimbólumai az arany és a jelképek, a hála jelei Istennek. Az asszonyok hatalmas fülbevalói és aranydíszei is ezt hivatottak kifejezni, gyönyörűen ötvözve az oláh hagyományokat, melyet nem adnak fel hanem beforgatják a vallásuk megerősítésébe.

A Szentháromság értelmezése a pünkösdi gyülekezetek életében

A kis egyházak, vagyis gyülekezetek inkább Jézust emelik ki a Szentháromságból, mint aki eljött, hogy elhozza a szegények, elnyomottak, számkivetettek, így tehát a cigányok számára is a megváltást. E személyen keresztül látják meg az Istent, aki megfoghatatlan és hatalmas ereje és tisztasága miatt az ember számára szinte megközelíthetetlen. A Szent Szellem ebben a közösségben segít megtalálni a harmóniát.

Mária, mint Jézus anyja elveszíti magasztos isteni mivoltát, és tiszteletre méltó szent lesz, akinek Isten kiemelt szerepet szánt, ahogyan a többi szentnek is a Bibliában. S tanításaikban azzal is árnyalják a szent szűzről alkotott képet, hogy beszélnek Mária Józseftől született további gyermekeiről. „Avagy nem ez-é az az ácsmester, Máriának a fia, Jakabnak, Józsefnek, Júdásnak és Simonnak pedig testvére? És nincsenek-é itt közöttünk az ő nőtestvérei is?”

Érdekes, hogy míg a szentmise maximum egy órás, a romák azt is hosszúnak, vontatottnak és nehézkesnek tartják (latin szavak, dogmatikus elemek miatt) a gyülekezeti istentiszteletek nem ritkán több órásak. Hangos, zajos, gitárral, zongorával, hagyományos cigány hangszerekkel (cimbalom, kanál, kanna, *kahon*, hegedű) összevont magyar és lovári avagy beás nyelvű saját ihletésű dalokat énekelnek, amire nem ritkán táncra is perdülnek, de nem csak kézfogósan, vagy illegősen, hanem cigány férfi *csapásolással*, a nők „felszedésével” dicsőíti az Istenüket.

Kép: Zenés dicsőítés

Az imáik hangosak, zajosak, kiabálásig feszülnek az érzelmek, mintha addig kiabálnának, míg az Isten meg nem hallgatja őket. Sokan átélnek valamiféle áhítatos állapotot, összerogynak, és sírva imádkoznak Istenhez és a Lélekhez, hogy vezesse őket Isten kegyelme felé. A tanítás sokkal inkább spontán, ahogy mondják „a Szent Lélek vezetésére hagyatkoznak” és a Biblia szövegeit felolvasva formálják a közösséget. Ez akár egy órás is lehet, melyet hangos „igen”, „ámen” és vagy „halleluja” követ.

Az adakozás nem perselybe, hanem egy lefedett kosárba történik. Ebből fedezik a bérleti és egyéb költségeket. A tized fizetés jelentős bevételt jelent a közösség számára.

Úrvacsora

Míg az Katolikus Egyházban azok járulhatnak szentáldozáshoz (az ostya Krisztus testévé, a bor Krisztus vérévé való átváltoztatása csak a misét celebráló pap kiváltsága), akik a keresztség szentségében részesültek, a „tiszták”, akik meggyónták bűneiket. A gyülekezetben ellenben a protestáns gyakorlathoz hasonlóan „úrvacsora” van, amelyet minden alkalommal úgynevezett megtérés előz meg, ami elfordulást jelent a bűntől és odafordulást Istenhez. Ezt egy imával fejezik ki.

Az úrvacsora és azt követő agapé (szeretetvendégség) a jelentősége nem elhanyagolható: míg a katolikusok Eucharisztia-élménye a Mindenható Isten anyagban való valóságos jelenlétének misztériumába merült egyéni, csendes imádság; addig a szabad-keresztény felekezetek roma gyülekezetinek úrvacsoráján ötvöződik a megrendültség és a felszabadult hangulatú, erős érzelmi töltésű eszközökkel kifejezett öröm és hagyományaik és értékeik (közösségi együttlét, ének, közös étkezés). A közösség erejét és összetartását hangsúlyozzák és hangosan ünnepelek. Amikor egymásnak átadják az „átváltozott pászkat” megfogják egymás kezét, megölelik egymást és sírva, hangosan imádkoznak egymás jólétéért, áldásáért.

„Márták” és „Máriák”

Ezek az alkalmak hatalmas erővel bírnak, hogy egygyé kovácsolják a közösséget, és az istentiszteleti alkalmakon kívül is egy nagy közös családot alkotnak, amelyben a hierarchikus szerepek ugyan megváltozhatnak (a pásztor lesz a családfő), a presbiterek, a legszorosabb családtagok, sógorok és vejek, a diakónusok, az idősek, gazdag mecénások és a „márták” a tiszteletreméltó férfiak feleségei. Ők hatalmas tiszteletnek örvendenek a közösségben, hiszen példamutató feleségek, sok gyermeket vállaló és őket példásan nevelő anyák, akik fáradhatatlanul segítik a férjük munkáját és boldogulását. A fiatal lányok hasonlatosak a „máriákhoz”, akik míg a „szorgalmas márták szolgálnak” Jézus (vagyis a prédikátor) lába mellett hallgatják az Igét.

Volt neki egy Mária nevű húga, aki az Úr lábához ülve hallgatta szavait, Márta pedig sürgött-forgott a sok házi dologban. (Lukács 10:38-39)

Kép: Nők a dicsőítésben

Ennek is meg van a helye és ideje, hiszen az igei megalapozás nagyon fontos, hogy majdan jó feleségek és anyák legyenek. Az igei érték: Márta, mint szolgáló, segítő, jó feleség és a teherbíró család összetartó ereje. A hagyományt követő cigány értékrendszer párhuzamos ezzel a bibliai alapelvvel, hiszen a tradicionális feleségek és asszonyok legfőbb erénye, hogy „tudják hol a helyük”, kiszolgálják a férjeiket elsőként, majd a gyermekeiket tisztességgel nevelik, a házat patyolat tisztán tartják (ahogy a lélekben rendnek kell lennie), és elfogadják, hogy nincsen helye és szerepe a férfiak társaságában, beszélgetéseikben, döntéseikben (legalábbis nyilvánosan semmiképp nem szólhat a férjére).

A „Máriák” akik inkább a Bibliát tanulmányozzák, azokat a roma tiszta életű és többségében fiatal szűz lányokkal azonosítja, akik Isten közelségében készülnek a legcsodásabb elhívásra, hogy feleségként és családayaként szolgálják Istent. Csodálatos ez az ötvözete a roma hagyományoknak és (értékrendtől függetlenül) azok bibliai szintre való emelése.

A roma családok alapköve (a keresztény hittől függetlenül) a férj-feleség és gyermekek egysége, de a kiterjedt család is része ennek a szoros köteléknek. Ahogy a bevezetőben elmondtam, a nép, akinek nincsen országa, hazája, saját nyelve és osztatlan öröksége, egyesül az egyének hitben való összekapcsolódásában és így, együtt képesek egy erős szövetséget és emberekből alkotott országot képezni. Mert mindegyikének útlevele van egy közös hazába, a Mennyeik országába. Kutatásaim

alapján megerősödött bennem az a meggyőződés, hogy Isten minden nemzetet tudatosan alkotott meg és semelyik sem egy tévedés vagy hiba eredménye. A hagyományaink és értékeink Istentől származó kegyelmi ajándékok.

KÉPEK

1. Romák megjelenése és a katolikus vallás

2. Csatka búcsújárás: áhítat és étkezés

3. Imádat és mulatás

4. Szűz Mária ábrázolása

5. Mária a kisded Jézus védelmező édesanyja

6. Zenés dicsőítés

7. Nők a dicsőítésben

A tanulmány megírása során a szerző az alábbi forrásokra támaszkodott:

Bársony János-Daróczi Ágnes, *Vrana mámi meséi*, Budapest: SuliNova, 2005

Csepeli György - Fábián Zoltán - Sik Endre, Xenofóbia és a cigányságról alkotott vélemények 1998 in: Kolosi - Dúl Géza, *Cigányság és vallás*, III. évf. 7. sz./ 2002. július

Gyürki László, A bibliafordító in Szántó (Arator) István és Káldi György. *Vasi Szemle*, 55. sz./ 2001, 523–530.

Gyürki László, *A Biblia földje: A magyar bibliafordítások története*, Budapest, Szent Jeromos Bibliatársulat, 1998. 104.

Holl Béla, Adalékok a Káldi Biblia történetéhez in: *Magyar Könyvszemle*, 72. sz. /1956. 52–58.
Holl Béla: Ki fordította a Káldi-Bibliát? in: *Vigilia*, 21. sz./1956. 558–560.

Jánky Béla, *A Cigány nők helyzete*, Budapest, 1998

Kemény István, *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*, MTA Szociológiai Kutatóintézete, Budapest, 1976

Ladányi János - Szelényi Iván, Ki a cigány? in: *Kritika* 1997/12. 3-6

Michael Steward, DALTESTVÉREK. Az oláh-cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon, Budapest MTA Szociológiai Intézet, Max Weber Alapítvány, Budapest, 1994.

Neményi Mária, Biológia vagy kultúra? Termékenységgel kapcsolatos szerepviselkedések a roma nők körében. In. Kemény (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. MTA, Budapest, 1999. 103-136.

Nótár Ilona: Roma gyülekezetek az egyházban, 2002 Szent Pál Akadémia

Tóth - Vukovich (szerk): Társadalmi riport, TÁRKI, Budapest, 1998. 458-489.

Oláh Anita, *Khetanipe Egyesület: A cigányság rövid története, kiemelten ennek hazai vonatkozásai*, Budapest, 2007

Internet források²

Cigány temetés http://kapu.biz/php/main.php?tart=cikkek&primary_id=2847
https://dankop.hu/files/kozzetétel/2013_14/2013-14_estivizsg/3ne/12E/12ECKN3ne.pdf
<http://www.hitvallas.hu/regi/hitv0207/Hitvallas020708.htm>
<http://m.magvarnarancs.hu/lelek/ne-feljetek-magyarok-94379>
http://apologetika.blog.hu/2012/11/13/a_cigany_szent
<http://www.sosinet.hu/2014/05/12/noi-szerepek-egy-cigany-kozossegeben/>
<http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a574.pdf>

Köszönet Baranyi Tamás újságíró kollégámnak a szakmai segítségéért.

² Hiányos bibliográfia miatt a szerkesztőknek nem állt módjában ellenőrizni a források hitelességét.

SZERZŐINKRŐL

Dr. Anwar Klára közgazdász. A doktori fokozatát is a közgazdaság tudományok területén a Corvinus Közgazdasági Egyetemen szerezte. Emellett iszlám teológiát is végzett, sharia szakon. Önkéntes munkában a Magyarországi Muszlimok Egyháza aktív tagja. Két szép kislány édesanyja.

Dr. Balázs Gábor eszmetörténész, 2005-ben doktorált filozófiából. Tanulmányait többnyire Izraelben végezte el (Bar Ilan Egyetem, Ramat Gan, ahol 2001–2004-ig oktatott is). Jelenleg az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem Szentírás és Talmudtudományi Tanszék adjunktusa. Balázs Gábor rendkívül népszerű előadó. Bálink Házban, a Mazsike Zsidó Kulturális Egyesületben, egyetemeken és iskolákban tartott előadások témái nem csak a zsidó hagyományt, judaisztikát és etikát, de kabbalát és a zsidó ezotériát is érintik.

Legfontosabb publikációi közé tartozik: „Ne gyűlöljem-e gyűlölőidet, Örökkévaló?” – a gyűlölet megítélésének ambivalenciája a zsidó filozófiában in *Kalligram*, 2007. szeptember, 62-69. Igazságosság és egyenlőség Maimonidész filozófiájában in Laczkó Sándor és Dékány András (szerk): *Filozófiai lábjegyzetek Platónhoz: Az igazságosság* (Szeged 2009) 251-265. Szabadság és fegyelem problémája az ókori zsidó bölcséletben in: Laczkó Sándor és Dékány András (szerk): *Filozófiai lábjegyzetek Platónhoz: A szabadság* (Szeged 2010) 81-9.

A betérés intézményének válsága a mai Izraelben in Déri Balázs et al. (szerk.): *Conversio. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2011. szeptember 22–23-án tartott vallástudományi konferencia előadásai*. [AFION könyvek 1] Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Vallástudományi Központ, Budapest 2013. 21-24. The Conflict of Conscience and Law in a Jewish State, *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*, 31/2, 2013, 118-136.

Balogh Éva evangélikus lelkész (Evangélikus Hittudományi Egyetem, mentálhigiénés szakember (Simmelweis Egyetem), pszichodramatista.

Érdeklődési területe a pasztorálpszichológia és a lélektan. Teológusként a nők egyházban betöltött szerepét és a spiritualitás új formáit kutatja.

Kreativitását kézművességben (például kerámiakészítésben) éli meg.

Prof. Dr. Gábor György vallásfilozófus, vallástörténész, egyetemi tanár, a zsidó vallástudomány doktora.

Munkahelye: Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem.

Tanít még az ELTE Társadalomtudományi Karon, valamint Színház- és Filmművészeti Egyetem Doktori Iskoláján.

Oktatott és kutatott a Centre National de la Recherche Scientifique (Paris), Université Catholique de Louvain, Institutum Patristicum Augustinianum (Róma), Università degli Studi di Roma, La Sapienza egyetemen.

Fő kutatási területei a korai századok rabbinikus történelemszemlélete; a zsidó és keresztény történetfilozófia és a üdvtörténeti gondolkodás; a teológiai antijudaizmus; a zsidó – keresztény teológiai hatások és kontroverziák valamint a politikai teológia. 18 kötete jelent meg eddig.

Gégény István s SZEMlélek webes értékmagazin főszerkesztője, kommunikációs tanácsadó, író. Újságíróként nyomtatott és online szerkesztőségek változatos pozícióiban szerzett tapasztalatot, dolgozott országos és megyei lapnál, felsőoktatási és járműipari szakterületen egyaránt. Eddig 10 könyve jelent meg, többségük interjúkötet, amelyek médiaszakmai és etikai témákat érintenek. Munkáját a kreatív kommunikáció jegyében végzi, az alkotói szemléletet közösségi szempontokkal ötvözve.

Heves Andrea pszichológus (ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kara), az ELTE egyetemi oktatója, a pécsi JPTE Felnőttképzési Intézet vendégelőadója, a Feldmár Intézet munkatársa. Pszichológusi és pszichoterápiás munkájának fókuszában a változás bátorsága és az ezzel együtt járó növekedés témája áll, amelyet az elköteleződésben, a hitben, az önismeretben és önazonosságban vizsgál.

PhD Hrotkó Larissza nyelvész, kultúratörténész, vallástudós. Az első egyetemet Szentpéterváron végezte el. Budapesten, az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetemen doktorált 2013-ban. Publikációi közé tartozik: Löw Immanuel, *Zsidó folklór tanulmányok* (fordítás), (2013, Szeged), *Nélkülözhetetlenek* (2013. MEK, mek.oszk.hu/13500/13596), „Bűn és büntetés – a terrorista nők jogi és társadalmi megítélése” in *Bűnvallás és Kegyelem* (2014. Wesley János Lelkészképző Főiskola), A magyarországi zsidó nők kötődéseinek strukturális változása in „*A királyhűség jól bevált útján...*” (2016, Szeged),

Budai Fekete Könyv (2016. Budapest), A galíciai zsidók és a bécsi jiddis avantgard in: *Kaleidoscope* 2017/8. évf. 14. sz.

Magyarországi Teológusnők Ökumenikus Egyesületének titkára.

Iványi Gábor lelkész (Wesley János Lelkészképző Főiskola), volt országgyűlési képviselő, az 1981-ben megalakult Magyarországi Evangéliumi Testvériség alapító lelkésze, elnöke, az Oltalom Karitatív Egyesület elnöke, a Wesley János nevét viselő Lelkészképző Főiskola rektora. 2008-ban kapta meg a címzetes egyetemi tanár rendjét (Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem), Council for Christian Colleges and Universities, valamint az Association of Free Methodist Educational Institutions tagja, a békásmegyeri hitközség parókusa. Számos díj és kitüntetés nyertese. 2016-ban kapta meg a „Hazám”-díjat (XXI. Század Társaságtól).

Kelemen Katalin rabbi, irodalom- és nyelvtanár (ELTE). 1998-ban avatták rabbivá a londoni Leo Baeck College-ben, azóta a Szim Salom Progresszív Zsidó Hitközség vallási vezetője. A liberális judaizmus szellemében segíti azoknak az útját, akik a zsidóság örömteli megélésére vágynak. Publikációi és tanításai közé tartozik: „Íme, a tűz és a fa, de hol van a bárány az égőáldozatra”. Ros Hásáná-i gondolatok in *Szombat*, 1997/ 8. *Lehet-e imádkozni Auschwitz után? Diszkrimináció és üldöztetés: hatások és következmények.* Kút konferencia – Budapest 2000, (Szerk: Bárdos Katalin és Kardos Péter), *Sermon for Shabbát-Zachor European Judaism A Journal for the New Europe* 00/2, A liberális judaizmus álláspontja a nők szerepéről a zsidóságban, A liberális judaizmus álláspontja a nők szerepéről a zsidóságban in: *A zsidó nő*, Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, Budapest, 2002.

PhD Kertai-Szabó Ildikó lelkész. Tanulmányai: teológus-lelkész diplomáját a Wesley János Lelkészképző Főiskolán szerezte 2004-ben, Pasztorálpszichológiai-lelkigondozó oklevelet a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen 2005-ben, teológiai MA fokozatot a Babes-Bólyai Tudományegyetemen 2006-ban szerzett. A Babes-Bólyai Tudományegyetem Okumené doktori iskolájának a hallgatója volt 2006-2010-ig. PhD értekezését 2014-ben védte meg, melynek címe *A nők megváltozott helyzete és az arra adott pasztorál-teológiai reflexiók* volt. (Honosítás: EHE doktori iskola 2017). Munkahelye: A WJLF lelkésze és oktatója.

Főbb érdeklődési területe: alternatív teológiai irányzatok, a lelkigondozás és lélektan érintkezési pontjai, nők az egyházban.

Prof. Dr. Máthé-Tóth András teológus, vallástudós, 2014 óta az MTA doktora. Teológiai tanulmányokat folytatott Szegeden, majd Bécsben, ahol 1991-ben doktorált, majd ugyanott 1996-ban habilitált, s ezzel a Bécsi Egyetem magántanára lett. 2011-ben a Pécsi Egyetemen második PhD fokozatot szerzett kommunikáció tudományból.

1990 óta részese és alakítója Szegeden a felsőoktatásnak (Juhász Gyula tanárképző, JATE BTK Vallástudományi tanszék)

Elsődleges kutatási területe a kelet-közép-európai régió társadalmi és vallási változásainak elemzése, a vallástudomány magyarországi története, a regionális teológia, valamint az alternatív vallási közösségek. E témákról több mint 30 kötetet írt, illetve szerkesztett, s csaknem 300 tudományos publikációt közölt.

Magyar Pax Romana értelmiségi mozgalom elnöke, a Keresztény Zsidó Társaság alelnöke, a „Tolerancia Díj” nyertese.

Dr. Abdul-Fattah Munif arabista, fordító és iszlámszakértő. A magyar-jemeni származású kutató egyetemi diplomáját az ELTE BTK Séri Filológia és Arab Tanszékén szerezte 2004-ben, PhD fokozatát pedig 2013-ban szerezte meg nyelvtudományokból (arabisztika szakterületen), amelyet az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Tanácsa ítelt oda *summa cum laude* minősítéssel. Doktori disszertációját a Korán lexikográfiai elemzéséről írta. Szakterülete a Korán-magyarázat és a Saría (iszlám törvénykezés).

A Magyarországi Muszlimok Egyházának aktív tagja, publikált az Egyház „Új Gondolat” elnevezésű folyóiratában. Rövid ideig a Magyar Nemzet napilap külpolitikai szakújságírója volt. Jelenleg az arab és magyar nyelven megjelenő Kék Duna magazin publicistája.

Az ELTE BTK Séri Filológia és Arab Tanszékén oktatott 2005 és 2007 között. Tudományos kutatóként részt vett a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában őrzött arab kéziratgyűjtemény azonosításában és katalógizálásában. (Catalogue of the Arabic Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences, Brill Academic Publishers, 2016.). Számos publikáció szerzője, többek között:

Saría – Allah törvénye (társszerzőként), Presscon (2003), *Iszlám műemlékek Magyarországon* – Theologiai Szemle (2006), „Szélsőségesség és mártíromság muszlim nézőpontból” – In *Vallási fundamentalizmus, tradíció, politika és radikalizmus az iszlám világban* – PPT, L’Harmattan (2008), „A Korán egyértelmű és többértelmű részeinek problematikája Ibn Qutaybánál” in *Keresztény-Zsidó*

Teológiai Évkönyv (2014), „A nem-muszlimok helyzete az iszlám világban” in *Terézvárosi Vallásközi Évkönyv* (2015).

Nótár Iлона teológus (A diplomamunka témája: „A roma gyülekezetek élete és belső szerkezete”) kulturális antropológus (ELTE-TATK Társadalomtudományi Kar), újságíró, szerkesztő, egyetemi meghívott előadó (Simmelweis Egyetem, ELTE, BME, Corvinus, Roma Versitas). 2006 óta folyamatosan foglalkozik interkulturális kommunikációs oktatással és roma népismereti oktatással. Megjelent két könyve, számos szakmai cikke angol és magyar nyelven, illetve több nemzetközi kutatásban vett részt kutatóként.

Dr. Pécsi-Pollner Katalin irodalomtörténész, holokausztkutató. Legfőbb érdeklődése: holokauszt és gender.

Az ELTE BTK magyar-francia szakán végzett 1975-ben; az ELTE BTK Esztétika Tanszékén szerezte meg kisdoktori fokozatát 1979-ben, majd irodalomelméletből lett kandidátus az MTA-n, 1988-ban. Dolgozott a budapesti Holokauszt Emlékközpont oktatási vezetőjeként, tanított az ELTE-n és az OR-ZSE Doktori Iskolájában, korábban hosszú évekig a Magvető Könyvkiadóban volt irodalmi lektor és szerkesztő. Jelenleg szabadúszóként egy olyan nemzetközi projekten dolgozik, amelyben a ma Izraelben élő, magyar származású, a holokauszt idején embermentő fiatal nők személyes élet-narratíváit gyűjti össze.

Az *EszterHáz Egyesület a Zsidó Kultúráért és a Feminista Értékekért* alapítója és elnöke. Az *International Council of Jewish Women* nemzetközi szervezetben Magyarországot képviseli. Könyvei: *Itt nincsenek pillangók? – Mai zsidó próza* (Budapest, 2000), *Sós kávé – Elmeséletlen női történetek* (Budapest, 2007, angolul Bp., 2008, németül Berlin, 2010), *Lányok, anyák – Elmeséletlen női történetek II.* (Bp., 2013, németül 2016. Berlin), *Eszterkönyvek – Esthers‘ Books* (zsidó női könyvek, EszterHáz Egyesület, online): www.esthersbooks.com, *A dolgok emlékezete – Tanúságtevők a holokausztról*, Szöveggyűjtemény, OFI,2017

Dr. Perintfalvi Rita, katolikus teológus, katolikus hittanár (Bécsi Egyetem Katolikus Teológiai Kara), a biblikus tudományok doktora (doktorált ugyancsak Bécsben), blogger, publicista, tévés műsorvezető (Heti TV), művelődési és szociális vezető, mentálhigiénés szakember. 2014-2016: az Österreichisches Katholisches Bibelwerk tudományos munkatársa

Jelenleg: a Bécsi Egyetem Katolikus Teológiai Fakultásán, a Szisztematikus Teológia és Etika intézetben van kutatói státuszban, ahol habilitációs munkáját folytatja. A Magyarországi Teológusnők Ökumenikus Egyesületének elnöke és az „Együtt a jövőnkért! Vallások egy elfogadóbb és nyitottabb társadalomért” c. vallásközi projekt vezetője, a Feldmár Intézet munkatársa.

Pogány Anikó közgazdász (Budapesti Corvinus Egyetem), pszichodráma vezető (képesítését a Magyar Pszichodráma Egyesületnél, Max Clayton vezetése alatt nyerte el), erőszakmentes kommunikáció tréner, mediátor (képesítést a Partners Hungary keretében szerzett), coach. Környezeti ügyekkel és társadalmi igazságossággal foglalkozó közgazdász pálya után ma önismereti és személyiségfejlesztési, kommunikációs tréningeket és csoportokat vezet.

Rozgonyi Dóra az ELTE Bölcsészettudományi Karán végezte tanulmányait, majd a Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézetben folytatta szakképesítését. Mentálhigiénés szakember. A Progresszív Zsidó Hitközség tagja, a Salaam-Shalom Budapest interkulturális csoport alapító tagja.

Sulok Zoltán eredeti szakmája közgazdász (1995, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Közgazdasági Kara), makrogazdasági elemző. 2004-ben a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Gazdálkodástudományi Karán M. Phil. oklevelet szerzett.

1991-től a Gazdaságkutató Intézet, majd a GKI Gazdaságkutató Zrt. munkatársa, 1995-től kutatásvezetője. Fő kutatási területei a GDP-számítások, a biztosítás, a nyugdíjpénztárak és a kereskedelem voltak.

1993 óta foglalkozik az iszlám vallással, 1995 óta muszlim. Az iszlám világ különböző országaiban neves vallástudósoktól (teológusoktól) tanult. 2000. év szeptemberében létrehozott [Magyarországi Muszlimok Egyháza](#) alapító tagja, 2001-től elnöke és hitoktatója. A vallási párbeszéd elkötelezett híve. Öt gyermek apja.

Surányi Ráchel szociológus, PhD hallgató (ELTE). Ifjú éveiben aktív zsidó közösségi életet élt, jelenleg elsősorban a tudományos munkán keresztül kapcsolódik a zsidó közösséghez, a disszertációját Izraelről írja. Centropa Jewish Network koordinátora.

Prof. Dr. Varga Gyöngyi teológusnő, tanszékvezető 1994-ben fejezte be teológiai tanulmányait az Evangélikus Hittudományi Egyetemen. 1994-95-ben Miskolcon, a Diósgyőr-Vasgyári Gyülekezet segédlelkésze volt. 1995-1998-ig hat szemesztert töltött ösztöndíjasként a Tübingeni Egyetem teológiai fakultásán. 2003-ban doktori fokozatot szerzett az Evangélikus Hittudományi Egyetemen. 2003 szeptemberétől az Evangélikus Hittudományi Egyetem Ószövetségi Tanszékének adjunktusaként dolgozott. 2001-től 2007-ig az Evangélikus Hittudományi Egyetem kihelyezett tagozatának szakmai felelőse Sopronban, a Nyugat-Magyarországi Egyetem Benedek Elek Pedagógiai karán, valamint óraadó a Nyíregyházi Főiskola Bölcsészettudományi és Művészeti Főiskolai Karán. 2007 szeptember 1-től az EHE docense, 2017-től az ószövetségi teológiai tanszék vezetője.

Varga Gyöngyi néhány publikációjának címe: *Az elsőszülött áldása. Tudományos értekezés*, EHE, 2002. (monográfia), *Remény s ég*. Luther Kiadó, Budapest, 2011, „Mesebeszéd és kinyilatkoztatás? Mesemotívumok az Ószövetség narratíváiban” in *Lelkipásztor* 87. (2012/10). A Magyar Teológusnők Ökumenikus Egyesületének alapító tagja, 2003-2005 között elnöke.

AZ EXPÓ-NAPOKON ELHANGZOTT ELŐADÁSOK, A TÉMÁKHOZ KAPCSOLÓDÓ CIKKEK, A MŰHELYBESZÁMOLÓK ÉS TANULMÁNYOK RÖVID ÖSSZEFOGLALÁSA

ELŐADÁSOK

Anwar Klára – Sulokné Anwar Zsuzsanna

NŐK AZ ISZLÁMBAN: ELNYOMÁS VAGY FELSZABADÍTÁS

A szerzők ezzel a munkával a második expó témáit gazdagítják, az pedig a hátrányos helyzetben, elnyomásban élők, a szabadság vagy más elemi emberi jog hiányától szenvedők sorsát hivatott bemutatni. Ebből a munkából mégis egyértelműen az bontakozik ki, hogy mindazok az igazságtalanságok, amelyek ellen a zsidó és keresztény feminista teológusok a 20. század közepe óta küzdenek, az iszlámban soha nem is léteztek, s természetesen ma sem léteznek. A köztudatban elterjedt vélekedéseket a muzlim nők alárendeltségéről tévedésnek kell tartanunk. Alapjuk ugyanis nem a muzulmán vallás, hanem azok a helyi szokások, jogrendszerek, körülmények, amelyeknek a különféle társadalmakban élő muzlimok is ki vannak téve. Ami a nők öltözködési sajátosságait illeti, azoknak sem vallási előírások az alapjai, hanem épp a vallásszabadság melletti kiállás, illetve a női méltóság védelme. Egyik példaképük e tekintetben maga Szűz Mária, aki a keresztény időszámítás első évtizedeiben, Közel-Keleten a mai vallásos muzulmán nőkhez hasonló öltözetet viselt.

Balázs Gábor

MIT TEHETNEK A VALLÁSOK A GYŰLÖLET ELLEN?

EGY ZSIDÓ PERSPEKTÍVA

A címben feltett kérdésre a választ a szerző a dolgozat végén adja meg. De addig számos tenachi, talmudi és egyéb rabbinikus példa alapján behatóan vizsgálja a gyűlölet érzelmét és az ebből fakadó tetteket.

A zsidó hagyomány a gyűlölet vonatkozásában ambivalens: hol tiltja a gyűlöletet (3Moz 19:17), hol pedig kifejezetten gyűlölködő (Zsolt 139:21). A vizsgálatból nem maradhatott ki a zsidóknak az Amalékkal szembeni hagyományos, már-már nemzetinek nevezhető gyűlölete, és Maimonidész ez irányú magyarázata, akinek rendszerében nem volt helye az öncélú gyűlöletnek. Sőt – foglalta össze

Balázs Gábor Maimonidész szavaival – „[...] a bibliai szöveg szó szerintinek tűnő jelentését vallási szempontból kötelesek vagyunk felülírni, amikor ezt erkölcsi meggyőződésünk indokolja.”

Gábor György

DRÓTON RÁNGATOTT MARIONETTEK, AVAGY A SZABADSÁG FANTOMJAI

Gábor György dolgozatának alcíme: *„A gondviselés alá rendelt történelem és a szabad akarat zsidó értelmezése.”* Az alcím igazán találó, mert a dolgozat legfőbb kérdése valóban az, milyen viszony van a Teremtő Isten és a teremtetten ember között.

A szerző Juda Hálévi *Szefer háKuzári* híres párbeszédéből indul ki, amely során a filozófus, a keresztény, a muszlim vallástudós és egy rabbi felelnek a kazár királynak az igaz Istenre és az az Istennek tetsző cselekedetekre vonatkozó kérdéseire.

Meglepő módon a rabbi istenbizonyítékként a zsidók Egyiptomból való kivonulásának és néppé való alakulásának történetét mesélte el, a többiektől eltérően a történelem Uráról szólt a királyhoz.

Juda Hálévi történetének tanulsága, hogy „amennyiben a történelem ura az Örökkévaló, annyiban a történelem menetének értelme, irányultsága és célja van. Ez a történelemfelfogás nem ismeri a sors és a fátum fogalmát, s az ember sosem válhat itt a végzet pofozógépévé.” A történelmet a zsidó hagyomány a mindenható és időn kívüli Örökkévaló és a szabad akarral rendelkező – időben létező – teremtmény paradox küzdelmeként fogja fel.

Heves Andrea

A BELESZÜLETÉS FÉNYE ÉS ÁRNYÉKA

Tanulmányában Heves Andrea a beleszületés fényével és árnyékával foglalkozik a család, a közösség és pszichológus gondolkodók szemszögéből. A gondolkodás bátorsága híd a pszichológia és a vallás között. A boldogság keresése közös ügyünk.

A szerző azt vizsgálja, hogyan segíthet a pszichológia a vallásgyakorlásban és a félelem legyőzésében. A válasz reményében a szerző olyan ismert tudósok munkáihoz fordul, mint Freud, Eric Fromm, Frankl, Maszlow. A kiegyensúlyozott élethez fontos a harmónia a belső ÉN és az ember külső megnyilvánulása között. A vallás közösségi aspektusa itt is lényeges, mert a közösség formálja az identitást, inspirál, sőt stabilizál.

A záró gondolatokban a szerző provokatív kérdéseket tesz fel a vallásos embernek, mit tenne, ha egy nap találkozna valakivel, aki vallásgyakorló hit nélkül? Esetleg Te is ezt teszed? Nyitottá vagy bezárkózóvá tesz, hogy beleszületél a vallásodba?

Kelemen Katalin rabbi

SÁRA ŐSANYÁNKTÓL A RABBINŐKIG. NŐI SZEREPEK A ZSIDÓ VALLÁSBAN

Kelemen Katalin előadásának eredeti címe a jelenlegi alcím lett volna. Ám ezt az előadó megfejelte a fenti főcímmel, mert az új cím jobban megmutatja a nemek társadalmi szerepeinek változását és fejlődését.

A téma kifejtését tanachi történetekkel kezdi. Éva, Sára, Tamár, Hanna, Mirjám és Debora történetei még a nemek kezdeti társadalmi egyenlőségét igazolják. Debóra bíró és próféta alakjának korai rabbinikus értelmezése már bizonyítja a történelmi folyamat fokozatos változását a patriarchális irányítás felé. A poszt-biblikus korban a nők mindinkább kiszorulnak a nyilvános vallásgyakorlásból. Az áttörést a zsidó felvilágosítás (*haszkala*) és az 1810-ben kezdődött zsidó reformmozgalom hozta. Regina Jonas rabbi avatásával pedig egy új női szerep lépett fel – a női rabbi. Az új szerep fejlesztését elősegítette a Hebrew Union Colleg 1970-es létesítése és Sally Priesand 1972-es rabbi avatása. Az értekezés végén a szerző kiemeli a zsidó feminista teológusok – például Judith Plaskow – óriási hozzájárulását a zsidó nők egyenjogúságának kivívásában.

Máthé-Tóth András

VALLÁS VAGY SZABADSÁG. TERTIUM NON DATUR.

A vallási kézikönyvekből és szótárakból hiányzik a szabadság címszó. Valószínűleg azért, mert ez nem tartozik a vallás témái közé. Ezt állapítja meg Máthé-Tóth az értekezés elején, s a továbbiakban szembeállítja a vallás és a szabadság fogalmait.

Ugyanakkor – jegyzi meg a folytatásban – ott vannak azok a hősök, akik éppen vallási indíttatásból harcoltak a szabadságjogokért. Például Martin Luther King, vagy a tibeti szerzetesek. Vagyis valamilyen kapcsolat a vallás és a szabadság között mégis megtalálható. Az összefüggések vizsgálatát a szerző két lépésben teszi meg: az első lépésben a vallásfelfogásról, a másodikban a szabadságról alkotott felfogásokról diskurál.

A vallási diskurzusban Máté-Tóth a vallás olyan jellemzőivel foglalkozik, mint a rítus, dogma, mágia és a totális igény. A szabadságról alkotott felfogásokat azzal vezeti be, hogy minden vallás megszabadulást ígér a híveinek. Ám ez a szabadság lényegében eltér a modern korban igényelt szabadságtól. A szabad akaratról pedig kiderül, hogy ez is egyfajta megalkuvás. Következésképpen a vallás nem szabadság, hanem kötelék és ritkább esetben elkötelezettség. Hasonló módon kiderül, hogy a szabad tetteknek is vannak korlátai. A szabadság – fejezi be a szerző – valójában abban áll, hogy a lehetőségek közül milyen elkötelezettség mellett döntünk. Vagyis az induló állítás helyes volt: vagy vallás, vagy a szabadság. A harmadik lehetőség nincs.

Abdul-Fattah Munif

A SZABADSÁG FOGALMA AZ ISZLÁM TANÍTÁSÁBAN

Értekezésének bevezetőjében Abdul-Fattah Munif arról szól, hogy éppen a nem vallási szféra az, ahol gyakori a szabadságjogok megnyirbálása. Példának hozza a francia hatóságot, amely megtiltotta a *hidzsábot*, illetve a fejkendő viselését a közéletben. Az EU Bizottsága pedig ezt helyben hagyta. Nyugaton gyakori a vallási alapú megkülönböztetés, amely végső soron sérti az emberek szabadságjogát.

Az iszlám tanítása – ezzel szemben – szavatolja az egyén és a közösség egészséges és építő szabadságjogait. (Korán 10:99, 18:29).

A továbbiakban a szerző több történelmi példát sorol fel, amelyek bemutatják, hogy a nagy kalifák azért vásároltak rabszolgákat, hogy visszaadhassák fizikai szabadságukat, ezáltal teljesítsék az iszlám tanítását.

Még több figyelmet fordít a szerző az iszlám világban tapasztalt vallásszabadságra. Ez főleg az olyan nem muszlim vallási közösségeket érinti, amelyek az Írás népeihez tartoznak: zsidó és keresztény közösségeket. Az iszlám régi időkben is védelmezte a jakobitákat, a koptokat, nesztoriánusokat és a Perzsiában vagy Észak-Afrikában, Jemenben élő zsidó közösségeket. A nem muszlim közösségek számára ma is engedélyezett a vallás szabad gyakorlása, sőt felmentést kapnak a hadikötelezettség alól is, amit bizonyos adók megfizetésével váltanak ki. A szerző megjegyzi, hogy ez az adó kisebb, mint a muszlimok kötelező „zakat” adója.

Az értékezés végén a szerző a nők szabadságjogaira tér ki és megállapítja, hogy némely iszlám országban több nő van a parlamentben, mint a nyugati országokban.

Perintfalvi Rita

„MINDEN RELATÍV: ISTENEN ÉS AZ ÉHSÉGEN KÍVÜL”¹ –

A SZOLIDARITÁS ETIKÁJA

A szegényekkel való szolidaritás hagyományosan baloldali értéknek számít, a keresztény gondolkodást és szemléletet pedig jobboldalinak tartjuk általában. De akkor melyik oldalra sorolhatjuk Jézus üzenetét, amely szerint azért jött, „hogy örömhírt vigyen a szegényeknek” (Lk 4,18)? És ugyan nem a szegényekkel való szolidaritásra szólítja-e fel az egyházat Ferenc pápa? Ezekkel a kérdésekkel kezdődik Perintfalvi Rita értékezése a szolidaritás keresztény etikájáról.

Az értékezésben nagyon sok szó esik Ferenc pápáról, ám az írás igazi „hőse” Jézus, akinek tanítását Ferenc pápa tetteivel és a felszabadítás teológiájában gyökerező tanításával folytatja. Ferenc pápa tanítását a szerző az *Evangelii Gaudium* című apostoli buzdításból vett számos idézettel szemlélteti, de belemélyül a felszabadítás teológiájának történetébe is, miközben olyan nagyszerű képviselőit mutatja be olvasóinak, mint Gustavo Gutierrez, Oscar Romero és Ignacio Ellacuría.

A szolidaritás – jelenti ki Perintfalvi Rita dolgozatának záró részében – sokkal több, mint a kampányszerű adakozás. Ez lelki és erkölcsi megújulást, egy új lelkiséget jelent, amely bátran száll szembe az Isten adta javak önző kisajátításával.

Sulok Zoltán Szabolcs

„MINDNYÁJAN ÁDÁM FIAI VAGYTOK...”

Ez az értekezés egy fogalmi vizsgálattal kezdődik. Ehhez a szerző segítségül hívja a Koránt és Mohamed próféta tanítását, a Szunnát. A források felsorakoztatása előtt megjegyzi, hogy a számos iszlám forrás ellenére az előadása nem tekinthető hittérítésnek.

Az említett forrásokban a gyűlölet ötféleképpen jelenik meg: mint az emberek „igazsággyűlölete”, mint Isten gyűlölete (Isten gyűlöli a hitetlenséget), a hazugság gyűlölete, a rossz tettek gyűlölete és az emberek egymással szembeni gyűlölete. Az utóbbit például az irigység szüli, amelynek kiváltó oka a beképzeltség. Az iszlám arra tanítja az embereket, hogy a gyűlöletet kiváltó érzelmeket nem csak saját magukban igyekezzenek felfedezni és megváltoztatni, de embertársaikat is erre motiválják.

¹ Pedro Casaldaliga költő.

Varga Gyöngyi

KERESZTÉNY NŐI SPIRITUALITÁS – A SZABADSÁG TEOLÓGIÁJA?

Varga Gyöngyi értekezése a „mesemondók krédójával” kezdődik és személyes spirituális tapasztalatok és találkozások elmondásával folytatódik. Életformájával, hitével és lelkeségével a szerző a keresztény hagyományban gyökerezik, és gyermekkora óta tudja, hogy az áldás világa veszi őt körül. Az emberi világot megteremtő Isten Varga Gyöngyi számára mindenekelőtt a meglepetések Istene. Személyes meggyőződése, hogy a bibliai történetek nem csupán informálják, hanem transzformálják is az embereket. Az újat mindig nehéz elkezdni, ennek kiemelt példája maga Jézus és tettei.

Az értekezésből nem maradnak ki a középkori misztikus nők történetei sem, akik a sok nehézség és elutasítás ellenére sikeres újitók voltak. Az értekezés utolsó részében a szerző három ajándékról szól, amelyek a keresztény lelkeséget jellemzik: részvételtől és részvétről, befogadásról, fantáziáról és reményről. Mintegy összefoglalva az elmondottakat – noha ezt a spirituális élményt nyújtó értekezést konvencionális módon nem is lehetne összefoglalni – Varga Gyöngyi szenvedélyesen szól a hit szabadságáról, a merev, formális és lelketlen „szolgálatból” való kitörésről.

CIKKEK

Hrotkó Larissa

A FÉRFIAK EXKLUZÍV VALLÁSA AZ IGAZI VALLÁS?

VALLÁSPLURALIZMUS A ZSIDÓ FEMINIZMUS SZEMSZÖGÉBŐL

A vallás az ember önkifejezésének ősi modellje. Az ember a kapcsolatokon keresztül szerez tudomást önmagáról, a vallás pedig a kapcsolatot, sőt a kapcsolódást jelenti. Erre tanít a héber Szentírás rabbinikus hermeneutikája, amelyben a központi helyet egy bizonyos kapcsolat foglalja el: a férfiak kapcsolatteremtése az Örökkévalóval. Ezt tárgyalja *Bresit* (Genesis) 17. fejezete, amelyben Isten Ábrahámhoz szól és megszabja az igaz szövetség egyik fontosnak tűnő feltételét: „Metéltessék körül nálatok minden férfiszemély.” (*Bresit* 17, 10b).

De kinek fontos ez a feltétel? A szentírási passzus a rabbinikus olvasatban máris az ábrahámi vallás exkluzivitására utal, ami sok bonyodalmat okoz a mai társadalomban. A biológiai kérdéseknél és az életviteli problémáknál nagyobb társadalmi feszültséget okozott az a körülmény, hogy *Bresit* 17.

fejezetében rögzített történet számos rabbinikus magyarázata a zsidó férfiakat egyrészt a világ más kultúráival és vallásaival állította szembe, másrészt tovább mélyítette a nemek közötti szakadékot.

A szentírási helyek rabbinikus magyarázata után zsidó feminista teológusok (elsősorban Judith Plaskow) gondolataival ismerkedünk meg a vallási pluralizmus és a női vallási egyenjogúság összefüggéseiről, amelyek kitérnek a judaizmus új vallási koncepciója szükségességére.

Hrotkó Larissa

A ZSIDÓ NŐ MINT ÁLDOZAT ÉS A TÁRSADALOM ÁTALAKÍTÓJA

Társadalmi szerepváltozás a zsidó feminista kutatásban

Ebben a dolgozatban a szerző a zsidó nők társadalmi és vallási elnyomása ellen szólal fel. Írásában lingvisztikai, történetírási és zsidó vallástudományi eszközökhöz folyamodik. A társadalmi kontextusban a nőket gyakran vesztesnek, sőt áldozatnak ábrázolják. Ebben az esetben az áldozat-konceptus a szegénység, az elnyomás, a fizikai erőszak vagy a mártírium szemantikai mezejét keresztezi. A diszkrimináló vallási előírások a nőktől potenciális áldozatkészséget követelnek meg. Hiszen a nők mintegy maguktól mondanak le az egyenlő jogokról a férfiak kedvéért, és fogadják el a férfiak által előírt határokat. Ez is hozzátartozik a zsidó női hagyományhoz. Ám valójában a nőknek kell eldönteni, feláldozzák-e magukat, sőt még azt is, hogy miért vagy kiért hozzák meg ezt az áldozatot. A dolgozatból kiderül, hogy az áldozati szerepből való kilépésnek is van már hagyománya!

MŰHELYBESZÁMOLÓK

Dr. Anwar Klára – Al-Khadhmi Ahmed Mohammed

AZ ISZLÁM A BÉKE VALLÁSA

A legtöbb vallást alapítójáról, vagy arról a népről nevezték el, amely körében az kezdetben kialakult. Az iszlám ez alól kivétel, az egész emberiséghez érkezett. Az iszlám szó az arab *szalama* szótövből származik. A jelentése „alávetés” az Egy Igaz Istennek, illetve a másik jelentése a „béke”. Eszerint a teljes testi és lelki békét az ember Istennek való odaadás, engedelmesség által érheti el.

Balogh Éva

LABIRINTUS MINT LELKIGYAKORLAT

„Pillantok alatt bevonódtam, másfajta térben és időben találtam magam, ahol szavak nélkül szólított meg valami, amelyet már ismertem régről, hiszen ennek a hívásnak köszönhetően kezdtem el keresni a létezés értelmét” – vallja a szerző azzal az élménnyel kapcsolatban, amelyet egy ír szabadidő központban labirintusjárás közben tapasztalt. Ezért tehát amikor a vallásközi expót szervező csapat olyan élményeket keresett, amelyek segítenének a szükségtelen korlátokat megszüntetni ember és ember között, ezt a mintegy ötezer éves meditációs eszközt választotta, mert már tudta, hogy az ott megtett lépések segítenek lelassítani gyorsuló időnk, visszakapcsolva egy másfajta tér–idő érzékelésbe. A műhelyhez csatlakozók játékra, s egyben spirituális kalandra is vállalkoztak. Elindulás után az óvatos, tapogatózó séta „nagyon kézenfekvő asszociációt nyújt a világban megtett emberi vándorlásra, a küzdelmekkel tarkított életútra.” Az úton járók nyitottságot, befogadó magatartást kezdtek érezni, amely által ráláttak, érzékelték és tapinthatóvá lett számukra a benső üzenet. Beérkezve a középpontba, élesbe fordult minden. A katarzist nem lehet provokálni, garantálni sem, de ritkán fordul elő, hogy a labirintusjárás semmi nyomot nem hagy abban, aki végigjárja.

Kelemen Katalin rabbi

MI NEVETTETI MEG AZ ÖRÖKKÉVALÓT?

A műhely alcíme szövegalapú tanulást ígér. A szöveg forrása Misna egyik híres traktatusa *Pirké Ávot* (Az Atyák bölcsességei). A kommentár olyan olvasatot javasol, amely a *kőbe vésett* kifejezésnek *szabadság* értelmet ad. Márpedig ez nem mindegy. A magyarázat hozzáteszi, hogy erre a szabadságra éppen a Tóra olvasása emeli fel a tanulót. A több ezer éves, örökérvényű szent szöveg értelmezhető, s az eltérő olvasatokat a filológiai magyarázatok mellett az is indokolja, hogy az Örök Tan tökéletes egészében újra meg újra föl kell fedezni azt, ami mindig is benne volt. A Tóra többszintű értelmezését egy talmudi történettel (Áchnáj kemencéje) szemlélteti a rabbi, amelynek csattanója szerint az Örökkévaló jót nevet azon, hogy fiai képesek voltak őt is legyőzni. Nevet, mert Ő végtelenül szabad, és örül, hogy népe is efelé törekszik.

Kertai-Szabó Ildikó

„MÍG MEGVILÁGOSÚL GYÖNYÖRŰ KÉPESSÉGÜNK, A REND”²

Tizenöt fős csoport igyekezett a vezető animálásával szabadságélményre szert tenni a workshop keretei között. A módszer kognitív: természetközeli élmények, elfogadottság, intellektuális, spirituális tapasztalatok által kapott emlékek felidézése és megosztása, utóbb egyetlen szóban megnevezése mentén. Ezt a szabadság hiányának személyes elemzése követi, majd azokat az élethelyzeteket vehetjük szemügyre, amikor valaki másnak a szabadsága fontosabb a sajátunknál. „A másik ember szabadságfoka sokszor önmaga és a vele szemben álló előtt is rejtett. Személyes habitusa mellett meghatározza kultúrája és élettörténete is, rejtettsége pedig saját maga számára adódó magától értetődéséből fakad” – összegezte a műhelygazda. Én-határaink értő elfogadása és más emberek szabadsághoz való jogainak tiszteletben tartása szüli meg azt a harmóniát, amelyet József Attila látomása – jóllehet más vonatkozásban – megígért.

Pogány Anikó

EGYÜTTÉRZÉS ÉS TALÁLKOZÁS: ERŐSZAKMENTES KOMMUNIKÁCIÓ

Sokféleképpen be lehet mutatni az erőszakmentes kommunikációt. A műhelyen egy nem szokványos menetet követve a vezető személyes tapasztalatain keresztül ismertette a résztvevőknek az erőszakmentes kommunikációt. Mi volt az a három ajándék, amit ő kapott ettől a módszertől, szemlélettől, látásmódtól, világnézettől? Ezeket próbálták ki együtt újra, közösen.

Pogány Anikó

„OLYANOK LESZTEK, MINT AZ ISTEN” – PSZICHOLÓGIA A SZABADSÁGÉRT

A tanulmány szerzője műhely-gyakorlatok alapján vizsgálja a modern pszichológiai irányzatokat, amelyek a zsidó erkölcstanításban gyökereznek. Ennek egyes állomásai a humanisztikus pszichológia (Fromm), az erőszakmentes kommunikáció (Marshall Rosenberg) és a pszichodráma (Levy Moreno). Pogány Anikó sajátos vizsgálata kitér a felsorolt tudósok származására és egyéni élményeire.

² József Attila

Rozgonyi Dóra – Surányi Ráchel

SALAAM-SHALOM BUDAPEST INTERKULTURÁLIS CIVIL KEZDEMÉNYEZÉS

E műhely célja a fenti néven ismert (vagy még nem eléggé ismert) csoport bemutatása három szervezőjének, két zsidó és egy muszlim hölgynek munkái és szavai révén. Hasonló összetételű csoportok több európai nagyvárosban is működnek már, amelyek a budapestihez hasonlóan, annak ellenére, hogy vallásaikra nem feltétlenül jellemző az ökumenizmus, ill. a vallásköziség, mégis együtt akarják keresni azt, ami testi-lelki szükségleteikre jó hatással van: a nyitottságot minden jó irányába. Igyekeznek áthidalni a két vallás – előítéletektől nem mentes és a történelemből adódó – feszültségeit, ugyanakkor arra is elszánták magukat, hogy a környező társadalom tagjaiban meglévő előítéleteket, a „másik” megismerésének lehetővé tétele által elsimítgassák, enyhítsék. Programjaikon szívesen látják a nem vallásos, de a két kultúra iránt egészségesen nyitott embereket is.

Sulok Zoltán Szabolcs

„ÉS NEM ADTUNK ENNI A SZEGÉNYNEK...” (Korán 74:44)

„Szegények mindig lesznek veletek” – mondta Jézus egy emlékezetes vacsora közben, és ez a kemény igazság. A szegénység a világ népességének növekedésével párhuzamosan, de annál gyorsabb ütemben is csak nőtt azóta is. Ez a tanulmány a szegénység társadalmi kérdését az iszlám vallásjog szempontjából elemzi. Az iszlám alappillérei között szerepel a szegények javára adandó kötelező adomány, a *zakát*. Ez nem jótékonyosság, inkább egyfajta adósságtörlesztés azok részéről, akiknek vagyona nagyobb, mint ami saját és övéik megélhetését biztosítja. Fontos tényező még, hogy az iszlám kinek-kinek vagyoni helyzetét Isten akaratának tekinti, tehát olyan adottságnak, amellyel meg kell békélnie szegénynek, gazdagnak egyaránt. A szegénység fokozatainak megállapítására is kísérletet tesz a vallásjog (nincstelen és szegény), de a gazdagabbak adakozását alapjában véve és leginkább a (jó) lelkiismeret motiválja. A kötelező *zakát* mellett az önkéntes adakozás is hozzájárulhat az égető társadalmi ellentétek kiegyenlítéséhez. Az iszlám adórendszer elvileg igazságosabb a nyugati gazdasági rendszerek adórendszereinél, amennyiben nem folytonos, hanem időről időre konkrét célokra irányuló adókat szed, és nem is egyforma mércével méri a különböző vagyoni helyzetűeket.

Varga Gyöngyi

A SZENT SZÖVEGEK ÉS AZ ELNYOMÁS

Az elnyomást illetően két nagy vonulat figyelhető meg a Szentírásban: egyes szövegek kritikát fogalmaznak meg a gyöngéket, határhelyzetben lévőket érő erőszakkal szemben, mások mintegy hallgatólagosan szabadjára engedik az erőszakot. Ami e szövegek Istentől sugalmazottságát illeti, ugyancsak két eltérő irányzat különíthető el: vannak, akik a szövegek szó szerinti értelmezéséhez ragaszkodnak, mert Istent tekintik egyedüli szerzőjüknek, mások pedig inkább az emberi szerzők ihletett voltát tartják reálisnak, beleértve a mindenkori olvasó sugalmazottságát is. Több változatban olvasták a műhely részvevői az egyiptomi kivonulást előidéző kizsákmányoló folyamatot: hogyan lehetetlenítik el egész rendszerek az életet, az emberi méltóságot (1Móz 47,13-27). Két zsoltár-textus a kínjában Istenhez könyörgő és tőle valóban segítséget kapó ember imájaként illusztrálja az elnyomott és a rajta segíteni kész Irgalom viszonyát. A Biblia elnyomó szövegeit Ezékiel és Nehemiás két szövege reprezentálta: mindkettő a patriarkális struktúra lenyomatát hordozza, soha meg nem kérdőjelezve következtetéseit. A vizsgált szövegek arányos „betekintést adtak az elnyomás sokféle mintázatába és megjelenési formáiba. Fontos, hogy őket saját kontextusukban olvassuk, és megismerjük a korabeli társadalmi valóságot, amelyben megszülettek.” A műhely üdítő függeléke (Walter Wink nyomán) a Hegyi beszéd néhány versének ad meghökkentően új értelmezést, lendületbe hozva az erőszakmentes magatartást, amelyre a ma keresztényének is szüksége van.

TANULMÁNYOK

AZ ESZTERHÁZ EGYESÜLET MŰHELYE

Az „EszterHáz Egyesület a Zsidó Kultúráért és a Feminista Értékekért” zsidó nők, valamint a zsidó kultúra és a feminista értékek iránt érdeklődő nők és férfiak civil szervezete. A három szerző célja ezzel a műhelymunkával is az volt, hogy az esélyegyenlőséget, a társadalmi igazságosságot és a szolidaritást minél szélesebb körben elfogadtassa. Bevezetőjükben részletesen bemutatták széleskörű kulturális munkásságukat: a szerzők bibliográfiáját, kiállításait, könyvklubjaikat, kutatásait, egyéb rendezvényeiket.

Huszár Ágnes a nők hallgatásáról szólva elmondta: a vallás, az irodalom és a kultúra egyéb területein tallózott olyan nők után kutatva, akiknek legalább a neve nem teljesen ismeretlen. Mert a nők hallgatását a *nőkről való* hallgatás is kíséri, s ő ezt a sort a Soá különösen is elhallgattatott női

áldozataival folytatja. **Pécsi-Pollner Katalin** zsidó embermentő és ellenálló nők sorsát életinterjúkban szemlélteti. Kutatása ötvenhat életinterjút dolgozott fel, s ezek zöme arról tanúskodik, hogy a haláltábor rettenetét átélő nők képesek maguk mögött hagyni a rosszat, és szabadon nekilátni életük formálásnak. Ezt erősíti meg *Hollander Irma* egy holokauszt-túlélő asszony személyes történetével, amelyről kisfilm is készül

Notár Ilona

SZŰZ MÁRIA JELENTŐSÉGE A CIGÁNYOK HITÉRTTELMEZÉSÉBEN

Tanulmányában a szerző egy kulturális antropológiai leírás formájában mutatja meg a cigányok (romák) egyedi vallási szokásait, amelyekben keverednek az egyházi és a népi vallási elemek. Különböző vallási formációk, köztük a cigánypasztoráció leírása is helyet kap ebben a tanulmányban.

MEGJEGYZÉS

A cikkek és tanulmányok tartalmáért, valamint a megjelölt források hitelességéért a felelősséget a szerzők viselik.

Szerkesztőség

